

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Baka István
Podmaniczky Szilárd

Solymosi Bálint
Umberto Eco

Roland Barthes

Arnaut Daniel
Nyikolaj Bergyajev

Jacques Roubaud
Hárs György Péter

Vajda Mihály

SZEGED, 1993. IV. évf.

1993/1-2

Soha többé nem tért vissza. És mivel Mánganking is eltűnt a házból, az események időbeli kapcsolódása következtében Tom emlékezetének ugyanarra a polcára kerültek: Mánganking, az ördög és Borzos, a jó angyala. A megüresedett lakásba egy elvált nő költözött, és mindkettőjük előtt titokzatos módon különös vonzalom ébredt bennük egymás iránt, amit szerelemnek neveztek: összeházasodtak, nagy, kertes házat béreltek, gyerekek születtek; Tom azt gondolta, kilencven éves aggastyán lesz belőle, amikor a fia annyi idős lesz, mint most ő.

Borzos megható ajándékait is magával vitte a házba (kivéve a lábcsonkot), s ha keze ügyébe akadt valamelyik, fájón villant belé elűzött társának búcsútekintete, szomorú értetlenséggel gazdája gyalázatos viselkedése miatt.

POMPEJI

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TARTALOM

1993/1.

Baka István	Álmatlanság (vers)	7
Solymosi Bálint	Az orvos	9
Lászlóffy Csaba	Fél kar (vers)	24
	Ezredvégi délibáb (közjáték)	25
	Kóda (vers)	26
Poós Zoltán	Klíma (vers)	27
Méhes Károly	A tél viszontagságairól	28
	Személyleírás	32
Michael Donhauser	Jenins. Március (vers)	36
Podmaniczky Szilárd	A nagyágyú	39
Simon Balázs	Lucretia meggyalázása (vers)	49
	A siratóasszony (vers)	52
	A gyászotok (vers)	54
Láng Zsolt	A jó anyaga	56
Czilczér Olga	Lányom, a kis gépirónő	59
	Az erdőnek hitt kalitka	60
	Reggelig hangok	61
	Innen	62
Hans Blumenberg	Farkas és bárány, és több mint a vége	64
Utasi Csilla	Esti Kornél	75
Szenes Zsuzsa — Mújdricza Péter —		
Erdély Dániel	$\sqrt{-1}$, mint ANTIBÁLVÁNY	79
Umberto Eco	Egyetem és tömegkommunikáció	116
Hárs Endre	Három az egyhez	126
Kovács Sándor	A kritika nyelv-e?	131
Roland Barthes	Lecke	143
Bonaventure Des Périers	Cymbalum Mundi	164

„Íme a kurzus.”

Szénási Miklós	Szörnyek karácsony idején (vers)	187
	A disznó halála (vers)	188
Peer Krisztián	Városkapu Eszpresszo (vers)	189
	Erotika (vers)	190
	Látens (vers)	191
	A vízszintes vár (vers)	192
Térey János	Ezúttal büntetek (vers)	193
	Az ádventi düh (vers)	194
Pálfi Norbert	Lírai dal (vers)	195

1993/2.

Arnaut Daniel	Levelet, virágot lát szemem (vers)	199
Jacques Roubaud	A megfordított virág	201
Nagy Krisztián	Kővers	212
Marsilio Ficino	Commentarium	221
Jankovits László	Változatok egy versre	246
Nagy Atilla Kristóf	Fragmenta	251
Gernot Böhme	A szerelemről	261
Nyikolaj Bergyajev	Töprengések az Erószról	276
Hárs György Péter	Amilyen volt. A hűvösre tett szerelem poétikája.	286
Louis Zukofsky —		
Hugh Kenner	Brooklyni szerelem	299
Vajda Mihály	A szerelem mint epizód	312
Botho Strauss	Viszontagságok	321

POMPEJI
1993/1

Szerkesztik:	Darvasi László Laczkó Sándor Szilasi László
Szerkesztőbizottság:	Bernáth Árpád Csejtei Dezső Hajnóczy Gábor Ilia Mihály Lengyel András
Képszerkesztő:	Erdély Dániel

ISSN 0865 5553

Megjelenik negyedévente
 Kiadja a Pompeji Alapítvány
 Szerkesztőség címe: POMPEJI Alapítvány
 6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34. T.: (62) 321–611
 Nyomdai előkészítés: In-Media Bt.
 Nyomdai munkák: Typopress Kft.
 Támogatta a Táncsics Alapítvány, a József Attila Alapítvány
 és a Szegedi Önkormányzat
 A folyóirat előfizethető a szerkesztőség címén

Sztyepan Pehotnij versesfüzetéből

Álmatlanság

Бессонница

1

Fekszem az ágyban váltogatom a
Testhelyzeteket plagizálva Proustot
De szinte minden emlékem eliszkolt
ebből se lesz regénytrilógia

Egy vers talán s oly ízeket se kelt
Mint madeleine-sütemény teában ázva
Agyrémek és álmatlanság az ára
Hogyha az ember oly soká vedelt

Míg kiürült mint egy vodkásüveg
Elméje s más nem is maradt reménye
Ha meg nem is de visszaváltja végre
Ki italától megrészegeedett

Nem alhatom s a lelkiismeret
Furdal, hogy mindenem eltékozoltam
Még porcikáról porcikára holtan
Másenyka téged is felejtelek

Mióta nem vagy asszonyöl se kell
Nem lobbant lángra résbe zárt parázs
Csupán a csapvíz kémiai násza
A tiszta szesszel más nem érdekel

2

Hiába húzom össze úgy magam
Hogy ki ne lógjon takaróm alól a
Hiányod rég egy másvilági tóba
Merültél s úszkálsz benne boldogan

Halacskám már csak én vergődöm itt
Ágyamba mintha szárazra kivétve
És visszavágyom éjsötét vizekbe
Hol fojtogattak hínár-fürtjeid

Amíg te voltál véled érkezett
Hozzám a tenger éltető dagálya
S rózsás kagyló-öled magába zárta
Gomolygó miriárdnyi gyöngyömet

Te jól tudod kételtű nem vagyok
Tüdősök közt a parton meg nem élek
Szétpattan már halhólyagom a lélek
S nem dobnak vízbe bárhogy tátogok

Uzonyt növesztek Mása szárny helyett
Hogy befogadjon vízalatti mennyem
S megkérem Istent adjon vissza engem
Az óceánnak amely egy veled

Szeged

Baka István

Az orvos

Egy asszony, aki gyakran és mindhiába szaladt utánam, volt annyira tapintatos, hogy fiatalon meghaljon. *Most*, hogy már a kezét sem nyújtotta felém. Másfél évvel ezelőtt találkoztam vele először. Esős, néptelen este volt amikor megérkeztem a városba. Zuhogott rendesen. Egy lakótelepi albérlet semmi jót nem ígérő, studírozó murijára szedtem a lábaimat. Megálltam a negyedik emeleti folyosó neonzúgásában, és egyre mozdulatlanabban, a „mit keresek én itt” váratlan magamra döbbentő kérdésével, vérfagyasztó tétovasággal álldogáltam ott az ajtó előtt; a lakásból alig hallhatóan szűrődött ki akármi zaj... csak kopognom is elég lesz, gondoltam. Szinte azonnyomban megjelent az ajtóban egy fiatal lány, (egy nyakig gombolt türkizzöld kardigán) minden kifejezést nélkülöző arccal. Ahogy jobban elfordult megpillanthattam az orrát, a fülét, a szemét, néhol hámló arcbőrét, csak egy hangyányi és mosolygónak mondható száját —, hát szóval semmi különös, egy jellegtelen leányprofil látok, nyugtáztam magamban, jellegtelen, háborítatlannak tetsző, és (kis jóindulattal, amit sajnos már jóideje nem fedeztem föl magamban!) barátságos, fiatal arc, *ballgatag*. *Azért* mégis helyben volnánk, nem?, kérdeztem bentebb lépve, míg ő csábosnak gondolt szűk szoknyáján horzsolgatta tenyerén a bőrt... Mindazonáltal az volt, amire számítottam; csepürágók eleinte kis, majd egyre nagyobb *attakja* „rembrantozott meg karavadzszózott”, hogy az egyik szép nőket, míg a másik inkább szép fiúkat festett, etc., mintha nem volna mindegy, gondoltam és az egyik díványra vettem magam az úgynevezett nagyszobában, ahol egyszerre volt világos is meg sötét is, mint mondjuk egy olajfás

ligetben délelőttönként; a vadvirágos tapéták teszik, mondtam magamban. Vacak, *langyos* és édes és túl gyenge tea került a kezem ügyébe, egy megbarnult falú bögréből azt szűrcsölgettem állhataatosan és kevéske izgalommal... Hogy nem rossz, válaszoltam aztán valakinek durcásan, fogalmam sem volt, mire, majd mint egy száradó kutya, lehunytam a szemem. Az egyik társaságban a politikára, a másikban az *új bullám* sztárjaira terelődött a szó, (és) újfent kinyitottam a szemem. A számomra érthetetlen szavak közel sem zsongító miriárdjai közt egy nő keszeg vállát, és jobb halántékának néhány eretnek hajfürtjét láttam, az egész test valami szűzi pirulásban van, gondoltam. Fölálltam, flanel ingemet begyűrtem a nadrágomba, majd bíborszín, bogárszerű klipszéhez hajoltam, és a fülébe súgtam, hogy valami fiús étrendre vágynék, egy kis tömény, egy kis könnyű melegtál, a többi meg utána értelemszerűen, ha ugyan érti...! Mondtam a nőnek. És ha nem csal az orrom, indultam meg rafinált tempóban, mintegy fölugrásra készítetve őt, akkor ott a konyhán...; igen, fordult hirtelen szembe velem ártatlan játékos-sággal egyfelől, másfelől pedig a beavatott fegyelmezett nyugtalanságával —, mandulás rizsfelfűjt lesz, *de facto*, így a nő nekem. Puff!, bukott ki a számon úgy ez a szó, hogy magam sem tudtam mennyire a csodálkozás, mennyire az undor és mennyire a magam iránti részvét hangja... Néhány hónappal ezelőtt kaptam azt az értesítést, hogy a járási székhely kórházának gyermekgyógyászati osztályán elfoglalhatom régóta remélt helyemet, valahogy így kell majd bemutatkozni a nőnek, gondoltam, hogy aztán attól kezdve a diftéria és a skarlát és a himlő eméssze föl napjaimat és éjszakáimat, hogy a beszédet elnyelje minduntalan a ziháló szörcsögés, harákolás, rekedt nyöszörgés és a vékony sírás, meg az erőtlenül fehér, gézből való függöny, amely semmiféle szempontból nem ért semmit természetesen. Mégis akkoriban éreztem, azt hiszem, és oly intenzitással azóta sem, mi is az, amit általában boldogságnak szokás mondani, ám erre csak később jöttem rá. Sokkalta inkább éreztem valamifajta erős, szisztematikusnak nevezhető, de visszafojtott fájdalmat, és némi önváclat is akkortájt, be kell valljam. Ennek az úgynevezett boldogságnak a másik ellentmondó jellegzetessége az volt, hogy fizikailag sem éreztem valami jól magamat; napok múltak úgy el, hogy csak ideges tünetek mutatkoztak, például olyan ételeket kívánt a gyomrom (az én gyomrom!) melyekről máskor tudomást sem vettem, holott gasztronómiai érzékenysége-

met egy pillanatra sem szerettem volna elsőkélyesedettnek tudni... Remek, szólaltam meg aztán fennhangon, fogadni mernék rá, hogy a rizsfelfűjt kiváló lesz...! Miért is lenne más, így a nő. Életem egy rövid időszakában, végül ekképen kezdtem mondandómnak, miközben körtepálinkát öntöttem poharamba, életem egy igen rövid időszakában magam is álltam a színház alkalmazásában úgynevezett *diszletmunkásként*, így én a nőnek, aki ahogy alkalmat adtam rá azzal a hízelgőnek szánt kudarcával vallott magáról, hogy még a múlt évad végéig ő kóristalány és segédszínésznő volt a helyi, nemzetinek írt és mondott *Athéné alkában*, a *színvakságban* szenvedő színészek, az önmagukat *szíml*eg megvakított izék, Pszeudo-Oidipuszok csüggesztő lerakatában, ámhogy neki legalább egészen kellemes hangja volt, nem úgy mint a döntő többségnek, mondta a nő, és nem úgy, mint például nekem, aki képtelennek látszik még a mindennapi elviselhetőbb hanghordozásra is, mondta; ha arra gondol, így én, és nem nagyon tudom másként érteni, hogy az úgynevezett mindennapok önfeledett formátlanságához, következőképp a mindennapok brutalitásához csakis az abszolút érzéketlenség hangja illenék, akkor ebben ugyan egyet tudunk érteni, azonban ez szerény véleményem szerint nem más —, a gonoszlelkűek harmóniája...! Ebben a világban vagy énekelni lehet, vagy üvölni, mondtam a nőnek, úgy se hallja senki. Te énekelsz, én üvöltök, ő süket fülekre talál a saját koponyáján...; ez hogy hangzik?, kérdeztem. Nekem egyébként sem hiányzott soha az, hogy úgymond kellemes hangom legyen, és hogy inkább a hang hord engem, mint én... ha ezért a rossz szójátékért meg nem haragszik rám. És mi több, arról is meggyőződhettem, hogy a gyerekek ki nem állhatják ezt a bizonyos kellemes hangot, azt a hangot szeretik, amely fájdalmat okoz és végtelenül kiszolgáltatottá teszi őket, ezt ő maga is megfigyelhette már, ha találkozott gyerekekkel, mondtam a nőnek, hogy a függőség és az ebből származó fájdalom jóval mélyebben érinti „lelküket”, érzékenységüket... És ugyan egészen más, folytattam, de ez az alapjaiban rabszolgahajcsár szövegelés vált be akkor is, amikor a színháznál dolgoztam, a legdurvább és a lehető legsértőbb hangot kellett „megütnöm” mindig, mert másból senki de senki nem értett volna, és ez alól nem volt kivétel sem a gazdasági igazgató, sem a primadonna, de még a sűgő sem („Segítség!” — kiáltott fel napra nap), meséltem a nőnek. Az egyetlen, ám annál különösebb különbség, hogy a

kölykök *végutóbb* értenek a szóból, de a színházi alkalmazottak soha, életüket az értetlenség csillaga vezérli a deszkákon való keresztrefeszítéshez, ami még önmagában nem is volna oly végzetes eltévelyedés, hanem hogy mind azt hiszi, az maga a megváltás, valójában az általuk minden elképzelhető irányból várt kegyvesztettségtől félve ordítanak, mint a fába szorult féreg, így én a nőnek. Nem ámulok el aztán egyáltalán azon, ha ő kitűnt gyöngédebb, még esetleges harsányságában is megbocsátóbb és érzőbb hangjával, mellyel mintegy önmagát zárta ki abból a gyalázatos közösségből, bár végső soron mindegy lehetett, hisz a megaláztatások és kínszenvedések sötét levegőjét már a hely eleve biztosította, akkoriban ugyanis évekig egy lepusztult filmszínházban volt a színház, s rosszabb esetben és gyakrabban vidéken, „tájba”, ha nem tévedek... A nő hol hitetlenkedve, hol elriadva nézett rám, időnként: hogy akkor ő talán vissza is menne a nagyszobába, ám úgy tetszett, akaratlanul is ott tartja valami, az is lehet, csak a tűzhely melege, gondoltam. Nem volt olyan, hogy ne izgattam volna föl magamat, mondtam a volt kóristalánynak és segédszínésznőnek ott a lakótelepi konyhában, tegyem hozzá teljesen fölöslegesen, a kórusművek alatt; hűvös és mégis édeskés borzongást keltettek, elviselhetetlennek találtam valamennyit, bár igen dallamos éneket zúdítottak rám... Csak akkor tűnt fel milyen ruha is volt rajta, amikor már levetkőzve láttam; egyszerű, szegényes, szürke ruha volt, olyan, amilyent a vasúti tisztviselők feleségei viselnek fiatalabb korukban. Nem volt csúnya nő, de nem volt igazán mutatós sem; eleinte gyöngécskének, később azonban szenvedélyesen kitartónak bizonyult mindenben, márványfehér, komisz arcát ráncok lágyították; ha valaki, gondoltam, rendkívüli szép, kiváló asszonynak mondta volna, az a valaki magyarázatra szorult volna az biztos; ilyenről azonban később sem hallottam... Ívelt, erősen összeszorított ajkai voltak, mintha éppen a nyálát tartaná és nyelné vissza; valószínűleg ettől is, hogy az arca egyszerre tűnt gunyorosnak és kutakodónak, meg a tréfát értően nagyvonalúnak is; minuciózus, árnyalatnyi finomságait határozott nyersesség fedte (és tartotta egybe', gondolom). Amikor például azzal a minősíthetetlen ötlettel rukkoltam elő azon a bizonyos „összejövetelen”, hogy onnét együtt távozzunk, akkor veszélyes közönségességgel vágta rá, hogy majd talán legközelebb, és aztán jóvátehetetlen s egyszersmind csodálatos nemtörődomséggel minden szerelmi stratégiát illetően —, belebújt ön-

színű esőköpenyébe. Éles és aggódó tekintettel nézett rám. Ez volt azt hiszem a legfeltűnőbb rögtön; a szemének ez a szivárványos kísértetiessége; tekintete inkább a ketrecbe zárt ragadozó vad, dühvel és ijedelemmel teli, ugyanakkor mégis félelmetesen tiszteletet parancsoló, de valamiképp megtört tekintetére hasonlított. Magamhoz vettem szegényes úti poggyászatot, lent a ház előtt fogtunk egy bérkocsit, és elindultunk vele a kórház két- és háromszintes épületei felé. A belgyógyászat melletti kisebb téglaházban volt kialakítva a laboratórium és a gyógyszerár fölött a „bentlakó” ápolónőknek néhány lakószoba; az én lakószobám viszont lenn volt, a hátsó lépcső felőli részen, eléggé szeparáltan, mégis szinte mindent hallani lehetett a környező osztályokról, a legszörnyűbb a pléh fürdőkádakba zuhogó víz hangja volt reggelente... Emlékszem, nyers erővel tapadtam a volt kóristalányra és segédszínész-nőre, úgy, mint egy felfingerelt medúza, mintha megnövekedett volna karjaim száma; mintha nem is testére, testének asszonyos szépségeire és azok „válaszaira” (ahogy tényleg nem!) lettem volna kíváncsi, hanem éppen csak a test birtoklására vágytam („Bőröd olyan, mint a löszföld” — mondtam — „bársonyos és érdes.” „Azért jöttem, hogy eltemesselek” — így erre a nő.); igen, földet akarok zabálni, örültem magamban, a nő testét föl kell használni és mindenestül fölemésztetni...! Az ő- és önveszélyt mint életvágyperek alatt elharapózott a szívemben. És miközben ez eszelős tisztánlátással ajándékozott meg, azt is tudtam, hogy amit látok, azt pokoli fények segítenek látni. (Hogy minden elképzelésemet fölülmulóan, kiszáradt szájjal kell tudomásul vennem, az a vonzó, és ahogy mondani szokták, rettenetesen kíváncsatos teremtés a romlás és a végzet kívánása maga...) Megbeszéltük, hogy a következő nap is találkozunk, úgy hat óra körül a kapunál vár rám. A park és a sétatutak olyankor alkonyattájt már csöndesek, és majdnem elhagyottak, csak a kórház alkalmazottai, a betegekől verbuválódott kertészeti néhány elszánt munkása gereblyézi a gyepet és szedi össze a látogatók után maradó papírosokat. Ha a juharfa és a kőrisceserje kezdi hullatni lombját, ahogy akkor szeptember utolján már hullatta, az elsárgult levelek kora estére raffiazsákokba kerülnek, és minden térség és fasor újfent mélytengeri zöldben úszik, és lassúnak tűnik akármi mozgás... A nőt ha megbántottam, nevetett, ha megaláztam, nevetett, minden kevésnek bizonyult az ágyban... Ez a nevetés azonban egyre nagyobb nyugtalansággal töltött el

engem... (Így múlt el az az este, majd az azt követő este is, ezalatt pedig a meleg őszi délutánokat hűvös reggelek váltották fel.) Ha jól emlékszem, mindjárt a harmadik nap vértelenül komédiázgató éjszakáján történt, hogy erős gyomor és még erősebb alhasi fájdalomokra panaszkodott, melyek sehogyan sem múlnak, sőt, egészen kibírhatatlan, mondta; tényleg az lehet, gondoltam a vonagló testét nézve. Zöld, hideg veríték homlokán. Az asszony föltérdepelt az ágyban, könyörgött és őrjöngött; undorító volt ez és céltalan... Vagy tudok segíteni, vagy nem. Volt ugyan nálam többféle fájdalomcsillapító, végül mégis úgy határoztam, pontosabban úgy gondoltam, hogy *kénytelen* vagyok morfiumot befecskendezni neki, jóddal bekentem karját és 2 centigrammot fecskendeztem a vénájába...; közel egy negyedóra múlva fájdalmai teljesen megszűntek, majd hisztérikusan és gyerekesen hálálkodott, és hogy, így ő, szörnyen jól érzi magát, utána majd' délig aludt a legnagyobb nyugalomban. Még ugyanennek a napnak a végén azzal állt elő, hogy iszonytató forróságot érez a mellkasánál, és furcsa, szinte ritmikus lüktetést ott, ahol tegnap is, szorongok, nyöszörögte kérdő hangsúllyal, és azután határozottan megkért, adjak be neki morfiumot, nem bírja a fájdalmat; van még, nem?... Nevetett fel kicsit tébolyodottan. 2 centigrammot adtam be. Mást nem tudtam tenni... Miért nem? Néhány nap után már moccanni sem bírtam, és lassacskán valami különös bosszút érelt meg bennem az együtt eltöltött idő, nem lehetett sokkal több tíz napnál, mindazonáltal az asszony minden (áldott?) este kikövetelte a morfiumadagját, és én beadtam neki. Azon aztán az égegyadta világon semmi értelme gondolkodni, mondtam magamban az alacsony mennyezetre bámulva, hogy mennyire gyűlölöm, ha egyszer (nagyon!) gyűlölöm ezt az asszonyt... Nem akartam elhinni és mégcsak magam előtt bevallani sem mertem, hogy az asszony (itt és most!) félelmetes és hajthatatlan következetességgel valóra váltja ígéretét, miszerint, (és egyáltalán nem csak az idegbódító szerek hatására!) inkább lesz tébolyodott, mondta ő, az asszony, mint bármiféle gépezet kereke, és hogy teljességgel fölösleges nyugtalankodnom, hisz láthatom, egy vidám holmi is mégiscsak holmi...! Csak feküdtem napokig, gyermekgyógyászati szakcikkeket olvastam, és újra elővettem az elmekórtant is, vagy váratlan és megmagyarázhatatlan kíváncsisággal az irodalom iránt Raymond Chandler könyveit, így próbálva összeszedni magam nyilvánvalóan inkább kevesebb mint több

sikerrel. Mi ez veled, kérdezte az asszony az egyik éjjel, amit mindközönségesen csak rossz lelkiismeretnek szokás nevezni...? Ő éppen ellenkezőleg, gondoltam —, a rosszérzés szikrája és a veszélyérzet leghalványabb jele nélkül táncolja szinte végig a napokat. Nem válaszoltam semmit, talán nem is válaszolhattam. És ha így utólag jobban belegondolok, akkor az idő előrehaladtával a volt kóristalány és segédszínésznő figyelme sem árult el mást, csak fokozódó gyűlöletet irántam, ezt a gyűlöletet azonban ő összetévesztette ingerültségével és elhomályosuló tudatállapotával, ha nem volt, ha nem tudtam szerezni morfiumot... Akkoriban már egyrészt rémíztő, másrészt fantasztikus (dehát milyenek is lennének!) álmok lepték meg, mígnem ezek az álomképek utóbb szétütötték önmaguk burkát és áthatoltak önmaguk határain... Azt gondolom, mondta például akkoriban az asszony, hogy valójában semmi, egyáltalában semmi nem illik össze; és amikor azt a rengeteg képet látom, akkor is tudom, hogy nem illenek egymáshoz, és hogy következésképpen nem jelentenek semmit. Most is, mesélte, ahogy hajnalban kinéztem az ablakon, fölvonultak a fehér táj, vagy a fehér égbolt külön-külön képei, alakjukat iszonyú gyorsan változtatva; mondjuk éppen egy kiáltó száj, ami mire megragadna, már ellobog, és aprócska bozót mered lángolva rám... Vagy megjelenik egy fénylő fél arc, és azonmód hozzá nem illően egy másik, a másik fél arc. Nem sokkal ezután, egy reggel letérdelt elém, csakhogy rendkívüli frissesség és erő áradt belőle, a *fehéreőr*, mondtam ott magamban csillapíthatatlan keserűséggel, szóval úgy térdelt előttem, mintha a csirke nyakát kellene elmetszenem... Az éjszaka végtelen űrjéből, csodálkozva láttam, megint és újra vissza-és kitalált, vidám fintorral az arcán azt kérdezte tőlem, hogy ezek szerint (mik szerint?, gondoltam) már nem szeretem...? Vagy nem is szerettem soha, monda, csak kívántam, sőt szerinte egészen másra kíváncsoztam; hogy nem emlékszem arra, valamit is kimondottan kívántam volna ebben az életben, hazudtam a nőnek, hogy én ettől az élettől soha semmit nem vártam, mondtam, de ha mégis lett volna bennem valami vágy, akkor azt neki köszönhetem, de meg kell mondjam, az sem igazi vágy volt, hanem —, *szenvedély*, hidegvérű megnyilvánulása a talajtalan egzisztenciának, ha ez őt kielégíti... Hogy őt nem ez elégíti ki, monda. Szerzett munkát, a vasút restijénél lesz felszolgáló, és hogy ezt fogjam fel...! Mondtam, nem csak felfogtam, de elragadtatottsága is (számomra) minden

ízében érthető, én magam is örülök, hogy egy ilyen független lélek mint ő, etc., hogy igen, épp ezt látta ő maga is, nem vak, ha arra célzok, hogy már csak a terhemre van...! Menj el, és hagyj nekem békét, menj, mondtam az asszonynak ott állva fölötte, fekete blúza fölött egy ujjnyi nyakrészen felejtve tekintetem, ám azonnyomban azt is éreztem, hogy kérlelhetetlenségem az ő számára semmi mást nem jelent, csak azt, hogy az idővel együtt ő is megérett erre az elszakadásra, míg valami iszonyatos szédületet hozott az én számomra mindez, a minden támasztól való megfosztottság szédületét, hogy ez a világtól való eloldódás dermesztő véglegessége, bármit, bármit megtehetek, de nem tudom, miért kellene megtenni bármit is... Hallgattunk néhány másodpercig, és világossá lett, hogy fölöttünk, körülöttünk az a csönd nem sutaságunk csöndje, de (és ezt a szót törölni kellene egyszer s mindenkorra!) *a sors* nyomasztó és fülesztő és kétségbeejtő csöndje... Alkohol, gondoltam. Valami alkohol után nézek, mondtam magamban, amíg az asszony összehapkolja holmijait a szobában; szobámnak a berendezése, selejtezett kórházi bútorok, szék, könyvespolc, asztali lámpa, minden egyes tárgy valahogy szemérmetlené lett ezektől a mozdulatoktól, az asszony arcátlanul egyértelmű, könnyed mozdulataitól; most már aztán végképp semmi sem az enyém itt, külön, önálló, tiszteletet parancsoló világa lett valamennyi tárgynak. Nem inni nem lehet, mondtam, és az asszonynak is töltöttem a vodkából. Ezt vártam az alkoholtól; hevesen, tisztán futott közénk az apró csobbanásaival, természetes méltóságra szólítva fel, így gondoltam, legalább engem. Azt mondta, hogy ő tudja mi a diszkréció, és a vállára vette hatalmas sporttáskáját, én pedig, mintha csak délelőtti sétára indulnánk, mellé álltam és fölhajtottam az esőkabátja gallérját, kikísértem a kapuhoz.. Megálltunk, jobbával megfogta a kovácsoltvas kapurácsot. Miért félsz tőlem, kérdezte, de úgy látom nem csak te félsz tőlem, hanem mindenki; valószínűleg azért, mert én félek?, így ő. Másfelől te magad is annyira félsz a félelemtől, azaz önmagadtól, jobban mondva attól, amit önmagadról képzelsz, hogy inkább tőlem félsz, az asszonytól... Mondta. *Így jön létre a kölcsönösségen alapuló preventív gyilkosság...!* Több mint egy hét telt el úgy, és majd azután a többi is ugyanúgy természetszerűen, hogy éjszakánként mindig az a nyomasztó érzés gyötört, hogy miért ez az átok rajtam, és miért pont ez a volt kóristalány és színésznő teljesíti be azt ami szerintem nélküle is

könnyűszerrel bekövetkezett volna. Azon az éjjelen is el akartam volna már aludni, de nem tudtam, körül-belül egy órát forgolódtam, s azután felgyújtottam az asztali lámpát és felültem...; néhány perc múlva nyílt az ajtó, és belépett az asszony, csodálkozó tekintetünk egy pillanatra találkozott, meglepődött, mondta, hogy világosság van nálam. Leült az egyik székre, kényelmetlenül forgolódott és részvétlen arccal kutakodva meredt valahová, érezhetően csak néhány másodpercre „használható” szemmel; leoltotta a lámpát, hogy láthatatlanná tegye magát (gondolom). Reszketve előrehajolt, és kért, hogy segítsék rajta. Eridj innen, mondtam az asszonynak szeliden. Nem akarok és nem is tudok több morfiumot beszerezni. Röhögött és sírt, így hallottam. Ezt elhinnie a legiszonyúbb és a legelképesztőbb szabadság lett volna abban a szomszédságban, amely szomszédság teljesen ismeretlen annak a számára aki még nem szenvedte a morfium hiányát. Fölkeltem az ágyból, magamra vettem a köpenyemet, jaj nekem, sóhajtottam halkán, és sokáig néztem a sötétbe'... Majd előkészítettem egy, kettő, három, négy ampullát, a fecskendőbe szívтам tartalmukat és fölszúrtam a karjába; a rövid eufóriás idő után félájultan fektettem az ágyba. Amikor fölébredt nyomban arról kezdett el beszélni, zajos testvériességgel, akárha egy „mintaszerű szerető”, hogy el nem tudom képzelni miféle csodálatos álmokat lát ilyenkor hajnaltájt, és csak parányi mozdulatokkal jelezve jelenlétét a következőket mondta: „Egy asszony ül a tündöklő kerékpáron, mely oly könnyűnek tűnik, mintha csak ezüstösen fénylő fémhuzalokból, megannyi *ördöglak*tól állna, és suhan, vagy inkább lágy és lassú mozdulatokkal hatalmas ívű köröket ír le a meredek, sima felületű víz színén, körül magas hegyoldalak, fenyveserdő, moha, lejjebb zsur-lófű. Mindez áttetszően és üvegtisztaságúan, ahogy az a muzsika is, amit hallani vélek, talán a „Tombeau” körtánc dallama. Az asszonynak szurokfekete haja van, rajta fehér orvosi köpeny, és a kormány előtti drót csomagtartóban egy kis kölyök ül kötött sapkában, így ereszkednek végtelenül finom ívekben lefelé, arrafelé ahol én állok. És amikor már majdnem odaérnek, akkor látom, hogy a víz tükrén mögöttük a kerékpár nyomán egy óriási bogár rajzolódik ki fekete vonalakkal, a bogár szájában valami különös virág... Az én számban pedig, — így az asszony — annak a kudarcnak az íze, hogy ha azt én próbálnám meg, bizonytal nem sikerülne...” Ahogy a hozzám (és a morfiumhoz) való úgynevezett

megtérései után majd mindig, most is ritmikus és nyugodt léptekkel hagyta el a szobát, és azt kell monddam, hagyott el engem hetekre is, amit természetesen egyáltalán nem bántam; lesütött szem, sóvárgó test, a leglassúbb, vagyis az ürességénél fogva teljes halál, végleges morfiumfüggőség, gondoltam, egy negyedév elteltével minden önámítás ellenére a legvilágosabban kellett lássam, ez az asszony összes sejtjét elárasztó, végzetes mérgeződés. Az önvád erősödött bennem, a fájdalom azonban mintha eltűnt volna teljesen... Az egyik nővér, egy fiatal lány, akivel általában az éjszakai ügyeleteken futottam össze, nos ő mesélt nekem azokról a közbülső időszakokról, amikor nem „jelentkezett” nálam az asszony, pontosabban amikor hetekig nem láttam, mert jelentkezni jelentkezett ő, folyton vegzált engem telefonon keresztül, rohángálhattam éjszakánként is a laborban lévő készülékhez, a végén már le sem vetve a fapapucsomat és a köpenyemet csak rádőltem az ágyra és vártam... míg aztán félre tettem a kagylót, hanem a portásnak sem ez, sem az a megoldás nem tetszett... Hogy például, mondta a nővér, amikor az asszony nem jutott morfiumhoz, és volt úgy gyakran és egyre gyakrabban és egyre hosszabb időközökben, akkor iszonytató ópiumpárlatot, vagy egyszerűen mákteát ivott, vagy a legelképesztőbb vegyületekhez jutva azokat „küldte fel magába”, ezek nyomait én is láthattam amikor az asszonyt láttam. Az amfetaminok hatására erősen fogyott, a sterilizálatlan fecskendőtől pedig begyulladtak a karjain a szúrások nyomai, gennyesedések és kiütések a bőrén és viaszszápadt arc... Egy alkalommal aztán azt javasoltam neki, hogy feküdjön be, írok beutalót az egyik fővárosi intézménybe; nagynehezen egyezett bele, magam kísértem el. Egy hónap múlva megszökött. Esküdözött, hogy most igazán erősnek és akaratosnak érzi magát, és ha sikerül leszoknia, akkor az csak egyedül sikerülhet, pontosabban úgy, ha itt lehet velem, mondta, akkor soha többé nem nyúl semmiféle idegbódító szerhez. Nagy kő esne le a szívemről, ha ez így történne, gondoltam, de azt mindketten tudtuk, hogy üres beszéd... Nem maradtam, mondtam, szó sem lehet róla. Újabb gyógykezelést javasoltam, de az érveimet már végig sem hallgatta, nincs megállás a számomra, így ő. Amikor utoljára tett látogatást nálam, akkor is csak gyógykezelést tudtam javasolni neki, semmi mást; majd „horribilis” mennyiséget (0,14g) adtam be neki; karon fogtam, és kinyitottam szobám ajtaját. És amikor a kórház sötéttel teli kertje elé

kilépett, roppant pókháló képződött a szemei előtt: a hálóban néhány bogárral együtt foglyul esett néhány pápaszemes madár is, mondta az asszony, szép fehér karikák virítanak a szárnyaikon és a szemeik körül; a háló fonalai, mondta, ha a szárnyukat csak mozdítják is, elszakadnak, de ők behúzzák amennyire csak lehet a szárnyaikat, s így a háló karcsú kis foglyai maradnak; a pók a hálója közepén kuporog, háttal a madaraknak, talán mert fél, ha a közelükbe kerül, belecsípnék... Az asszony megfordult, láttam a kínzó fantáziaképektől elcsigázott lényre szabadulni akar, szabadulni ebből a kábulatból egyfelől, másfelől abból az ábrándvilágból, hogy mi „valóságosan, valaha is” együtt lehetnénk... Fázom, nagyon fázom, mondta az asszony, és én széttártam a karjaimat, mint aki akarata ellenére földadja a küzdelmet... Csupán a hideg őszi égbolt maradt mozdulatlan. Aznap amikor meghalt a tiszta és üres pályaudvaron várakoztam már kora reggel. A vonat beérkezése után nagyapám, egy sápadt, szemüveges öreg férfi az egyik fülkeablak mögül integetett. Lesegítettem a vonat lépcsőjéről, néztük egymást egy ideig, aztán összeöleleztünk, majd felhúzta a vállát, nézett mindenfelé, zsebkendőjével megtörölte az ajkait, és azt mondta mosolyogva, hogy rossz szagú a keze a vonat fémjétől, nem volna ostoba cselekedet, ha megmosná, de mire a restibe értünk — elfeledkezett róla. A reggel szinte csöppenként nekieredő korai eső aztán rendkívül makacsnak bizonyult, és a vasútállomás szürkéskéken lebegő párájával egyetemben legfőljebb csak az őszi támasztógyökereinek kedvezett. Leültünk az egyik műanyag lappal fedett faasztalhoz a restiben, hogy ott váltunk néhány szót, míg én vissza nem megyek az osztályra, s hogy ő pedig akkor majd a „dolgai után néz” bent a városban. Az asszonyt, ha nem tudom, hogy ő az, akkor nem ismertem volna föl; sötét, vastag keretes szemüveg, és nem meg- hanem átváltozott test. Ő sem árulta el, hogy ismerne engem. Az elképesztően mocskos szmokingfölsőjében és réveteg unalmában álldogáló csapostól kortepálínkát és sört kértünk mind a ketten. A nagyapám levette szemüvegét, belekortyolt az italába, majd aranygyűrűjét forgatva az ujján fölsóhajtott, hogy: Istenem, meddig lehet bírni ezt a szenvedést, meddig lehet bírni, ezt kérdeztem magamtól ma hajnalban is, így a nagyapám. Mindent, fiam, mindent elveszítettem, és a legborzalmasabb, hogy nyolc gyermekem van, megannyi unokám, a nagyanyád, és mégis a lehető legnagyobb mértékben egyedül vagyok bánatomban...;

egyáltalán nem tudok és nem is akarok abba belekapaszkodni, hogy ők élnek, mert mind él, és jók úgymond és kedvesek hozzám, ha eljönnek, de... Azért még talán, azt hiszem, te érted meg a leginkább az én szenvedésem, így nekem a nagyapám. Számomra már régóta nem létezik a természet, a nap, a virág, a fű, a fürdőzés és a vadászat sem, semmi, még a gyermekeim sem, nagyanyád sem, mondom, minden meghalt, nem a halál, *a meghaltság* vesz körül, fiam, halálos gyötrelem minden, már az is, hogy ezeket mondom, mondta a nagyapám... És ami a legfélelmetesebb. Úgy érzi, *idegen emlékekkel van teli*. Mondta. Hagyjuk is...! Akkor a resti vécéje felől csöndes de kitartó zörömbölést hallottunk, mindketten fölkaptuk fejünk, hogy mi az...? Egyszóval, fiam, fordult vissza a nagyapám, ma reggel arra ébredtem, hogy azt a bizonyos szépnék és fenségesnek mondott életet vissza akarom követelni, visszakövetelni mindenkitől, akihez csak közöm volt. A neszezésből addigra hangos dörömbölés lett, majd pillanatokon belül a feszítővas nyüsztető hangját lehetett hallani az ajtófélfában. Aztán jött a mentő és a mentősök beemelték az asszonyt, aki nemrég még a resti vécéjébe zárkózva az utolsó adagot adta be magának, „elvitte a szíve...” Mondtam a nagyapámnak, hogy bemegyek vele, és hogy mielőtt elutazna... Erre ő közbevágott, hogy talált nekem egy újságcikket és azzal a zsebembe nyomta, olvasd el...! Nem volt mit tenni. Visszamentem volna a lakószobámba, de az úgy tűnt, teljesen üres, nem maradhattam ott. Akkor hogy mégse legyen olyan dermesztően üres, fogtam a fehérre mázolt hokedlit és kivittem a kavicsos sétálóútra. Leültem rá, megpróbállok olvasni, gondoltam, és zsebeből elővettem az összehajtogatott újságcikket, melynek a lényege az a szakvélemény volt, miszerint a nagyszekeresi Dujardin József báró tartozik viselni tetteinek következményét, vagy sem...

Orvosi vélemény

Feletteseim meghagyása iránti illendő alázattal engedelmeskedni akarván, eleget tettem annak az utasításnak, hogy a folyó évi május hó 9., 10. és 18. napján legyek ott a helyszínen a nemes Királyi Ítéltábla színe előtt, nagyságos Dusardin úr kegyes kihallgatása alkalmával, annak érdekében, hogy ha valami lappangó betegség vagy elmebaj benne maradt volna teste vagy agyveleje

korábbi sérüléseiből, ami őt annyi gyalázatos és kegyetlen cselekedetere tudatán kívül elragadta, akár érzékeinek csalódása, akár felfogó képességének hamissága, akár a fogalmak rossz összekapcsolása által, azt vagy arca állapotából, vagy taglejtéseiből, avagy hanghordozásából az orvostudomány szabályainak megfelelően folyamatosan jegyezzem, s a róla alkotott véleményemet a nagyságos Bíró Uraknak lekiismeretesen adjam ki, abból a tudományból következően, mely eskü alatt vállalt hivatásom —, kénytelen vagyok bevallani, hogy ez a reám bízott ügy mind természetéből következően, mind egyéb tényezők miatt annyira súlyos és egyidejűleg annyira rejtett, hogy részletekbe menő felismerése tehetségem korlátait meghaladja, mégpedig szerfölött és mindenben megfelelő megítélést adni benne isteni tudást és áttekintőképességet követelne meg mindenképpen.

De mivel a nagytekintetű Királyi Tábla ekként rendelkezett, nem vonakodom mindazt előadni, amit vagy saját szerény tapasztalatom, vagy csekély ítélőképességem, avagy azoknak a könyvei diktálnak, akik hivatásuk gyakorlása alapján írtak az ilyen bírósági orvosi ügyekről; ilyen szakkönyveket bőségesen olvastam.

Szorgos figyelemmel jegyeztem meg, hogy a fentebb tisztelt báró úr testalkata közepesen magas, nem kövér, haja göndör, arca sovány, színe fehér alaphól eredően sápadt, de minden fellobbanásra előnti a pír; nem beesett, nem is mutat örökös szomorúságot; homloka magas, emelt, szemöldökei kiemelkedők. Szemei a szokásosnál kissé nagyobbak, kiállóbbak, nyugodtak, élénkek, semmiféle zavarosság nem borítja el őket. Járása kimért és mesterségesen összeszedett, gyakran gesztikulál. Gondolkodása hatásra vadászó, különleges megítéléseit fitogtató; beszéde súlyos, rejtélyes, bonyolult, nem jól összefüggő, de azért a tárgyhoz szól; ezen kívül néhány magánbeszélgetés során azt figyeltem meg, hogy elméjét igen sok fantasztikus gondolat háborgatja, amelyek nem kevés nagyratörést lehellnek.

Mindezeket egybevetve bőségesen kiviláglik az, hogy az említett báró úr túlon túl kolerikus vérmérsékletű, ennél fogva a gőgösségre, a haragra, a bosszúra, a perlekedésre s a lélek megannyi heves és vakmerő érzelmi megnyilvánulására a természet vezérlése szinte magával ragadja. — Ezeknek a kártékony érzelmeknek gyeplőit utánaengedve nem volt idegen tőle az, hogy bármiféle törvénytelen és kegyetlen cselekedetekre készen álljon és elragadtassa magát.

Azt sem nehéz megítélni, hogy egy ilyen beállítottságú ember kételkedett cselédségének és más, hozzájuk tartozó személyeknek hűsége felől, akiket oly sok módon s oly keményen zaklatott és gyakorta s komolyan gondolt arra, hogy ezek a legrosszabb terveket szövik ellene (...) Innen adódott az — miként tetteinek sorából s mind a saját, mind a hozzá közel állók nyilatkozataiból a kegyes vizsgálat folyamán kellőképpen nyilvánosságra került — fogsága előtt néhány esztendővel ez az elméjében egyébként egészséges ember (ha ugyan egészségesnek lehet mondani mindazokat, akik nem szégyenkeznek a jó erkölcsök ellen gonoszul cselekedni) legalább e tekintetben s az ehhez kapcsolódó dolgokban elkezdett hamisan képzelődni, hamis képzei szerint búskomorságba esve eszelősködni és vérmérsékletének megfelelően kegyetlenebbé is kezdett válni.

Ám de tetteinek sora és minősége arra intenek bennünket mindenképpen, hogy ezt az eszelősséget semmiképpen sem szabad az első fokon túlra kiterjeszteni. *Ugyanis birtokában van az értelmes gondolkodás képességének, ügyeinek teljes tudatában van és mindig is volt*, sőt arról nevezetes, hogy bűneit legtöbbször olyan elmeéllel és mintegy művészi módszerrel hivatkozva követte el, hogy nem ok nélkül kell őt tettei tudatos elkövetőjének tartanunk...

A minapában a fentebb tisztelt Báró úr magához hivatott és panaszkodott gyomorbetegségeiről, vérzéseiről, melyeket elállított, szédüléseiről és egyéb hypochondriás bántalmairól is. Ám de — megítélésem szerint — a testnek ez az állapota semmiképpen sem elegendő ahhoz, hogy felforgassa az elmét s hogy azt elűzze székhelyéről. Az arca — a lélek legfőbb tükre — ugyanis még nem öltötte magára a sötét epeömlés miatt őrjöngők arcformáját s szemei — amelyek el szokták árulni az elme állapotát — nem zavarosak, nem ültek le mélyen gödrükbe, nem merevek s nem veszi körül őket sötét karika. És azt sem hallottam senkitől, hogy megfigyelték volna nála a hagymázos vagy heveny lázzal járó őrjöngést, avagy dührohammal járó mániát s nem hordozza magán külső jelekből felismerhetően valami veleszületett tompulásos elmebaj, ill., gyöngélméjűség vagy faragatlan bambaság jellegzetességeit sem.

1767. esztendejében, május havának 19. napján.

Mátyus István
orvostudományi doktor s.k.

Szerencsém volt, hogy még sikerült épp világosnál elolvasnom, igaz az utolsó sorokat már csak a szürkületben bújva, de aztán is úgy maradtam, kinyújtott lábbal ültem a hokedlin a sötétben. Vijjogva, a sötét levegőt fölkararva nagy sebességgel egy mentő érkezett a vizes kavicsön csikorogva a sebészet elé, majd nyomban utána futva közeledett felém a nővér (fölsímtam már mozgásáról is azt a fiatal szőke lányt, akivel beszélgetni szoktam). Ahogy odaért, megkérdeztem, hogy mi van, kit hoztak...? A nagyapját, doktor, mondta fulladozva, nem tudja, valahogy a vonat kerekei alá került. Él?, kérdeztem tőle. Él. Föllálltam, gyors léptekkel elindultam a műtő irányába, és szinte automatikusan, fennhangon és fogvicsorgatva mondtam magam elé: Sötétkék egysoros öltöny volt rajta, hozzá színes, mintás ing; a vasútállomás szürke salaktöltésén, vakító villanyfényben feküdt, arcát a nyitott inggallér mögött mégsem lehetett látni... Így volt, mondta a lány.

Budapest

Solymosi Bálint

Álmatlanság – fuga

Fél kar

Már a sebesülés se véd!
eldobott fegyvered után
vesztesnek nincs más menedék
a kínzott csonka test csupán

ki mindent odaadogat
annak *meg* mi marad vajon?
győztesé zajban a haszon
s már csendet szabdal-hasogat

te rongyokban rejtezkedő
(a hason csúszás gyenge vért)
mint haszontalan rojtokért

sóvárgó régi szerető
dadogsz hiány-harmóniát —
fél karban tornyotlan világ.

1992. III. 21.

Kolozsvár

Lászlóffy Csaba

Ezredvégi délibáb (közjáték)

Pitekantrópusz úr! előbb
tisztázzuk: ki a csodalény? —
pár tollvonásunk tünemény
mint tehén-itató előtt

a délibáb — sajnos az is
csak múlt-illúzió talán
csakúgy mint Darwin asztalán
az ön árnya (a nemezis

azóta sújtott le reánk):
a vázlat amely csontokért
s az ősz ki utódért kiált —

ha nem volnánk gyarló s falánk
menthetnénk — átömlesztve vért —
magunkban mindent s önt kivált.

1992. III. 21.

Kolozsvár

Lászlóffy Csaba

Kóda

Az *ámenig* fagyos utak;
csak siránkozó öntudat
soha! se kísérteteket
kísértő, hajszott képzelet.

Rontó mérgek a múlt felől!
Hölderlini múmiabőr-
rejtette riadt örület,
s Rimbaud-ropogtatta üveg:

fogak közt véres porcukor.
Be ne kormozzon az utol-
érhetetlen vágy valahol:

az ösztön kapuja alól
leső angyalok hímpora —

(Mégse? Mégis? Mindig!... Soha.)

1992. III. 21.

Kolozsvár

Lászlóffy Csaba

Klíma

Hajnalra feléled a klíma
Lárvák a lábtörő alatt
Ez egy új korszak,
jól ment az alvás,
de benned egy kis álmosság maradt

Még egy kanyar, és itt a nyaraló
Szerelem, árulás, újabb játszma
Ruhád egy autóra hasomlít,
ha tudnál figyelni, siker várna

Változatos antennák, pedig kis falu
Elfelejteti nem lehet
Autonómiából
Hisztériába megyünk
De itt még
szétnézek veled

Budapest

Poós Zoltán

A tél viszontagságairól

Rövideket tüsszentek, teljesen elgémberedtek az ujjaim, olyan szárazság van itt!

Lebámulok a kőkeresztre, igen, ez illik ehhez az ablakhoz, ahogy itt állok, morzsolgatva a levegőt, s ropogatva csontjaimat. Azt mondják, ez nem nagy tél, picike tél lesz csak, mindjárt olvadni kezd az egész, de itt mégis minden más. Olyan, mintha ez lenne a leghatalmasabb tél, ami létezik. Davos kutyafüle, ez a végtelen fehér terített asztal, csak épp nem látni, kik is ülik körbe, akkora nagy, néha hallani csupán a kés-, villa- és pohárcsilintelést, ahogy *azok* esznek, még ritkábban egészen távoli csámcsogást. Hisz alig-alig járnak erre, a friss hóban se kerékvágás, se lábnyom, s csodálkozom magamon, amint itt állok, fagyoskodva, megjegyzéseket téve az alig langyos radiátorra, hogy kedvem lenne kiszaladni s meghempergőzni ebben a hidegen kiszámított tisztaságban, míg *azok* csak esznek tovább, a messzeségben, hogy nem is látni őket, de talán két falat között összenéznének, hát ez meg mi, micsoda disznóság, idehemperedik nekünk a szép fehér abroszra!

Pedig kis szobám is maga a patyolat egyszerűség. A lószőrrel tömött matracból kikandikál egy bökös szál, azt nyomkodom éjjel a lepedő alatt, míg rájövök, hogy merev-hanyatt kell feküdni, moccanatlan, bámulni a feketeségbe, előbb-utóbb úgyszólván fejbe kólint az álom, leesik az állam, mint a meghaltaké, s nincs egy moccanás se. Az éjszaka a legcsöndesebb dolog. És mégis, annyi minden történik. Az odakészített pohár vízben reggelre kis buborékok keletkeznek; ezt régről irigyeltem, hogy sokan így térnek

aludni, hogy fejük mellett ott a víz, de még sose kellett igyak, fölkelés után egy mozdulattal kiöntöm a bugyborékos vizet.

És most, hogy mégse legyen semmi sem *úgy*, a kőkeresztől jobbra, a szerpentinút végére fölkaptatva megjelenik egy lassan baktató lovasszekér és egy talpig feketébe öltözött ember, kalapos, aki a szekér mellett lépeget a hóban. Ahogy kis ívben megkerülik a keresztet, a fehér mezőben ott van a kocsikerekek dupla vágása, és mellette a messziről egyenletesen elszórt lyukacskáknak tűnő csizmanyomok.

A csöndet is megzavarja egy kis halk ciripelés, távolról szűrődő tompa zaj, ami egyenletessé válik, s lassan úgy érezni, mindig is volt, s mostmár ezzel együtt tűnik úgy, hogy csönd van, csak talán a fülem zúg. Hál'Istennek, a falak ölnyi vastagok, ezért is melegednek át oly kevésbé. A boltíves rész folyosóin sétálgatok étkezés előtt és után, de a kis udvarra inkább nem merészkedem, hisz ott is minden szűziesen fehér, mint az ágyam lepedője, csak egy-egy makrancos rózsatő dugja ki a csápjait, mint a lószőrök. Hatalmas, de egy a világ.

Ebédre rántott levest mérnek pirítós kockákkal teleszórva, elázva úgy úszkálnak a narancssárga karikás lé tetején, mint egy szétfoszlott szivacs. „Ételre azt mondani, hogy *fűj*! Édes gyereke-m!” A kanál túl lapos, kilötykölődik belőle minden, a visszacsobbanó kenyérdarabkák telespiccelik az ingem. Szerencsére lehet mostani, a tornaterem feletti galérián veszi át a szennyest egy kopasz bácsi. A paradicsomos káposztában elrejtettek valahol egy fásírozottat, továbbra is a lapos kanállal vesződöm, fél szemmel azt figyelem, mások milyen műgonddal húzzák ki széküket, nehogy zajt csapjanak. De itt nincs fehér abrosz, vaskos, gyalult asztalokon eszünk, előző nemzedékek ételteltői láthatók szerteszét. Imát kellene mormolnom kosztolás előtt és után, de hát én egyfolytában imádkozom, minden szavammal; egyetlen akarat van, s aszerint történik minden.

Mikor a hóra rásüt a nap, talán az a legszebb, s fölmutatja, mint egy ezüst tálat. Kotyognak a csövek, de nem akar melegebb lenni, és a levegő mégis olyan száraz. Bevallom, le-ledőlök így ebéd után, először csak ücsörgök az ágy szélén, most kockás pokróccal van letakarva, azt markolászom, mint egy kutya tarkóját, szinte beszélek hozzá, hát mindjárt lefekszem rád, úgyis hallottam már olyat, hogy egy pokrócot „Kockás Haver”-nek hívnak. De mégis bujkál

bennem valami, vagy az ágyban, ahogy a lószőr meg a hidegség szálai összegubancolódnak, mégis fölugrom, s mint egy igazi pedáns, a nadrág egy-egy begyűrődött ráncából kipöckölök pár szem maradék morzsát, és hideg tenyeremmel végigsimítok magamon. És újra csak az ablaknál találom magam, a kereszt árnyéka máris vészjóslóan hosszúra nyúlt, szinte torz, senki nem mondaná erre a két, óra eső foltra, hogy „kereszt”. Időközben újabb lábnyomok, szabályszerű tiprások keletkeztek, sőt valaki tán rúgkapált, mert egy helyen valósággal föl van szaggatva a hó bőre, kilátszik alóla a fekete macskakő, s az is csillog, feketén, nedvesen, mint valamely csonttá keményedett, rég elfeledett hús.

Újra csönd van, nagyon hosszúnak ígérkező, pedig nekem galád módon már a vacsora jut eszembe, mikor ugyanúgy, mint mindig, ülünk az egykor makulátlanná gyalult asztalok mellett, elénk rakják a zöldkarimás tányért, sárga műanyagkancsóban az itteni, furcsa ízű teát, sokan megint úgy emelintik majd a böhöm széket, mint valami kínai porceláncsészét, s mellre bukó fejjel, mielőtt bármit is a szájukba vennének, eltávolítják szájukból a hála szavait. Akkor már teljesen sötét lesz majd.

Most még élnek a fények, a főkapu számárhátíve alól egyszerre ismét előtűnik a lovasszekér, mellette ballag a fekete ruhájú ember, ám a szekérre fölkerült egy fekete halom, egy kis rakomány, s leghátul az ember mögött három lépéssel somfordál egy gyerek, hajadonfőtt, kezében markolász egy kis sapkát. Így haladnak a kereszt felé, amit újból meg kell kerülniük, hogy ne túl meredeken érjenek a szerpentin elejére, és a szegény ló a szekérrel a háta mögött le ne szánkázzon az első házakig. És az ember hirtelen megfordul, úgy, hogy a gyerek, aki lesúnyt fejjel lépked, csak akkor eszmél, mikor szinte a hasának ütközik, és az ember némán ütni kezdi a gyereket, főleg a sapka nélküli fejét, a gyerek pedig nem védekezik, csak a karját hajlítja be könyökben, és szorítja még erősebben a sapkát, míg hangtalanul zuhognak rá az ütések, és a kis lovacska a fölbatyuzott szekérrel minderről tudomást sem véve poroszkál tovább, látszik rajta, hogy óvatosan teszi egyik lábát a másik után, nehogy lebecskázzon a szerpentinben az első házakig.

S mintha valaki, egy csontkovács csodadoktor erővel eltekerné a fejemet, a kopasz fáktól sűrűn szabdalt messzeségbe kell néznem, kissé fölemelni a fejem, s úgy nézni, már-már meresztve, mintha keresnék valamit vagy valakit, azokat a távoli étkezőket,

akik körbeülték ezt a nem is oly régen még szűziesen fehér hó-asztalt, de most se látni *ott* senkit, egyetlen lelket se, mintha a lélek látható lenne, csak a fekete varjú-gyümölcsök aszalódnak az ág bogok között; igaz, abba is bele lehet borzongani, hogy ők vajon mi a csudát látnak, és miként töprengenek némán gubbasztva.

Aztán egyszerre a fekete ruhás ember nem veri már tovább a gyereket, megigazítja saját fejfedőjét, két kézzel húz egyet alul a kabátján, s indul a szekér után. A gyerek a haját simogatja, mintha csak összekócolták volna, most már ő is fölteszi a kis sapkát, s biztos lábakon futólépésben a fekete ruhás ember után ered, aki már megkerülte a lóval a keresztet, s elkezdtek nagy óvatosan ereszkedni. A túloldali arborétum-kert vasrácsai árnyékukkal fölparcellázzák a teret.

*Pécs**Méhes Károly*

Személyleírás

A hüvelykujjamon kissé megnőtt körmöt nézegetem; félhomály kell hozzá, hogy lassan rájöjjek: nagyanyámnak volt ilyen az ujja, jól emlékszem, hogyan szorította vele az imakönyvet. Kis vonalkák is vannak ezen a körmon, olyan, mint az áruházi árukon a kódjel, mit hiába húzkodnak át a pénztől piszkos kezű pénztárosok az elektromos szem fölött. Egy kis amerikai csipesszel vágom a körmöm, sokáig hittem a sárgás színe miatt, hogy arany, de már régóta elkezdett zöldülni bizonyos helyeken.

A hajamról azt mondják, „hollófekete”. Mérges vagyok erre, bár titokban büszke is, de mért kell mindent elnevezni valahogy? Mért *holló* az én hajam, egy rusnya madár, úgy néz ki, mintha pestis ellen öltözött volna be a középkorban? Fekete hajam hullámot vet, göndörödni, de erre csak sokára derült fény, mert egy aranyos kislánynak rövid a haja, maximum két centi, úgyis mindig a fején babrál a kezével, tekergeti a frizuráját, jó alaposan le kell nyíratni a borbélyyal. A borbély néninek akkora kontya van, mint maga a hajszárító búra, és a törülközős szekrény aljából egy megtépázott, elkoszolódott nyakigláb játékmajmot vesz elő, hogy megvigasztaljon és kedvet csináljon a nyíratkozáshoz, s közben nyakamba keríti a kék vagy sárga nájlonkendőt, s hallom, jó alaposan tessék csak levágni, és akkor már mindenki engem néz, mért zokog így ez a gyerek, hiszen már nem is olyan kicsi, csak nem fáj neki a hajvágás?

Nálunk *akkorák* a fülek és az orrok. Ahogy minden felelősségérzet nélkül ki-kijelentjük, ilyennek teremtett a Jóisten. Nekem mindig a téstagyúrás jut erről eszembe, ahogy otthoni ruhában, lisztes kézzel dögönyöz, gyömöszöl valaki egy darab málló anya-

got, meghúzza, kicsippent belőle, újra összenyomja, míg kijelenti: így jó lesz. Nálunk a nagy fül és orr tradíció. De erre nem vagyunk büszkék, csak néha megjegyezzük, nem is tükörbe nézve, inkább a másikra pillantva, egy véletlen pillanatban és furcsa szögben, s akkor mormogunk valami olyasmit magunkban, no lám csak... Persze, vannak egy ilyen banális történetnek is állomásai. Létezett egy orosz mesefigura, egy kedvesnek szánt szörnyszülemény, a Cseburáska, akinek pont-pont-vesszőcske arca köré akkora fület biggyesztettek, mint egy-egy lángos, és szegény ezeket a lángosokat lobogtatta, mikor elment a Krokodil Genyához születésnapot köszönteni, s a csöngetésre kikiáltottak „Kto tám?”, s ő cincogó hangon azt válaszolta „Éto já, Cseburáska”. A medvényi cserépkályha mellett ott ültem a nagyok ölében a fotelben, s hátulról valaki két összecsippentett ujjal széthúzta a fületem, és azt mondta, „Idenézzenetek! Cseburáska!”, mire az összes nagyfülű és nagyorrú nevette, és persze én is nevettem, a hirtelenjében kinevezett Cseburáska, kacagtunk egymáson, hogy ennyi Cseburáska hogy' lehet egy családban, és senki se kapott szörnyülködve az orrához meg a füléhez, hanem csak vidáman lengettük őket, ha már egyszer ilyennek teremtette a Jóisten.

Később világossá vált, a nagy orr arra való, hogy szemüveget akasszunk rá, mert ebből sem engedtünk, nekünk megvoltak a magunk igényei; egy idő után kellett valami, ami által kissé más-hogy látjuk a dolgokat, nem csak úgy bámulunk bele a világba, mint az a bizonyos a hasonlatban. Utunk a szemészetre viccelődéssel telt, mert még nyár volt, s nekem eszembe jutott, hogy ott biztosan *vakoló*kanállal dolgoznak, az én pufi testvérem pedig, aki mindig lemaradt néhány lépéssel, azt találta ki, hogy a sükebóka trafikos néni, akinek lómáját akartak kiszolgálni a vendéglőben, itt biztosan találna magának munkát, mert a trafik ablakába ki szokta írni, hogy „Szemfelszedést vállalok”. Aztán már csak azon tanakodtunk, hogy a drágább vagy az olcsóbb szemüvegkeretet kapjam-e meg, végülis az a döntés született, hogy *úgyis csak* összetöröm, amihez nem kellett kimagasló jóstehetség. Így is mindenki azt mondta, hogy roppant komolyan nézek ki, teljesen mint egy felnőtt.

Ez a biztatás rám is fért, mert ellentétben nevezett testrészeimmel, magasságom nem üti meg az általam üdvösnek tartott mértéket. Valakitől ugyan azt hallottam, hogy a nagy emberek, lásd

Hitler, Mussolini, Rákosi, mind alacsonyak voltak, azonban ez a perspektíva nem igazán lelkesített. Az apró termet számomra fajtám valamiképpen törvényszerű romlását jelentette, hisz jól tudtam nagyanyám elbeszéléséből, hogy dédapám, az ő apja azért nőtt olyan szép szál emberré, mert csakis hanyatt feküdve, kinyújtózkodva aludt, a feje búbjától a lábujja körme hegyéig csak a növekedést óhajtotta, s ez így is lett; és még ahhoz is volt bátorsága, hogy mikor idegen csapatok egy bizottság elé citálták, s egyfolytában a bűneit olvasták a fejére, a szép szál magas termetével fölállott, az asztalra csapott, s azt mondta, „Maguk már eleget beszéltek, pedig nem tudnak semmit, most engedjék meg, hogy én beszéljek!”. Persze, a történelem a maga primitívségében is bonyolultabb ennél, s az én apám, aki ugyan maga még szintén szép szál ember, már egyáltalán nem alszik kinyújtózkodva, sem hanyatt, hanem oldalt fordulva és sündisznóként összegömbölyödve, hát nem csoda, hogy ezek után én mindig is a tornasor legutolsó helyét béreltem, s az ágyban is úgy fekszem, mint az anyaméhben, még a paplant is magam köré tekerem, hogy egy múmiának is a becsületére válna, de még így sem tudok aludni, csak forgolódom, mint egy grillcsirke, s egész éjszaka rettegek, mikor jön a reggel.

A legtöbb baj mégis a lábaimmal volt, amik semmi áron sem akartak úgy állni, amiképp kellett volna, s az én családom majd' kisírta mindkét szemét, egyre csak szipogtak a nagy orrukkal, hogy mivé lesz ez a kicsi-pici gyermek, mignem nagyanyám imáit meghallgatta a Jóisten, s ami Vele ritkán esik meg, változtatott a haditervén. És akkor nem pusztán a gyógyulás útjára léptem, hanem egy egész tubus fogkrémet szétkentem a nagyszoba szőnyegén, hálából a nagymama szemüvegét eldugtam a mélyhűtőben, hogy hetekig nem találta, és többé már senki sem sírt, hanem egy égetni való gyerekről beszéltek, aki sírba viszi őket, és rá kellett csapni az én kicsi-pici kezemre, mert semmiféle szép szó nem használt. És tovább folyt az én megjavításom, mert az ember — ha filozófiai magaslatokból nézzük — amúgy is csak csetlik-botlik ebben a fura világban, hát ki kellett találni valamit, hogy én is két lábbal állhassak a földön, ne dőljek jobbra-balra, mint a kuglibabák. Jött egy mérges bajszerű kis doktor úr, akinek a rend és a fegyelem volt a mindene, állig betakarva feküdtem előtte, csak a fülem és az orrom látszott elő, meg fogaim, mert próbáltam mosolyogni, tudtam, hogy vétkeztem, mikor betegtársamat lerágott csirkecsontokkal dobál-

tam meg unalmamban, mert őt aznap műtötték a térdével, és nem volt kedve beszélgetni velem. És a bajszos doktor úr engem is megoperált, késeket, fűrőt, fűrész, csavart használt az én megjavításomra, végül azt mondta, hogy szaladhatok, és még talán azt is, hogy vigyázzak magamra, de én sose adtam az efféle beszédekre.

Mégis, a legfurcsább a saját nevemet kimondani. Két szó, amiknek semmi más értelmük nincs, csak én. Kezet jelölnek, lábat, orrot, borostát. Meg hangos nyerítést, kelkáposztafőzeléket, ilyen-olyan véres szívet. És még rengeteg szót, és még rengeteg szavakba mártott titkot. Ez a legidegesítőbb, ez a sok titok.

Pécs

Méhes Károly

Jenins. Március

És én és maradtam
Még, mintha így hozzád
Hol messzire már a kukoricaföld letarolva
Halványvakítón és fekszik a domboldalon vagy
A csillogásban, így a drótokéban, és a lágyabb csillogás
A deszkákon, a szőlőkarókon, melyek vagy kátránnyal borítva
És a szőlőhegy kerítésének dőlnek, a kerítés-sarokban
Vagy egy fatörzsnek, egy mélyedésben, és közelebb
És lehetnék, ahol a törzsek csavarodnak, feketén
Emelik az üres ágakat, és a még sárgás
A fényborzolta fű fölé

És hallom a hangodat, és messziről
A csendülésben, a füttyben, betöltve
A völgyet, és közlő a csicsérgést
És emelkedni, így Dzsibuti főteréről
Így a bozótból, melynek és lemeteszve
Ágai halmokban az út szélén és fekszenek
Összegyűjtve, kötegelve a fűben, az avarban
Szárason, melegen, zizegve, és hallom
Vagy a nevetésed, olyan napok beszéde ez
Ennyire nem voltak soha, ennyire forrók

Téged talállak és ismét azt a szagot
A műtrágyaszagot, így a helybeli
A miniszupermarketből, és a műanyagvödrök, így
Vödörtorony, seprűnyelek, gumikesztyűk
És virágmagok, szemétlapátok, vagy megyek
Megfordulok még utánad, ahol nevetsz, ahol
A szemétdombok szaga árad, a tavaszfényárnyékban
És füstölögnek az árnyék hűvösében, és lobognak
A függönyök, a fehérek, az ablakokban
A napon, és megyek, a kertek, a múlt év
A megfakult kerítések, a füvek mentén
Melyek így és csüngnek, csomókban
És a falakról alá

Növekszik, mondod, a szíved
És ha megnő, akkor és tépd el
Így ezektől, a peremperemektől, a
Kertkerítésektől, a falfalaktól, a növény-növényektől
És el a fűfüvektől, és bele a nyelvbe, hogy
A farakások és legyenek fényövezettek
Vagy pirosperemű legyen a tiltótábla és kék
A házsámtábla és porszagú a deszka
És zúgó a fűrészüzem-patak, légy kábult
A megnevezéstől, mondod, nevezd és lépcsőkorlátnak
És faragottnak, a korlát árnyékát
A kőlépcsőhideget

Mert minket is elüldöztek
Kérdéseinkből kiüldöztek, az életre
Ahogy nevezed, még és mielőtt
És aztán már megéltük, egy légy most
Olyan körjáratában, mint a kenyereskosár peremén
Fonott peremén, a csend, napfényben
Mely messze és a nyelvbe úgy telepedett, és
Az asztalokra, hogy mintha és számodra
Terítve lennének, így vászongerítővel
És benne és vannak így a lépteid hangjában, így
A kőpadlaton, és befelé a pallók
Búgásába, így mikor a vízcsapok
Nem csöpögnek még vagy korognak

Vagy nem kereslek téged, és
Ismét a hegyoldali réten, az alsón
A lövésnyomokban, a hegy lábánál, megyek
Az útszéli füvek mentén, ahol senki sem
És lő le engem, hogy vérem így a kavicsot
Nem festi be, és a fűvet és a kifordítottat
A feketét, a vakondtúrás földjét, és
Nem a törzset, mely halvány, régóta ismerem
Bodzáé, ahol itt és nő, világít
A késői fényben, és sűrűbben így a harckocsizár
Rozsdatorlaszában, ahol téged és nem
Feledlek, ahogy elfeledlek így és majd
Nyelv, rét, legelő

*Bécs
Budapest*

*Michael Donhauser
Fordította: Sziij Ferenc*

A nagyágyú

A rádió szinte életre kelt, és aznap bosszúból sugározta a zenét. Olyan hangok voltak ezek, amelyekben egy elmebeteg könnyen otthonra talál. A dobok ízetlen dübögése a szobanövények széles, húsos levelein szitálta a port. Kikapcsolhattam volna a rádiót azzal a hosszú, fekete karral, amit a letört, fehér csavarógomb helyébe ragasztottam, hogy a vaksüket szobazugból kiindulva bejárjam a várost, minden utcáját külön, beleértve a zsákokat és a forgalom elől elzárt helyeket is, hogy végre rendesen meglegegőzzek, olyan tisztasági sétára gondoltam, amivel kiforgathatom azokat az érzékeny kis tokocskákat, amik, mintha bennük féltékeny nőket rejtegetnék, a maguk módján meggyötörtek. Pusztán sivár nagylelkűségből ajánlottam fel a sétát, mert volt már annyi tapasztalatom, hogy azt a maszlagot, amibe belefeküdtem, a szokásos rend felforgatása semmivel sem teszi majd vonzóbbá.

Tűrhetetlen vérmérsékletem egy álló csigát idézett elém, bár meg voltam győződve arról, hogy ha véletlenül vagy akár akarattal újrászületek, akkor is ez marad az egyetlen jellemhibám: kiváltságos tompaelméjűséggel felruházva. Gyalázatos gondolkodás, gondoltam olykor, sötétebb szándék nélkül. A félsz, hogy egyszer megváltozok és majd görcsös alkalmazkodásban töltöm napjaimat, már akkor elakad, ha egy kis változást felnagyítok a szemléletesség kedvéért, nyakamba veszem az utcákat, és hébe-hóba ismerősbe botladozva rögtön azt felelem, *mint mindig*. Azért élvezet nélkül én sem tudok meglenni. Szerelmi szálak fűznek ide-oda, amíg el nem unom a szerelmi szálakkal való bajlódást, és a bajlódással

együtt járó hosszas vesződést. Tompa puffanás és kész: újult erővel szorít magára az ágy, én pedig kétágú harsonaként fújom a hamu-ízű levegőt. Csak nem gondolok, hovatovább: nem számítok arra, hogy káprázatos lény vagyok? Lángész legyen a talpán, aki egy ilyen állítással megalapozza a származását. Mert szétmetszetik a szívnek csomója, eloszlattnak minden kétségek és művei elmúlnak.

Okos, esős idő volt, a távolsági buszok már az első néhány lépés után elakadtak.

— Csak lépésben jöhettünk — magyarázta a nő vetkőzés közben. Kabátját kigombolta, az elefántmintás selyemsálat kihúzta a gallér mögül, részeges fáradtsággal túrt hajába, a csizmaszárok belső falán szétpattantak a gombok, térdig előjöttek a harisnyás lábak, a flanelszoknya egyből zuhant — közben az a belső, elgondolkodós mosoly. Hadd legyen a blúz az én feladatom, gondoltam, mikor mint egy megfáradt, félkész csirke odaállt elé, és egyből futásnak is eredt:

— Jézusom, pisilni kell! — kiáltotta, és odakint hatalmas csöpekben ismét eleredt az eső.

Egyszer én, kétszer te: mondtam, hogy nem lesz ennek jó vége.

A férfi majdnem palacsintává lapította a nőt, aki az utolsó pillanatban ugrott le a zebra végéről. Hosszú, mélabús fékezés, ahogy a kamion megáll. A férfi kiugrik a kormány mögül és kergetni kezdi a nőt, aki lekapja a cipőjét és *elspriccel*. A férfi nem adja meg magát:

— Jolanda, wait, wait a minute, Jolanda, I love you!

A nő csak spriccel. A férfi megbotlik egy csatornafedőben, elhasal, akkorát esik, mint egy ólajtó. Mire felemeli a fejét, a nő már sehol. A férfi feláll, odafordul egy kalapos kövérhez, aki mosolytól dagadó arccal átnyújt egy köteg pénzt:

— Köszönöm, Frank, hiteles, szép munka volt, szegény apádra emlékeztetél, ahogy elestél.

Nincs mese. Nekem is ki kell várni a végét.

Hiába keresi az ember a gyökereit, az ember nem fa.

Egy sokkal későbbi délután volt, a házak faláról omlott a vakolat, a város kőművesei ugyanazzal a nővel ijesztgették feleségeiket, a mozik pénztáraiban nem adtak jegyet 160 fölött, kisfilm, mondták az üveg mögött a fűtőtest pörzsölte széken, a kabinos a madarak röptét figyelte, a madarak őt, ahogy szemét behízva párnás hónaljához nyúl, apa, szólt egy kislány üres dobozzal kezében, apa, folytatta, rohamozzuk meg a lángosos bódét, roham, gondolta az apa, a nap egyre magasabbra szállt, sorban ütötte el a helyére pályázó fényes lufikat, a felhők kiszorultak a képből, vigasztalta egy festő tanítványát, akár a fia is lehetett volna, de csak sült szemébe a nap, a modellnek meg leégett a háta, a tanonc a mennybéli fasort még csak le bírta festeni, de az akt helye üresen maradt, kapott is egy pofont a tűző napon, így festették le a rossznyelvek, a lufikat a gömbárus engedte útnak, a lufik őt, elhagyva mindenki, Boros a tűzhelyen hagyta a szifont, még két perc, gyalog semmiségnek tűnik, a fák ide-oda dőltek, ide-oda nőttek, mind tüzi, a lombok sátrát kerestek a levegőben, megint egy nap, gondoltam a páros tenisztől fáradtan.

Borossal loptuk a napot a tenispályán, akkor még jobban mozogtam, és a testedzés szó is szerepelt a szótáramban, most is szerepel, csak így: ~~testedzés~~. Amikor egyik reggel arra ébredtem, hogy nincs meg a szótáram, akkor egy kicsit betojtam, és meg se tudtam szólalni napokig, de később kiderült, hogy a Boros úgy-mond kölcsönvette, azzal akart föl vágni a *pipik* előtt, hogy ő micsoda egy tudós. Persze Boros csak azért járt teniszezni, hogy *pipiket* csípijen föl, mert alapjában véve Borosnak kötött izmai voltak, ezért magasról leszarhatta a testedzést. Az volt a módszere, hogy a női öltöző előtt *véletlenül* kiszórta a sportszatyráját, és amíg a nő ártatlanul segített visszapakolni, addigra szépen beszédbe elegyedtek, és a Borosnak olyan lehengerlő dumája volt, hogy a *pipik* egyből bekapták a horgot. Csak egyszer szívta meg szegény

Boros, de akkor mint a kompresszor. A csaj a harmadik randi után sem állt kötélnek, nem fűlött az ágyhoz a foga, és addig erősködött a Boros, amíg szerelmes lett, de addigra a nő már másik kandúrral hetyegett. Boros arcángást kapott a szerelemtől, egyadta idegkandúr lett: akkor hagyta a szifont a forró tűzhelyen, én meg mehettem a kórházba látogatni; tizenhét darabban operálták ki belőle a szifont. A harmadik nap a csaj is felment hozzá, vitt neki édességet, bonbont, amit persze a Boros bombának értett, így, hogy: *Szia, hoztam neked bombát*, először csak nyöszörgött a Boros, aztán ott fektében megkérte a *pipi* kezét, aki egyből *nemet* mondott. A Boros aztán két hét alatt leadott 10 kilót: azt hitték, hogy rákos. Én mondtam a főorvosnak, hogy nem rákos, csak szerelmes, higgyen nekem, kérem, mondtam, és egy borítékot csúszttattam a zsebébe. De nem pénzt raktam bele, hanem a Borosnak egy gyermekkori képét, amin verset szaval a kórház aulájában. A kép hátuljára ezt írtam: A szerelem még a rákot is legyőzi. Aláírás: Teller Ede.

A Boros nélkül unalmasan teltek a napok, bár néha a Borossal is, mindig a tyúkokat hajkurászta. Akkor egy pár napra beköltöztem a szobájába, arra a hatalmas ágyra, amiért a legtöbb csaj csak így hívta: a nagyágyú. Amikor a felrobbant szifon híre bejárta a várost, a Boros nem kapott új nevet, csak másképpen ejtették: a nagyágyú.

A szobáját uralva eszembe jutott, hogy a gyengeelméjűségem ellenére azért a megfigyelőképességem csodákra képes, ezért hát kiadtam magam Borosnak. Az első három kudarc után mégiscsak összejött: szemüveges, sovány csaj volt, állandóan köhögött, és úgy járt a vécére, mint más templomba. Ráadásul kiderült, hogy vidéki, és az első pohár bor után feloldódtak a gátlásai, olyankor tájszólással beszélt. Először nehezen értettem, mert nem akármilyen tájszólás volt ez: az á-k helyén ű-t, az ű-k helyén é-t, az é-k helyén ó-t, az ó-k helyén í-t, az i-k helyett á-t mondott; a többi stimmelt. Aznap, mikor a Borost kiengedték, szobára hívtam a csajt, én persze nem mentem el, és megkértem, hogy szemüveg nélkül várjon az ágyban. A betoppanó Boros ott találta az ágyában, a csaj persze nem ismerte fel, csak másnap reggel. A csaj rémületében

meghúzta a borosüveget és rettenetes patáliát csapott: Az anyútok keservót, önvelem ne szírazozzatok, szemót strácák, könnyé egy vádóká lúnyt rüszedná, a rohadt óletbe, szílok ás mánd az öt bűtűmnak, hogy verjók szót azt az állat fejeteket, hogy rómülom gyötörjön beneteket mánden őjjel, ós szívjútok meg tá ás a brúnert, bunkí seggfejek, stb. A Boros tüdeje majdnem légstopot kapott. Két hétre átköltözött hozzám, az öt báty pedig bottal üthette a nyomát, ami hozzám vezetett.

Ebben a súlyos helyzetben át kellett gondolni az életünk legfontosabb kérdéseit: Valójában ki kit szívatott meg?, kinek kéne szétverni a fejét?, hogyan álljuk a sarat, ha az öt vidéki fickó ránk talál? Azt már az első napon megtettük, hogy a szekrény lábára fékkal ellátott görgőket szereltünk, a szárítóköteleket kifeszítettük az ajtórésekben, az asztallábakból és a széttört borotválkozótükörből lándzsákat eszkábáltunk, az alsónadrágom gumijaiból és az elsősegély csomagomból újra szerelhető csúzli lett, abból a kevés puskaporból, amit otthon tartottam, csak egy szerény taposóaknára tellett, a vízcsapokat leszereltük és hornyos kampókat, csáklványakat kalapáltunk belőlük. Felváltva aludtunk egy-egy órát, az őrség idejére gázmaszkot öltöttünk, nehogy a szoba állott, fülledt levegője miatt elbóbiskoljon az őrszem. Kétnaponta jártam boltba: hogy elkerüljem a feltűnést, egy farsangról maradt ördögmaszkot öltöttem magamra. Az első alkalommal a boltban majdnem a nyakamba szakadt a rendőrség, amikor egy fitymálva pakolászó eladólánytól megkérdeztem, hogy hol talállok étkezési kekszet, mert a Borosnak az idegességtől beindult a gyomorsava; az eladólány ijedtében elájult és magával rántott egy egész polc citromszörpöt. A csörömpölésre nagy tömeg csődült össze, menekülésre már nem maradt időm, ezért beugrottam a mélyhűtőbe, legalább 100 darab csirke farhát közé. Egy fél óra alatt teljesen összefagyott az én farhátam is, ezért kénytelen voltam túszt szedni. Egy fiatal srácra esett a választásom. Elmondtam neki, hogy mit akarok, ő meg rakja teli a zsebeit mindenféle hasznos étellel, itallal, háztartási cikkekkel, és ha sikerül kiszabadulnunk, akkor mind az övé lehet. Fogtam egy eldobható borotvát, a srác nyakához szorítottam, és az ördögmaszk alól dübörögve üvöltöztem: Maradjon mindenki a helyén, egy mozdulatot se, különben elvágom a torkát, repülőgépet nem

kérek, de ha utánam mernek jönni, biz' isten, megteszem. A sráccal már kint voltunk az utcán, jól játszotta a szerepét, ennyit azért értek a színházhoz, akkor mondta, hogy itt a kocsija, azon elhúzzhatunk. A srác rutinosan vezetett, de egyszer átléptük a záróvonalat, nem adott elsőbbséget egy gyalogosnak, és majdnem belerohantunk egy hirtelen fékező kamionba. Mire hazaértem, a Boros már a körmét rágta. Elmondtam mindent töviről-hegyire, és egyben meg is nyugtattam a Borost, hogy engem nem ismertek fel az álarc miatt, ha pedig az ördögöt fogják köröztetni, majdcsak közbeszól valamelyik felekezet.

Először azt hittem, hogy a Boros apja lesz a főhős, mert egyedül neki volt rendes foglalkozása: templomszolga. De ő hosszú élete során már annyi nőt elcsábított, hogy terjedelmi okok miatt le kellett róla mondanom. A leghíresebb esetét azonban nem tudom kihagyni, különben csorbát szenvedne a csábító hírneve.

A Boros apjának is megvolt a maga módszere; a fiára ütött. A minden hájjal megkent öreget valahogy nem akarta cserbenhagyni a férfiassága, akkor már a negyedik feleségét nyűtte el, hiába spórolt hónapokon át, folyton kiadásokba temetkezett. Egy kubai turistacsoport érkezett a városba; az öreg egyik ámulatból a másikba esett a sok kreolnép láttán. Ó, ha egyszer, Uram, ha megadnád ... — fohászzkodott magában többször is. De az Úr nem adhatta a nevét eföldi kamatyoláshoz, ezért saját szakállára kellett kamatyolnia az öreg Borosnak. A kubaiak természetesen nem hagyhatták ki a templomot, ahogy a naponta kétszer induló városi szellemvasutat, és a földalatti kertitörpe-üzemet sem. Az öreg beszervezett az akcióba egy külföldi diákot, akire a tolmácsolást bízta, illetve a röplapok elkészítését. Ugyanis az öreg Boros az utazási irodában kiszimatolta, hogy a csoport a városlátogatás után egyenesen egy sivatagi körútra indul, ahol majd ezer veszéllyel kerülhetnek szembe, sőt, volt már csoport, amelyik vissza se tért — bár a turisták maguk vállalták a csalogató kihívást. Amikor a csoport belépett a templomba, az öreg suttyomban minden kubai nő kezébe nyomott egy röpcédulát, amin ez állt: A SIVATAGBA UTAZIK, EZER VESZÉLY KÖZÉ? NE HALJON SZOMJAN, INKÁBB VÁSÁROLJA A JELLEGZETES CSOMAGOLÁSÚ BOROS VÍZPORT. ÁRENGEDMÉNYES KIÁRUSÍTÁS MA ESTE 10 UTÁN A TEMPLOMKERTBEN. AZ

ÁRBAN MEGEGYEZÜNK. Persze mindez a *kubai helyesírás* szabályai szerint. Este tízkor már minden kubai nő ott toporzékolt a templomkertben. Az öreg Boros egész olcsón megszámitotta. Tizenkét zacskó fűrészporthoz adott el fejenként egy numeráért.

A Boros apja őszinteségben csak egyszer nyílt meg előttem, akkor is azt mondta, hogy szeretné megtudni végre, hogy mit imád annyira a nőkben, de azt olvasta egy könyvben, hogy ehhez először meg kell találnia a bölcsék övét.

A lapokból arról értesültünk a Borossal, hogy a rendőrség feladta az ördögálarcos férfi keresését. Mi már majdnem megnyugodtunk, amikor eszünkbe jutott, hogy dehát az öt vidéki báty még hátra van. Megvizsgáltuk a Boros lakását, rendben találtuk. Csak az a posta ne lett volna. Az öt báty üzenetet hagyott, miszerint egyszer még ügyis elkapnak, és elverik rajtunk azt a mennyiségű port, amekkora bánatot a húguknak okoztunk. Sima szilikózis.

— Na, Boros, most mihez kezdünk? — kérdeztem a Borost, mert neki mindig gyorsabban vágott az esze, én meg szívesen kérdeztem ilyeneket.

— Talán jobb lenne magunkat feladni a rendőrségen, akkor megmenekülnénk az öt báty haragjától.

— Na ne szórakozzál már! Azért csak engem ültetnének le, te még csak bűnrészes sem vagy! Sajnálom, ebbe nem megyek bele. Ha együtt élveztük a nő gyümölcsét, akkor együtt igyuk meg a levét is. Stímt?

— Majd azt mondjuk, hogy én voltam a tús, hogy előre kiterveltük, hogy már hónapok óta ezen dolgoztunk, meg hogy az egyik eladót majdnem megerőszakoltuk, de nem állt fel. Csak kapunk egy pár évet!

— Mit mondjak, Boros, isteni ötlet. Lesittelnek, aztán amikor kijövünk, a kapuban ott vár az öt báty, és még azok is jól meglapogatnak. Lehet, hogy akkorát bemosnak, hogy kiköpjük a pirosat. Leszakítják a vesénket, kezünkbe adják a fülünket, a heréinkkel meg tikitakiznak. Ez hiányzik?

— ... a heréinkkel tikitakiznak? ... kicsit sétálni kéne, ránk fér már a friss levegő, a napsütés. Talán egy-két csajt föl is csíphetünk?!

— Elment az eszed?! Most amikor nyakig ülünk a fekáliában, most akarsz becsajozni?

— Akkor csak úgy sétafikáljunk, hátha beugrik valami, tudod milyen ötletgazdag vagyok a szabadban?!

— Hát jó — egyeztem bele.

— Arra menjünk?

— Ne, arra — mondtam foghegyről.

— Dobjunk föl egy húszast.

— Tízes nem jó?

— De, az is jó lesz.

— Fej vagy írás — kérdeztem unottan, mert tudtam, hogy úgy is labdába rúghatok.

— Tudod, hogy mindig én vagyok a fej — mondta Boros.

Feldobtam a pénzt, elkaptam, óvatosan lehúztam jobb kézfejemről a bal tenyeremet.

— Írás! — kiáltottam és én nyertem.

Boros ötletgazdagságáról a szabadban már megvolt a véleményem. Egyszer rendesen rászédett az áramszedők helyén. Kitalálta — és a dokumentálásra megkért egy fotóst —, hogy éjszaka, amikor nem járnak a trolik, menjünk végig a 12-es vonalának felsővezetékén lajhármászásban. Elkészítette az áramtalanítási tervet is, a fotós is csőre töltve várta a beugrását. Az utolsó pillanatig próbáltam lebeszélni, de annyira el volt ragadtatva az ötletétől, hogy csak az szakította félbe a hajmeresztő akciót, hogy a nagy izgalomtól — lámpaláz?, első fellépés? — rosszul lett a Boros, görcsölt a gyomra, ment a hasa és hányt. Nehezen, de túltette magát a gyomorbántalmakon, felkapaszkodott az első vezetékre, ami leszakadt alatta, és agyarázkodást kapott. Mire kijöttek érte a mentők, mert kihívtam őket az ájulós esethez, addigra visszanyerte az eszméletét, és azt állította, hogy ő hívta ki a mentőket, mert habzott a szám, és engem kell elvinni. Erre persze nem érvelhettem a Boros lajhármászásával, úgyhogy engem vittek be, egy hétig vizsgáltak a kórházban, és kivették a mandulámat.

Csak napok múlva született meg a nagy terv az öt báty lesze-relésére.

— Ez az — pattant ki a Boros fejével az ágyból —, kelepcébe csaljuk őket. Nem mi megyünk a rendőrségre, hanem őket záratjuk le.

— Ez még az álmod folytatása vagy már felébredtél?

— Mindkettő. Mindent pontosan megálmodtam.

— Te, nekem azon járt az eszem az előbb, hogy mi van, ha a csajnak nincs is bátyja, egy se. És ő dobta be a levelet, hogy berezeljünk? Csak meg akart fingatni minket a kéthengeres dugattyúért. Mert hát idáig egyetlen báty sem jelentkezett konkrétan. Kaptunk egy fenyegetést meg egy üzenetet. Nem kevés ez?

— Mé', fogad kevés van, azt a párat már mindegy hogy az orvos veszi ki, vagy egy csapásra eltüntetik az állkapocsoddal együtt?

— Nananana! Ne olyan hevesen, Marci!

— Most megint fel akarsz dobni egy tizest?

— Nem, most én vagyok feldobva.

— Csak aztán amikor leesel, vigyázz, hogy mire, nem mindegy: fej vagy írás.

— Írás, én nyertem.

Ahol a csaj lakott, egy akkora falu volt, hogy a tenyeremen is elférne. Az iskolát is hozzászámolva 39 épület, plusz kocsmá. Talponálló, fekvő részekkel. A kocsmába nem mentünk be, mert a valószínűségi eloszlás alapján nagy esélyt adtunk annak, hogy az öt báty közül valamelyik csak bent van a kocsmában. Egy fiút kérdeztünk meg a kocsmá előtt, aki a kutyájával játszott: egyszer cukrot, egyszer meg kavicsot dobott neki a levegőbe. A kutya mindkettőből jól belakmározott.

— Hé, öcskös, kapsz egy játékvasutat, ha megmondod, hogy van-e a Topáz Jutkának öt bátyja vagy nincs?!

A gyerek csak a vállát vonogatta, és abbahagyta a dobálózást.

— Mi van, megkukultál?

— Lehet, hogy a csaj neve se igazi, csak így mutatkozott be — löktem oldalba Borost, akin úgy láttam, mindjárt felpofozza a kölyköt. Nem volt semmi pedagógiai érzéke.

— Kedves kisfiú — most én próbálkoztam —, adunk neked egy szép vasutat, ami két darab négy és fél voltos elemmel működik, tud tolatni is, csak akkor a másik irányba kell állítani a kap-

csolót, tiéd lesz a három tehervagon is, ha megmondod, hogy a Topáz Judit néninek hány bátyja van.

— Mé' piszkának engem azzal a vasúttal — végre megszólalt a gyerek —, azt hiszik, olyan jó vicc, hogy az apámat elütötte a vonat? ... Inkább vigyék el ezt a kutyát, sehogy se tudok tőle megszabadulni, már két hete tömöm kavicssal, de még ezt is bírja.

— Rendben, csak mondd már, nincs időnk lacafacázni — ígérkezett a Boros, én meg beraktam a kutyát a csomagtartóba, rávágtam a fedelét.

— Rendben, fehér nagyfőnök, tiéd a kutya. Ebben a faluban nem lakik Topáz Jutka nevű nő ...

— Az égbe, Boros, basszuskulcs, rossz faluba jöttünk! Nem az ő nevét, hanem a faluét hazudta le.

— Nem csodálom, ez a koszfészek még szeméttelapnek se lenne jó! ...

— ... még nem fejeztem be — szólalt meg hirtelen a gyerek —, ... átköltözött a szomszéd faluba egy férfihoz, mert terhes lett a városban. Apa kellett neki, nem kaparás.

Szótlanul hajtottunk hazafelé, csak néha a kutya nyüszítette túl a motor hangját. Először a Boros szólalt meg.

— Mit gondolsz, melyikünk az apa?

— Én gumit használtam, az tuti biztos.

— Én is.

— Akkor nem értem az egészet.

Szeged

Podmaniczky Szilárd

Három halotti vers

Lucretia meggyalázása

„Nem, hogy erőszakot tegyek
Rajtad, Lucretia, hisz
Impotens vagyok, csak
Végignézetni veled, míg
Néma dórom dobpergésre
Fölfalja magát...” Ilyen sorok
Futottak végig egy
Homályos képernyőn a
„Régi Tévék Boltjában”,
Puha idő volt épp,
Elő-, utó-esőidő,
Csontig ható esőnyom mindenütt,
Között, benne a pillanat — öntő-
Formában — arcra bukva elhever,
Annyi idő csupán, hogy képzeletben
Visszafordítva arcod megláthassam
Egészen zárva, mint egy végső
Ellenállásra felkészült
Házikót, összeszorított ajkaid
Előtt a lég hallgatagabb, s
Csukott szemhéjaid alól könnyek
Szivárognak, nem rejtet el, ez
Látható, mint az idő — *esőnyomban* — :
Betelt földitatós áteresztette
Vízfolyás —
Lucretia szeme, mikor azt mondja:
„Testem üres volt, mint a hég,
Szándéktalan, részes, de vétlenül,

Mentes a bűntől, most mégis
Büntetésre sóvárgó: bizonyságként
Halállal büntetem magam.”
Fémurnába dobott borsószemek
Kopognak így — még csíra némelyik —
Csukott életházukból tépve ki,
Csak az tudja, hogyan
Telik meg cseppenként a föld,
Aki az esőnyomban habzó
Szennyes földlevet szájjával illeti
Csókban vegyítve nyálával:
Az ő kezében *jelbeszéd* a holttetem,
Ahogy a somfa botba rejtett
Rúdarany Apollóként kel
Életre, ha kell, a vád kioltott
Életű viaszbábja a bosszútűzben,
Mint öntőformában ércalakját
Elnyeri: az értő kéz tömegtorkot
Bizsergető gombóccá gyűrja át.
Így erőszakolták meg Lucretiát.
A néger, akinek a történetben
Nem jut hely, a fenyegetés
Négere — „Megöllek, Lucretia, ha
Nem, és rabszolgád megfojtva
Melléd fektetem!” — azóta már öreg,
Egy buszon láttam viszont,
Sovány volt, mint egy nyúzott
Antilop, intézetis-fiús testén
Vulkánfiber kabát átázva mindenütt,
Gyapjas haja foltokban ősz, arca a
Betlehem-játék néger királyáé,
Fölfejthetetlen maszk, amint a
Részeg tisztviselők közt egészen
Más, és mégis lassan bólogat,
Változatlanul egy állandóan ismételt,
Zagyva történet hallatán, amit ismert
Már, résztvevőként is talán.

De néma volt, mintha az arca
Esőben száraz maradna — gondoltam —
„Vízhatlan arca van!”, öreg, megnyúlt
Gumi, gumicserje, *büsfűz*, az ágai
Helyén egy eltűnt szereplő nyoma.

*Budapest**Simon Balázs*

A siratóasszony

„O, du Wildkälbchen, jagdbar für
den, welchem es zugänglich war,
aber mir versagt: o wäre es doch
nicht versagt!”

(Die Mo 'allaqa Antara's / 57.)

Elváltozásodért siratlak, mint
A meszolonghi asszonyok az
Elárvult Hazát, mint al Khansza
A bátyjait: „Utánatok mi lesz
Velem?” Az életben hagyott
Ellenség hajtincset veszik,
Mikor téged kopasztanak
Kardok fehérje, lándzsák barnája
Között ellenség és fogoly
Egyszerre vagy, mint hegy, amelynek
Csúcsán tűz lobog, olyan a „volt”,
Ha háttal állsz, hallod a lángokat
Gerinced hangszerén, mint sípon
Játszanak, pupillád fénytelen
Marad — ha tűzben égnél bűneid
Miatt, én akkor is siratnálak
Elváltozásodért: „Ne változz át!”
„Ne válts lakást!” — kiáltanám, te
Álarcos, te másba költözött!
Ha alszom is, szemem rebeg: gyász –
Könnyeket akarna, hajnalváró cseppeket.
Nő lettem és más nők segítenek:
Siratni mi erősebbek vagyunk!
„Míg ti a háború parázsával fölizzotok!”
Vagy inkább vártok tétlenül:

Asszonnyá téve hátasló és haldokló
Teve egyszerre vagy, míg barnaszén
Leszel a rádrétegződő idő alatt,
Vagy szénné égsz a pásztorok lassú,
Gondos tüzén. Száraz, holt fából
Pergő por szememben sorsod érzete,
Ha kitörölném, szálla már.
Ha látlak, mintha hegyben,
Kőerőd mélyén, csontszínű
Csillagok alatt, erősnek, harcosnak
Mutatkozol, de szavaidban elveszel,
Mint egy túl bő köpeny ráncai
Közt, színész vagy, bátyja harci
Díszében páváskodó, vagy félénk
Szellem, ki egy holt harcos
Ruháját vette fel, s most, mint
A lencsén összegyűjtött fény,
Sugárzik rajta át a gyász.
A gyászt magát nem ismerem,
A fényforrást, ami ablakokat bezúz,
Lencséket megrepeszt, csak ezt az
Összpontosított nyalábokkal perzselt
Lukat, az arcomat, ami elváltozott,
Csak ezt kutathatom, ezért sirathatlak,
A többit nem tudom.

*Budapest**Simon Balázs*

A gyászotok

„Fut vele erős szügyű paripája,
miközben az éj sötétjéből köpenyt
ölt magára.”
„És a csapás sziklája, amelyet
meglovagoltál küszködve és gyorsan
letörted nyakasságát.
Lecsüngő, hosszú ajka van, és
nincs szeme meg szája.”

*Al-Khansa**

Kutyáddal láttalak
Megint, lassú, öreg
Lépéseid árnyékát, és
Futásáét, ahogy leget hasít,
Mintha keskeny, sebes patak
Túloldalán végeznének:
Te esti sétádat, kutyád
Vadászatát, vadászkalapban állsz,
Szalagjában borókaág, fagyal,
Kezedben sétapálcád, ezüstözött
Pléh-jelvények fedik, kezed
Távírdája egy végtelenszer ismételt
Morze-jelet vezet bele, mint szélben,
Úgy inog e rovátkolt, heraldikus árbóc,
Mintha sötét zászló tépett árnyéka
Lengene, és megcsillan a rúd ezüst
Páncélzatán a hold, miközben

*Az Al-Khansa versidézeteiket Prileszky Csilla fordította.

Láthatatlan gyászszalag feszül
Hajtókádon, csak én tudom, s azt is,
Te vagy az imbolygó pálca karóként
Szúrva le, és körbefut ezerszer is,
Mint szélben nyargaló zászló a rúdját,
Hűséges bolygód, kutyád.
Mint *akkor* is — fojtott hangon az
Erkélyek alatt szökellését
Varázspálcáddal megfagyasztottad,
S lesunyt fejjel kullogtatok, fölérve
Láttad, alszik, nem szóltál
Neki, csöndes kutyád
Tappancsáról agyagfogta
Fűszálakat húzkodtál körmei
Közén, bundájáról bogáncsokat,
És csak mikor a csend szokatlansága
Hátbatámadott, tudtad, immár
Halottad osztja meg veled az
Imént még közös teret.

Budapest

Simon Balázs

A jó angyala

Tom Ratko boldog reménykedéssel költözött be új otthonába, ám úgy tűnik, a pokolbéli ördög megirigyelte jobbra fordult sorsát, és Stefan Månganking alakjában tanyát vert az alatta lévő lakásban.

Månganking kicsi, madárszerű pofa volt, óriási orral, apró, néma ajkakkal. Ritkán lehetett látni őt, mindazonáltal senki sem feledkezhetett meg létezéséről, úgy bömböltette egész nap a tévéjét, hogy rezegtek a ház falai, ha pedig Tom pokrócba csavarta magát, és fülére tapasztott párnákkal próbált mégis elaludni, Månganking isten tudja, miféle ételeket kotyvasztva, fojtó, elviselhetetlen bűzzel árasztotta el Tom otthonát.

Tom, mint ahogy vezetékneve is elárulja, bevándorló volt. Hazájában angol-magyar szakos tanárként kereste kenyerét, itt azonban egy sörgyárban kapott munkát, a selejtes üvegeket kellett lekapkodnia az előtte elrohanó futószalagról.

Egyik este, munkájából hazatámolyogva furcsa állatot talált a fürdőkádban. Patkánynak vélte, s egy otthonról hozott mozdulattal már nyúlt a WC-kefe után, hogy megküzdjön vele, ám aztán a figyelmesebb szemrevételezés megállította: elhűlve fedezte fel, hogy az állat testét nem szőr, hanem toll fedi, a tollak közül pedig vörösen izzó tüskék meredeztek ellenségesen. „Az átkozott Månganking!”, gondolta, mert megszokta, hogy őt okolja minden szokatlan jelenségért. Mégiscsak kézbe vette a WC-kefét, hogy lesűjtson.

A különös jövevény megmoccant, de nem menekült; belenézett Tom arcába. Pici szemei elővillantak bozontja alól, és Tom belőlük annyi riadalmat olvasott ki, hogy elállt szándékától, visszacsúsztatta a kefét.

— Honnan pottyantál ide? — kérdezte hangosan, hogy végképp elűzze saját riadalmát.

Az állat készségesen csúszott a lefolyóig, mintha értvén a beszédet, jelezni akarná érkezésének útvonalát.

— És mi a neved?

A kérdezett fölborzolta tollazatát, amitől olyan lett, mint a porban fürdő verebek.

— Borzos!

A név tetszett az állatnak, helyeslően bólogatott, száját kissé kitátotta, s az akkora volt, hogy szinte egész teste kettényílt. Bent apró fehér fogak gyöngysora.

Megható románc alakult ki közöttük, Tom, akinek senkije sem volt az idegen országban, annyira összebarátkozott vele, hogy néhány nap múlva a karjaiban vitte le a ház előtti parkocskába. Zavartalanul élvezték a tavaszi napsütést, ám ahogy lenni szokott, zajos gyereksereg gyűlt körük, visongva mutogatták egymásnak a groteszk teremtetést, idegesítő kérdésekkel bombázva Tomot, aki jobbnak látta, ha visszatérnek, ezután pedig sötétedés után ruccannak ki közös sétára.

A lépcsőfordulónál váratlanul Mángankingba ütköztek.

— Fúj, de ronda! — bökött tőle szokatlan bőbeszédűséggel (hiszen köszönni sem szokott) Borzos felé. Nem tudni, mi készítette a szókimondó megnyilatkozásra. Borzos tagadhatatlanul egyre rútult, megnőtt, meghízott, tollai kifényesedtek, giccsesen rózsaszínűvé világosodtak, szája körül örökösen sötét, bűzös nyál csillogott.

De Tom szépnak látta őt. Ült foteljában, vigasztaló szavakat duruzsolt az állat fülébe. „Ez a disznó Mánganking, ne is törődj vele!” Borzos szorosan Tom hasához préselte fejét, lassan átvette légzésének ritmusát, és egészen vékony hangon ciripelni kezdett, virtuóz leleménnyel váltogatva a dallamot, dalolt, csak dalolt, mint egy hálás énekesmadár. A legtöbbször hajnalig elüldögéltek így, mindenről megfeledkezve. Az állat csak olykor-olykor osont ki a fürdőbe, hogy a kádbeli lejáratot használva, valamely idegen fürdőszoba kellékével, egy szappannal, szappantartóval, borotvapamaccsal, dezodorral, sőt egyszer egy hajszárítóval préselődjön viszsza, és terítse sután előadott köszönetként Tom lábai elé.

Ezen az estén Manganking önmagát felülmúlva működött. Lent egy nő torkaszakadtából sikoltozott, földrengésszerű orgazmusba fulladva. Tom fülére tapasztotta tenyerét, úgy érezte, testét szét-

szaggatják, azután összerakják, csakhogy ismét szétszagghassák. Férfihang ismételtegette elszántan: most jó, most jó!

Borzos felmeresztette tüskéit: most egészen sötétbíborban játszottak; mély, fenyegető hangon morogni kezdett, majd lehuppant a földre, kikúszott a fürdőszobába. Tom csak akkor ocsúdott, amikor visszafelé hömpölygött; odaszuszogott gazdája elé, és szájaából egy meztelen, vértől és nyáltól izmos emberi lábfejcsonkot ökredezett ki. A nagylábujjon vastag, opálos volt a köröm, és egy szörny gonosz szemeként meredt Tomra, aki erre fölugrott a fotelba, és hisztérikusan üvöltözni kezdett:

— Takarodj, te dög, takarodj! — Ezt nem úgy mondta, ahogy eddig beszélt az állathoz, hanem az idegen ország nyelvén, svédül.

Borzos, vinnyogni kezdett, s amikor látta, hogy gazdája nem csillapodik, lassan, meg-megtorpanva kihátrált a szobából.

És itt megszakad a történet. Az állat nem került elő, soha többé nem tért vissza. De Månganking is felszívódott, nem zaklatta többé Tomot, akinek emlékezetében ilymódon összekapcsolódtak: Månganking, az ördög és Borzos, a jó angyala. Ha képzelgésnek vélte volna az egészet, a fürdőszoba polcán ott sorakoztak Borzos megható ajándékai (kivéve a lábcsontot), s ha rájuk tekintett, fájón villant belé elűzött társának búcsútekintete, benne szomorú értetlenséggel gazdája gyalázatos viselkedése miatt.

Lányom, a kis gépíronő

Lányom kívül hordja zöld levél szívét. Hadd kapjon egy kis fényt a függöny mintáin át.

Itt működik a hivatal, nehéz íróasztalokkal, írógépkattogással. Vele egy magasságban a regefa koronája. Tavasszal bronz és szőke hajzatok árnyékolják. Hányat is dobbant az a zöld levél, mára tömör lomb? (S vele egy ütemben a kattogás, szárnycsattogás?)

Sokhúrú lant. Dús felsőtest. Kár, hogy még sosem nyílt virága. S ha nyílna? De ebből mit sem látnánk. Az effajta történetek bent zajlanak. Ezt én ne tudnám? Lányom látása emlékeztetésre készítet. A fogantatásra gondolok, a hosszan elhúzódó kihordásra. Nem várom-e még annyi év után is világrajöttét? Szőke vagy bronz? Gyönyörű. Hajkoronája a napnak: este. Egy kis fényt! — mondja a függöny mintáin át.

Szeged

Czilczer Olga

Az erdőnek hitt kalitka

Egész nemzedékeket tett otthonülővé az erdőnek hitt kalitka. A vékonyra és egyformán gömbölyűre esztergált fák sora.

Ha meg bozót a vacsora tűzhely égő gázrózsáján, miért ne ülhetnénk körbe, madarak, az asztalt?

De kihúzott dugóval a vasaló, ahelyett, hogy velünk tartana, tovaszáll. Nem volt-e gyanús napok óta, ahogy ott gubbasztott a hajdani zöld, a mára gyűrt halmok tövében?

Neki ne mondjuk, hogy kár a gőzért. Ne, hogy csukva az ajtó. Apropó! Ha már az ajtó. Rajta tapéta. Azon meg a rács. Festve a következő világrészlet. Bal csücske egy lombnak, egy jobb fedőszárny.

A konyha, bent két szoba. A madár-vasaló meg ha ki akar surranni, hát tessék. A csücskök közt ott a rés. Emlékezzünk.

Szeged

Czilczer Olga

Reggelig hangok

Pár feltartóztathatatlan esemény az égve felejtett lámpákkal megcsúfolt nappali fények vonzásában. Szappan a fürdővízben s más kishalak csúsznak ki, siklanak tova kezemből.

Legelőjén a szivárvány taréj. Kakas a láthatáron, szemezget látómezőmben, majd leereszkedő szemhéjam mögött. A eső újra megered.

Fésűn selyempapír szűrte muzsikára árad a Tisza. A pikkelyesek a testemmel határos partra sodródnak. Köztük a csukakirály. A mesék hőse lettem, három kívánsággal. Egyet mondanék legalább. Vigyázat, amit gondolok, valóság.

Száll a porból, napfényből, esőcseppből gyúrt lomb. Kik labdázna gondtalan elgyötört fejem fölött? Míg határidőm lejár. Reggelig hangok, pikkelyek s más részletek után kapkodok. Ezek az én mondatlan szavaim, színenként hámoló szivárványom. Magamra egyedül. Maradok-e?

Szeged

Czilczer Olga

Innen

Nem fordultam be a sarkon, mentem tovább a Hold nagyító-lencséjén át aránytalanul megnyúlt árkádsövény mentén. Semmi okom, hogy leszámoljak a tegnapi nappal, a kanyarulattal, a szomszéd utca az enyémmel nem egészen párhuzamos ágával, az egyszer látott házakkal, a tetves fonákjukat mutató levelekkel. Mert a bejárat egy harmadik utca felől.

Ez is, mint a többi nagyítólencsén kívüli részlet, feledésre ítéltetett anélkül, hogy megnéztem volna alaposan.

Akkor hát innen kezdődik minden? A szűk cipőtől lyukas harisnyában fájdalmas volt a továbbjutás. A nagylábujj jó fél méterrel megelőzte a sarokkoppanásokat. Meg kellett görbíteni a hátamat, hogy ne ütközzem a magasabb régiókat ilyentájt már benépesítő transzparenszekbe, kerítésnek álcázott ugrólécekbe. Urak és náluk is törpébb hölgyek sétáltak át a hónom alatt, mintha csak bújócskázának karjaim, lépteim árkádsorán. Azokhoz voltak hasonlatosak, akik korábban megpróbálták átlépni rajtam anélkül, hogy megváltoztatnák járásuk ritmusát.

Bújj, bújj, zöldág. A lombbal rángó toll is be akart vonni a táncba. Még kapóra is jött neki a fél méter előny, sarkamban a szívem, következő pillanatom.

Írrel-szerrel, s más í-vel, sz-szel kentem be ráncaim, melyek egyikén két perce J fente borotváját.

Másikán elindult, ifjúkori impotenciáját meghazudtolandó, hogy időben odaérjen találkánk színhelyére. A madarat rég nem látott bozót tán még nem nőtte be egészen a kapualjat.

De a bronz utánzatú fakeret ajtaja a csönd harangnyelve. S a tizenhármát máshol kongatják. Adva a verőfény háttér. Ahol más, éltesebb, ám kevésbé szépséges hölgyek népesítették be a tisztást. Míg én a csorba félhold, a penge nyomán vére csordult lombkorona mögül latolgattam előbukkanásom esélyeit.

Macska az egérre. Arcom egy hajszálrepedésére vettem magam. Vigyázat! A hám mögött lapul a percmutató.

Régi ismerős jön velem szemben fölfelé a délutánra zászlaitól megfosztott lejtőn, hol a léptek ütemét valamikor lépcsők szabályozták.

Jön a szél tépázta, megdöntött test, de már nem hirdet eszmét. Ó, ez a nap! Napunk, napod, napom. Ütnék fel pár tojást reggelire. Ennyi is alig telik ki tőle.

De hiszen dél is elmúlt már, s az egészen jól járható lábnyomokat immár harminckét centire taposták be az eddigi harminckettek.

A lépcső volt az igazi, mondja, s mintha az Ő hangján. De tévedtem. Térdeim, csípőm, vállaim sosem látták közeledtét. Nem hallották a déli harangokkal vetekedő zihálását.

ŰZD az Éjt! 6 kiló ÜDÉ védjegyű szerrel tértem haza, tanítványaim sarkonként fogyatkozó sleppjével. A nappal mesterségesen életben tartott fény-karjaiból bonyolult rendszerű kábelek kígyóztak az egyelőre üzemben kívüli kamera rejtette készülékekig.

Akik gombnyomásra manipulálták a közvéleményt, azért találtak maguknak árnyat a kavargó zöldek közt. Űzd az éjt! De a kopasz ágak már nem az ég kulcsai többé, gyerekeim.

Felhők és hiábavaló szárnykopogtatások. Megnyíló szennyvíz-csatornák, s csak annál intímabb szobabelsők rétegek kéknél kékebb tolóajtai mögött.

Farkas és bárány, és több mint a vége

*A bárányi ártatlanság szép,
a birkatiürelem rossz.*

*Theodor Fontane levele lányának,
Metének,
1884 április 8-án*

Folytatva a dialógust

A farkas és a bárány a patakhoz mentek, hogy iganak belőle. Ami nem vezethetett jóra, mint Ezópusz óta tudjuk.

A bárány közéleti személyiségek szép szólamaira gondolt, miszerint az életbenmaradáshoz dialógusba kell bocsátkoznunk, s ki is kell tartanunk mellette. Majd hallótávolságra megközelítette a farkast. Hogy hadd legyen annak könnyebb.

A farkas nem óhajtotta figyelmen kívül hagyni a bárányi megközelítést. Így aztán dialógusba kezdett. A bárány elé tárta, hogy az felzavarja az ő ivóvizét. A bárány örömmel üdvözölte a farkas dialóguskészségét. S megfélekedezett az ellenvetésről, hogy amaz áll feljebb a parton.

Valamivel később a bárány rájött, hogy a farkasok nem azért bocsátkoznak dialógusokba, mert nem éppen az evésre gondolnak.

Komplementer világnézetek

A farkas szomját oltandó olyan helyeket keresett magának a folyóparton, ahol a fű különösen dúsan és sűrűn zöldellt. Mert úgy vélekedett, hogy a víz frissessége és zamata az ehelyütt növény minőségéről ismerszik meg, mégha a fű különben nem is érdekelte.

A báránynak hosszabb időre volt szüksége a felismeréshez, hogy a jó legelőhelyek rendszerint épp ott találhatók, ahol a farkas szomját szokta oltani. Miután a bárány ezt az összefüggést felfedezte, nem kételkedett tovább, hogy a farkasról kisugárzása teszi a fűvet tartalmassá és ízletessé. Ezért a bárány e helyeket kiemelkedő fontosságúnak találta táplálkozásában.

Az ezópuszi fabula sajnálatos fogyatékosága, hogy a véletlenre bízta a farkas és a bárány találkozását a pataknál, holott világnézetük hozta őket ilyen közel egymáshoz.

Etikai bizottságoknak

Egy másik alkalommal a farkas és a bárány a patakparton álltak, hogy igyanak.

A bárány még múltkorából tudta, mi vár rá. Így szólt: *Miért épp fiatal birkákat szemeltek ki magatoknak, ti farkasok? Miért nem farkaskölykeiteket faljátok fel?*

A farkas megremegett. A dühtől.

Nem vagyunk kannibálok, mondta.

Közeli és távoli világnézet

Két bogár mászta meg egy fűszál hegyét, hogy kitekintve több betekintést nyerjen helyzetébe.

A fűszál tetejéről megpillantották a távolban a farkast, a közelben pedig a bárányt.

Tartok tőle, szólt a fiatalabb bogár, *hogy az a gyalázatos szörnyeteg idejön és mindent elpusztít. Mi lesz akkor velünk?*

Inkább a bárányra kellene gondolnod, válaszolta az idősebb bogár. *Itt legel már a közelben. Ártalmatlannak és jóindulatúnak látszik. De egész nap táplálkozik, hogy birka váljék belőle. Csak-*

nem elkerülhetetlen, hogy a mi fűszálunkat is elérí, és nem veszi majd tekintetbe, hogy rajta ülünk, s hogy tápértékünk sincs a bárányok számára.

Erre nem gondoltam, ismerte el a fiatalabb bogár. Mi értelme hát az életnek s a világnak, ha ennyire mellékesen és haszontalanul falnak majd fel bennünket?

Ne foglalkozz a világ bajával, zárta le a disputát az idősebb bogár és megindult lefelé a fűszálon. Haszontalan dolog az élet értelmét keresni, mondotta állítólag azok egyike, akik a birkák őrzőit őrzik. Ami minket illet, az élet s a világ értelme a farkasban rejtőzik: ha a bárány már eleget legelt — s talán véletlen bennünket is felfalt —, ő majd a bárányt falja fel.

A műveltség következményei

A farkas és a bárány egyszerre érkeztek a patakhoz inni. A bárány feljebb helyezkedett el a parton.

Felzavarod az ivóvizem, szólt a farkas.

A bárány hallgatott.

Miért nem mondd, amit Ezópusz erre az esetre a bárányok szájába adott?

Ismerem a történetet, válaszolta a bárány. Nem állok már szóba farkasokkal, mielőtt felfalnak.

A farkas szublimálja éhét

Ezópusz állatai tudtak beszélni. A középkor, az iskolaelvűség első korszaka már nem érte be annyival, hogy ezt tényként elfogadja. Azt is el kellett mesélni, hogy hogyan tanultak meg az állatok beszélni.

A farkas például egy klerikustól, aki a betűkkel kezdi és a szótagokkal majd a szavakkal kívánja folytatni. A farkas az ábécét könnyedén elsajátítja; amikor azonban szótagokat, s szavakat kell alkotni, mindig csak a 'bárány' sikeredik neki.

Ez a Romulusnak tulajdonított gyűjteményből származó fabula két szempontból kommentálható: szociológiailag és pszichológiailag.

Mindaz, amit a farkas lát és amit a farkas mond, érdekeinek van alárendelve. Számára minden báránnyá válik.

Éhségét, az állandóan kínzó vágyat a farkas szublimálja. Nincs szüksége arra, hogy felfalja a bárányt, ha beszélhet róla; és ha nem falhatja fel, akkor legalább beszélnie kell róla. Megelégszik azzal, hogy egy olyan világba van bejárása, mely úgy tűnik csupa báránnyal van tele. Ez a farkaskultúra kezdete.

A bárány a farkas szublimált monomániájában csak szimbolikusan van jelen. Szimbolikusan pillanatonként farkasszájra véve. Ezért marad életben. Most először a farkas és bárány hosszú története során.

Meddig bírja a farkas kultúrfarkasként? Nem tudjuk, hiszen ezt a kérdést a fabula nem vetette fel. Csak annyit tudunk, hogy Freud igen szkeptikus volt a szublimálás tartósságát illetően. Németországban még látta összeomlani. S ezt meglepettség nélkül konstataulta utolsó megnyilatkozásai egyikében, amelyre Arthur Koestler készítette.

A farkasból szerzetes lesz

Ezópusz farkasa az önigazolás csillapíthatatlan vágyától hajtva szerzetesnek állt. Ez onnan tudható, hogy Odo von Cheringtonnál olvashatjuk.

Ehhez a farkasnak a tonzúrán és a csuhán kívül még az olvasásban való jártasságra volt szüksége. Amint tanulásba fogott, egy sajátos, a kézikönyvekben 'paralexiának' nevezett rendellenesség jelei kezdtek mutatkozni rajta: Bármely szöveg került is a szeme elé, mindenütt csak *agnus*, azaz 'bárány' és *aries* azaz 'kos' volt olvasható. A miséből csak az *Agnus Dei*-t hallotta. S ha a keresztre pillantott, csak a bárány jutott eszébe.

Azzal, hogy valaki szerzetessé lesz, szól az Odo von Cherington tolmácsolta történet tanulsága, még nem szabadul meg zsíros falatok és teli tálak iránt táplált régi vonzalmaitól.

Az efféle tanulság elhamarkodott ítéletet mond a farkasról. Hogy ilyen romlottságra hajló szerzetes lett belőle, csupán annak köszönhető, hogy képtelen megérteni a példázatokat. Így nem marad más választása, mint hogy a vallásos nyelvezet képi túlkapásait szószerint vegye.

Hogyan is tehetne másképp? A művelt metaforikus észjárás a farkasok számára a véget jelentené. Hányan akadtak, akik képesek lévén a bárányban a jámborság és a békétűrés metaforáját észrevenni, nem élvezték többé a báránysült ízét, s akár a bárányok, zöldneművel kényszerültek beérni.

A bárány dacol

A farkas a pataknál állt és jóízűen ivott a tiszta vízből. Arra tévedt a bárány és látván, hogy a farkas megszimatolta, és hogy nincs már menekvés, *feljebb* helyezkedett el a parton, s nem pedig úgy, mint Ezópusz tudni vélte, majd élvezettel inni kezdett az érintetlen vízből.

Miért álljon Ezópusz nyomán *lejebb* a parton, ha már úgylis elveszett, s hagyja, hogy a farkas felzavarja utolsó kortyait?

Ez alkalommal nem volt miről szót váltani. Némán ittak mind a ketten. Aztán a farkas felfalta a bárányt.

Ezópusz csalódott lett volna: nincs fabula.

Pozícióváltás

Lessing nem maradt adósa a fabula hagyományának. Csakhogy elmélete esetenként olyan eszközök alkalmazására készítette, amelyek nem a klasszikus mintát szolgálták, sokkal inkább annak pusztá eltorzítását.

A farkast és a bárányt, e békíthetetlen társakat, a szomjúság ismét az ezópuszi folyóhoz viszi. Ez alkalommal azonban a két szemközti partra. A farkasnépség vízviszonyának ismeretében a bárány elkapatja magát.

A gúnyos szavak, melyeket ősellenségére zúdít, a fabulahagyomány tükrében precíz olvasatra szorulnak. *Tán csak nem zavarom fel a vizedet, Farkas Uram? Nézz csak meg jól; nem szidalmaztalak én téged úgy hat héttel ezelőtt? De legalábbis az apám lehetett az.* E szavakat a farkas nem értené meg, s ezt Lessing is látja. Ezért nyomatékosan leszögezni kényszerül, hogy a farkas megértette a gúnyolódást. Indoklása azonban minden, csak nem meggyőző. A farkas méregette a folyó szélességét, majd a fogát csikorgatta.

Szemmel látható volt, mi kapatta el a bárányt — de magyarázatul szolgálhat-e ez arra, hogy miért pont ama három célzással élt gúnyos mondataiban?

Lessing a farkas rezignált fogcsikorgatásával még nem tekinti a dolgot elintézettnak. Amaz fajtája büszkeségére terelve a szót tudatja a báránnyal, szerencséje, hogy *nekiünk, farkasoknak szokásunk türelemmel viselletni veletek, birkákkal...* S azzal már odébb is állt.

Az olvasóra marad a kérdés, mi tette képessé a bárányt e beszédre, s hogy érthette meg azt a farkas — amennyiben egyáltalán megértette, bár ezt zárószavai nem látszanak igazolni. Két lehetséges megoldás adódik. Az egyik: Farkas és bárány ősi ellenségeskedésük ellenére a műveltség ugyanazon hagyományára támaszkodnak, és ismerik Ezópusz fabuláját, mely ama apró részlet következtében, hogy mindketten ugyanakkor és ugyanazon a par-ton oltották szomjukat, véres véget ért.

A probléma megoldásának másik lehetősége, ha farkas és bárány klasszikus fabuláját — némi változtatással a végén — a lessingi variáns előtörténetének tekintjük. Ez esetben a bárány valamely véletlennek köszönhetően túlélte korábbi tapasztalatát, hogy miként is igyekszik a farkas igazolni éhes szándékait, s miután megőrizte emlékezetében a fenevad cinikus ürügyeit, kihasználta az újabb, oly kedvezően megváltozott körülmények közti találkozást, hogy az egyetlen bosszúval éljen, melyet az irodalom a gyengéknek kölcsönzött: az idézetével.

A fabula műfajának szabályai azonban a probléma effajta megoldásával is csorbát szenvednének: a fabulák nem alkotnak szekvenciális kapcsolatokat. Ez csupán a fabulákról írt glosszák esetében megengedett.

Magfűzió

Az Ezópusz-recepció magasabb rendű művészetéhez tartozik két fabulamag egyesítése egy kontextusban, amelynek eredményeként a két alkotórész kölcsönösen megvilágítja egymást. Lessing ennek mestere volt.

A farkasról és a bárányról szóló fabulapárhoz hozzáadja a hosszúnyakú daru történetét, aki megszabadítja a farkast a torkába

szorult báránycsonttól, s akit, miután épségben megúsza a farkaszáj csapdáját, a farkas a megígért jutalom helyett még ki is gúnyol, mondván: Mit akar még, hisz az is elég jutalom, hogy túlélte a műtétet. Lütkiai cinizmus — kevésbé finoman fogalmazva: ebadta farkasi komizság.

Nos, Lessing halálára juttatja a farkast, akit utolsó óráiban a róka ápol. A farkas az élet eme órájához illő módon a bűneiről elmélkedik. *Kétségtelenül bűnös vagyok*, mondja; *de mégis remélem, hogy nem a legnagyobbak egyike. Gonosz voltam; de sok jót is cselekedtem.* A jóra összpontosít, ki is vehetné tőle rossz néven, és eszébe jut, hogy egyszer egy nyájától elszakadt bárányt futni hagyott, sőt egy birka gúnyolódását is türelmesen végighallgatta, pedig még a juhászkutya sem volt a közelben.

A róka, aki kénytelen végighallgatni a vén bűnös magyarázkodását, pontosan emlékszik még azokra a jócselekedetekre. Kész megerősíteni őket, s körülményeiket is. *Akkortájt volt ez, amikor attól a csonttól kínlódtál keservesen, amit aztán a jószívű daru húzott ki a torkodból.*

Több szó nem esik, nincs morálprédikáció. Vagy megtették hatásukat az emlékezés szavai, vagy nem. A farkas mindenesetre megkapta, amit legkésőbb a halálos ágyon mindenkinek meg kell kapnia: a történetet. A sajátját ezópuszi epizódokból.

S mégsem lett két fabulából egy harmadik. Inkább két klaszikus moralitásból modern moralisztika. A farkas nem falja fel az erősebb jogán a bárányt, nem gúnyolja ki a gégeorvos segítőkészségét — úgy jelenik meg, mint akinek kétszeri jócselekedete a szó szoros értelmében introspekcióra szorul, hogy törvényes szempontból ugyan tökéletesnek, morális szempontból azonban átlátsonak bizonyuljon. Az utolsó óra szempontjából a kifogástalan magatartásnál többre van szükség, hogy valaki *peccator et iustus* lehessen. A báránycsont a torokban nem elegendő ahhoz, hogy a birkák megkímélése a farkas érdeme legyen.

Ettől kezdve valamennyi, a farkas által életben hagyott bárány tudni fogja, hogy megtért farkasok nincsenek, hogy valami nem stimmel velük. Csupán a rókák beszélhetnek a farkasokkal kíméletesen gonosztetteikről — s ők is csak az utolsó, gyenge pillanatokban.

Az ember közbelép

Mi lett az ezópuszi patak farkasából és bárányából? Ami ketten között történt, elmondja a fabula: A farkas felfalta a bárányt. Csakhogy fajuk története nem fejeződött be a bizonytalan ősidőkben. Mert színre lépett az ember, a nagy domesztikáló, s feltalálta a pásztorjátékot.

Schopenhauer érdeklődéssel tanulmányozta, hogy mi lett, s miért a farkasból és a bárányból, a fabula falánk és felfalt állataiból. A farkasból az ember bensőséges barátja, a kutya; a birkából ezzel szemben semmi sem, ami az ne lett volna már előtte is. Megható szerénysége nem vezetett máshoz, minthogy haszna a régi maradt. Amikorra az ember a birkát nyájakba tereli, annak ellenségét már olyannyira megszeliđítette, hogy a hajdani félelem kis töredéke is elegendő ahhoz, hogy a pásztor egyetlen kutyával egy egész nyáját összetartsa és irányítsa.

A pásztor, a kutya és a nyáj a pásztorélet újra és újra a városok falain és kapuin kívül megálmodott festői idilljének részesei lettek, amelybe a farkast a pásztor ellenfeleként integrálták. Schopenhauer épp arra próbál kilyukadni, hogy az ember és a farkasszármazék közötti barátság az utóbbi egykori vadságán és veszélyességén nyugszik. A megszeliđített vadállatból lett *az ember hűséges, szeretetreméltó, tanulékony, emberhez hasonlatos társa; s nem az ártalmatlan fűvön élő birkából.*

Ennek, akárcsak egy fabulának, megvan a maga tanulsága: az emberi hasonlatosság. Akivel kapcsolatban az embergyűlölő meg kell állapítsa, hogy *az eredetileg vad és kemény, erős érzéki vonzalmak és szenvedélyek uralta természetek a legnagyobb erényekig vitték.*

Így válik érthetővé, miért szólította Schopenhauer városszerte ismert, keresztleetlenül csak 'Atman'-nak (azaz világléleknek) nevezett uszkárját mindazok kellő felháborodására, akik hallhatták, alkalmanként 'embernek', miközben a *homo sapiens* némely kellemetlen esetét, különösen az akadémikus filozófia képviselőit, nevek egész faunájával traktálta.

Utópiában

Az utópikus elv, amint azt első kézből olvashatjuk, akkor valósul meg, *amikor a farkas és a birka egymást szeretetben átölelik.*

Ez szép, s egyben aggodalmat keltő. Mert akkor a farkas nem nélkülözheti majd a bárányt, s a bárány elfelejt aggódni az életéért. Sőt még a farkas iránt érzett egészen érthetetlen szeretet megindoklásáról is elfeledkeznek.

Egy ideig nem is nélkülöznek semmit, hiszen melegítik egymást és így az éhséget sem érezni. Aztán lassan eljutnak a gyengeség állapotába, mert valami eltompította a fogékonyságukat aziránt, amit a természet megkövetel magának.

Míg éhen nem halnak egymással, paradicsomba illő, messiási avagy utópisztikus módon. Hogy hogyan kívánják nevezni, azt még épp kikereshetik maguknak.

Lemondani az erőszakról

Helmut Allardt, aki az erőszak alkalmazásáról való lemondási szerződések idején moszkvai német nagykövet volt, „Moszkvai Napló”-jában a következő orosz közmondást tárja olvasói elé: *A farkasok lakjanak jól, a bárányok meg maradjanak életben.* Ki tudja, vajon a szlavista Dmitrij Csizevszkij nem kommentálta-e volna ezt a mondatot is a maga módján így: *Amiről nem tudjuk, ki mondta, az orosz közmondás.*

Mindenesetre ez más kaliberű paradoxon, mint a „polgári” jótanács, hogy a tehenet hagyjuk életben, ha meg akarjuk fejni. Ha Ezópusz, akinek legalább annyiféle lehetséges származását tartották számon, ahány szigetet Homérosz szülőhelyeként, orosz lehetett volna, elképzelhető, hogy a fenti bölcsességet a bárány bizalmának felkeltése céljával fabulája farkasának szájába adja.

A folyóparti jelenet ez esetben a következőképp játszódtott volna le: A bárány látta a farkast inni, odalépett hozzá és megkérdezte tőle, hogy jóllakott-e.

Amint láthatod, válaszolta a farkas. Akkor a bárány bizalommal telve a farkas mellé állt és csillapította a szomját.

Később a bárány meg nem tudta volna mondani, hogy a farkashoz képest feljebb vagy lejjebb állt a parton.

A jóllakott farkas idegenkedése a próféciaától

A farkas a folyóra ment, s a bárány mellé állt; ez alkalommal a parton lejjebb.

Fel akarsz falni, mondta a bárány, és úgy állsz a vízhez, hogy felzavarjam neked, ha iszom.

Nincs szükségem ürügyre, hogy felfaljalak, válaszolta a farkas. De ma nem vágyom több bárányra. Az imént faltam fel egyik testvéreidet. Nyugodtan elárulhatom, mert most már nem zavar, ha szemrehányásokat teszel.

Különben sem zavart volna. Még soha egyetlen bárány sem bizonyította be neked, hogy ártatlan volt éhségedben. Azt hiszed, hogy ami mohóságodat felkelti, tehet róla, s az életével kell feleljen érte. S hogy köteles jóvá tenni, amit felgerjesztett.

Igazad van, mondta továbbindulván a farkas. Ám csak azért, mert nem vagyok éhes. Különben tartanom kellene tőle, hogy egy közületek, bárányok közül, meggyőzne arról, hogy nem tehet az éhségemről. Milyen szörnyű lenne, ha beigazolódná a próféta szava: A farkas vendégségbe megy a bárányhoz... Tehát majd legközelebb. Élj boldogul!

A próféta mutánsa.

A bárány a patakra ment és ott találta a farkast. Álltak egymás mellett és ittak. Egyikük sem látszott felzavarni a másik vizét.

A farkas így szólt a bárányhoz: *Csodálkozom, hogy nem kívánlak, s így a vízben sem talállok semmi zavarosat.*

A bárány azt válaszolta: *Nem ismered, ami Izsaías prófétánál írva áll? 'A farkas és a bárány együtt legelnek, az oroszlán, mint az ökör, szalmát eszik, s a kígyónak por lesz az ő kenyere. Nem ártanak és nem pusztítanak sehol szentségemnek hegyén; így szól az Úr'*

A farkas azt mondta: *Nem tudtam, hogy már itt tartunk. Különben még felfaltalak volna. Ez utolszor.*

Mire a bárány: *Ebből is látszik, milyen jó, hogy nem tudhatni, mikor érkezik a messiás.*

A farkas: *Jó, a bárányok számára.*

Bielefeld
Göttingen

Hans Blumenberg
Hárs Endre

Kozári Hilda munkája

Esti Kornél

Az Esti Kornél-történetek egy életműre nyílnak, nem úgy, mint amikor valaki az ablakból kinéz az udvarra: benne állnak a távlatában.

Kosztolányi *Abc*-jében a prózát az álomhoz hasonlította: „Itt (...) teljesen az álom logikája érvényesül. Nem is arról írunk, hogy mik vagyunk, hanem elképzelt egyéniségünkről, vágyainkról, melyeket csodálatosan beteljesítünk, hiányainkról, melyeket kegyesen megszüntetünk, szóval épp ellenkezőjéről annak, ami van. Ennél fogva minden regény megfordított önéletrajz: az író önéletrajzának eltorzított, toldott, megfejtelt, álom által átnézett »tetemesen bővített és javított« kiadása, de mégis önéletrajza, mert az álomban, akár másokról, akár magunkról álmodunk, mindig csak rólunk van szó.”

Artemidórosz a II. században különbséget tett az erényesek és a köznép álmai között. Az álomkép a pokol. Az álom erőfeszítés, a bizalom csodálkozása, amelyben érezni vagy megérteni egyre megy, saját magunktól elidegenedett akaratban működik. Az éberség, a világ kiterjedése burokból zártan talál itt, ahol mindenkit a különbség tesz azzá, ami. Itt csak a test ismeri az árnyalatot. Az álomban kifordítva, ott egyek vagyunk, a mérték azonban, az eszmélkedés és a levegő mértéke elveszik. Mérhetetlen radikalitás választ el bennünket álmainkban. Az élet az álomban, az álom az életben nyugszik: „Olyan anyagból vagyunk szöve, mint az álmaink.” Az ébrenlét folyamatos, mert absztrahálja az álmot, az álomról pedig csak az álomképek diszkontinuitása ad hírt. Naponta meghalunk, abban a reményben, hogy másnap feltámadunk, ezért

könnyű a halálunk. A halottak a földben nyugszanak. Élő és halott között egyaránt az álom és az ébrenlét van.

Az *Esti Kornél* regényes életrajza többek között „arról is számot ad, hogy a hős hányszor halt meg álmában”. Az álom mindig emlékezés dolga, az „élni”-ről szól, nem a „halni”-ről. A régiek azért imádkoztak, ne érje őket álmukban a halál, mert álmukban készületlenül találná őket.

T.S. Eliot tanulmányában, melyet a klasszikusról írt, a Római Birodalom és kora között a bevégzett időt érzekelte, a mindig újnak teret nyitót, az ébrenlét álmát. Kosztolányi Esti Kornél és a személye közé az elvont, az eszmélet folyamatosságától meg nem szakított időt helyezte. Absztrakt idő azonban nincs, úgy van, mint az álom. Kicsoda az elbeszélő testvére és ellensége, Esti Kornél, akihez az első fejezetben így szól: „Emlékezz arra, amit elfelejtettem, s felejtsd el, amire emlékszem”? Esti önmagában a múlt érvénye, a lény másik felének megszólítása. A sötét szólítja itt meg a sötétet, a világos a világost. Az elbeszélő a szabad átjárhatóság helyett a tükörkép elérhetetlenjéhez érkezik, oda, ahol rejtekben, elfeledetten él Esti. Oda érkezik, ahol „már égett a villany”.

Esti csak az érdekelte, aminek formája van. Amit a formán ért, az a klasszikusba nyúlik át. A klasszikus T.S. Eliot meghatározásában érettséget jelent és teljességet. Az érettség választást tételez föl és elmulasztást, valaki érettségének mértéke az, hogy mit tartott érdemesnek elszalasztani, és mit nem hagyott semmiképpen.

Eliot szerint Vergilius klasszikussága: „Teljességét, sajátos teljességét a Római Birodalom és a latin nyelv egyedülálló világtörténelmi helyzetének köszönheti: annak a helyzetnek, amelyről elmondhatjuk, hogy a *sorsával* áll összhangban”. A klasszikus önkéntes korlátozás a sorssal való összhang reményében. Aeneas nem tudhatta, sorsa mit jelképez, de a sors reményében mégsem zúgolódott. Esti Kornélról azt olvassuk, hogy „élvezte a véletlen cselvetéseit és halálos szeszélyeit, melyek minden másodpercben megváltoztathatják életét és végétte lehetnek”. Ditrampusában így fordul a tengerhez: „keresztelő-kútja minden nagyságnak, mely valaha élt ezen a világon, te anyaföld teje. Szoptass meg engem, válts meg engem, távoztasd el tőlem a rémeket. Tégy azzá, aminek születtem”. Kosztolányi összhangban állt a sorsával, Ottlik „homo integer”-nek nevezi. Kosztolányi és Esti Kornél: „Amit ismert valaha, megvan sértetlenül. S nem ábránd, illúzió, képzelgés, hanem

az élet kiindulópontja, mintegy tárgyalási alapja. Követelménye a legelemibb valóságnak. (...) Ezzel kezdődik a világ. Ezt nem szabad veszni hagyni soha. Ehhez kell hogy tartsa magát minden dolgában, egész életében, mindenén át: másképpen nem tudja megőrizni sér-tetlenül.” A megőrzés, amelyről Ottlik beszél, nem a gyerekkorba, hanem az antikba való regresszió. Kosztolányi önmaga Vergiliusa.

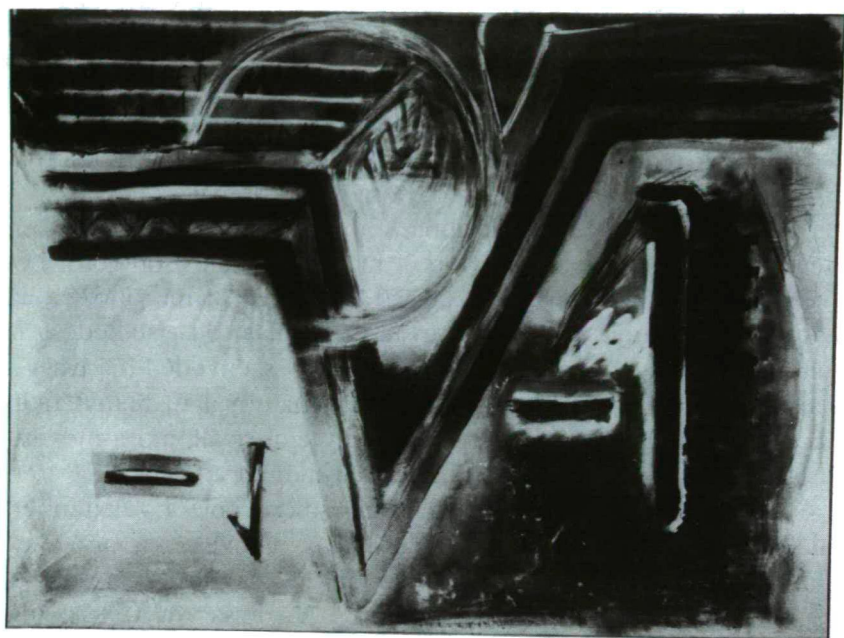
Ha igaza van Valérynek abban, hogy minden költészet csön-des, ebben az esetben Esti Kornél mozdulatainak csöndjéről be-szélhetnénk, ami tér. Nem az olvasó közelsége számít őhozzá, az ő közelsége számít választott tárgyaihoz, a választott viselkedésfor-mákhoz. A klasszikus a boldogság, ami a „szenvedés hiánya”, a szenvedésbe a szenvedés eszközével, a hiánnyal új hiányt nyit. Minden mozdulat mögött az életben egy ember áll, aki a mozdu-latot rögzíti a pillanatban, itt a mozdulat mögött a tér áll.

A világ ismeretlenje és önmagunk ismeretlenje a véletlenben találkozik. Kosztolányi naplójába írta: „Az élmények csak arra van-nak, hogy emlékeket állítsanak bennünk, s maguk a legösztöne-sebbek sem szólnak semmit hozzánk.” A sorssal való összhang nem tudhatás. Ottlik hangsúlyozza, az életérzés nucleusának fölis-merése nem segít. Nem ad segítséget, elfordít a tárgyakra kény-szerített értelmektől, kiszolgáltat a nem tudhatásnak. Mindannyiun-kat a saját sorsunk felé fordít, és ebben az álmok különbségének radikalitása érzik.

Füst Milán Kosztolányi halálakor följegyezte magának, Kosztolá-nyi senkit sem szeretett. Füst Milán talán nem tudta, a jegyzete milyen akusztikát fogad majd magába. Kosztolányi fölszólítása Széchenyi-vázlata végén, a „Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl barátaim” klasszikus lemondásának körét jelzi. Kosztolányi a külön-b-séget infernóként hagyta ránk. Poklon nem eszkatalogikus várako-zást, nem a különbség bűne miatti elkárkozásunkat érti. Az örökség nem folytatás és követés, hanem a hiány gravitációs ereje. A zsigeri mondat (és minden mondat az irodalomban zsigeri mondat) tudatá-ban van a különbség poklának, a fizikai fájdalommal eléri azt.

Ha az olvasás írás, a sorssal összhangban álló írás valami más ezen túl. Abban mindenki egyedül marad. Ott az önmagunkat meghaladó tartamának valamilyenése húzódik, mint a seb.

Az írás nem beszélgetés, az olvasás nem párbeszéd, a gondo-latok után lehet beszélgetni.

$\sqrt{-1}$

$\sqrt{-1}$, mint ANTIBÁLVÁNY, avagy a mélypont ünnepélye

Beszélgetés Erdély Miklós műtermében

Körner Évának

„Ki mer
csukott szemmel megállani
ama mélyponton,
ott, ahol
mindig akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbólintás, kézmozdulat?”

(Pilinszky János: A mélypont ünnepélye)

Beszélgetés Erdély Miklós $\sqrt{-1}$ című képe kapcsán Szenes Zsuzsával és Erdély Dániellel, 1991. novemberében, a Virágárok utcai műteremben, Budapesten.

Kérdező: Mújdricza Péter

M.P.: A VALÓSÁG 1986/11-es számában, Tóth Imrével „Matematika és Szabadság” címmel folytatott interjúban* a következőket olvashatjuk:

„... miért egyenlő $(-1) \times (-1)$ plusz eggyel? Hogyan lehetséges az, hogy a nagyobb $+1$ osztva a kisebbel, -1 -gyel, ugyanazzal egyenlő, mint a kisebb -1 osztva a nagyobbbal, $+1$ -gyel? Mi ad nekem jogot arra, hogy amit előtte bizonyítással megalapoztam, most egyszerre tagadni kezdjem? Például bebizonyítjuk,

* Valóság 1986/11. Műhely, Tóth Imre: Matematika és valóság, Staar Gyula interjúja, Idézet az 50. oldalon

hogy a reális, léttel bíró számok — ezeket éppen ezért nevezték valóságoknak — univerzumában lehetetlen olyan számnak léteznie, amelyik önmagával szorozva -1 -gyet ad. Majd a következő órán, mintha mi sem történt volna, bevezetjük azt a számot, amelyik önmagával szorozva -1 -gyet ad. Ezeket ugyan képzetes, *i m a g i n á r i u s* számoknak nevezzük, nevük ellenére azonban éppolyan reálisak, mint azok, amelyek realitásukat már családnevükben viselik.”

És ráadásul ezt a furcsán viselkedő számot betelerljük a gyökjel alá, hogy még furcsább legyen!

Erdély Miklóst a $\sqrt{-1}$ annyira furdalta, hogy amikor csak tehette megfestette. Az 1 -es, a -1 , a $\sqrt{-1}$ akár együtt, akár külön-külön, minimum tucatnyi képén szerepel. Miért furdalta Őt ennyire ez a szám, ez a jel és egyáltalán mi ez a $\sqrt{-1}$ jelenség?

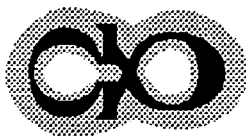
SZ.ZS.: Az 1 az az Isten és amennyire az Egy körüljárható, annyiból érdekelte a többi, tehát nem érdekelte semmi más jobban ... és ez sugárzik mindenén át, amit megérintett ...

E.D.: A $\sqrt{-1}$ egy olyan szám, vagyis inkább egy jel — mert a számsága megközelíthetetlen — egy olyan jel, ami egy számot fölhasznál, még hozzá egy olyan jel formájában, amelyik formailag egy lefelé és egy felfelé mutató irányultsággal bír. Az 1 -es felfelé, a gyökjel lefelé mutat. Az 1 -es, mint a láb, mely lép, billen, — egyik, a hátsó láb már nem támaszkodik a földön — súlypontja az első láb talpa mögött van, azonkívül egy fél M . Az M -ben a gyökjel is benne van: az M -nek a közepe, egy billenő, egy teljesen instabil dolog, mint egy pörgettyű, ami a csúcsán forog és a forgástól szétterjeszti a karjait. Ezenkívül gyökér, — angolul és magyarul is ezt jelenti — ami a forgás által befűrődik a földbe. A -1 -nél a mínusz jel olyan, mint az egyik láb letörött másik fele.

SZ.ZS.: Itt éppen az M betűről van szó, azaz Mikiről magáról is.

M.P.: Ha jól tudom az M betű a héber ABC-ben a 13. betű, miképp a Tarot tizenharmadik lapja a Halál, a névtelen kártya. Érdekes módon a latin és az indoeurópai nyelvek többségében is van a halálnak M betűvel induló neve. A magyarázatok szerint a tizenharmadik kártya címét nem szokták ráírni. Az évet a tizenkettedik hónap zárja, a tizenharmadik hónap egy új évet jelent, melynek létrejöttében az előzőnek be kell fejeződnie. Szerepel az M betű a Miklós „Önarckép”, „Önarckép esszé” című festményein is ...

E.D.: Szeretnék mondani valamit az „Önarckép esszé” és a „Bukott angyal” című képek kapcsán, amiről a Perneczky nem írt az 1991-es székesfehérvári kiállítás katalógusában. No tehát ..., — erről a derékszögben elforgatott α jelről van szó, — amely sokat szerepel apám képein, mint a bukott angyal szimbóluma. Ha ezt a jelet összekötöm az Ω -val, akkor olyan, mintha egy végtelen jelet — ami a Mőbius-szalag vetülete — ketté téptem volna. Az Ω -nál a szakadt rész felpöndörödött és az α -nál megnyúlt, tehát az α -ból meg az Ω -ból, a két vonalvégződést párosan összekötve, összecsomózva, „megkapok” egy Mőbius-vetületet, egy végtelen jelet.

SZ.ZS.: Ebben az a gyönyörűen vigasztaló, hogy az Ω -át így megköti. Az α az Ω -val összekapaszkszik, összekapcsolódik, mintegy átjárja egymást ...

E.D.: A Kezdet és a Vég ... és a Vég és a Kezdet!

M.P.: A 12. és a 13. hónap. — „Minden halál születés egy jobb életre.” — miképp a Tarot tizenharmadik kártyájának hátlapjára is írva van.

E.D.: Ugyanakkor egy egyiptomi Élet-jelre is emlékeztek:

Ez egy hieroglifa, melynek a neve: ANH.

Ahogy a folyadék, mely a leginkább alkalmazkodik környezetéhez és leginkább ellenáll a nyomásnak — lefelé öblösödő cseppforma — úgy ANH jelében fölfelé hulló csepp-lélek.

SZ.ZS.: Igen ...

E.D.: Ezeknek az 1-eseknek van egy agresszív jellege, ezekkel a csúcsokkal, szakításokkal. Dinamizmusa, amely mivel lépés, a lineáris mozgást jelenti, aminek még külön hangsúlyt ad ez a mínusz-jel, mintegy irányt mutatva. Főleg ott, ahol visszafele van az 1-es.

Nem is tudom már, hogy van az 1-es zászlaja valójában, így van, vagy ez visszafele van?

Észrevettem, hogy az emberek két dolgot sokkal könnyebben összetévesztenek, mint hármat. Tehát, ha én látok egy nyomtatott b-betűt, azt sokkal könnyebben összetévesztem a d-betűvel, mint mondjuk a c-t az o-val, pedig ez utóbbiak sokkal inkább hasonlítanak egymásra. Valami és annak a tükörképe, vagy valami és annak az ellentéte, vagy annak a hiánya, az úgy tűnik, hogy nem a bal agyféltekére, nem a logika szintjére van a tudatban „beállítva”, hanem ez még a számolás előtti dolog — a meghasonlás, a hasadás, az áldozat, az még egy számolás előtti dolog.

M.P.: Az „Önarckép esszé” című képen más intenzitású az egyenlőségjel alsó és felső vonala, amely a „tükörkép 1” — tehát a meghasadt M két „fél” eleme között van.

E.D.: Jelen esetben az egyenlőségjel alsó fele ki van emelve, más színű, mintha egy mínusz-jel lenne, tehát az egyenlőségjel alsó és felső eleme is mintegy másik fajta egyenlőség jelenik meg.

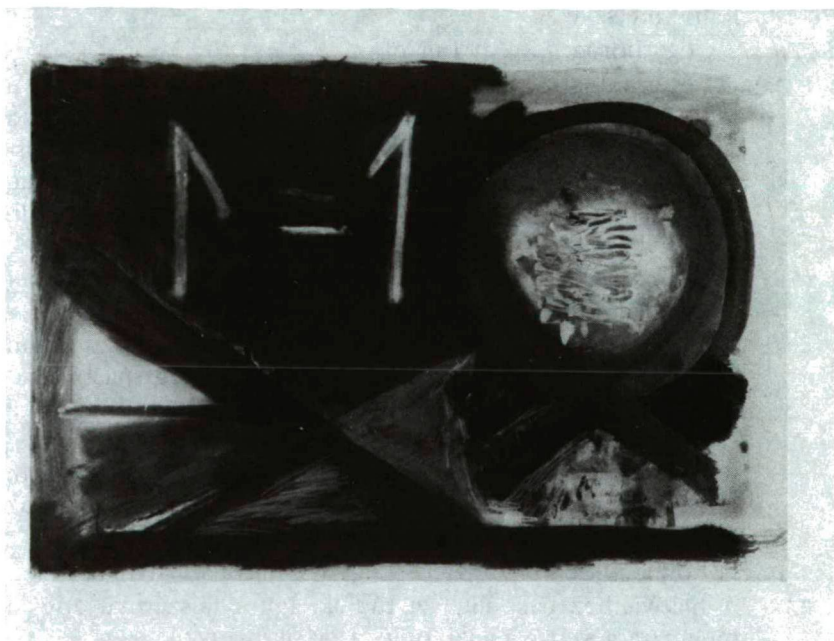
Az egyenlőségjel így két irányban működik: függőleges és vízszintes irányban. Az azonosságjel saját magára is vonatkozik, hisz az egyenlőségjel két vonalkája egyforma. Itt jelentkezik az a probléma, hogy a jel vonatkozik-e önmagára.

Egyébként ez volt a jelelméleti kongresszus* egyik fő témája — lásd a „Fényképezni tilos!” című fotót!

SZ.ZS.: Az egyenlőségjel alsó és felső eleme egy kicsit különbözik egymástól.

M.P.: Az egyenlőségjel felső vízszintese eltérő színű és valamelyest halványabban van festve.

Fényképezni tilos

* A jelelméleti kongresszus Horányi Özséb szervezésében történt, a MOM-kultúrházban, 1979-ben. Az INDIGO-csoport „Festmény” című kiállítása a kongresszussal párhuzamosan lett megrendezve, a betiltás ellenére.

SZ.ZS.: Igen.

E.D.: Ha színben különböznek is, azért a két vonal egyforma, nemcsak az ami az egyenlőségjel két oldalán kellene, hogy egyforma legyen.

M.P.: Úgy tűnik, hogy a $\sqrt{-1}$ című kép jelentéstartománya a nulla és a negatív és pozitív végtelen között pergőzik ...

E.D.: A $\sqrt{-1}$ maga, különbözik a nullától — itt valamely két különböző dimenzió van egymással játszva ...

Itt a jelentéskioltásról is szó lehet. A -1 önmagában valami. A gyökjellel együtt tulajdonképpen matematikailag értelmezhetlenné vált. Tökéletlen „semmi”, mert „Az ember nem tökéletes”, — nemcsak úgy, nincs semmi, személytelenül, hanem ez egy „mesterséges intelligenciájú nulla.” Így lehetett belőle aztán *i m a g i n á r i u s* egység. Egy dolog eszembe jut erről, a kés, ezekkel az agresszív csúcsokkal, mintegy bele lenne metszve ...

SZ.ZS.: ... egy horog, ... egy fullánk ...

E.D.: ... és gondolkodtam azon, hogyha az emberiség egyik fele a Möbius-szalag „egyik oldalán” állna, a másik fele pedig a „másik oldalán” — egymásnak fejjel lefelé — tehát a Möbius-szalag két oldalát idézőjelben értve ugyanazon a síkon állana, azt hihetnénk, hogy a másik fele az ellentétes oldalon áll, holott abszolút ugyanarról az oldalról van szó ...

M.P.: Tehát ahhoz az érzéshez hasonló, mintha a földgolyó két átellenes pontján állnánk ...

E.D.: Nem vagyunk képesek a csavart belátni, ami hosszú távon igaz, a csavar, ami a látszólagos két területet egymásba csavarja. Csak úgy válhatna például a két ellentétes sík eggyé a számunkra, csak úgy tudnánk tudomást szerezni az „ellentétes” oldalról, ha a síkot agresszív módon átdöfnénk. Nekem az 1-es és a gyökjel, a fölfelé és a lefelé történő dőfés, az egymásra ismerés szimbóluma is.

M.P.: Fölfoghatjuk-e a gyökjelet — egy fél angyalszárnynak?

E.D.: A hiányjelhez hasonlít, azt tudjuk. Így a félszárnyú angyal megmaradt szárnya jelzi, hogy a másik hiányzik ...

SZ.ZS.: Negatív ... tehát, mintha egy szívből levágnánk, mintha egy szívbe bevágnánk egy éket.

E.D.: Mint egy örvény? Mert evvel kapcsolatban, hogy miképp a Möbius-szalag „két oldala” is valójában egy — evvel kapcsolatban fölmerülhet az, hogy a JÓ és a ROSSZ is egy-e valahogy? És nem csupán attól van-e minden baj és ellenségeskedés, hogy ...

- M.P.: ... hogy egymás különböző előjelű arcaiként jelennek meg érzékeink számára?
- E.D.: Lehelletfinom átmeneteket szépen végigélni és megtapasztalni az ún. jónak és az ún. rossznak a jegyeit ... És egyáltalán nem biztos, hogy másnál is ugyanazok a jó és a rossz jegyei. Lehet, hogy a rossz, az csak valami kiegészületlenség ...
- M.P.: Háy Ágitól hallottam, hogy a kreativitási gyakorlatokon — ahová még nem jártam, még a FAFEJ előtt — gyakran elhangzott a rajzfoglalkozásokon az a Miklóstól származó megjegyzés, nevezetesen: — AMI ROSSZ AZ JÓ!
- E.D.: Ez Hamvashoz hasonlít: „Ami gyengeség, az erő!” Ez ugyanaz. Ha mondjuk az ember ezt a két szót kimondja és ezt a két pólust: JÓ és ROSSZ — összehozza és közben nem tudja az egész univerzumot befutni és hozzágondolni, hogy teljesen más dimenzióban mondja a jót és más dimenzióban a rosszat — akkor az mélységes félreértések forrása lehet ...
- És ennek a dolognak szerintem két szintje van. Egy nyelvi, kegyetlen, közvetlen szintje — kegyetlen alatt azt értem, ha a valóságban nincs is fekete és fehér, meg ördög és angyal — ha a k á r a valóságban nincs is fekete és fehér, meg ördög és angyal, (lehet, hogy van), — akkor is ez nyelvileg megvalósítható. A másik szinten pedig azt értem, hogy például a jó és a rossz, mint minőségek, egész közel állnak egymáshoz. Ugyanabban a halmazban, ugyanabban a kategóriában elképzelhetőek, vagy kiüresíthető a jelentésük. Átszínezhető, történelmileg, regionálisan aktualizálható a rossz, aktualizálható a jó. Személytől, egyéniségtől függővé tehető, relativizálható. Minél nagyobb távolságot tudok megtenni a jó és a rossz között, mondjuk tudatilag, miközben ezt kimondom, annál teljesebb az életem megélése. És a legnagyobb távolság, az nem biztos, hogy az ellentét ...
- Lehet, hogy az a z o n o s s á g a legnagyobb távolság.
- M.P.: Jó és Rossz közé egyenlőségjelet tenni azért tűnik nagyon veszélyesnek, mert ha mondjuk ezt meg tesszük, akkor Igazság és Hazugság, Világosság és Sötétség és ami égbekiáltó — Isten és Sátán közé is egyenlőségjelet tehetnénk ... Felül emelkedni, lebegni ... „Túl jön és rosszon” ... a nietzsche-i tartomány?
- E.D.: Én gondoltam, hogy ez lesz az emberek fő félelme, rettegése, aggálya és szorongása, esetleg gyanúja azokkal szemben, akik fölmerik vetni a szélsőségek egységét, vagy relativizmusát. Azzal vádolhatják őket, hogy elmoszák a tiszta minőséget,

vagy kikezdik. De én inkább azt mondanám, hogy aki igazán hisz a tiszta minőségben, az nem fél az összemosástól sem. Tudniillik az agyunk az egy olyan szerv, amely megengedi számunkra a „valóság” és az elvek különválasztását és bizonyos tudati felvértezettséggel — nem szeretem a kísérlet szót, de — kísérleteket is végezhetünk fogalmakkal, jelekkel, jelentésekkel ...

Még azt is mondanám, hogy ameddig ezek műalkotások — és az életük nem egyenlő a jelentésükkel, sőt ... Valami olyan helyen tisztázzák a bennünk összekuszálódott fogalmakat, olyan helyen élnek önálló életet ..., vásznakon, márványban, zenekari árokban, ahol ... elvégezhetik a saját, öntörvényű, önmegvalósító munkájukat és a tartalmak, amit képviselnek, nem közvetlen jelentésüknek megfelelően működnek, hanem valamilyen fogalmi szinten. Vagy éppen még tudat alatti szinten sem hatnak. Minél többet megtudunk a Gonoszról és minél többet megtudunk a Pusztulásról, annál jobban tisztázódik bennünk az élet értelme ...

M.P.: Valamelyik nap találtam Mártáék asztalán egy érdekes könyvet a jó és rossz viszonyáról, a betegségek jelentéséről és jelentőségéről, „Út a Teljességhez”* címmel. Most megkeresem, mert van benne egy rész, ami éppen idevág.

Nos: „A jó és rossz, mint ellentétek polarizációja a kereszténységben — más vallásokban nem jellemző — Isten és Sátán, mint a jó és a rossz szembeállításához vezetett. Azzal, hogy a Sántát kinevezték Isten ellenfelének, észrevétlenül bevonták Istent is a polaritások világába — ezzel azonban Isten elveszítette gyógyító erejét. Isten az az egység, amelyik elkülöníthetetlenül egyesít magában minden polaritást — így magától értetődően Jót és Rosszat is ...”

Ám én mégse tudok szabadulni attól, ami a „minél rosszabb annál jobb” gondolat kapcsán elbizonytalanít: — Minél rosszabb emberek diktálnak és követnek el szörnyebbnél szörnyebb dolgokat, akkor az annál jobb?

„Mit számít, hogy milyen eszméje van valakinek, ha egyszer gumibottal széjjel veretem a fejét?” — jegyezte meg egyszer Hitler. Ami rossz az jó? — Fogalmazzunk inkább úgy, hogy minden rosszban van valami jó.

Kétségtelen, hogy lehet inspiráló, dinamizáló ereje a rossznak — Szolzsenyicin például arra az álláspontra helyezkedett,

* Thorwald Dethlefsen, Rüdiger Dahlke: Út a Teljességhez / A betegségek jelentése és jelentősége / Arkánium kiadó 1991. 62. o.

hogy minél rosszabb a helyzet a Szovjetunióban, annál jobb — ugyanis annál sürgetőbb a kényszer, miszerint most aztán már tényleg IDEJE VAN másképpen gondolkodni! Minél rosszabb, annál jobb, mert annál inkább válik nyilvánvalóvá, hogy Kelet-Európa elkerülhetetlenül megérett a változásra!

E.D.: Pontosan ez a dinamizáló ereje a Rossznak! És még egy, az égés, a robbanás, a pusztítás, ha lezárom, a hasznomra válik — például így hajtja a benzint a motort és az autót. Hasonlóképpen működhet minden lelki energia is, ha jól van adagolva ... És akkor nemcsak jó és rossz van, hanem minden minőség mellé társul egy mennyiség is, és a kettő ötvözete az, ami fontos.

M.P.: Tehát, ha bizonyos pozícióba helyezem, ha mondjuk palackba zárom a démont, a Rosszat, akkor az potenciálisan Jó?

E.D.: Azt mondják a rendszerelmélet tudósai, hogy valamit csak úgy lehet megváltoztatni, ha eléggé hasonlítok hozzá. Ez egy kicsit olyan, mint a pokolramenés, alámerítkezés, de úgy, hogy közben tiszta maradok szándékaimban, meg irányultságomban és érte megyek valakinek és megfogom a karját, és akkor mi a Rossz? A tér, a közeg, a pokol, mint hely, vagy mint lelki rész? A Rosszat meg kell tudni közelíteni. És ott már csak belső dolgok szólnak, nincs külső igazolásom, nincs aki kísér, nincsenek jelzőlámpák, hogy mi a jó és mi a rossz ... És én meg erős vagyok és el tudok menni az alvilágba anélkül, hogy abba belepusztulnék, vagy ördögivé válnék.

M.P.: „Micsoda бүдөссьег, — mondták a tanítványok egy бүзлө кутыатетем mellett elhaladva. Milyen fehérek a fogai — mondta Jézus. Micsoda бүдөссьег, — mondják majd a mi hullánkról, és Ő a mi szépségünkről fog énekelni.” — Tiszta a példabeszéd: tessék kiterjeszteni, sugározni a Jót oda is, ahol a Rossz tanyázik! Csak az egészséges, hófehér fogakat tudomásul véve, a legmélyebb álmvilág kiterjesztésével, kivetítésével, egyfajta egészségessé transzformáló, gyógyító varázslással.

E.D.: Pontosan a gyógyításról jut eszembe, hogy beszéltem Ági anyukájával, de más orvosoktól is érdeklődtem, hogy mi módon tudják elviselni a betegségek бүзейт? És azt mondták, hogy számukra ennek a dolognak egészen más a jelentése, jelentősége. Számukra fontos információ, mely eligazítja őket, hogy a betegség milyen jellegű. Szinte irányt mutat a gyógyításban. Ha nem lenne láz, ha nem lenne бүз és nem lenne millió jele egy romboló folyamatnak, hogy tudnánk azt kiis-

merni, hogy tudnánk azt lokalizálni? Vagy hogy tudnánk a ... ez egy másik paradox magyarázat, hogy akkor hogyan tudnánk az egészséget értékelni? Bár mondjuk az egészségnek és a szabadságnak egyik legfőbb értéke éppen az, hogy nem kell magunkra figyelni ...

M.P.: Felfoghatjuk úgy az 1-et, mint az egész-séget, és a -1-et, mint az egész-ség hiányát, vagy akár a halált, a másvilágot?

E.D.: Végülis, ha a boldogságra akarnék nevelni valakit, akkor rögtön a születésétől fogva a halálra kéne felkészíteni ...

M.P.: Ez így van!

E.D.: Tehát egy halálkultuszba kéne Őt beavatni, belevezetni ...

M.P.: A keletiek is végig erről beszéltek ...

E.D.: ... és ez pedig közvetlen szemlélet számára olyan nehezen megérthető.

M.P.: Hajas Tibornak voltak ezirányú kutatásai, az európai civilizációt megelőző kultúrák halottkultuszait ütköztette a későfausti Európa elcsökevényesedett, lefokozott halottkultuszával ...

E.D.: Lehet, hogy Afrikában boldogabbak az emberek, ahol ... ahol — most hallottam, hogy vannak olyan országok, ahol ötven százaléka az újszülötteknek AIDS-fertőzött, és az biztos, hogy harminc napnál tovább nem élnek ...

És az emberek mind a halálban élnek ... körülöttük halál van ... és nem ... nem tudom ...

Megszokták, vagy nem tényező? ...

Végülis azt hiszem, hogy az egész kultúra a halálfélelemtől mozdul ...

M.P.: Feltétlenül! Minden műalkotás is az adott kultúra egyfajta mikro-örökkévalósága. Egyértelmű, hogy miképp az aktuális túlvilágkép tükrözi a lét, a pokolraszállás valahol beavatási szertartás az alkotáshoz, a tovább-teremtéshez. Móricz írja valahol: „A Napsugár is megfürdik a pocsolyában, mégse lesz tőle sáros.”

Vannak-e kitüntetett színek ezeken a képeken, valamiféle sajátos színszimbolika, mely az imént említett „végletek” testvériségéről, ambivalensnek tűnő egymásba mosódásáról szól?

SZ.ZS.: Hát például az „Önarckép”, amit a Kiscelli-Múzeum vett meg ... amikor az egész képfelület olyan, mint egy huzalokkal telített, ilyen szürkéség, egy ... egy fal, valami ilyen lehetetlen beton-szerű és belül a sárga fényben áll az M-betű ... Olyan, mint amit ... nekem az a képem jelent meg, ahogy állítólag, akik átéltek a klinikai halált, megélik azt, hogy egy fényjelenséget látnak. Én magam is átéltem ezt, amikor annyira beteg

voltam. Az az érdekes, hogy éppen ilyen szürkéséget láttam és csak szürkéséget, amikor a legbetegebb voltam és tényleg lemondtak rólam ... És onnan tudtam, hogy nem, ... ez mégse a halál, mert nem láttam a FÉNY-t! Komolyan mondom!

Önarckép

- M.P.: Tehát valaminek a hiánya adott reményt arra, hogy még nem lehet feladni!
- SZ.ZS.: Igen, az! Komolyan mondom! Teljes tapogatódzás volt ... és nappal is azt hittem, hogy éjszaka van ... Jöttek a látogatók és állandóan sötétség volt és akkor gondoltam, hogy ez nem lehet még az én halálom és visszalökött ... Szóval ez a kép, ez az „Önarckép” nekem teljesen olyan, mintha azt a halálos betegség állapotát, vagy mondjuk akár a halál állapotát ábrázolná, ahogy egy M-betű áll a FÉNY-ben ...

- M.P.: Művészet, mint kísérlet az élet győzelemrevitelére az elmúlás ... az áttűnés felett ...
- E.D.: Például, ahogy a festményen a vászonra egy emberi kis energia vitte föl azokat a festékmolekulákat, és azok ott potenciálisan energiát nyertek ezáltal ... Ott maradtak és a kiválasztott színek a fényt az illető döntései szerint verik vissza a fehér fényből. És ezek az akaratok, döntések ... ezek mind ott maradnak jelekként és aktív, sugárzó energiakvantumokként ...
- M.P.: Hogy zajlik mindez egy Erdély-képen? Mitől ilyen ... ilyen valószínűtlenül „festői”?
- E.D.: Kompozícionálisan és szintanilag és mondjuk tartalmilag is folyamatosan „rossz” megoldásokat kell egymás után felhordani a vászonra ... És a végeredmény mégse lesz rossz! Észrevettem nagyon sok maníros festőnél, hogy ... hogy a rutin, az mindig valami fáradtságot kölcsönöz a képeknek. Valami dekadens, szomorú elhasználtságot. Nemcsak az ötlet elhasznált, hanem az egész kép kisugárzása is elhasznált. És attól, hogy Ő úgy próbál új esztétikai minőséget létrehozni, hogy biztos érzékkel kijátszik minden manírt egymás ellen, ettől egy örült frissességet kap a dolog. Látni, hogy végül semmi nincs elrontva, hanem mindent úgy próbált ki, ahogy nem szokás kipróbálni.
- SZ.ZS.: Énszerintem ez az alkotói módszer azért ilyen, ilyesmi, mint amit mondasz, mert nem úgy alakult sose, hogy elképzelt valamit és akkor azt mondjuk felvázolta és egyre mélyítette és a végén szinte már átalakult azzá, ami a kép... egy ilyen önkivetülés. Tehát mondjuk „klasszikus kompozíció”, — ami fantasztikus és ez nem ítélet, — hanem tényleg ez az egymás után való adagolás, ez más attitűd. Ő úgy csinálta, hogy állandóan egyforma intenzitással volt ébren. Sok ilyen műalkotásnál van gondolom úgy, hogy egy bizonyos ideig el kell jutni és akkor már bírják a terepet, és a befejezés már adódik. És ezek a képek, mintha nem így születtek volna.
- E.D.: Sőt, ha fölmerült benne valami, hogy na most ez így jó lesz ... valami jó mély dolgot sikerült csinálni ... azokat is általában véletlenül szokta minden festő, véletlenül valami kis mélységre, vagy valami tartalmi telitalálatra ráérez, akkor azt fölérősíti stb ... Ő meg akkor, hogyha ilyesmit magában, akár ilyen kis önelégültséget, biztos dolgot vélt fölfedezni, hogy na most így, ezen a módon ezt a képet be lehet fejezni, akkor ott ...

M.P.: ... az már gyanús lett neki?

E.D.: Nem, nem lett gyanús, ellenkezőleg ... készen állt erre az állapotra. Ezt várta tulajdonképpen, és akkor nem azt csinálta, akkor azt elrontotta ...

SZ.ZS.: Igen, mintha nem egészen az úgynevezett „festőiséggel” csinálta volna a képeit. Egy művészettörténész ismerősünk azt mondta, hogy az István Király Múzeum-beli, a kisebb méretű kiállítás az zseniálisan a Miki, de a Csók István Képtárban a képek úgy hatottak, mintha Miklós egy festő lenne, ... Hát most, ... hát azért festő — IS! De tulajdonképpen nem a szokványos festői attitűddel ... képződtek a képek.

E.D.: Na most az, hogy egy kép, egy műalkotás mitől eredeti, tehát mitől olyan, hogy mondjuk korábban, akár egy héttel korábban sem készülhetett volna, és hogy ez süssön róla, egyedül úgy valósulhat meg, hogyha az alkotója a jelenlegi állapotát vetíti valahogy bele, állandóan mozgó, mozgásban lévő állapotát. Akkor még ezt a mozgást is a kép valahogy fölveszi. És ezért fontos az az idétnen elvárás, az az idétnen megkülönböztetés, hogy na ezt már megcsinálták, vagy nem csinálták meg. Ez redukált szinten lehet egy ötlet is, egy ötletről is lehet tudni, — bizonyos ötletekről — hogy az még nem valósulhatott meg, mert olyan dolgokra épül, olyan hangulatokra, amelyek nem voltak, nem lehettek. Na tehát, egyrészt ez, másrészt az, hogy ez a folyamatos önkioltás, vagy ... vagy folyamatos folyamatváltás, vagy irányváltás a folyamatban, ez örületesen átsüt a képeken ... Egyébként majdnem minden műalkotás esetében látszik az az alkotói folyamat, ami létrehozójában lezajolhatott, zenében is, képzőművészetben is. Minél szélesebb ívet sugall, vagy képvisel a képen, vagy a műalkotásban ez a bizonyos változás, fejlődés, vagy valamiféle személyiség-önmegismerés, annál többet képes az az illető is, aki megnézi — változni, fejlődni, vagy saját magából is megismerni.

SZ.ZS.: Igen, rengeteget be voltunk hívva a szobába, hogy „Most ez milyen?” ... és soha nem volt olyan kérdés, — hogy mit tudom én, kicsit olyan klasszikus dolgok, — hogy például ott túl zajos és ahhoz képest nem egyensúlyozódik ki a másik oldal, vagy hogy oda még egy meleg szín kell ...

E.D.: Hát azért szerintem volt ilyen ... Miért ne lehetett volna? Ez is egy állapot része ... Tudom, hogy mit akarsz mondani ... — eleve tudtuk, hogy nemcsak ilyen kiegyensúlyozott, harmónikus kompozícióra való törekvéstről van szó. Mi, szerintem vettük ezt a lapot, nem?

SZ.ZS.: Igen ...

E.D.: Szóval úgy érzem, hogy közben is tisztában voltunk, hogy ez így folyik ... És ez megunhatatlan. És nyugodtan lehetett akár arról is szó, hogy oda kell egy narancssárga. Nem?

SZ.ZS.: De igen, csak valahogy valami más ... más háttére, vagy más sleppje volt a narancssárgának!

E.D.: Így van, sokkal inkább mondta, hogy valami ... valami kapirgálás kell oda ... Hogy valami valahova kell, arról szó volt, lehet, hogy éppen azért, mert nem illett oda ...

M.P.: Mely művek lehetnének még a $\sqrt{-1}$ rokonai?

E.D.: Az nincs már leírva valahol, hogy egy alma meg egy körte? Azt pontosan tudom, annak a Papacs elmondta a történetét ...

A világ egyik nagy alapproblémáját feszegeti ez a kép, hogy egy alma és egy körte összeadható-e, vagyis, hogy különböző minőségek összeadhatók-e. Ráadásul az egész meg van csavarva még egyszer azzal, hogy az alma nagy és bele van írva az 1-es, a körte pedig csupasz és kicsi. Egyébként ez a Möbius-szalagban is benne van. Sőt a $\sqrt{-1}$ -ben is benne van, benne van az 1, mint mennyiség és a gyökjel, meg a mínuszjel, amelyek pedig minősítőjelek, amik nem mennyiségek. Az 1-nek aztán tökmindegy, hogy osztom, vagy szorzom, vagy gyököt vonok belőle. Ha csak az 1-es szerepel, akkor az édesmindegy. A Don Juan-ról — látom azon is van egy 1-es — hát arról a Hajdú Andris tudna a legszebben beszélni ... Nos, valamit mondtunk?

M.P.: Izgatna még a $\sqrt{-1}$ akár távolabbi rokonsága, akár az egyetemes művészet tekintetében is. Arra vágyódom, hogy úgy közelítsünk a $\sqrt{-1}$ -hez, mint valami fényes csillaghoz — először messziről, mindenféle spirálokban körbepásztázva ... és csak azután villantsunk a közepébe, ha már igazán megélesítettük a látásunkat.

E.D.: Nem tudom, hogy elég tájékozott vagyok-e ... Azt hiszem a hatvanas években érte el a csúcspontját az irodalomban, a színházban a redukciós szemlélet ... Ennek az az előtörténete, hogy úgy próbálták a művészek a számukra fontos lényegre elérni, hogy redukálták az eszközeiket ... Egyszerűen fontossá lett a semmi keresése és amikor az a bizonyos semmi lelki „tartalommmá” vált, rájöttek, hogy ez mi mindenre jó. Nem az, hogy tele van a fejünk mindenféle hamis információkkal, hanem egyszerűen kiürülünk ... — és ezáltal meg is tisztulhatunk. Ezáltal ez a negatív semmi átváltott egy pozitív sem-

mivé. Például Andy Warhol-nál kritikai élel kezdődött, de már ott is felmerült annak a lehetősége, hogy ha valamit ... ha ugyanazt, ugyanazt, ugyanazt ... rengetegszer csinálom, ... ez valahol igenis lehet üdítő ...

SZ.ZS.: ... ha betelepíték ...

E.D.: ... és ezzel a külvilágot utánozom, a termelést, a fogyasztást, a ...

SZ.ZS.: ... a mustrát ...

E.D.: A monotonságot, és rájövök lassan, hogy így kell imádkozni.

M.P.: Tehát ez egyfajta ördögűzés?

E.D.: Igen! Tudniillik így veszíti el a kép a bálványjellegét. Az 1, az egy kép, (ami mondjuk a Moloch, a pénzisten, mint ügyeletes aranyborjú. [MP]) — helyett legyen sok kép! Az unalomig pörögjön, pörögjön, pörögjön ... és akkor megint egy ilyen megváltozott tudatállapotba kerülök ... és ismét magamba merülök és egy nagyobb szabású minőség felé tudok fordulni.

M.P.: Eszembe jut a „Challenger” űrkatasztrófája, amikor napokon át szakadatlan ismételték lassított felvételeken a kilövés előtti pillanatoktól az űrhajó szétrobbanásáig a tragédiát, — egyrészt lefokozva, unalmassá téve annak traumatikus jellegét, — másrészt egyfajta heroikus megváltás-fátyolba balzsamozva az áldozatokat, mintegy soronkívüliséget biztosítva nekik az amerikai pantheonban.

E.D.: Igen. Valószínűleg ezért sem ártott annyira nagyon ez az egész elmúlt rendszer az embereknek szerintem ...

M.P.: Lehet múlt időben beszélni róla?

E.D.: Hát ez a kommunista rend én nem érzem, hogy olyan nagyon ártott volna az agynak — azt, hogy mindig ugyanazt mondták, annyira kényelmes volt, ugyanis azt jelentette, hogy békén hagytak ... Igen, tulajdonképpen békén hagytak ... Hogyha azt akartam, hogy békém legyen, mindig tudtam, hogy mikor mit kapcsoljak be. Egyszerűen, akkor be kellett kapcsolnom valamit, hogy nyugtom legyen. Hogyha bekapcsoltam a TV-t, akkor tudtam, hogy most nem kell gondolkodni, most meg állandóan rá vagyok kényszerülve. Vagy valami rádiót ...

M.P.: Az „Egyiptomi rádió”-ban is szerepel a $\sqrt{-1}$ is, meg a rádió maga is ...

SZ.ZS.: Jaj, én is éppen ezt akartam mondani, hogy „Rádió”, „Amerikai rádió”, „Kórházi rádió” ...

M.P.: „Egyiptomi rádió”- ...

SZ.ZS.: „Egyiptomi rádió”, hogy ez is mennyire fantasztikus, ennek a motívumnak az ilyen megközelítése, hogy a rádió, mint közlő média, minthogyha ez jelentette volna a külvilágot ...

E.D.: És nemcsak a festményein, de a filmjeiben is ...

SZ.ZS.: Az „Álommásolatok”-ban, igen ...

E.D.: A „Clips”-ben is ... Szóval nem lehet érteni se egymást, azt, hogy állandóan özönlik az információ, az is egyfajta nyugalom ... Szólhat minden, össze-vissza minden nyelven ... Nem értjük egymást és van egy ilyen természetes kikapcsolás és nem, nem szenved az ember ... És akkor megint előidéződhet a lényeg a homogén háttér előtt ...

M.P.: ... szóval ez egyfajta üdítő Bábel?

E.D.: Igen, szerintem egy üdítő Bábel. Amikor nem attól szenvedek, hogy ezt nem értem, hanem ezt egy új minőségnek tekintem ...

SZ.ZS.: ... ez egy háttér, háttérzene ...

M.P.: ... lustán-langyos információ-zuhanyozás ...

E.D.: ... homogén, homogénné válik ...

M.P.: ... egy mesterséges vákum, valami kitöltésre váró űr ...

E.D.: Nemcsak űr, hanem a sok apró kis részlet, a sok apró kis mozaik hirtelen olyan aprólékossá válik, mint valami háttér. Terepszínűvé válik! Beleolvad, mint valami háttérsugárzás ...

SZ.ZS.: Például az „Egyiptomi rádió”, az egyiptomi kultúra, ami egy egzotikus, mélységes kultúra, összevonva a $\sqrt{-1}$ -el, vagy a „Kórházi rádió”, ami, ami ...

M.P.: ... ami valamilyen okból kifolyólag sarokba helyezett pozícióban van.

SZ.ZS.: Ennek valóban kórházi jellege van ...

M.P.: Mint egy kórházi ágy?

E.D.: ... kórlap ... egyrészt a kórlapra, a lázgörbére utal ...

SZ.ZS.: Ezek a jelek: szívhangok, szívritmus ...

E.D.: Másrészt még egy dolog: a vászon fölhelyezésének gyakorlati oka is volt. Ragaszkodott hozzá, hogy így helyezték el a kiállításán is, Óbudán ...

SZ.ZS.: Ragaszkodott hozzá, hogy így helyezték el, már ahogy a szobájában kényszerűségből volt, és aztán ehhez hozzászokott ...

M.P.: Tehát, amikor festette, már akkor is úgy volt?

SZ.ZS.: Persze! Ez egy kifejezetten kórházi státuszú kép.

E.D.: Örült, hogy van egy nagy vászna és esze ágában sem volt széjjelvágni, inkább átváltoztatta az egész koncepcióját, csak-

hogy ne kelljen szétvágnia egy vásznat, ami egy fölösleges ... fölösleges és brutális beavatkozás.

SZ.ZS.: Igen, ez fontos szempont volt ...

E.D.: Valahonnét szerezte, biztos kapta valakitől ...

SZ.ZS.: Persze, hogy kapta!

E.D.: Hogy elment volna a boltba venni egy 136 cm-es vásznat és levágatta volna ... hát ez olyan messze állt tőle!

M.P.: Fantasztikus, eszembe jut a szituáció, amikor a rajzlap nagysága határozza meg a rátervezendő ház befoglaló méreteit, na meg egyáltalán a karakterét! És mennyi ún. építész mennyi teljesen olyan házat „tervez”, mint amilyen a hivatali rajztáblája! Persze mást se látnak szegények egész nap az irodájukban ...

SZ.ZS.: A „Kórházi rádió” se egy olyan előre tervezés, hanem egy abszolút ébrenléti állapotot ábrázol, azt, ami van ... Tehát akár boldogság, akár boldogtalanság, akár tragédia, az az enyém ... és avval azonosulni. Szóval a Miki alapjában véve nem nagyon volt úgy lázadó, mint egy forradalmár. Szerintem annak ellenére, hogy sok mindennel e l l e n k e z ő volt a véleménye, vagy pedig igazán v o l t ellenvéleménye, — erőszakosan soha nem tett semmi ellen.

E.D.: Sokkal nagyobb szerepe volt a magatartásában a szabadság élvezésének ...

SZ.ZS.: ... és aztán az Ő abba történő behelyezkedésének ... Az aztán adott egy olyan mélységes b e l s ő szabadságot, amiről kevesen tudnak, mert végeredményben a szabadságot, azt korlátozva is meg lehet találni. Egyszerűen létezik! Kicsit ez is nyomon követhető — éppen meséltem valakinek, hogy miképpen hatottak rá ezek az állandó betiltások. Először, mint egy gyerek, nem is egészen fogta föl, hogy ez egyáltalán lehetséges ... Nem értette, hogy miért? ... Ténylegesen senki-nek nem ártott, de még ilyet nem is láttam, szóval még az ellenségének sem ártott. És azután pedig lassan ugye, mivel látott példákat, hogy akiket visszautasítanak, azok hogyan dühödnek be, egy idő után ez Őt is idegesítette. Volt egy időszak, amikor dühös volt, bosszantotta, aztán fájt neki, és a végén szerintem nem érdekelte. Abszolút nem érdekelte. Teljesen nyert valahol legbelül ...

M.P.: Azt beszéljük, hogy egy férfi akkor igazán bátor férfi, ha mer gyerek lenni, — „bilincsbe nem vert ember” lenni.

E.D.: Ha valakit az lelkesít, hogy módszert tanulhat apámtól, arra, hogy miképpen kell szabadnak lenni, és közben azt hiszi,

hogy a szabadság azon múlik, hogy környezetét sikerül-e az ő akarata szerint megváltoztatni, akár a körülményeket, akár a másik embert — az nagyot fog csalódni. Ez a módszer pontosan arra vonatkozik, hogy önmagunkat hogyan lehet folyamatosan megváltoztatni.

SZ.ZS.: Igen. És ez az, hogy nem is lehet pontosan követni, mert mindenkinek a saját anyagát, saját magát kell meggyúrnia, megismernie ...

M.P.: Nyilvánvaló, hogy Miklós tanításának a lényege az, hogy ki-ki merjen a legmélyebb önmagára támaszkodni. Engedelmeskedni annak a legbelső hangnak, amiről Gandhi is beszélt.

A beszélgetés folytatása Erdély Dániellel, néhány nappal később ...

E.D.: Úgy érzem, hogy ez a $\sqrt{-1}$, ez szent volt apám számára. Ha jól emlékszem, velem talán soha nem is beszélt róla, ahogy az Istenről sem beszélgetett, bár annak kapcsán is létrehozott műveket ... „Isten pici”, meg relatív, az ember Istenhez való viszonyáról, például az időutazás kapcsán. Tehát elsősorban a művein keresztül ...

M.P.: Isten pici ... a minőség pedig mennyiségi jelzőkkel megragadhatatlan ... és Isten minőség.

E.D.: Arról bizonyosan volt szó, hogy az emberiségnek olyan nagy közös alkotása az Istenhit, hogyha nem is lett volna, akkor is megteremtette volna Istent, ezáltal a hatalmas, összesített energia által. A $\sqrt{-1}$, mint imaginárius egység, képzett, vagy képzel 1, és mégis megmutatható, — akármennyire imaginárius, mégis valahogy anyagban rögzíthető, tekinthető egyfajta istenképnek is, nemcsak az 1, hanem a $\sqrt{-1}$ is. Tehát ez azt jelenti, hogy vagy van Isten, egy abszolút Isten, ami az 1, amiről van az embereknek hagyománya, meg képze, vagy — valami filozófusra, alighanem Descartes-ra hivatkozva említette apám ezt — a képzelés által megteremtettük.

M.P.: Ez nagyon fontos! Nézzük csak meg a Nyíri-féle filozófiatörténetben ...

Nos: ... „Mivel Isten lényegétől nem választható el Isten léte, a bennünk lévő isteneszme realitásából következik a legtökéletesebb lény realitása.” — interpretálja Nyíri Tamás. Igen, az ontológiai istenérv.

„Visszatérve egy tökéletes lényre (Istenre) vonatkozó képze-tem vizsgálatára, azt találtam, hogy ez a k é p z e t olyan-

képpen foglalja magában a létezést, mint ahogyan a háromszög képzete foglalja magában azt, hogy három szöge egyenlő két derékszöggel, vagy a gömbé azt, hogy felületének minden pontja egyenlő távolságra van a középponttól — sőt, talán még világosabban.” — írja Descartes az „Értekezés”-ben.

E.D.: És ennek a képzelt Istennek is lehet szimbolikája, mint például a $\sqrt{-1}$. Ez azt hiszem, hogy pontosan a kérdéssel foglalkozó megjegyzés, erről emlékszem, hogy beszélt. Na most én nem szeretnék egy olyan vitába belekeveredni, hogy van-e Isten, vagy nincs. A létező, vagy k é p z e l t Isten úgy is tud hatni, ha valójában nincs, mint ahogy tudnak hatni a történetek, dogmák, vagy babonák, tehát a működés beindul. Ha találunk egy olyan jelet, ami valamiféleképp abszolút jelentéssel bír, az rögtön és állandóan új és új jelentésekkel ruházódik fel, mint ahogy ez az állapotkommunikáció elméletében benne van ...

A $\sqrt{-1}$ az ANTIBÁLVÁNY — a képtilalom magas rendű feloldása. Tehát, hogy „Ne csinálj magadnak faragott képet!” — ne faragj magadnak bálványokat — ennek az ember számára szinte megvalósíthatatlannak tűnő feladatnak egy megoldása. Bármilyen abszurd, de úgy nem farag, hogy farag ...

M.P.: Tehát logikáját tekintve hasonló módon, mint a „Fényképezni tilos!” című fotón! Ha a „fényképezni tilos” utasítást fénykép formájában is meg lehet jeleníteni, akkor a „ne csinálj magadnak faragott képet” tilalmat f a r a g o t t k é p formájában is közölni lehet.

E.D.: Az a baj, ha most mi elkezdünk értelmezni, hogy apám mit és hogyan képzelhetett, akkor ezáltal magunk kezdünk el képzelni, és én nem tudom, hogy jó-e más, általunk elképzelt gondolatmenetének a csúcсарól elindítani egy önkényes újat.

M.P.: Hajasnak volt egy számomra cinikusnak tűnő kávéházi megjegyzése, miszerint elereszt egy mondatot és figyel, hogy mint egy „légyfogó”-ra mi minden tapad rá. Azt gondolom, hogy Hamvas a lényegét tekintve valami hasonlóra gondolhatott, amikor a „meditációs objektum”-ról, mint olyanról írt. Számomra a $\sqrt{-1}$ című kép abszolút meditációs objektumnak tűnik.

E.D.: Igen!

M.P.: Tehát abszolút létjogosultsága lehet az összes lehetséges értelmezését kutatni. Nem beszélve arról az esélyről, hogy e törekvés „mellékterméke”-ként talán legmélyebb önmagunkhoz is közelebb kerülhetünk.

E.D.: Csakhogy valahogy vegyül ez, valahogy beleépült ez azáltal, hogy Ő csinálta. Tehát ez egy TETT, ami a legmagasabb rendű emberi létezés ... az alkotás!

M.P.: Az isteni Teremtés emberi megfelelője. Példa és Kép!

E.D.: Na jó, de hogy Ő nincs, azáltal Ő is egy ilyen *i m a g i n á - r i u s e g y s é g* lett.

M.P.: De van! Mégis van, a $\sqrt{-1}$ által is van!

E.D.: Na jó, de ez így fájdalmas, és én nagyon nem szeretnék most a LÉT fájdalmával szembenézni ... Viszont félni még jobban utálok. Az Ő távozásával átminősült ez a mű, mert kezdi Őt kisajátítani — mégis magába szív jelentést.

M.P.: Nekem volt egy ilyen kérdésem — amit csak a papírnak tettem föl — hogy a $\sqrt{-1}$ fölfogható-e ŐNARCKÉP-nek?

E.D.: Csak a papírnak tetted fel?

M.P.: Eddig a pillanatig igen. És ha nem említéd meg, hogy kezdi Őt kisajátítani ez a mű, a papíron is marad csak ... Szóval függetlenül attól, hogy „Önarckép”, „Önarckép esszé” című képek már voltak — fölfoghatjuk-e a $\sqrt{-1}$ -et ŐNARCKÉP-nek?

E.D.: Hát arcnak nem hiszem ... Ez annyira totális kijelentés, hogy nem nagyon van innen hová továbblépni ... Nem nagyon kellene ezt tovább boncolgatni ...

Az biztos, hogy apám keresett egy ilyen üres, vagy lelkileg könnyen kiüríthető szimbólumot. Úgy érteve *l e l k i l e g* — hogy kevésbé hasonlít valamire, vagy eléggé személytelen, mint egy matematikai jelrendszer része. Nagyon redukált, lehetne egy pont is, csak az mondjuk túlságosan valami ... Abban nincsen valahogy meg a *k i o l t á s* .

A $\sqrt{-1}$, az attól, hogy egy matematikai jel, rögtön kiemel engem annak az élményszerűségéből, hogy egy képet, egy festményt, egy műalkotást látok — abban a pillanatban át-emel egy elméleti szintre, ahol már ezt a kioltási műveletet könnyebben el tudom végezni. Először is azt hiszem, hogy a $\sqrt{-1}$ úgy hat rám, mint egy jel — egy általam nagyon jól és mélyen ismert jel — meg mennyiség, meg művelet. És ez már eleve szembe szegül a képséggel, tehát abszolút telibe gyötri, vagy leteríti egy pillanat alatt a primér hozzáállásomat a dologhoz, hogy egy képet látok, mert — most megint azt tudom mondani, hogy van ilyen, hogy jobb és bal féltke az agyban, és a bal inkább az írással foglalkozik, akkor ez abban a pillanatban, hogy érzékeimre óriási hatással van, mert színekben tobzódik, vidám, pozitív érzelmeket kelt, lángol, — abban a pillanatban valami olyan verbális, a tudatomnak is szóló

információt tartalmaz, ami még egy szinten kioltja a dolgokat. És ekkor jönnek még azon belül a jel elemei ... Az a furcsa, hogy az 1 tulajdonképpen a legnagyobb asszociációs mezővel rendelkező jel ...

M.P.: Az Abszolútum.

E.D.: Igen, az Abszolútum jelképe, — és a célja ennek a jelnek mégis egyfajta jelentéskioltás is ... Persze nem kell annyira komolyan venni azt sem, hogy „jelentéskioltás”, szóval hogyha én ezt kanonizálom, akkor megint csak szárazságot és ürességet érzek magamban. Ez egy zseniális gondolat, nagyon jól működik és használható, de ha mondjuk bepróbáljuk helyettesíteni azzal, hogy „Virág”, vagy ahogy Ő is merte, hogy „Másik rózsza”, vagy akár sokszor úgy éreztem, hogy akármilyen — mert az, hogy „Egyiptomi rádió”, meg ... Mondj egypár képcímet!

M.P.: „Kórházi rádió” ...

E.D.: De az rádió, valami egészen más jellegű címet ...

M.P.: Ahol az 1 is szerepel?

E.D.: Vagy nem szerepel.

M.P.: „Hadititok”.

E.D.: Hadititok — ott messze nem arról van szó, hogy üres jel, eszébe se jut az embernek, sőt! Sőt, a „Hadititok”-ra például, ha azt mondom, hogy hadititok, akkor egyből jelek jutnak az eszembe, nem üres jelek, hanem megfejtendő jelek, nem? Morze, meg zászló, meg stratégiai tervrajzok, jelrendszerek, jelszavak stb ... Nem hiszem, hogy ezt így, egy legyintéssel el lehetne intézni, hogy egy üres jelet, vagy egy bonyolult üres jelet talált.

M.P.: Azt gondolom, hogy bármely redukálás, jelentéskioltás abban a pillanatban beindíthat egy vele ellentétes, egy jelentés-fel-erősítési folyamatot is! Tekintsük például Erdély Miklós más nagy művét, mondjuk az INDIGO-csoportot, mint műalkotást! Ha lehetséges az „Állam, mint műalkotás” (Jakob Burckhardt) — akkor egy művész-csoport pláne! Mert mi is történt az INDIGO-ban, mint szellemi alkotóműhelyben? Egyfelől az úgynevezett „tudomány”, mint bal agy-félteke, másfelől, mint az úgynevezett „művészet”, mint jobb agy-félteke impulzusainak egymást kölcsönösen lebontó és újjáteremtő „katakrízis”-e! És mi történik a $\sqrt{-1}$ című kép „erőteré”-ben?

Egyrészt a különféle geometriai és aritmetikai jelek, úgymint a kör, a gyökjel, a mínuszjel, maga az 1-es, más és más pozícióban, illetve tükrözési szituációban, mint a bal agy-fél-

teke — másrészt a lángolóan vidám, üde színek, valamint a hagyományosan „képzőművész”-i alkotói módszer, a színes-ceruza, az olajfesték, a vászon és az ecsetvonások, úgymond „önkarikírozó”-an sajátos használata, mint a jobb agy-félteke — p ó l u s a i n a k jelentéskioltó, ugyanakkor jelentés-felerősítő erőáramlása a kép felületén, mint harcmezőn!

E.D.: Na és a fény, mint olyan — használata, főleg, ahogy fönt, a gyökjel „vállán”, ebbe a szivárványba csap!

M.P.: Lehet a gyökjel, a gyök, mint gyökér, a másvilág gyökereinek a keresése is? Annál is inkább, mert ha az 1-es a Világmindenség is, akkor a -1 egy negatív, egy ellenkező jelű, egy másik Világmindenség — egy másvilág jelképe is lehet. És ráadásul a gyökjel vízszintes zászlaja alól kicsúsztatott -1, egyúttal egy megtükrözött átfordításban szerepel a képen!

E.D.: Meg az is, hogy ezt a képet megvették, még az apám életében, vagyis, hogy a halálakor vették meg ...

M.P.: Hogy ez is egy nagy átfordítás, egy tükrözés?

E.D.: Ez számomra ... és ott van a Galériában, a budai várban egész nap ... És lehet, hogy nem is bánom.

Nem tudom ... ez, hogy nézek egy képet, vagy a hiányával vagyok szemben, a hiányával kell szembenéznem?

Jó, alá lehet szállni magunkban, gondolati kalandokat lehet beindítani. Ez a $\sqrt{-1}$ című kép, ez úgy van kidolgozva, mint hogyha valami portré lenne, aminek a részleteinek hasonlítani kellene valakivel ... Hogy mondjam ... szóval egy $\sqrt{-1}$ című kép — ezt nagyon sokan úgy adnák elő, mint egy konceptet, vagy leírják, fölírják, hogy így, vagy amúgy, mindegy, hogy hogyan — de itt ilyen kínos fegyelemmel ki van színezgetve, meg mindenféle méretek vannak rajta véve, hogy valami arányhoz stimmeljen ... És nem a keret, nem a képkeret ez az arányrendszer, hanem valami külső modell ...

M.P.: A $\sqrt{-1}$ című kép, mint j e l , maga is lehet jelentéskioltódás és jelentés-felerősödés, jelentés-kiáradás és kiterjesztés tárgya. Azzal, hogy megvásárolták az örökösöktől, ez nyilván egyfajta hiány, egyfajta jelentéskioltódás, de azzal, hogy bekerül egy múzeumba — azzal egy tágabb kultusz IKON-ja is lehet, ami a kép jelentésének a felerősödését is jelentheti. $\sqrt{-1}$ című kép, mint hiány. Mint egyfajta hiányjel? Gyökjel, mint hiányjel? A gyökjel nem feltétlenül a hiány, a lefokozás jele, hanem éppen a lényeg, a gyökök keresése is valahol. Eredet keresés — ahogy a 9-nek a gyöke a 3, a 3

eredete a 9-nek. Valahol a $\sqrt{-1}$ című kép is lehet egyfajta eredetkeresés ...

E.D.: Na jó, hát akkor menjünk le olyan mélységekig, hogy az ősi zsidó vallás megteremtette az egyistenhitet ...

De hát nem tudom, hogy annak előtte nem volt-e már meg az egyistenhit. Az Egy-nek az élménye, az biztos, hogy meg volt. A Nap például, az is egy volt — bár volt egy Hold, ami nagyon, nagyon gyanúsán pont ugyanakkora a Földről nézve, mint a Nap. Ezt soha nem tudtam megérteni: a Hold a Földről nézve olyan módon fedi a Napot, hogy csak a napfoltkitörések látszanak ... Ott is kioltás van, de ott Napkioltás, napfogyatkozás — a Nap „jelentése” kioltódik és akkor megtudom, hogy mi a hiány és mi az 1! Ott aztán 1 van.

M.P.: Feketébe burkolózott Nap ... Holdba burkolózott Nap.

Egyébként a $\sqrt{-1}$ maga is egyfajta napfogyatkozás, ahol az 1-es, a maga agresszív, férfiasan sugárzó Naperejével, „együttállás”-ban van a gyökjellel, ami egy kifejezetten Hold-szerű, „eredetkereső” mélységekbe csábító attitűddel rendelkező elem. Bár a gyökjel és az 1-es „erotikus” együttállása ennél sokkal hangsúlyozottabban jelenik meg a kép bal alsó zónájában.

E.D.: Egyszer láttam egy olyan napfogyatkozást, ahol a Nap meg a Hold együtt mentek le a tengeren — a horizonton együtt tűntek el. Csak részleges napfogyatkozás volt, mert a Nap alját láttam, a Hold fölötté volt és így tűntek el ... Szóval én nem tudom elképzelni, hogy ne egy egészen ősi élmény legyen az emberben az 1. Bár az ember maga, nagyon erősen szimmetrikus és páros lény, nagyon sok mindene duplázott. Tükrözött, duplázott.

M.P.: Férfi és Nő egy lény volt valaha, az ember eredetileg nem volt különneimű ... — Platón is erről ír.

E.D.: Az például biztos, hogy egy apja van az embernek!

Az ikerség, a párosság az embert az egész életén végig kíséri, a testén keresztül, a döntésein át mindenben. Ezt egy másik dimenzióban úgy vetíthetem az életre, mint az eleje és a vége, mint az ismeretlenség ebben a szimmetria-rendszerben, ami az élet eleje előtt és befejezése után van ...

Tudod mi a reménytelen a tükrözésben? Ha egy bizonyos ideig nézem az egyik felét, akkor a másik feléről tudom, hogy semmi újat nem fogok megtanulni, megtapasztalni róla — elég hozzá azt tudnom, hogy tükrökép.

M.P.: A tükrözés során az evilág egyé mosódhat a túlvilággal. Ha túlságosan belefeledkezel, összerosódik a tükröképed ön-

magaddal. Nárcisz problémája ... Egyesül a saját tükörképével és belehal.

E.D.: 1-esül?

M.P.: Megcsókolja a tükörképét a víz felületén és belebukik. Ha az 1-es a saját tükörképével egyesül, M-mé válik — Memento Mori, emlékezz a halálra ...

E.D.: ... és elMerül ...

M.P.: Vagy a tibeti misztikában a Marat ... egy halállal kapcsolatos formula, az is M-mel kezdődik.

Tehát a tiszta tükrözés, az pusztán a Halál. És a létlendület, a tovább-teremtő Művészetakarát számára ez nyilvánvalóan kevés. Mindaz, ami tükörszimmetrikus — számomra valamiféleképp a Halált idézi meg. A nagy ősi, vallási szimbólumok is, talán kivétel nélkül tükörszimmetrikusak ...

E.D.: A kereszt is és a Dávid-csillag is szimmetrikus ...

Szeleczy Péternek a zseniális munkáját meg kell említenem, ahol egy háromszög alapú hasábot elcsavar 180 fokkal és közben a térben is egy kör mentén elcsavarja az egészet és úgy találkozik az egyik háromszög alakú alaplap a másik végével, hogy a két vége együtt egy Dávid-csillag hat csúcsát jelöli ki. A két háromszög lap együtt adja ki a Dávid-csillagot, míg közöttük egy sík van, egy láthatatlan sík.

M.P.: Felfelé és lefelé irányuló erőáramlások, mint háromszögek egyesülése ...

E.D.: A síknak nincs két oldala. A sík lehet, hogy a teret két részre vágja, de a síknak nincsenek oldalai.

M.P.: Tehát, ha a Mőbius-ra írok, a Mőbius „másik” oldalán az egyből megjelenik!

E.D.: Igen, úgy van! Egy átlátszó Mőbius-szalag tulajdonképpen tökéletes modellje a sík ideájának. Én nem mondom, hogy egy geométernek, vagy egy matematikusnak így kell a síkot elképzelnie — ha megjelenésében nem is hasonlít az általuk leírt síkhoz, az ideájának szerintem tökéletesen megfelel.

M.P.: Ideális sík, mint Mőbius ... végtelen, ahogy fordul ... Na jó, az ember kínjában levágja — mármint a papírcsik mentén — hogy össze tudja ragasztani a végeit, de az igazából, már a levágott csík két szélé mentén is elvileg végtelen. Kiterjedése valójában minden határon túlterjed.

E.D.: Van az apámnak egy műve, „Ideális sík” a címe, amiben egy fadarabot elvágott ketté és egymásra fényképezte őket. Arról van szó, hogy az a sík, amivel egy kés mondjuk elvág egy kenyeret, az ott marad, ahol a kés végigment, míg mind a két

kenyéren ennek csak a képe látszik. Csak az emléke. Egy lenyomata ...

M.P.: Nahát, most, hogy ezt mondd, a gyökjel „vágata” a festményen — úgy jelenik meg számomra, mint az az „Ideális sík”, ami a jelen pillanat, és ami kettérepeszti az Időőceánt múltra és jövőre! A gyökjel alá vont tartomány, az nyilván a múlt és a gyökjel által „le nem árnyékolt” képmező, pedig a jövő ...

E.D.: És látod ez a gyök, mint egy lencse is működik, mintegy kijelöli, kettévágja az Időt — és amiben a -1, mint örök meglévő, különböző optikával látszik.

M.P.: Egyre bizonyosabb nekem, hogy a -1 az ellenkező előjelű Világmindenség, a másvilág ...

E.D.: De a múlt is tulajdonképpen másvilág, az is egy nem létező létező.

M.P.: Sőt, Hajasnak volt egy olyan mondata, hogy „A jövő a másvilág.” Lehet, hogy valamely dimenzióból mondjuk Isten dimenziójából szemlélve a múlt és a jövő valahol egy — azaz 1? Minden kultúrának, a mindenkori másvilághoz való viszonya struktúrálta az ünnepeit, a rítusait az ember születése és halála között. Például az euro-amerikai civilizációnak ez az eszeveszett fogyasztási túlpörgése, ez a békétlen tipródás — a halál-félelem egyfajta tudat alá szorítása. Egy pitiáner kísérlet a LÉT megsokszorozására, amit Erdély Miklós Amerikából hazatérve úgy jellemzett, hogy „megalomániás majmok rázzák az ötletelenség ketrecét”.

E.D.: Azt tudod-e, hogy a szent az, ami nem is él és nem is halott?

M.P.: Miért?

E.D.: Mert így tud csak büntelen lenni. Akár a gyengeségében, kiszolgáltatottságában, akár a halál szorításában.

M.P.: Tehát a gyökér, a gyök, mint olyan, az áteredő bűnnek is lehet egy asszociatív megfelelője?

E.D.: Azért gyökér és azért hívjuk gyöknek, mert az a szint, amit a gyökjel felső vízszintese megvon az a „felszín” és ami alatta, tehát a gyökjel alatt van, az lenyúlik a mélybe, az a tradíció. És ahol megtörik a felszínből a mélybe, a gyökjel „vállán”, mint valamely „feszültség-csúcson”, mint centrumon fordul körbe ez a szivárvány-szerű fényköteg. Én szerintem itt telibe találja az életünket ez a kép.

M.P.: A Fény, mint Isten árnyéka. Mint Igazságkeresés és mint Művészetakarát.

Eszembe jut még valami erről a fénykötegről. Ez egy nem befejezett kör. Vekerdy Tamás beszélt egyszer arról, hogy a jó

dráma olyan, mint egy nem befejezett kör. És minden kor a saját arcára fejezi be ezt a kört. Itt ez a fénykör a gyökjelre, mint tradícióra támaszkodik két-harmad részben és a hiányzó egyharmad, az a mindenkori jelen, mint tovább-teremtési esély, mint titok. Ráadásul a fényköteg belső tartományában egy Viktória-jel is kibomlik, mint valamely győzelem a gyökjel alá terelt elmúlás felett.

- E.D.: Nem tudom, én nem helyezném az életet a gyökjel fölé.
- M.P.: Pedig ez a fényköteg, ez a kétharmad kör a gyökjel fölött van.
- E.D.: De az egyharmada alatta van és az egyharmada hiányzik! Szóval sem nem élő, sem nem holt. Beteg. Az ami az áldozat, az amivel — bármennyire is szentségtelenül hangzik — az ember meghaladhatja a Teremtőt.
- M.P.: Betegség, mint a Teremtő meghaladása?
- E.D.: Jó, az Isten azáltal nem halt meg, hogy fölosztotta magát Világgá, de ezt legalább Ő maga döntötte el. Az ember pedig egyre kiszolgáltatottabbá válik a halálnak, s annak ellenére fönntarthatja a tisztaságát — annál többet ér, hogy áldozni tudja magát Istennek. Mondjuk matematikailag nyilvánvaló, hogy sose fog kijönni, hogy a teremtett meghaladja a terem-tőtjét, de a végtelenségig nőhet a tiszteletünk a haldoklók, a szenvedők iránt, akik nem adják föl a szeretet elvét, a legmagasabb rendű elvet, a minden határon túl fokozódó fájdalom ellenére sem. Egyikünk se tudja kikerülni ezt a „szakaszt” és valamilyen módon át kell vészelnünk, át kell esnünk ezen. És az, amit az Isten megtett, hogy lefokozta magát Világgá, ezzel megtette, bemutatta a példát, hogy mi az, hogy áldozat. Az ember viszont most, a halála felé történő közeledésében adhatja vissza ezt az áldozatot.
- M.P.: Aki igazán hinni tud, az a halála pillanatában Istennel találkozik — szent könyvekre hivatkozva beszéltek erről nekem. A „tükör által homályosan” — mint áldozat, mint Istenhez történő közeledés, és a halál pillanata — a „szemtől szembe”.
- E.D.: De Isten összeszedődik, az ember pedig eloszlik. Az életét, amellyel kapcsolatban ezt a rendkívüli kegyelmet, vagy átkot kapta, hogy öntudatosan élheti meg — el kell veszítenie. Ennél nagyobb fájdalmat el sem tudok képzelni.
- M.P.: Az ember nem örök.
- E.D.: Ezt miért mondd?

M.P.: Nos, megpróbálom összefoglalni azt az asszociáció-köteget, ami magányos teázgatás közben ébredt bennem. Az, ahogy eddig a $\sqrt{-1}$ -hez, mint műalkotáshoz, mint meditációs objektumhoz közelítettünk, az valami olyasmi volt a maga spontaneitásában, mint amikor az ember a csillagot fürkészi. Mako-vecz Imrétől hallottam azt a gyönyörű megismerési metódust, hogy úgy kell a csillagot nézni, hogy körbepásztázom a tekintetemmel, mindenféle spirálisokban vizsgálom mindent körülötte, ami nem Ő — de az Ő vonzásában teszem mindezt. És miután már sok-sok mindent megtudtam Ő róla — teszek óvatos, de határozott kísérletet arra, hogy egy röpké pillanatra belenézsek a közepébe — hogy utána megint próbálkozzam a körbejárással, amíg meg nem edződöm annyira, hogy bátor lehetek az Igazsággal szembenézni.

Mert ugye egyből eszembe juthat Erdély Miklósnak az „Önvilágítás” című fotója, ahol — „A fény megeszi az embert”. Tehát, amikor a JÓ is lehet ROSSZ!

Nos, $\sqrt{-1}$...

A fény megeszi az embert

Az irányultság dilemmája ... Amikor a tudat valamely impulzus hatására zavarba kerül, netán tudatosan megzavarodik ... és beindul egy olyan folyamat, ami akár egy műalkotásban magában is lejátszódhat, — hogy önmaga jelentését kioltja, kioltani törekszik. Mint például Milarépa, mint Építész, aki összegyűjtötte a természetből a különféle matériákat, megépítette a Házat — majd szépen lebontotta és visszavitt minden anyagot oda, ahonnet kiszakította annak idején. Ugyanez a folyamat a tudatban is lejátszódhat, hogy a tudat, miután felépült valamelyest, nos ... hát egyszerűen kioltódik. Adott esetben azzal a kíméletesen kíméletesen céllal, hogy egy olyan természetű úrt hozzon létre, amiről — a keletiek is — beszéltek. Nevezetesen az önmagát nagy tudásúnak képzelő professzor elment egy híresen bölcs lámához, hogy úgymond „tanuljon” tőle. A láma eléje tett egy színültig teli teáscsészét és nem fűzött hozzá semmit. Ám ebben a gesztusban benne volt, hogy Te is ennyire tele vagy, mint ez a teáscsésze, tehát képtelen vagy arra, hogy bármit is befogadj.

Vizsont mi van akkor, ha különféle meditációs objektumokból vagy épp kultúrális hallucinogénekből ihletet merítve — abszolúte kiloccsintom a tudatomat, de az utolsó cseppig! Van-e arra garancia, hogy újra kerül bele valami egyáltalán? Ugyanis mindaz, ami például egy kép erőterében lejátszódik, az tükre lehet mindannak, ami a tudatban lejátszódik és ha egy pillanatra is toleráljuk, amit az úgynevezett „mágikus szolipszizmus” a tudatállapotok és a világ állapotának egymásnak megfeleltethető viszonyáról tanít — akkor ez a jelentéskioltás a Világmindenségben is ugyanígy bekövetkezhet.

E. Andráska: Szia!

E.D.: Felvétel van.

E.A.: Milyen?

E.D.: Magnó.

E.A.: Hogy csináljátok?

E.D.: Úgy, hogy beszélgetünk és felveszi a magnó.

E.A.: Ja? ...

M.P.: Amikor egy képen ezek a folyamatok megjelennek, akkor valójában a kozmoszunkban, a világmindenségünkben, az 1-ünkben zajló folyamatokról van szó. És vajon ez a fajta tiszta

tükrözés — ismerve a tükrözés nárciszi természetét — miképpen fog visszahatni a beteg világmindenségre? A kultúra, amibe beleszülettünk — ez a nyugat-ázsiai, vagy ha jobban tetszik euro-amerikai, későfausti civilizáció ugyanis beteg ... És itt jön elő újra az irányultság kérdése, hogy nyilván óriási dolog, ha ennek a betegségnek a „bűzeit” prezentálni tudjuk, akár olyasvalaki számára, akinek diagnózis-értékkel bír ez az információ, és akinek akár gyógyító hatalom van a birtokában, hogy legalábbis törekvésében, irányultságát tekintve gyógyíthasson rajt valamelyest ...

Nos, a $\sqrt{-1}$ bizonyosan diagnózis-értékű, Erdély Miklós sorsáról is és az aktuális Világmindenségről is. Bennem ott lapul a félelem, ha mondjuk valamilyen okból kioltódik a tudatom, én attól rettegnek, hogy vajon miképpen épül újjá az én lebontott — adott esetben elfogadom, hogy Istennek nem igazán tetsző tudatállapotom — melynek kiürülése éppen lehetőséget biztosíthat a helyesebb irányba történő struktúralódás számára. De leginkább attól félnék, ha úgy kioltódnék ... hogy nyomában hamu se marad. Csak űr ... ha tetszik hiányjel. És ez az „igazolatlan mulasztás”, a pusztá úrtól való szorongásnak a makettje — kell, hogy azértis teremtő ellenkoncentrációra késztessem — hogy bármily pokoli körülmények között, de gyógyító erőket idézzek meg, gyógyító erőket fohászokdjak ebbe a vákumba.

E.D.: Ugyanúgy nehéz elviselni a fényt, mint az űrt. De egyáltalán nem biztos, hogy egyből a betelepítéssel kéne törődni.

Meg kéne merni tapasztalni az űrt ...

M.P.: Hogy még túl korai a betelepítés?

E.D.: Hát úgy érzem, hogy még nem is mered igazán lebontani és máris a salakra ... rögtön építenél valamit.

M.P.: Eszembe jut Nyíri Tamásnak egy szentenciája — azt hiszem, hogy a mostani beszélgetésünkkel még nem idéztem, — de állandóan ott motoszkált bennem. Nos: „Arccal a jövőnek, de nem háttal a hagyománynak élt Izrael.” Ez a magatartás nyilván feltételezi azt, hogy a hagyományokból valami mindig, óhatatlanul szükséges, hogy lebomoljon. De nem mind, maradéktalanul — ami például a századeleji avantgarde fatális tévedése. És esetleg olyan hagyományok pedig, amelyek egyszer már elfelejtődtek talán, újra életképessé kell válnanak, mint jövőkép. A teljes tudatkiürülés, tudatkioltódás — jóllehet időnként csábítóan kényelmes lenne — mint alternatíva elfogadhatatlannak tűnik számomra.

- E.D.: Hallottam, hogy valamelyik indiántörzs, ha a jövőről beszél, a háta mögé mutat.
- M.P.: „A jövő a másvilág” ...
- E.D.: Ahonnan visszanézve látható ...
- M.P.: Arccal a jövőnek, de nem háttal a hagyománynak — előre néz, de a háta mögé mutat. Nyilvánvaló. Tulajdonképpen ott a dilemmám, ha az én röpke életem épp akkora ürbe esik, hogy az újraépülésből kihullok, mint esély.
- E.D.: Kiesély ...
- M.P.: Én ebbe nem tudok belenyugodni.
- E.D.: Mert építész vagy, miért kell állandóan építeni, struktúrálni valamit? Próbálj azzal a boldog úrral alkotni valamit, ami lehet, hogy a gyermeki spontaneitáshoz visz közel. Mindig csak akkor érezzük biztonságban magunkat, ha magunk köré építhettünk egy páncélt, egy házat?
- M.P.: Vajon miért?
- E.D.: Lehet, hogy akkor emberiesítettük igazán a tudatunkat, a lelkünket, a környezetünket, ha merünk akár képletesen szólni, pusztán önmagunk lenni, mindenféle tudati konstrukciók nélkül.
- M.P.: Szent Ferenc ezt cselekedte annak idején ... és lám, mégis templomépítésbe fogott ... Talán a madarak ihletésére, de Őbenne ez így lezajlott.
- E.D.: Valami „madarandót” akart létrehozni.
- M.P.: Igen.
- E.D.: Andriska, az ajtót csukd be!
- E. Andriska: Péter, nézd! Kuckó! (Belemászik egy méretes papundeklis dobozba.)
- M.P.: Aha! Látod? Ő is keresi a kuckót magának, pedig Ő aztán gyermek, „bilincsbe nem vert ember” — nem igaz? Biztonságban, otthon szeretné érezni magát, otthonossá szeretné varázsolni az Ő kis kozmoszát! És most mi is éppen ezt tesszük, amikor megpróbálunk szembenézni, szembesülni a $\sqrt{-1}$ örökséggel ...
- Az első kazetta végén azt találtam mondani, hogy az ember nem örök. Én attól tartok, hogy ez a vákum — amit adott esetben jelentéskioltság címszó alatt létrehozunk — egyszerűen túl terjed a lét horderején. „A lét hordereje” — ezt a súlyosan gyönyörű költői képet — Grandpierre Attilától kölcsönöztem. A lét hordereje — ha csak azt nézzük, hogy akár ... akár a Földgolyó, mint szűk mikrokozmosz sorsa sem a

végtelességgel eljegyeztetett az Időben, mi okunk van azt remélni, hogy az Ő rajta termett, önmagát kioltani tűnő efemer lény, az ember létének illékonyasága, ha tetszik „hordereje”, mint kozmoszba vetett echo ... — nem oszlik egyszer semmivé?

És azért beszélgetek a $\sqrt{-1}$ -ről, hogy megosszam a dilemma súlyát ... — ugye ott van a képen az a rózsaszínű, bal alsó zóna, amelyet azzal gyanúsítunk, hogy az a kép erőterében a jövő tartománya — ... és ott az irányultság, az 1-es i r á - n y u l t s á g a LEFELÉ, a pokol felé mutat! Hogy mi ez??????? A pokol, mint jövőkép, mint kiút?!!

Mint hogyha az egész kép ... a szinte végtelennyi asszociáció, amit felidézhet, azok közül nekem ront egy olyan értelmezési lehetőség, hogy nagyon erős tradícióra támaszkodva győztem egy másvilág fölött, és — Sziasztok! — de most valami iszonyú pokolramenés jön, amit én már máshonnan szemlélek! Mintha egy kocsmából úgy vonulok ki, — ahol megsűgják az ösztöneim, hogy itt most valami énhozzám méltatlan dolog van készülődben, — hogy azt mondom „Sziasztok!” ...

És esetleg ott felejttem a sálam. (Direkte karikírozva mondom, legfeljebb letöröljük a szalagról.)

E.D.: Magányossá tesz ez a kép? Egyedül hagy? Elköszön? Nemcsak az ürességtől, a magánytól is kell tartásál, amikor a kép lényegét boncolgatód!

M.P.: Én nem félek a magánytól, nem a magány az, amitől félek ...

E.D.: Miért, ha a tudattartalmaidtól megszabadulsz, az is egyfajta magány, egyfajta koptatottság, egyfajta veszteség, legalábbis így éled meg. Ahogy mondod, hogy valami azért kéne mégis, valami biztonságérzet, valami isteni védelem ...

M.P.: Hát minimum a következő ünnepre való várakozás tudata.

E.D.: Vagy a következő találkozás tudata. Hogyha — „Sziasztok!” — elköszön az illető, a Vele való következő találkozás reménye ...

M.P.: Eszembe jut az „Anarchisták Párizsban” című* novella egy részlete, amit mindjárt megkeresek, mert szó szerint akarom idézni.

E.D.: Igen, ez nagyon fontos!

M.P.: Nos: — „Akkor mondott valamit Du. egy gúnyos nevetés foszlányaival a szája körül, aminél szebbet, szemérmesen szenvedélyesebbet még soha nem mondott nekem senki.
— Nem tudom jó helyen és jókor mondom-e — kezdte, és talán ez a bevezetés tetszik a mai napig is Párizsból a legjobban nekem —, de azon a napon, amikor bemutatkoztál és

* Erdély Miklós: Idő-Möbiusz, második kötet 35. o., Magyar Műhely 1991.

megígérted, hogy eljössz hozzánk vacsorára, mikor fölálltál, elköszöntél és elmentél, akkor ott a cafében én kis híján elájultam és lefordultam a székről fájdalommban, hogy estig nem látalak.

Kicsit lebegő mosollyal rám nézett, és nem fűzött hozzá semmit.”

Mintha a $\sqrt{-1}$ -ben lenne egy ilyen köszönő impulzus, és mintha az illető tényleg otthagyt volna a sálját, és mintha én érezném, hogy már csak ezzel a sállal találkozhatom. Ez kétségtelen, hogy érzek ilyet ...

E.D.: Az 1-esnek a zászlaja olyan, mint valami lobogni akaró, valami lobogni vágyódó megfeszített sál! Kicsit textil-szerű ...

M.P.: Jó, a $\sqrt{-1}$ nem a rátekerődő asszociációnyalábok, hanem önmaga. $\sqrt{-1} = \sqrt{-1}$, ez evidens. Amikor ezt kimondom, eszembe jut egy szintén keleti megismerési módszer. Valaki, mondjuk emberré eszmélésekor arra teszi fel az életét, hogy a virágot, mint olyat, megismerje. — Először is leírja, hogy A VIRÁG. Gyűjti, gyűjti hozzá az élményeket, élete csúcspontjára fantasztikus mennyiségű anyagot halmoz fel, ami mind a virágról szól, amikoris eltűnődik a halom felett, hogy vajon mindebből mi a virág? Mi a virág lényege? Elkezd rendszerezni, tömöríteni, húzni — ahogy például Hemingway is húzott, amíg éppen értelmetlenné vált amit ... amitől olyan tömörre nem lett például a Kilimanjaro hava ... — szóval lebont mindaddig, amíg már csak pár elem marad ...

E.D.: És végül nem marad semmi?

M.P.: ... és végül újra leírja, hogy A VIRÁG! ... De közben az α A VIRÁG és az Ω A VIRÁG között ott feszül egy minőségi szintkülönbség! Egy mikrokozmosz, melyben rengeteget megtudott a virág születéséről, virágzásáról és haláláról, egy szóval a virág lényegéről!

Tehát a $\sqrt{-1} = \sqrt{-1}$, azaz az $\alpha \sqrt{-1}$ és az $\Omega \sqrt{-1}$ között be kell járnunk mindent, amit fel kell építenünk, s majd le kell bontanunk a $\sqrt{-1}$ jelenség kapcsán, hogy annak lényegéhez, annak magvához, mint továbbfolytatandó örökséghez közelebb juthassunk! ...

És ami változatlanul nem hagy békén: hogy a $\sqrt{-1}$, mint meditációs objektum, mennyiben volt megtartó, gyógyító erő megalkotója számára, és a kegyeleti gátlás korlátait nagyon-nagyon figyelembe vevő örökösök számára, valamint mindazoknak, akiknek az életébe ez a műalkotás, valamilyen irányultsággal beleavatkozik.

- E.D.: Gyógyító erőként ..., meditációs objektum ... ott van a Galériában ...
- M.P.: Most Fehérváron van. Most, amikor beszélgetünk ...
- E.D.: Mire ez megjelenik, megint a Galériában lóg, egy irodában ...
- M.P.: Milyen ünnepre ad reményt ez a kép? Milyen remény- és várakozás-tartalmakkal gazdagít? Mire készíti fel?
- E.D.: Ezt tőlem kérdezed?
- M.P.: Feltettem egy kérdést és most itt lebeg felettünk ... és kíváncsian várja, hogy melyőnkben ébred valami válasz-szerű.
- E.D.: Van ilyen vers, hogy a „mélypont ünnepe”? ... az „enyészet ünnepe”? ... Kinek a verse, vagy sora?
- M.P.: Nos, a halál is ünnep.
- E.D.: Mélypont ünnepélye ... Kráter ... Pí-linszky!
- M.P.: Igen! „A mélypont ünnepélye” ... Igen, ilyesmi motoszkált bennem, de ezt csak úgy nem mondhattam volna ki ... Igen! Valami ilyet érzek egyre inkább, ha nézem ezt a képet.
- E.D.: Figyeled? Most fordul a szalag ...
- M.P.: Nos, a kazetta „irányultsága” már átfordult ...
Vajon a $\sqrt{-1}$ jövőtartományának lefelé mutató irányultsága át fog-e fordulni?
- E.D.: Átfordítás ..., fordítás ... Időfordítás ...
Az a kép, ami bennem is sokszor ... valami vízió-szerűen megjelent, — az az apámnál Időfordítás, ami nagyon egyszerű példája a fordításnak ... — a fokozódó robbanás!
A robbanás általában lecsengő folyamat, de! Ha könnyen vagyunk képesek tudatilag dimenziót, irányt váltani, akkor nem is olyan nehéz elképzelni egy fokozódó robbanást. Az is valahogy ide rokonítható.
- M.P.: Kurosawa „Álmok” című filmjét láttad? — A fokozódó robbanásokról, nyers és durva asszociációként, talán az utolsó előtti-előtti kép ugrik be, amikor is Japánban — mármint a filmben — fölrobbannak a tűzhányókkal együtt az ottani Csernobil atomreaktorok, hat vagy nyolc, sorban, egymás után ... Fokozódó robbanásokban robbannak föl, és az a fajta kozmosz-kioltódás, amit a $\sqrt{-1}$ kapcsán is már érintettünk, itt effektíve, fizikálisan is lezajlik ... — a tengerbe, a legősebb őselembe „menekülnek” az emberek — a tűz ereje elől. A legutóbbi nagy kozmosz-kioltódás, világkatasztrófa a Vízözön volt, és nem csupán a Biblia az egyetlen szent könyv, amely Tűzözön eljövételéről beszél ...

Amelyre hát, gyakorlatilag minden összetevő készen áll nukleáris fegyverarzenál, vagy éppen szigorúan békés célokat szolgáló atomreaktorok formájában. És ahogy valaki megjegyezte — a többi pusztán ambíció kérdése. Példa rá Szaddam Huszein, az Észak-Balkán polgárháború, vagy épp a keleti katonai tömb totális „maghasadása” ... Egyébként a Kurosa-wa-film Tűzőzön-jelenetében gomolyogtak ilyen „üde-rózsaszín” gőzök-gázok a robbanások felett, mint amilyenek a $\sqrt{-1}$ című kép bal alsó zónájában ...

E.D.: Információ-özön ... szenny-özön ...

M.P.: Rózsaszín-özön, lefelé irányultsággal ... mélypont ünnepélye ... Milyen lesz ez a mélypont ünnepélye, és hogyan kell rá fölkészülni?

E.D.: Ez az első KÉRDÉS-ed, mióta beszélgetünk.

M.P.: Lassan jutok el az igazán súlyos kérdésekig. És egyből ezt nem tehettem volna fel, még ha eszembe jutott volna se.

E.D.: Ezt mintha már neked tetted volna fel.

M.P.: Úgy tűnik, hogy igen. Hogy újfent idézzem az „Anarchisták Párizsban”-t — nem tudom jó helyen és jókor mondom-e — de ez már megkerülhetetlen volt!

E.D.: Hmmmm ... Fölolvasnék egy mondatot mégis abból, amit nem akarsz tőlem megtudni. Nem is a saját mondatom, azt hiszem, hogy ezt is a Buber-könyv aljáról ...

M.P.: Amit Bíró Dani fordított?

E.D.: Nem. Ez egészen furcsa ... Mélypont alatt értem az emberi mélypontot is. Az emberiség mélypontját is ...

M.P.: És egy emberi sors mélypontját is. A kettő egy időbe is tűződhet, ami nem jelenti azt, hogy az öntudattal megáldott-megvert elem ne kíséreljen meg változtatni ezen a tűrhetetlen viszonyon.

E.D.: Csak azért, hogy hajszálpontosan idézhessem, azért keresem meg. Feltéve, ha megtalálom ... De lehet, hogy nem találom meg ...

Na megvan! Az első oldalon volt. Természetes, hogy az 1-sőn! És ráadásul a lap alján ... a mélypontján!

Nos: — „A nemes ember Istennek az az egyszülött Fia, akit az Atya örökké nemz.” * — ezt pedig Meister Eckhart mondta, és a pápa 1329-ben elvetette. Ezt kapd ki!

M.P.: Hát ez valami csudálatos reményt nyújtó állapot, miszerint a tovább-teremtődés akciójának kockázatában, a tovább-terem-

* M. Buber: Száz chászid legenda, bevezető

- tésben, mint „műalkotás”-ban állandóan meg van osztva a felelősség Valakivel, akitől az Eredet, az őseredet is ered!
- E.D.: Itt tulajdonképpen Krisztusról ... Krisztus képéről ... vagy példájáról van szó ...
- M.P.: Hát persze, hogy a példájáról ... és képéről ... A példaképről, magáról Krisztusról van itt szó! Krisztusról, aki bennünk tovább-teremt, tovább-teremtődik, tovább-nemződik az Atya által folyamatosan, mint példakép!
- E.D.: ... a nemes ember, az Istennek az egyszülött Fia.
Mindenki Egy és kivételes! Minden $\sqrt{-1}$ is 1 és kivételes és megismételhetetlen.
- M.P.: ... és ez ... ez már ...
- E.D.: ... ez már a mélypont ünnepélye ... Tudom, hogy ez nagyon nehéz, nekem is szédülés érzést okoz.
- M.P.: Én már túl kerültem a szédüléssel mélypontra az imént, amint feltettem a KÉRDÉS-t a $\sqrt{-1}$ című festmény irányultságával, remény- illetve várakozás-tartalmaival, esetleges gyógyító erejével kapcsolatban ... Most valami furcsán súlyos megkönynyebbülés félét érzek, bár az alapvető kételyeim még nem oszlottak szét.
- E.D.: LEGYEN EGY SZÁL SOHA VISSZA NEM TÉRŐ ÁRVÁCSKA,
A VISSZATÉRÉS HANGSÚLYTALAN HELYE,
NEM ZÁRULÓ, ÖRÖK VISSZATÉRÉS TEREMTŐ HIBÁJA.
- M.P.: ... a nem záruló, örök visszatérés ... teremtmény hibája ... Ez valami középkori misztikus?
- E.D.: Ezt a Papacs írta! — „Kollapszus orv.” című verseskötetében, a SZÁMOZOTTAK II. második mondata!*
- M.P.: Legyen egy szál soha vissza nem térő Árvácska ...
Árvácska, mint egyetlen ... Árvácska, mint Egy, azaz 1! Letérítő ereje van ennek a sornak, de ugyanakkor felfelé kavaró is! Mint valami szellemi örvény ...
- E.D.: Akármennyire is próbálunk egy külső objektum, egy életmű, akár a $\sqrt{-1}$, mint műalkotás, vagy éppen egy másik emberi élet jelentésén gondolkodni — úgyis mindig a sajátunkén gondolkodunk. Elégge fölösleges képmutatásnak tartom, ha arra bátorítunk, hogy amiről beszélgetünk, az pusztán annak a sajátja, amiről, vagy akiről igyekszünk, hogy szó legyen.

* Erdély Miklós: Kollapszus orv. Magyar Műhely, Párizs 1974. Számozottak II. 85. o.

- M.P.: És így van ez rendjén! Ha egy mű nem késztet önvizsgálatra, valamiféle ön-élveboncolásra — hát eleve köpök rá.
- E.D.: A feladat talán az, ha itt szintekről beszélünk, hogy amit az „A VIRÁG” kimondásakor és a kimondás megismétlésekor teszünk — azt valójában megcsinálja a Lét törvénye, a változás, a teremtés törvénye, miáltal a magban benne van a kész, kibontott virág és abban újra benne van a mag. A mag, ami tartalmazza a teljes történetet, még ráadásul konzerválja is időtlen időkre a lényegét és egészen máshogy néz ki, mint amit tartalmaz ...
- Sőt ... Sőt, rohadás nélkül a szépségét nem nyeri el!
- M.P.: Tehát a mélypont ünnepélye a mag számára, amikor bekerül az anyaföldbe ... Még hozzá l e f e l é mutató irányultsággal kerül bele, hogy aztán ott ...
- E.D.: ... gyököt eresszen, gyökeret eresszen az őshagyományban! Úgyse tudsz kiürülni, csak a hagyományban — ha a legteljesebb mértékben is üres mersz maradni, akkoris abszolút körülvesz a hagyomány ...
- Tudod, hogy a legerősebb a csíra? A vékony, zöld, puha kis gyökérvégződés?
- M.P.: Bújtatott zöld?
- E.D.: A legerősebb, átmegy mindenben, a követ is széjjel-repeszti ...
- M.P.: „A puha legyőzi a keményet.” — Tao te king. És ez is egy nagy Átfordulás — a $\sqrt{-1}$, mint csíra.
- E.D.: Dugványozás, van egy ilyen eszköz ... ilyen tölcésrszerű eszköz, egy földművelő szerszám, amit beledugnak mindig a talajba ...
- M.P.: Ami mennyire emlékeztet a $\sqrt{-1}$ című festmény bal alsó zónájában a lefelé irányuló 1-esre, és amely az anyaföld felé mutat!
- „A gyógyszereket a földből adja az Úr és az okos ember nem veti meg őket.” (Sirák fiának könyve 38.4) — nos, ez valóban a m é l y p o n t ü n n e p é l y e — az a reményteli, teremtő várakozás, melyre a $\sqrt{-1}$ című kép, mint IKON ... felkészíthet bennünket.
- E.D.: Végülis eljutottunk egy olyan általános igazságig, ami énszerintem egyáltalán nem biztos, hogy rámutat a $\sqrt{-1}$ speciális mondandójára, bár lehet, hogy azonos vele.
- M.P.: Nem gondolom azt, hogy a $\sqrt{-1}$ című kép feltétlenül vágyódna egy teljes leleplezésre ... Valahol mindent befogad, de ugyanakkor mindent széjjel is osztat, mint amikor a felhőt teljességgel széjjelkergeti a szél ... A legutolsó felhőfoslányt

is abszolúte semmivé — talán, hogy a maga tisztaságában tárulhasson fel az ég mosolygó kékje. És a fényköteg a festményen is éppúgy befejezetlen, miképp az az asszociációnyaláb is, mellyel megpróbáltuk „bekeríteni” a képet magát. És tetszik nekem, hogy ez olyan, mint a lehetetlenre való törekvés.

E.D.: Most, hogy már eljutottunk a szélsőséges, totális fogalmakig, gondolatokig, érzésekig, beleláttunk szinte mindent — megint vissza kell helyezkednünk a jelenbe és ílymódon beszámolni állapotunkról ennek a műsorozatnak a közelében. Ehhez kívánok EGÉSZ-séget, éberséget, frissességet és derűt, és azt szeretném, hogyha ebből előadás lesz, akkor abból indulna ki, ami ott, éppen akkor a jelenben van.

M.P.: Így is tervezem. Tanulni fogok mindazoktól, akik ezt hallani fogják, megpróbálom majd belevonni őket a játékba, amikor kikezdünk egy képpel és hagyjuk, hogy egy kép kikezdjen velünk. Mire jutunk együtt?

© Fotók: Lugosi Lugó László

Budapest

*Szenes Szusza —
Mújdricza Péter —
Erdély Dániel*

Egyetem és tömegkommunikáció*

1. Ha ezt a témát nemes rosszhiszeműséggel kellene kezelni, felszólalásom igen rövid lenne. Kijelenthetném, hogy a tömegkommunikáció a banalitás, a csupán önmagáért létező felületes időtöltés eszköze, ami az újat csakis újdonságáért kutatja, amely népszerűsítéssé laposodik, és a tömegek egyetértését keresi. Az egyetem ellenben olyan fórum, ahol töprengő és fáradságos elmélkedés, valódi kutatás folyik; az egyetem erős szálakkal kötődik a hagyományokhoz, fenntartásokkal kezeli az újdonságokat és a túl könnyű megoldásokat, s a tudás folyamatos, kritikus felülvizsgálatára törekszik, az elit konszenzusát keresve.

Ha így vélekedünk, nem egyszerűen sztereotípiákkal érvelünk, hanem megfelelkezünk arról, hogy a tömegkommunikáció, vagyis a hírközlés eszköze a könyv is. Tömegkommunikációról beszélünk, ha egy centralizált helyzetű adó egy technológiailag összetett csatornán közvetít egy üzenetet, amely nagy kiterjedésű, szociálisan, kulturálisan és gyakran nyelvileg is erősen rétegzett területen, elszórt vevőkhöz jut el. A tömegkommunikáció egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem szemtől szembeni kapcsolatteremtés. Aki közvetít, nem tudja, hogy kivel beszél, üzenetét egy olyan fantazma-vevőhöz címzi, akitől semmilyen visszajelzést nem kaphat.

*Az előadás a bolognai egyetem fennállásának 900. évfordulóján megrendezett ünnepségeket megnyitó, „Universitates e università” című konferencián hangzott el 1987 novemberében.

Milyen az egyetem helyzete? Ha a tömegkommunikáció nem egységes intézmény — hiszen tömegkommunikációs eszköz a University Press legfrissebb kiadványa vagy a legújabb rocklemez —, nem homogén az egyetem sem. Itt magas szintű oktatás folyik, de az ismeretterjesztés, az alapinformációk közvetítése is jelen van. Mondhatjuk-e, hogy az egyetem szemtől szembeni, a személyes kapcsolatteremtés fóruma, mely mester és tanítvány dialogikus kapcsolatára épül? Mi történik akkor, ha egy tanárnak egy ötszáz diákból álló hallgatósághoz kell beszélnie olyan teremben, ahol legfeljebb csak háromszázan férnek? Az a kétszáz ember, aki a folyosón zsúfolódik össze, s a professzor hangját csak a hangszórókon keresztül hallja, automatikusan belépett a tömegkommunikáció világába? Az a diák, aki az órán elsietett jegyzeteket készít, s ezeket azután nem tudja elolvasni, a szemtől szembeni, dialogikus kapcsolat részese? És az, aki rögzíti az előadást, s hetekkel később újrhallgatja a felvételt, a tömegkommunikációs eszközök használatjává vált?

Az egyetem és a tömegkommunikáció közötti határok immár nem olyan világosak, mint hisszük, s térképünkre ellentmondásos, mocsaras területeket kell felrajzolni, felismerve a *laissons dangereuses*, a hibridek, az oltványok, a félvérek világát. Vagyis arról van szó, hogy új fajok zoológiáját építjük most fel, és ma megpróbálunk meghatározni egy új állatot, melynek három lába van, gondolkodik, ugat, villás nyelvvel sziszeg, a mocsarakban úszóhártyás, de emberi formájú kézzel halad előre, és hátát pikkely borítja. Ez az egyetem a tömegkommunikációs eszközök civilizációjában.

2. Az egyetem a tömegkommunikációt tanulmányozza.

Dicséret illeti a felsőoktatást — hogy a tiltakozások ellenére is — elvégezte a tömegkommunikációs eszközök első szisztematikus vizsgálatát — iskolákat és intézményeket szentelve a jelenség tanulmányozásának. Talán mára már át is estünk a ló túlsó oldalára. Gyakran akkor is előkerülnek kérdések a tömegkommunikáció köréből, ha már mindent tudunk, amit érdemes tudni ezekről. Megmosolyogtatóak azok a terjedelmes kutatások, melyek során kimutatják, hogy milyen archetipikus motiváció rejlik abban, ahogyan a mosóporok hirdetése a fehérség képét ismételtetik. Elég

lenne csak a reklámszakembereket megkérdezni, akik rendszerint magas egyetemi végzettséggel rendelkeznek és ismerik Jungot. Ami az elsőéves hallgatót illeti, minderről olvas az újságokban, amelyekben többek között egyetemi oktatók is publikálnak.

Mindazonáltal az egyetem tanulmányozza a tömegkommunikációt, jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a nagyközönség is elsjátítsa e kritikus magatartást.

3. Az egyetem a tömegkommunikációban dolgozik.

Hogyan lehet bírálni azt, amiért dolgozunk? Gyakran előfordul, hogy egyetemei oktatók pénzügyi, ipari és politikai szervezetek tanácsadóiként működnek (Irneriotól Kissingerig). Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a tömegkommunikáció kutatói a tömegkommunikáció tanácsadóivá válnak.

Úgy vélem, hogy az a tudós, aki a tömegmeggyőzés mechanizmusának megértéséhez közelebb jutott, le kell hogy írja tapasztalatait; e hatásmechanizmusok felismeréséhez vezető módszereket; anélkül azonban, hogy vizsgálati eredményeit a profitra éhes reklámszakemberek szolgálatába állítaná. De fel kell tenni a kérdést, hogy ez a kikötés az ellenőrzők és ellenőrzöttek közötti világos megkülönböztetést tartalmazza-e, vagy a csupán bizonyos kommunikációs formákkal és üzenetekkel szembeni helyes vagy helytelen ideológiai előítéleteket. Hiszen nem méltatlankodunk akkor, ha egy tömegkommunikációs szakember tanácsadóként részt vesz egy AIDS-megelőző vagy egy ökológiai nevelésre irányuló kampányban, és nem csodálkozunk azon sem, hogy az egyetemi oktatók nagy része könyvkiadóknál is dolgozik.

Tehát a gazdasági és politikai hatalom központjai és az egyetem közötti megegyezés bizonyos formái elfogadottabbak mint mások, mert azokat a hagyományok szentesítik. Ha arra gondolok, hogy a Reneszánsz nagy mesterei együttműködtek az első nagy nyomdákkal, vagy ha újraolvasom a Cinquecento mestereiről írt tekintélyes méltató előszókat, megállapíthatom, hogy a tudós és a kiadóipar közötti szoros kapcsolat már évszázadokkal ezelőtt kirajzolódott; mint ahogy már Arisztotelésztől kezdve elfogadott volt az a tudóstípus, aki tanácsadóként állt ura szolgálatában.

Mindenesetre, ha a nyomtatás feltalálása óta az egyetemi élet központjában az ellenőrzők és ellenőrzöttek kibogozhatatlan csomója került, ez a csomó még bonyolultabbá vált a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével.

4. A tömegkommunikáció kiaknázza az egyetem munkáját.

Képzeljük csak el a következő feddhetetlen pozíciót: egy tudós a tömegkommunikációs eszközök által kifejtett meggyőzési mechanizmusokat vizsgálja, ugyanakkor elutasít minden tanácsadói felkérést. Ami a morális szándékot illeti, a tudós gyanún felül áll. De minden megváltozik, ha publikálja kutatási eredményeit, amelyeket a tömegkommunikáció immár bármikor felhasználhat. Vagyis a meggyőzés elfogadhatatlan eljárásainak kritikai leírása ingyen adalékként szolgál ezen eljárások alkalmazására.

Természetesen ez a probléma minden tudományágban jelen van. A kémikus nagyon jól tudja, hogy ha a keleti mérgekről készít feljegyzéseket, egy gyilkos felhasználhatja munkáját, de úgy gondolja, nem követ el hibát, hiszen az a valami leírásától függetlenül is létezik. A társadalomtudományok tudósa azonban nem képes megszabadulni a gondolattól, hogy elindított egy folyamatot, csupán azzal, hogy leírta.

5. Az egyetem munkaerőt biztosít a tömegkommunikációnak.

Az egész világ egyetemein léteznek olyan kurzusok, ahol azt tanítják a hallgatóknak, hogy hogyan kell az éppen érvényben lévő standard szerint dolgozni újságoknál, televíziós láncoknál, kiadók-nál. Ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen az egyetemen tanítják, hogy hogyan lesz valakiből ügyvéd, orvos vagy jegyző.

Ez utóbbi szakmák azonban csak iskoláikkal együtt születtek meg, s az iskolák egyidőben taníthatták a gyakorlatot és az etikát, az érvágást és a hippokratészi esküt. Ellenben az újságok, a reklám, a film, a televízió megelőzték azokat az iskolákat, melyekben rögzíthették volna a működésükre vonatkozó ideális feltételeket. Így jöhet létre az a paradoxon, hogy egy és ugyanazon egyetemen a kommunikációs technika intézetében olyan módszert tanítanak,

amit a politika- és filozófiatudományok intézete elítél, mint megengedhetetlent.

Azt is gondolhatnánk, hogy az egyetem helyet kell hogy adjon a nézőpontok pluralizmusának. Sajnos azonban ott, ahol ez megtörténik, nem láthatunk példát a perspektívák integrációjára. A kommunikációt tanulók az aktuális követelmények szerint elsajátítják az újságírást; a filozófiát hallgatók pedig megtanulják úgy szemlélni az újságírást, mint egy perverz igazságkereső kényszert. E két perspektíva az oktatási intézményekben nemesen együttélhet, azonban a különböző felfogások homlokegyenest ellenkező gondolkodású polgárokat és jövőendő szakembereket termelnek ki, akik kölcsönösen megtagadják majd egymást.

6. Az egyetem felhasználja a tömegkommunikációt.

Bár jónéhányan tagadják, az egyetem felhasználja a tömegkommunikációs eszközöket, ezek jó és rossz oldalait egyaránt.

6.1. Régen az egyetemnek kellett megoldania néhány didaktikai feladatot, ma a tömegkommunikációs eszközök végzik ezt. Valaha a tanárok állították össze a tananyagot, gyakran kéziratok vagy gépelt szövegek formájában, míg ma a kultúripar nyújtotta, kitűnő és jóval olcsóbb anyagok állnak rendelkezésre.

Bizonyos ismereteket valaha az iskola, ma már a tömegkommunikáció közvetít. Például; régen az iskolának kellett megtanítania, hogy mi Kambodzsa fővárosa, vagy hogy hol vannak a Maldív-szigetek. Ma ezeket az ismereteket a televízió vagy az újságok közvetítik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az iskolának a lexikális ismeretekkel már nem kell foglalkoznia. A tömegkommunikáció ezeket az ismereteket kritika nélkül és ellenőrizetlenül adja át, míg az iskola feladata ezek folyamatos ellenőrzése és javítása. Az intézményes didaktika szintjén pedig az egyetemnek ma — azon túl, hogy alapismereteket közöl — tudnia kell bírálni ezen ismeretek tömegkommunikációs terjesztését is.

Olcsó kiadásokban ma már minden fontos szöveg a diák rendelkezésére áll. Ez lehetőséget biztosít egy pluralisztikus ismeretanyag megszerzésére, illetve — mivel keze ügyében különböző források vannak — a tanár problémafelvetésével való vitatkozásra

is. Mindez azonban zavart is okozhat. A tanár többé nem rejtheti el hiányosságait, és minden szövegről, amit a kultúripar piacra dob, véleményt kell nyilvánítania.

Meg kell jegyezni, többek közt, hogy immár a könyvkiadás az, amelyik választásaival, és a rendelkezésre bocsátott szövegekkel befolyásolja a következő évtized tanítási témáinak kiválasztását. Igaz ugyan, hogy ezek a választások egyetemi oktatókéi, akik tanácsadóként működnek a kiadóknál. Mégsem kell alulértékelni e jelenség következményeit, mert ezek egy külső hatalom nyomása révén érvényesülnek; vagyis néhány egyetemi oktató befolyásolja kollégáinak választását, akiket ez arra serkent, hogy elkerüljék az igazi „közvetítést”.

6.2. Az egyetem a tömegkommunikációt felhasználhatja eszközként arra, hogy kiterjessze hatókörét. Példa erre a felnőtteket és dolgozó fiatalokat oktató Open University kísérletsorozata, amely bebizonyította, hogy a nyomtatott jegyzetek, az audio- és videokazetták összehangolt használata képes tömegegyetemi közeget teremteni. Azonban ebben az esetben is a lehetőségek túllépése bénító eredménnyel járhat. Természetesen a tömegkommunikációs eszközök nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy elérhetőek legyenek azok, akik nem tartoznak szorosan a kulturális-tájékoztatási közeghez; de nem helyettesíthetik a direkt tanítási kapcsolatot, a szemtől szembeni dialógust sem.

6.3. Megtehetjük, hogy tagadjuk, ám az egyetem a tömegkommunikációs eszközök segítségével nyomást igyekszik gyakorolni az iskolák és irányzatok közti viták során. Nem új az a jelenség ebben a században, hogy tudományos viták a lapok hasábjain is folynak. Kétségtelenül új azonban az a szerep, amit a televízió a politikatudományt érintő olyan fontos döntésekkel kapcsolatos véleményformálásban tölt be, mint például a nukleáris energia felhasználásának vagy elutasításának problémája.

7. A tömegkommunikáció hatást gyakorol az egyetemi életre.

Ami a star systemet illeti, a tömegkommunikáció az egyetemet is magával rántotta, és gyakran föltehetjük a kérdést, hogy egy-egy

tudós hírnevét valóban munkáinak köszönheti-e, vagy annak az image-nek, melyet az újságok és a televízió alakítottak ki róla. A szisztéma olyan erős, hogy eléri a tündökölni vágyókat és a szökevényeket egyaránt. A star system képes hírré nagyítani azoknak a pökhendiségét, akik nap mint nap visszanéznék ránk a képernyőről, de azoknak a magányát is, akik visszavonultságban élnek. A star system hírt csinál a hírek hiányából is. Nemcsak az a hír, ha valaki évenként kiad egy könyvet, de az is, és főleg az, ha valaki soha nem publikál egyet sem. Vannak tudósok, akik hallgatásuk körül nagy zajt tudnak csapni, s ha nem képesek erre, elvégzi helyettük a feladatot egy ügyes hírlapíró. Léteznek kiadók, akik arra szakosodtak, hogy hírnevet kovácsoljanak tudósoknak, akik egész életükben egy sort sem publikáltak. Leghíresebbé azok válnak, akikről a haláluk után még egy kézirat sem marad.

Nem kevésbé zavarba ejtő a tömegkommunikációs eszközök diákokra tett hatása. Az 1968-as diáklázadásokat a tömegkommunikáció beavatkozása befolyásolta, ugyanazokkal a jellemzőkkel elősegítve e megmozdulások terjedését a különböző országokban. Természetesen 1968 esetében olyan jelenséggel van dolgunk, amely mindenképpen kirobbant volna a történelmi szükségszerűségek miatt. Azonban több kis 1968 született még, s ezekről másféleképpen kell vélekednünk. Ezek a „reprodukciók” gyakran azért jöhettek létre, mert egyes diákcsoportok igyekeztek uniformizálódni, csatlakozni ahhoz az image-hez, amelyet a tömegkommunikáció formált a diákságról. Che Guevara olyan ember volt, aki hitt abban, amiért küzdött, s aki meggyőződéséért életével fizetett. De Che image-e, amely már szinte csak karikatúraként jelent meg a sokkal gyengébb meggyőződésű és hirtelen megbánásra kapható diákokban, a tömegkommunikáció terméke volt.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a tömegkommunikáció igyekszik egyszerű látványossággá redukálni az egyetemi életet. A tömegkommunikáció úgy tálalja a kutatások bejelentését, mintha egy-egy felfedezésről lenne szó, egy óvatos kipróbálást pedig univerzális csodaszer megtalálásaként popularizál. Felesleges azt mondanunk, hogy komoly tudós megpróbál elmenekülni e cirkuszi világ elől. Mindenképpen — többé vagy kevésbé közreműködve — áldozat, annál inkább, minél jobban igyekszik a tömegkommunikációs eszközök körén kívül maradni, nem ismervén azok veszélyeit.

8. A tudományos tájékoztatás forradalma.

Ma már nagyon könnyen lehet publikálni, preprinteket előállítani, computer segítségével nyomtatni és terjeszteni műveket, egy-két évvel így megelőzve a hivatalos kiadásokat, sőt elkerülve azt a problémát, ha netalán nem akadna kiadó, amely vállalkozna a publikálásra. Ez a lehetőség azonban olyan tudományos-kommunikációs dugót provokál, mellyel már senki sem tud szembeszállni. A rendelkezésre álló tudományos anyag mennyiségének exponenciális növekedése drámaian hat a tudományos szétválására. Amikor egy professzorhoz speciális kutatási témájában naponta több száz oldalnyi anyag jut el, lehetetlen, hogy ezen kívül bármely más terület kutatási témájában tájékozódhasson.

Sajnos azonban ma már az is lehetetlen, hogy a kutató a szakterületére vonatkozó összes anyagot áttanulmányozza. Ennek következménye az abstractok előállítása és terjesztése. Az abstract valaki más által megszűrt és interpretált szöveget mutat be. Így a tudós legfontosabb joga és kötelessége — vagyis az, hogy ő maga olvasson, interpretáljon és értékeljen egy szöveget — immár az abstractok kiadójának illetve szerkesztőjének feladata.

Az abstractok diktatúráján kívül elítélem a teljes bibliográfiákat is, amelyek a computerek segítségével immár bármely témában lehívhatók. A bibliográfiát lépésről lépésre, szenvedések árán kell összeállítani. Egy teljes bibliográfia nem való semmire, mert használhatatlan, áttanulmányozhatatlan. Az a tudós, aki megnyom egy gombot, s így egy szempillantás alatt rendelkezésére áll az általa választott téma tízezer tételből álló bibliográfiája, nemcsak a javasolt könyveket nem fogja elolvasni, de magát a bibliográfiát sem.

A krízis jelei az utóbbi évek több publikációjában is észlelhetők, különösen azokban az országokban, melyek a kutatás avantgardjához sorolják magukat. Manapság a bibliográfiákban szereplő művek között alig akad olyan, amely ne az elmúlt tíz év terméséhez tartozna. De míg e kritérium a néhány folytonosan fejlődő, megújuló technológia területén elfogadható, aggasztó a természetüknél fogva kumulatív humán tudományok esetében.

9. A tömegkommunikáció öngyilkossága.

A tömegkommunikáció termékeit gyógyíthatatlan betegség fenyegeti: alapanyaguk elhasználódása. Nemcsak a videoszalagok, a mágneslemezen tárolt felvételek, a fénymásolatok lapjai károsodhatnak, elhasználódik a tudást közvetítő legfontosabb eszköz, a könyv is. Mióta már nem rongyból, hanem fából készült papírt használunk a könyvnyomtatásban, minden termék hetven év elteltével megsemmisülésre ítéltetik. A tömegkommunikáció olyan könyveket állít elő és forgalmaz, amik nem fogják túlélni szerzőjüket. Minden módszer, mely ezt a tragikus folyamatot megállíthatja, (mikrofilmek, acid-free paper használata, a könyvek kémiai eljárásokkal való megóvása) kulturális örökségünk töredékének megmentésére lehet csak képes.

A következő évtizedekben az egyetem történelmi feladata és felelőssége lesz az, hogy kiválassza, milyen könyvek élvezhetik ezt a kitüntető bánásmódot. Én magam csak azt remélem, hogy soha életemben nem kell részt vennem egy ilyen feladattal megbízott csoport munkájában.

10. Véggövekeztetések.

Nem érintetem a tömegkommunikáció és az egyetem közötti kapcsolat minden pontját. Úgy vélem, hogy kínzó és bizonytalan helyzetképet vázoltam fel, melyben ha valaki „tisztának” mondja magát, hazudik, s mindenkinek magára kell vállalnia az ingatag egyensúly felelősségét.

Nincs értelme annak, hogy démonizáljuk a tömegkommunikáció jelenlétét a kutatás fellegvárában. Az azonban szükséges, hogy kiaknázzuk lehetőségeit, de felismerjük és féken tartjuk befolyásoló hatásait. Néhány esetben kellő szerénységgel el kell majd ismerünk, hogy egy-egy kiváló ismeretterjesztő televíziós program sokkal hasznosabb lehet, mint egy lustán ismételtető, álmosító egyetemi előadás.

Végezetül meg kell még említeni, hogy az egyetem, azzal a több-kevesebb értékkel, amivel még rendelkezik, ellenállhat a tömegkommunikáció perverz hatásainak, éppen gyengeségei kihasználása révén.

Ellentmondásosnak tűnhet, de — ha informatív az, ami valószínűtlen — a tömegkommunikáció a tényeket illetően informatív, de az eszmék, az interpretációk vonatkozásában nem az. A tömegkommunikációs eszközök tájékoztatnak arról, hogy valaki meghalt, hogy egy repülőgép szerencsétlenül járt, hogy a dollár árfolyama zuhant, és hogy kormányválság tört ki, s még ezekben az esetekben is kétségeim vannak afelől, hogy ezek a hírek valóban váratlanok-e. De a tömegkommunikáció — egy másik példát említve — ezekben az években fedezte azt fel, hogy egy képi civilizációba készülünk belépni, pedig mindezt a szociológusok már negyven éve megmondták, ráadásul a kijelentés immár nem igaz. Az új computer-civilizáció alfabetikus, s visszatérőben vagyunk a Guttenberg-galaxisba. De ezt már a tömegkommunikáció nem árulhatja el, mert az emberek nem hinnének neki, túl sok energiát fordítottak arra, hogy hozzászokjanak a kép civilizációjának ötletéhez, és nem könnyen mondanának le erről az oly nehezen elfogadott kliséről.

A tömegkommunikáció megszerezhet olyan információkat, hogy egy bizonyos laboratóriumban egy bizonyos részecskét tanulmányoznak, de soha nem lesz képes megfelelő magyarázattal szolgálni az eseményre vonatkozóan. A tények terén a tömegkommunikáció elmondhatja, hogy mi történik éppen, de ami az interpretációt illeti, csak azt tudja elmondani, ami húsz éve volt hitelt érdemlő.

E húsz évnyi különbségbe illeszkedik az egyetemi kultúra. Én azt hiszem, hogy a diákok azért jönnek el az előadótermeinkbe, mert felfedezik, hogy ott valami olyasmiről beszélnek, amihez a tömegkommunikációnak még nincs köze, ahová még nem jutott el. Mire a tömegkommunikáció utolérné, az egyetem már másról fog beszélni, vagy másról kell majd hogy beszéljen.

Ha megőrizzük ezt a különbséget, lesz egy, mégpedig pótolhatatlan szerepünk.

*Bologna
Szeged*

*Umberto Eco
Fordította: Omaszta Gyula*

Három az egyhez

A minap magával ragadott a demokratikus vitakultúra.

Hetek óta a transzparenszek bővületében élek. Mindennap újabb és újabb nagygyűlések, vitaestek, infók, bejáratott és már-már érthetetlen rövidítések a falakon. Hogy menjek, ne hagyjam annyiban, ne engedjem, hogy bármi is tisztázatlan maradjon: a nyugatnémet állampolgár akár naponta konfrontálódhat társadalmi problémáival. Önmagának mindenki fokozott vitatudatában van. Hétfőn atomenergia, kedden idegengyűlölet, szerdán recycling, csütörtökön feminizmus, pénteken magzatelhajtás.

A vita Göttingenben évről évre november 17-én tetőzik. Jönnek a szélsőjobbosok, majd a szélsőbalosok, a tartományi rendőrség erősítést hozat. Kérdés, ki ölte meg Conny-t? Aki az 1989 november 17-i zavargásokon egy autó elé szaladt. Elsőnek mindig a boltosok foglalnak állást: beszögeznek a kirakatokat. Aztán megkezdődik a tüntetés, amely védőszentjének halálával saját hagyományát látszik életben tartani. Azzal mindenki egyetért, hogy végső soron a rendőrök kergették Conny-t az autó elé. De a dolog mégsem ilyen egyszerű, mert ők meg egy balos-jobbos „párbeszédet” zavartak meg. A jobbos tehát a balosra is haragszik és megfordítva. Máig nem sikerült rájönnöm, hogy ki zavarja meg a másik tüntetését, s tulajdonképpen hová tartozott Conny. Annyi biztos, hogy gyalázatosan odaveszett. Bár azt a kérdést sem ártana megvitatni, hogy miért van szükség városi sebességkorlátozásra.

Mindeddig derűsen figyeltem helybéli idegenségemet. A vitával is csak úgy van, mondtam magamnak, mint a környezetvédelemmel, amit a kereskedelemnek sikerült tökéletesen bekebelez-

nie: az összes műanyag újfeldolgozható, sőt a logikának megfelelően egyre feldolgozhatóbb, akár a napról-napra édesebb milka-csokoládé. Tartósítószer sincs már semmiben, csupán „természetes” meg „identikus” anyagok: a vegyipar is csak Isten teremtménye. A supermarketben kapható előre csomagolt tojás, meg csomagolatlan is, amihez odakészítették a kartont. Lehet beleszedni, sugallja az új konzum-anakronizmus. Ahogy a göttingeni piac sem más mint a kereskedők kivonulása az utcára, mert „így frissebb az áru”. Úgy gondoltam tehát, hogy a vitakultúra is csak rendszerimmanens, napról-napra tisztább tudatok szembesülése a változatlan helyzettel. Vettem hát egy tipikus télikapátot, szortírozom a szemetet és arcom rezdülése nélkül kanalazom a húsokra fröccsentett generálszószoikat. Csendben elvegyültem.

A minap mégis áttörtem az idegen nyelvvel magamra vett gyermekded burkot. Jellegzetes bölcsészbuli volt. Négyen beszélgettünk, egy feminista érdekeltségű szociológuslány, egy félportugál szépség, jómagam, s vendéglátónk, Natasa. Hogy-hogynem a férfi-női kapcsolatokra terelődött a szó. A szociológus a munkavállaló nők öregkori kilátásait taglalta. Úgy vélte, hogy a női foglalkozások még mindig nincsenek azonos bérszinten a jellegzetesen férfimunkakörökkel. Egyedülálló nőknek változatlanul nincs esélyük békés nyugdíjas életre, mert amit kapnak, nem elég hozzá. Férfitámasz nélkül financiálisan nem megy. Másrészt gondoljak a kisgyermekes anyákra, mondta, akik választhatnak az otthonmaradással járó elszigetelődés és a munkavállalásból eredő túlterhelés között. Az előbbi nem perspektíva a tudatos élethez, utóbbi az élet rovására megy. Ellenvetésemre, hogy a halálozási statisztikák egyértelműen korábbi férfihalandóságot mutatnak, csak annyit felelt, várjam ki a végét! Natasa ezzel szemben azon a véleményen volt, hogy e kérdés megoldása és magyarázata elsősorban biológiai adottságokban keresendő, s hogy ő nem beszélne jogbéli egyenlőtlenségekről. Inkább egyenlőtlenségek egész soráról, melyek hol a férfi, hol a nő javára dőlnek el, s melyek végső egyenlege optimális. A női teherbírás ennek jegyében azon képességek közé tartozna, amelyekből a nő birtokol többet.

A portugál kortyolt egyet a durranós kupakú flensburgi pilzeniből, s megjegyezte, hogy az intézményesített alá- és fölérendeltség alapján tarthatatlan, s hogy e kényszer további következménye, hogy a férfi sem bírja erővel a ráháruló eltartási terheket. Ő a

maga részéről környezetében fokozódó szereptudathasadásokat lát jelentkezni, s a mindig csak egy szerepre korlátozódó férfiak sajátos konzekvenciák levonására készítetik. Ha ez ugyanis így van, több férfira van szükség, hogy valamennyi igényét kielégítsék. Jól el tudja tehát képzelni, hogy másba szerelmes, mint akivel színházba megy, s megint mással folytat igényes beszélgetéseket, s bár ő alapvetően féltékeny fajta, e fordított szituáció ellen, tekintettel a kényszerítő társadalmi körülményekre, nem lehet kifogása. Amire a szociológus hozzátette: az ilyen próbálkozások férfioldalon a büszkeségre való hivatkozással bizony erős tiltakozásba ütköznenek.

Helyeslően bólogattam, s a témát filozófiai, vagy inkább pszichológiai síkra terelendő, azt válaszoltam, nincs kifogásom az ötlet ellen, bár úgy vélem, tiltakozások ez esetben inkább női oldalról lennének várhatók. A büszkeség mindig pillanatnyi felindulás műve, s belátásba fordítható. A magam részéről el tudom képzelni e fordított háremmodellt, igaz nem az általa megjelölt vertikális módon, hanem horizontálisan. Ennek értelmében a férfiak nem tudásban különböznének egymástól, (bár a ház körüli javítanivalókról szívesen lemondok), sokkal inkább időbeosztásban. Tudvalévő tettem hozzá, hogy a férfiak érzelmi és társas élete intenzív, de szaggatott, míg a nőké tartós folyamatosságnak örvend. Ha három férfit képzelünk el egy nő balján, nem kizárt az órák olyan összeállításának lehetősége, amelynek segítségével a nő folyamatosan a ráeső férfiak intenzív érzelmi és szellemi állapotaiból részesedik, míg a hullámvölgyek valamennyi résztvevő szabad magábamerüléséhez állnak rendelkezésre. Ismeretes az a féltékenységi, mely sok esetben a szeretett hitves és a polgári foglalkozás űzésének szenvedélye között feszül. A három-az-egyhez modell lehetővé tenné, hogy szabadidejében valamennyi férfitpartner konfliktusmentesen eredjen dolga után.

Eszmefuttatásomat megkoronázandó magam is húztam egyet a durranós flensburgiból. Azért a büszkeséget ő nem tudja ilyen egyszerűen helyrerakni, mondta a szociológus. El tudom-e képzelni, hogy a három férfi megférjen egymással? Ennek kivitelezésére csak néhány tudati lépésre van szükség, válaszoltam. Elég hozzá felszámolnunk a nyugati civilizáció háziasszony-modelljét, mit elsősorban a női otthonteremtési ösztön hozott létre, és érvényt adnunk helyette a romantika femme fatale-jának, akinek hódolóit — s erre talán nem koncentrált eléggé a motívumkutatás — látens

szolidaritás forrasztja egybe. Hangozzon bár utópikusan, de az igényes választás szoros kollegialitáshoz, akár mély férfitársaságokhoz is vezethet, mondtam, s ez méltó arra, hogy felvegyük jövőbeli célkitűzéseink sorába.

Az est további része ilyen és ehhez hasonlatos témákkal telt. Mindenről volt véleményünk. Az egyre növekvő tumultusban kicseréltük gondolatainkat a gyermeknemzésről, majd a történelemre kanyarodván a német kérdésről, az idegengyűlöletről és a növekvő munkanélküliségről beszélgettünk. Végül a kései órákban, amikor az ember a zajosabb sörről a csendes konyakozásra tér át, arról, hogy miért is jó Göttingenben lenni. Miért is?

Göttingen

Hárs Endre

A kritika nyelv-e?

Mottó: „Beles”

Németh Gábor

(Körmönfonás)

A kritika nyelve. Eredetileg ez a kijelentő módú, névszói értékű szókapcsolat lett volna az előadásom* címe: a kritikai beszédmód működéséről, és az úgynevezett irodalmi beszédmóddal való kapcsolatáról szándékoztam szólni. Munka közben azonban az az érzésem támadt, hogy kritika és irodalom viszonyáról ma másként kellene beszélni. Stratégiai okokból a kritika nyelvének *leírását* meg kellene előznie a kritikára mint nyelvre vonatkozó *kérdésnek*: a kijelentő mód magabiztosságát érdemes talán átmenetileg fölvaltani a rákérdezés (ál)bizonytalanságával, a névszói szerkezet magától értődő mozdulatlanságába beiktatni a kérdés-felelet kényszermozgását. Így került bele a címbe utólag a gondolatjel és a kérdőjel, s velük együtt (általuk) az a pici elváltozás, *amelyről* mostanában oly sokat hallunk, de *amelyet* soha meg nem hallunk, vagy ha halljuk is, észre (észbe) soha nem vesszük, melynek természete éppen ez a belesimulás, olyannyira, hogy *most*, amikor írom, már el is tűnt, s csak remélhető, hogy *most*, amikor olvasod újra előtűnik. A gondolat- és kérdőjel okozza az új cím enyhén bosszantó sutaságát, az elkerülhetetlen megtorpanást a kérdés kimondásában s a rákövetkező elbizonytalanodást, a kérdés provokatív egyszerűségét; az a kis különbség írja elő az artikuláció

* A szöveg először az Irodalomtudományi Intézet Elméleti Osztálya által szervezett, „Irodalmi nyelvek és kánonok” című konferencián hangzott el 1992 őszén. A hozzászólások nyomán, illetve saját gondolataim előregedése miatt azóta jelentős változáson ment át

pillanatig (nem tovább!) tartó tudatosságát, a leheletnyi mesterkéltség teremti meg a rápillantáshoz szükséges distanciát. Érthetjük mindezt metaforikusan is. A cél az, hogy ez a sutaság, megtorpanás, bizonytalanság, tudatosság beépüljön a válaszbba, s a kritika nyelvében is létrejöjjön a kényelmetlenségnek az az érzése, amit a kérdés rejt. A gondolatjel váljék gondolat-jellé, az elgondolkodás jelévé, a kérdőjel kérdező jellé, s ezek újra és újra hozzák létre, mutatassák meg “a kritika nyelvében” az átváltozhatóságot mint mozgást, az elkülönбözödést. A névben a történetet. Azután következhet “A kritika nyelve”.

A két cím sorrendjének szimbolikus — főntebb stratégiai értékűnek nevezett — fölcserélésétől nem remélhetünk többet, mint hogy az irodalomtudományos nyelvjáték tétjévé teszi a nyelvjáték egyébként is régen hitetlen kérdezés alá vont szabályait. Ahhoz, hogy ma a kritika nyelvről a terminológiai beidegződések és gondolkodási automatizmusok csapdájának megkerülésével, de legalábbis körütekintő feltérképezésével beszéljünk, elkerülhetetlenül, és a választ következetesen meggondolva kell felelnünk az új címben föltett kérdésre: a kritika nyelv-e? Előfordulhat ugyanis, hogy az irodalomkritikával kapcsolatos problémáink és dilemmáink egy része a kérdésre adott teoretikus válasz(ok) és a kritikai-értelmezési gyakorlatunk között feszülő ellentmondásból származik.

A kérdés-válasz struktúra természetéből adódóan — vagy a különbség rejtekező logikája írja tán elő — ezen a ponton (látszólag) vissza kell térnem a kritika állító diskurzusához. Csakhogy most ez a szükségyszerű visszatérés már nem korlátozást jelent, sokkal inkább szabadságot — s ha mégsem, még mindig bízhatunk a kérdésben, amely reményeim szerint itt-ott úgyis kitüremkedik a válaszok szövete alól kritikus helyzetbe hozva beszédemet, s végül, utolsó, biztos menedékként ott vagy Te, szigorú olvasó, aki bizonyosan nem mulasztod el kérdezés alá vonni válaszaimat.

Első válaszunk a címbeli provokációra — s fölteszem, ebben a kérdésben kivételesen széles konszenzus létezik —, igen: a kritika nyelv. Mégis, az irodalomelméleti-kritikai beszédmódot gyakran mintha olyan előfeltevések hatnák át, melyek nemleges választ implicálnak. Mert miközben nyelv- és irodalomfogalmunk az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltozott, sőt állandó válto-

zásban van, az az érzésem, hogy a kritikai gyakorlat (a kritikai nyelvjáték) nem mindig követi ezeket a változásokat.

A legtöbb nyelv- és kritikaelmélet szerint például a nyelv nem referenciális, sőt egyenesen fikcionális természetű, a zavartalanul referáló irodalomtörténeti diskurzust azonban ez nagyrészt érintetlenül hagyja. (Az irodalomtörténeti nyelvjáték jórészt referenciálisnak tételezi az irodalmi szövegeket magukat — még ha ez a referencialitás áttételesen, mondjuk a szerző vonatkozásában értendő is —, s maga is a referenciális szabályrendszer szerint szerveződik, amikor utal az objektíven létezőnek vélt szövegekre, s az már csak ironikusan olvasható csavar a rendszerben, amikor a kritikátörténet mindezt megfejei az irodalomtörténeti-kritikai diskurzus referenciális olvasatával.)

A Saussure utáni nyelvelméletek nagy része szerint a nyelv nem más mint jelölők végtelen sorozata, a jelölők egymásra vonatkozásának játéka a végleges, definitív jelentéslétrehozás valós esélye nélkül. A kritikai nyelvjáték jó része azonban ezt figyelmen kívül hagyja, amikor — a kizárólagos igazság eszményét persze már hátrahagyva — önmagukban megkérdőjelezhetetlen, belső következetességgel szervezett, úgynevezett "objektív" állításokból építkeznek. De ugyanígy eltekint a kritika a nyelv polifonikus természetére vonatkozó elméleti tételektől, amikor "kritikátlanul" hisz a kimondás egységében; elutasítja a beszélő szubjektum újabban felvetett nyelvfilozófiai problémáit, amikor nem problematizálja a "megnyilatkozás helyét", forrását; és elhárítja a nyelvi-szimbolikus rendszer hordozta ideologikum és metalizika kérdését, amikor magát objektív, értékközömbös, neutrális metanyelvként definiálja az irodalom nyelvéhez képest. A példákat szaporíthatnánk, azonban ennyiből is kitetszik talán, hogy az irodalomkritika bizonyos jelenségei, mozgásai úgy értelmezhetők, mint amelyek, többnyire kimondatlanul, csupán az elfedett előfeltevések szintjén, igyekeznek kivonni magukat a "normális" nyelvre vonatkozó elméleti feltevések alól. Röviden: igyekeznek magukat *nem-nyelvként* definiálni. Lehetséges volna, hogy a kritika a főnti kérdésre adott határozott igennel szemben — vagyis miközben magát nyelvként tematizálja —, a nemleges válasz értelmében *is* működik? De vajon honnan ez a kettősség, a kritikai nyelvjáték egymásra kódolt kettős logikája? Hiszen mindeközben az explicit elméleti diskurzusban, legalább nyomokban és az ismeretek szintjén, régóta jelen vannak

a nyelv-, irodalom- és kritikaelmélet új fogalomrendszerei, csak-hogy nem történt, nem történik meg az a váltás, amelyben ezek az új fogalomrendszerek újrakódolhatnák kritikai fogalmainkat. Gyanítom, a válasz az irodalomtudomány mint nyelvjáték tétje körül keresendő: amíg maga a szabályrendszer, vagyis a játékon belüli lépések érvényességét és értékét meghatározó kijelentésköteg nem válhat az irodalomtudományos diskurzus, a nyelvjátékban végrehajtható lépések tétjévé — s a nyelvi rendszerből való hallgatólagos kivonás éppen ezt a célt szolgálja —, a kettős logika, önmaga okaként és folyományaként, továbbra is elfedve, fönnmarad.

A magam elé tűzött, módosított feladat ezért most az, hogy egy jól körülhatárolható elméleti álláspontból, azaz természetszerűleg korlátozott érvénnyel, megpróbáljam teoretikusan végiggondolni, milyen következményekkel járhat, ha a főnti kérdésre jól megfontolt igennel válaszolunk. A cél elsősorban a kritikai helyzet egy lehetséges értelmezésének fölvázolása, és csak kis mértékben a lehetséges gyakorlati válaszok jelzése. Meggyőződésem, hogy az itt végigjárt úton, terrorista módszerekkel ugyan, de megvalósítható a kérdezés főntebb jelzett programja. Az itt csak vázlatosan kifejezhető elméleti álláspontot ideiglenesen talán "radikális, de konstruktivizmusnak" nevezném, így, vesszővel központosva.

(Kiszálazás)

1. Ha tehát a kritika nyelv, először is a nyelv (a kritikai nyelv) vonatkoztathatóságának (referencialitás? konstruktivitás? harmadik út?) problémáját célszerű megvizsgálnunk. Több elméleti rendszer (például a konstruktivizmus, dekonstrukció, vagy tágabban posztstrukturálisizmus) kiindulópontjává tette azt az elképzelést, miszerint a nyelv nem leírja, megnevezi, vagy rekonstruálja a világot, hanem verbális "közvetítőrendszerként" nekünk valóvá teszi azt, vagyis akként, amint megismerjük, hozza létre. Ebben az elképzelésben a számunkra létező világ nyelvi tényekből épül föl, minden tudásunk nyelvi jellegű (a világot, amit tapasztalunk, nem úgy tapasztaljuk, ahogy tapasztaljuk, hiszen a világ maga az, amit tapasztalunk). A kritikára mint nyelvre nézve ez azt jelenti, hogy a kritikai diskurzus maga hozza létre tárgyát, saját beszédében — mintegy önmagán belül : a szöveg szöveggé válójában a kritikában,

az interpretáció által válik. Ezzel a szöveg/kritika dichotómia egész problematikája átprogramozódik: a kritika nem külsődleges a szöveghez képest, mert nincs külső és belső, hiszen valójában nincs kettő sem, csak egy: a kritika vagy interpretáció mint nyelv van, ami maga a szöveg. Pontosabban *sok* kritika van, ami *sok* szöveg, hiszen a szöveg interszjektív azonossága teljesen bizonytalan. (Ha igazán pontosak akarunk lenni, ezen a ponton valószínűleg föl kell vetni a kritika-mint-szöveg belső azonosságának kérdését is, de ettől egyelőre tekintsünk el.) A szöveg/kritika kettősség egyik gyakran vitatott területe az irodalom és a róla szóló beszéd összefüggései — olyan megfogalmazásokra gondolok itt, mint hogy 'az irodalomról írás az irodalom része', vagy hogy 'a Szöveg elméletének azonosulni kell az írás gyakorlatával', vagy a másik tábor szerint 'a kritikus ... szükségszerűen transzparenssé válik, hiszen ő csak eszköz: nem ő beszél, hanem a mű, nem ő csillog, hanem a mű' — nos, ez a vita is új dimenziókba transzponálódhat: az irodalomról írás valójában irodalmat írás, de már abban az értelemben, miszerint 'írom az olvasásomat/olvasatomat', vagyis az irodalom, bármilyen önellentmondásosan hangzik is, nem más, mint olvasás, értelmezés. (Ez az átkódolás nem föltétlenül jelenti azt, hogy a kritikai szembenállás értelmét-érvényét veszti: ebben a gyökeresen más helyzetben újra kell gondolni a vita tétjét, a vélhető nyereségeket, a nyelvjáték szempontjából érvényes és "okos" lépéseket.) A hagyományos irodalmi kommunikációs helyzet ezzel mindenesetre végképp fölbomlik, hiszen egyetlen tényező marad csak meg, az olvasó, az olvasás. (Persze mint látni fogjuk, az olvasás-értelmezés fogalma sem marad érintetlen, de itt most érjük be ennyivel.) Körültekintő lépdelésre intő, veszélyes helyzet ez, hiszen az "igenért" olyan, nehezen legyűrhető, mert a nyugati kultúra alapvető értékeinek nehézfegyverzetével támadó ellenfelekkel kell itt megvívni, mint a kreativitás elsődlegessége, a mű autoritása, vagy a szövegértelmezői alázat, mégis, az ütközet elkerülhetetlen.

A kritika-mint-nyelv konstruktivitása azt is implikálja, hogy egyedi aktusokban újra és újra létrehozza tárgyát, ezáltal állandó mozgásban tartja azt, amit irodalmi/kritikai hagyományként szoktunk definiálni. (Így a hagyomány mint valami masszív, azonosítható tömb el is tűnik, s mi itt maradunk az elemi részecske kiszámíthatatlan mozgásával gomolygó, körülhatárolhatatlan diskurzu-

sok felhőivel.) A kritika-mint-nyelv ezzel az átkódolással ellehetetlenít minden, folyamatosságot, azonosságot tételező kritikai beszédet, illetve ismét a diszkurzivitás szabályainak átírására kényszerít. Hadd jelezzek röviden két, ezzel összefüggő problémát: feltehetőleg ez a másik olyan pont, ahol az "igen" a kritikai gyakorlat erős ellenállásába ütközik, ugyanis ma még ez az imént diszkreditált, folyamatokat és a kultúra alapvető önazonosságát tételező (irodalom)történeti beszédmód uralja az irodalom-rendszert. Másrészt viszont az állandó mozgásban lévő irodalmi/kritikai hagyomány természetesen elméleti absztrakció, hiszen a gyakorlatban értelmezési stratégiák, interpretációs közösségek vagy nyelvjátékok jönnek létre, s ezek fékezik, lassítják a mozgást.

2. Ha a kritika nyelv, akkor minden valószínűség szerint differenciális abban a Saussure utáni értelemben, hogy semmiféle pozitív tényként létező jelentést nem hordoz. A kritika-mint-nyelv a jelölőtől jelölőig való mozgás végtelenítése: immanens jelentés létrehozására nem képes. Ennek egyik következménye, hogy a kritika-mint-nyelv maga is az értelmező tevékenység tárgya lesz, pontosabban mindaz vonatkozik rá, amit az első pontban tárgyaltam: a kritika-mint-nyelv "jelentése" "magán kívül", az olvasásban van. A másik, ezzel összefüggő következmény, hogy a hagyományos kritikai beszédmód definitív jelentéslétrehozó stratégiái, s ezzel autoritása, veszni látszanak.

3. Ha a kritika nyelv, akkor alapvetően idiolektikus: a 'különböző nyelveket beszélünk, tehát nem értjük, nem érthetjük egymást' elkoptatott igazsága új érvényt kap az újabb kritikaelméletek fényében.

A konstruktivista irodalomtudomány autopoietikus rendszerek-elmélete értelmében, mely szerint a humán organizmus, zárt rendszer lévén nem képes információátvitelre, megkérdőjeleződik a *megértésre* épülő kommunikációs helyzet. Talán újra érdemes megjegyezni, hogy az irodalomtudományos nyelvjáték szabályainak ilyen módon történő átírása nem jelenti automatikusan az irodalom kommunikáció-elméletének lehetetlenségét — bár kétségkívül fölveti a kérdést, nem hatékonyabb-e más megközelítést keresni —, hiszen az új nyelvjátékban a válaszlépések a kommu-

nikációs modellek feladásától a kommunikáció új elméletének kidolgozásáig terjedhetnek.

Hasonló eredményre jutunk a posztstrukturalista szubjektum-elméletek nyelvfelfogása irányából is: erős egyszerűsítéssel, itt a nyelvi rendszer egy szimbolikus rend (*a Szimbolikus Rend*), melyben mindennek megvan a neve és helye, ami szimbolizálható, s az individuum úgy válik önmagát meghatározni és a rendszerben elhelyezni képes szubjektummá — úgy válik maga is szimbolizálhatóvá —, hogy belép a nyelvbe, elsajátítja a szimbolikus rendet, nyelvi értelemben szocializálódik. Bár a szimbolikus rend mint nyelv „állandó”, a szocializáció, az egyéni körülmények mindig egyénített (bár a rendszer által előírt) beszédhelyzetet hoznak létre. A szimbolikus rend működése természetesen a szubjektum önazonosságának föltételezésén alapul, a szükségszerűen meglévő különbség elleplezésén; a nyelvben minden egyetértés legfőljebb *együtt-értés*. Ugyanígy a kritika-mint-nyelvben az egyetértés nem más, mint az egyetértés illúziója, az alapvető egyet nem ért(het)és valamilyen okból történő elfedése. (Az „illúzió” és „elfedés” szavak itt nem feltétlenül negatív értelműek: az egyetértés (akár mesterséges) létrehozásának sok gyakorlati oka lehet az értelmező közösségek létrejöttének könnyen belátható hasznától a kommunikáció lehetősége fenntartásának igényéig. Mégis, emlékeztetni szeretnék, hogy ez az elméleti megfontolásokon túlmutató gesztus mit sem változtat a kritika-mint-nyelv alapjában idiolektikus természetén.)

4. Ha a kritika nyelv, természetszerűleg nem lehet metanyelv: semmilyen értelemben nem képezhet olyan értéksemleges, az objektív leírást és értelmezést legalább viszonylagosan lehetővé tevő területet, ahová a kritikus/értelmező mintegy visszavonulhatna. A kritika-mint-nyelv mindig és szükségszerűen tartalmazza kis és nagy elfogultságainkat, az adott nyelvi rendszer mint szimbolikus rend ideológiai meghatározottságát, poétikai rendszer- és kánontermelő mozgásait és így tovább. Röviden és egyszerűen fogalmazva: a kritika-mint-nyelv újra és újra úgy hozza létre tárgyát, hogy önmagából-önmagában fogalmilag megteremt, s így önmaga számára visszamenőleg felismerhetővé tesz (értsd megkonstruál) poétikai jelenségeket. Ebben az értelemben saját működéséről, mint nyelvi működéstről *szól*. Mégis vonakodnék metanyelvként meghatározni, hiszen az önmagáról szólás nem más, mint saját diskurzu-

sának működése. A fönt már kifejtett értelemben: nem magáról szól, hanem önmagát mondja.

Továbbá: a fogalmak rendszerszerűségével egyrészt újra beiktatja a folyamatosságra, azonosságra építő beszédmódot (a nyelv-játék nyelvi — nem metanyelvi! — szintre lefokozott szabályrendszere alapján), ugyanakkor viszont megteremti egy ezzel ellentétes típusú mozgás lehetőségét is: a feltételezett történeti folyamattól független olvasatok aleatóriáját. Ugyanaz a mozgásban tartó tendencia ez, amit a kritika-mint-nyelv konstruktivitásánál említettem, nevezzük itt intertextualitásnak.

5. Ha a kritika nyelv, akkor dialogikus, vagy még inkább polifonikus jellegű. Annyit jelent ez, hogy az ilyen értelemben vett kritika/értelmezés nem lehet állító jellegű: nem építkézhet önazonosnak tételezett kijelentésekből. Azaz a jelentéspluralitásnál is "puhább" pozíciót kell hogy elfoglaljon az "adekvát jelentés" ugyancsak idült vitájában: A kritika-mint-nyelv nem elégedhet meg a jelentések külső pluralitásának elvével, vagyis hogy több, egyaránt releváns értelmezés lehetséges, hanem önmagán belül is többértelműséget, egymást kizáró jelentéseket, szölamokat kell föltételeznie. Ezért a polifonikus kritika-mint-nyelv soha nem lehet teljesen magánál: mindig már másnál (is) van, magán kívül, feladva önazonosságát, afféle skizofrén beszédmódba kényszerülve. A kritika egyik válasza/feladata éppen az lehet, hogy ezt a látens ellentmondásosságot explicitté tegye, akár a hagyományos (itt is elfedő stratégiákkal dolgozó) kritika, vagy a tudományosság ellenében is. Ha hosszabban időzöm ennél a pontnál, csak azért teszem, mert úgy vélem, hogy a kritikai beszédmóddal kapcsolatos kételyek és óhajok éppen ezen probléma körül sűrűsödnek. Nemrég egy irodalomelméletíró azt kérdezte, van-e olyan kritikus, aki bizonytalan, de úgy igazán, aki formát tud teremteni bizonytalanságának, aki mondjuk ellentmond, vagy egyenesen nem hisz önmagának? A szerző által javasolt stratégia, a kritikus alakká, személlyé tévése, azaz a kritikai pozíció kielégítő explikálása létrehozhatja a kijelentés elbizonytalanításának effektusát, de föltehetőleg hasonló effektust eredményeznek más szövegszervező eljárások is: például a beszélő szubjektum "megsokasítása" — azok a kísérletek, melyek egyszerre több (egymástól nyomdatechnikailag is elkülönített, mégis összetett kölcsönhatásban álló) szöveget hoznak létre. De az

is elképzelhető, jelzem mintegy zárójeles rövidséggel, hogy elérkezett az idő az interpretációnak mint szükségképpen magányos tevékenységnek a "felnyitására", lehet, hogy interpretáció-ügyben is poszt-állapotba kerültünk: a *szövegmagyarázat*ot fölvált-ható *posztmagyarázat* társas tevékenység, egysége nem az egyes kijelentés, hanem a kijelentések egymásnak feszülése.

6. Ha a kritika nyelv, akkor a fönti polifónia-modell és szubjektumelmélet alapján megkérdőjeleződik a "megnyilatkozás helyének" szubsztanciális azonossága is. A szubjektum maga is diskurzusok metszéspontjaként fogható föl (emlékezzünk: nem mi beszéljük a nyelvet, hanem a nyelv beszél minket), vagyis olyan, "folyamatban levő" entitásként, melynek azonosíthatóvá merevítése csak absztrakcióként képzelhető el. Az első pontban megfogalmazott irodalom-fogalom — vagyis hogy az irodalom nem más, mint olvasás/értelmezés — a következőképpen fogalmazható most újra: az irodalom/olvasás voltaképpen szövegek egymásra hatása; szövegek értelmezik egymást. Így, az irodalomelméletben oly nagy vihart kavart provokatív kérdést némiképp átalakítva, megkérdeshetjük: van-e kritikus ebben a teremben? A kritikusnak mint beszélő szubjektumnak ez a decentralizálása elméletileg szintén a kritikái beszédmód elbizonytalanítása, az irodalom-rendszer átértelmezése irányába hat, jóllehet a kérdés maga is a megkérdőjelezendő szabályrendszerhez tartozik: az igazi kérdés nem az, hogy létezik-e kritikus, hanem hogy lehet-e kritikusként beszélni?

(Göb)

Úgy tűnik, az előadás elején jelzett bizonytalanság, sutaság, megtorpanás, tudatosság, amit a "kritika nyelv-e?" kérdés hordozott, a kérdésre adott pozitív válasszal elméletileg valóban áttevődhet a kritikára magára. A helyzet ugyanis a következő: a kritika-mint-nyelvnek nincs *a priori* tárgya, azt maga hozza létre nyelvileg, nincs jelentése, nem képes kommunikációra, információátvitelre. A kritika-mint-nyelv ideologikusan-metafizikusan meghatározott, potenciális önellentmondásokkal terhes, s végül: nincs kritikus sem. Mit lehet tenni ebben a helyzetben? A tét nyilvánvalóan az irodalom-rendszer, az irodalmi intézményrendszer működtetésé-

nek lehetősége. Úgy hiszem, hogy a fönti deskripció — ha átmenetileg “igaznak”, vagyis egy alternatív szabályrendszernek fogadjuk el —, számtalan elméleti és pragmatikus válasznak hagy helyet; univerzálisan jó válaszok nyilvánvalóan nincsenek, végülis mindez nem megoldás, vagy megoldhatóság kérdése, hanem pragmatikus, célelvű döntésé. A kérdés mindig az, hogy az adott döntés/lépés mennyire felel meg a szabályoknak, illetve mennyire járul hozzá az irodalomtudományos nyelvjáték “eredményes” működéséhez. (A nyelvjáték működésének eredményessége maga is a szabályrendszer része: alapelve sokféle lehet az emberi gondolkodás fejlődésétől egyszerűen az érdekességig.) Föltehetőleg meggyőzően lehet érvelni mind a kritikai intézményrendszer bizonyos elemeinek megőrzése mellett (a fönti, pragmatikus döntések alapján), mind pedig az ezeket az intézményrendszereket radikálisan destruálni kívánó szemléletmód mellett. A “kritika nyelv-e?” kérdésre adott igenlő válasz mindenesetre azt jelenti, hogy a kritikai nyelvjáték működését regulázó szabályok (esetünkben bizonyos alapfogalmak, előföltevések) maguk is a nyelvjáték résztvevőivé, adott esetben az új(ító) lépések céljaivá válhatnak, s akár áldozatul is eshetnek a nyelvjáték mozgásainak. Ez az, ami miatt a “radikális, de konstruktivistának” nevezett megközelítés “igazsága” is csak átmeneti lehet: itt is, mint mindig, az elméleti (vagy kritikai) problémák kifejtésének igénye elfedő stratégiák használatát írja elő az elmélet töréspontjain. Mindez nem változtat azon, hogy a kritikai diskurzus adott állapotában kitűzött stratégiai cél, azaz a bizonytalanság tényezőjének beépítése a kritikai diskurzusba (igaz, önfeláldozó stratégia révén) megvalósítható. Az a paradox helyzet áll elő, hogy a határozott “igen” nyomán behatol a kritikai diskurzusba az elbizonytalanodás, a válasz magával hozza és beépíti a kérdést, a rövidre zárás distanciát teremt.

(Önmarcangolás)

Munkádat és saját (diskurzusom) lelkét megkönnyítendő hadd jelezzem az itt előadott elképzelés néhány töréspontját, néhányat azokból az elfedő stratégiákból, melyek egyrészt beszédemet lehetővé tették, másrészt ama kis különbség rejtekhelyéül szolgáltak.

Elképzelésem kezdőpontjánál föltételezi a változó nyelvfogalom, azaz a nyelvben magában kihordott új fogalmi rendszer szűkségszerű, determinisztikus hatását a kritika nyelvére. Sőt, megelőlegezi saját logikáját, mely szerint nyelv és kritikai nyelv ugyanaz, anélkül, hogy ezt a pontot (bármikor) — éppen saját előföltevéseinek kényszerítő ereje folytán — elméletileg és nyelvileg kifejthetné. Kizárólagossá teszi az értelmezés, az olvasás, az olvasó szerepét, jóllehet az értelmező stratégiák maguk is szövegszerűek (lásd a metanyelv kérdését), s így a redukció a másik irányba, a szöveg felé is elképzelhető volna. Ugyanígy elfedve tartja azt a tényt, hogy nyelv- és kritikafelfogásában (például a konstruktivitás, differencialitás, vagy a polifónia fogalmának kifejtésében) engedi, sőt elősegíti a "játék" logikájának metafizikálódását, s ezzel ellene dolgozik a kritika-mint-nyelv iménti explikációjának. Kényszerű választásaim egy részét ekképpen fölfedve nem marad más hátra, mint hogy — újabb rejtekhelyet keresve — átadjam a szót ...

*Szeged**Kovács Sándor*

Bodrossy M.: Valami elkezdődött

'92 június

Lecke*

Először is azon kellene elgondolkodnom, milyen okokból mutathatott a Collège de France hajlandóságot arra, hogy befogadjon egy magamfajta bizonytalan egyént, akiben minden egyes tulajdonság valami módon az ellentéte által megsemmisül. Hiszen — még ha egyetemi karriert futottam is be — nem rendelkezem azokkal a titulusokkal, melyek az ilyen pálya előtt rendszerint megnyitják az utat. És bár igaz, hogy munkámat sokáig az irodalomtudomány, a lexikológia, és a szociológia területén akartam folytatni, be kell ismernem, hogy csak esszéket írtam, s ez ambivalens műfaj, benne az írás az elemzéssel rivalizál. Továbbá igaz ugyan, hogy kutatásaimat nagyon korán a szemiotika születéséhez és fejlődéséhez kötöttem, de éppígy igaz az is, hogy nincs túl sok jogom képviselni azt, olyannyira hajlottam az alig létrejött definíció elmozdítására, és arra, hogy a modernitás excentrikus erőire támaszkodjam, a modernitás pedig a *Tel Quel*-hez közelebb állt, mint számos más folyóirathoz, melyek a világban a szemiológiai kutatások hatékonyságát bizonyítják.

Nyilvánvalóan tisztátalan egyént fogad be tehát falai közé az a ház, amelyben a tudomány, a tudás, a szigorúság és a fegyelmezett invenció uralkodik. Éppen ezért, talán óvatosságból, vagy talán annak a hajlandóságomnak engedve, mely gyakran segít ki intellektuális zavaromból egy kedvemre való kérdéssel, nem foglalko-

* BARTHES, Roland, *Leçon*, Paris, Ed. du Seuil, 1978.

zom azzal, hogy mi készíthette befogadásomra a Collège de France-ot — annál is inkább nem, mivel ennek oka elég bizonytalanoknak tűnik számomra —, ehelyett azokról az okokról szólnék, amelyek bennem, midőn e helyre belépek, inkább az öröm, mintsem a dicsőség érzetét keltik; hiszen a dicsőség lehet érdemtelen is, az öröm azonban sohasem az. Örömmel tölt el, hogy itt olyan szerzőkre vagy szerzők emlékére találok, akiket szeretek és akik a Collège de France-ban tanítottak, illetve tanítanak; először is természetesen Michelet-re, akinek azt köszönhetem, hogy intellektuális életem kezdetén felfedeztem a Történelem uralkodó helyét az antropológiai tudományok között, és az írás erejét, mihelyt a tudás belátja, hogy rá van utalva és neki kiszolgáltatott; azután, hozzánk már közelebb, Jean Baruzire és Paul Valéryre, akiknek az előadásait ifjúkoromban pontosan ebben a teremben hallgattam; azután, még ennél is közelebb hozzánk, Maurice Merleau-Pontyra és Émile Benveniste-re; ami pedig a jelent illeti, engedtessek meg nekem, hogy a barátság által megkövetelt diszkréciót áthágva megemlítsem Michel Foucault-t, akihez a szeretet, az intellektuális szolidaritás és a hála számai kötnek, mivel ő volt az, aki a Professzorok Tanácsának javaslatot tett erre a tanszékre és annak vezetőjére.

Most még komolyabb, mert felelősségteljesebb öröm ér: olyan helyre léphetek, melyet szigorúan *batalmon kívülinek* nevezhetünk. Hiszen, ha vehetném magamnak azt a bátorságot, hogy én magam értelmezzem a Collège-t, akkor azt mondanám, hogy olyan, mintha az intézmények sorában a Történelem egyik utolsó cselszövése lenne; a dicsőség rendszerint a hatalom hulladéka; itt a dicsőség abban áll, hogy eltünteti a hatalmat, hogy ő az érintetlen rész: a professzornak nincs más dolga, csak az, hogy kutasson és beszéljen — legszívesebben azt mondanám: az a dolga, hogy hangosan álmodja meg kutatásait — s nem az, hogy ítéljen, válaszson, kinevezzen, valamiféle irányított tudásnak vesse alá magát: óriási privilégium ez, majdhogynem igazságtalan is akkor, amikor a bölcsészeti tudományok a technokrata elvárás nyomása és az egyetemisták forradalmi vágya között a fáradtságtól darabjaikra hullanak. Kétségtelen, hogy a tanítás, de még az egyszerű beszéd sem nevezhető olyan tevékenységeknek — még ha nincsenek is az intézményesített felszentelések hatósugarán belül —, amelyek mentesek lennének minden hatalomtól: a hatalom (a *libido domi-nandi*) ott lapul minden diskurzusban, még akkor is, ha hatalmon

kívüli helyen folyik. Minél szabadabb tehát az oktatás, annál sürgetőbb elgondolkodni azon, hogy a diskurzus milyen feltételek mellett és milyen műveletek révén képes a mindent-birtokolni-akarástól megszabadulni. Véleményem szerint e kérdés megválaszolásának kell a most induló oktatás középpontjában állnia.

Itt tulajdonképpen közvetett módon, de makacsul a hatalomról esik szó. A modern «ártatlanság» úgy beszél a hatalomról, mintha csak egy lenne belőle: az egyik oldalon állnak azok, akiknek van, a másikon, akiknek nincs; azt hittük, hogy a hatalom mintaszerűen politikai tárgy; most azt hisszük, ideológiai tárgy is, hogy éppen ott rejtőzik, ahol először nem is érzékelhető, az intézményekben, az oktatásban, végtére azonban továbbra is egy van belőle. És ha a hatalom mégis megtöbbszöröződne, mint a démonok? «Légió a nevem» — mondhatná: mindenütt, mindenfelől, főnökök, jelentős vagy jelentéktelen apparátusok, elnyomott vagy elnyomó csoportok; «autorizált» hangok mindenütt, melyek önmagukat hagyták jóvá, hogy hallathassák a hatalom egészének diskurzusát: az arrogancia diskurzusát. Ebből rájöhetünk, hogy a hatalom a társadalmi érintkezés legkifinomultabb mechanizmusaiban is jelen van: nemcsak az államban, az osztályokban, a csoportokban, de még a divatban, a közvéleményben, az előadásokban, a játékokban, a sportban, a tájékoztatásban, a családi és magánkapcsolatokban is, sőt még azon felszabadító kezdeményezésekben is, melyek tagadni próbálják: hatalmi diskurzusnak nevezek minden olyan diskurzust, mely hibát szül, és büntudatot annál, aki részesül belőle. Némelyek azt várják tőlünk, entellektüelektől, hogy mindenkor a Hatalom ellen lépünk fel; de a mi igazi háborúnk máshol zajlik; háborút viselünk *valamennyi* hatalom ellen, s ez nem könnyű harc: mert a hatalom a társadalmi térben többszörös, a történelmi időben pedig, mintegy szimmetrikusan, folytonos: ha itt kiátkozzák, amott újra felbukkan; teljesen nem sorvad el sohasem: kirobbanthatunk akár forradalmat is, hogy elpusztítsuk, a hatalom nyomban újraéled, a dolgok új állapotában is újfent rügyeket hajt. E kitarás és mindenütt jelenvalóság oka az, hogy a hatalom nem csupán az ember politikai vagy történelmi történetéhez, hanem az ember egész történetéhez kapcsolódó transz-szociális organizmusnak a parazitája. Az a tárgy, amelybe a hatalom az emberi örökkévalóság

kezdete óta beleivódik, az a nyelvezet — vagyis, hogy még pontosabbak legyünk, annak szükségszerű kifejeződése: a nyelv.

A nyelvezet szabályrendszer, a nyelv ennek kódja. A nyelvben meglévő hatalmat azért nem látjuk, mert elfeledjük, hogy minden nyelv osztályozás, és minden osztályozás elnyomó jellegű; *ordo*, azaz elosztás és megfélemlítés. Jakobson bizonyította be, hogy valamely idiómát nem az definiál, amit az mondhatóvá tesz, hanem inkább az, amit mondania kell. A francia nyelv (ezek meglehetősen durva példák lesznek) arra kényszerít, hogy először önmagamat tételezzem alanyként, még mielőtt a cselekedetet kimondanám, amely már csak az én attribútumom lesz: amit csinálok, az csak létezésem következménye, folyománya; hasonlóképpen mindig választanom kell a hímnem és a nőnem között, a semleges vagy a komplex alak használata számomra tiltva van; sőt a *te*, illetve az *Ön* alakokkal kénytelen vagyok jelezni a másikhöz való viszonyomat is: érzelmi vagy szociális bizonytalansággal nem élhetek. Így tehát a nyelv, struktúrájából adódóan fatális elidegenítő kapcsolatot implikál. A beszéd, vagy méginkább a diskurálás nem kommunikálás, mint azt gyakran hangoztatják, hanem alávetettség: a nyelv mindenre kiterjedő nyelvtani vonzat.

Renantól idézek: «A francia, Hölgyeim és Uraim — mondta egyik előadásában — sosem lesz az abszurd nyelve; s nem lesz a reakció nyelve sem. Komoly reakciót francia nyelven nem nagyon tudok elképzelni.» Nos, a maga módján Renan élesszemű volt; rájött, hogy a nyelvet az általa megfogalmazódó üzenet nem meríti ki; a nyelv túlélheti az üzenetet és benne, gyakran iszonytató rezonanciával, nemcsak azt adhatja értésünkre, amit mond, hanem valami mást is, rányomva az egyed tudatos és logikus hangjára a struktúra uralkodó, makacs, kérlelhetetlen hangját, azaz a beszélő faj hangját; Renan tévedése történelmi, s nem strukturális jellegű volt; azt hitte, hogy a francia nyelv, melyet ő az ész által kialakítotttnak vélt, csakis demokratikus lehet. De a nyelv, mint az egész nyelvezet performanciája, sem nem reakciós, sem nem progresszív; egészen egyszerűen: fasiszta; hiszen a fasiszmus nem a kimondás megakadályozása, hanem éppen annak kikényszerítése.

Mihelyt szavakká formálunk valamit, mégha a szubjektum intimitásának legmélyén is, a nyelv a hatalom szolgálatába lép. Benne elkerülhetetlenül két összetevő rajzolódik ki: az állítás tekintélye, és az ismétlés nyájszelleme. Egyfelől a nyelv közvetlenül állító:

a tagadás, a kétség, a lehetőség, az ítélet felfüggesztése különleges operátorokat igényel, melyek maguk is a nyelvi álarcos játék résztvevői; amit a nyelvészek modalitásnak neveznek, az csak a nyelv kiegészítője, ez lesz az, mely által, mint valami folyamodvány által, megkísérelem a nyelv engesztelhetetlen, megállapító erejét megtörni. Másfelől a nyelvet alkotó jelek csak annyiban léteznek, amennyiben felismerik őket, azaz amennyiben ismétlődnek; a jel követő jellegű, nyájszellemű; minden jelben ott szunnyad a sztereotípiák szörnyetege: sehogy másként nem tudok beszélni, csak úgy, ha összegyűjtöm mindazt, ami a nyelvben *szanaszét hever*. Mihelyt beszélni kezdek, e két összetevő érinkezésbe lép bennem, egyszerre vagyok úr és rabszolga: nem elégszem meg annak ismétlésével, amit egyszer már elmondtak, nem elégszem meg azzal, hogy kényelmesen a jelek szolgálatába szegődjem: mondom, állítom, odavágom, amit ismételek.

A nyelvben tehát elkerülhetetlenül összefonódik szervilitás és hatalom. Ha nemcsak azt a képességet hívjuk szabadságnak, hogy kivonjuk magunkat a hatalom alól, hanem azt és leginkább azt, hogy senkit sem vetünk alá, akkor szabadság csak a nyelvezeten kívül létezhet. Sajnos az emberi nyelvezeten semmi sem esik kívül: zárt tárgyalás ez. Elhagyni csak a lehetetlen árán lehet: a misztikus különösség által, úgy, ahogyan azt Kierkegaard leírja, midőn Ábrahám áldozatát sohasem hallott, mindenféle beszédől, még a belső beszédől is mentes aktusként határozza meg, melyet a nyelvezet általánossága, nyájszelleme, moralitása ellen intézett; vagy a nietzschei *amen* által, mely olyan, mintha diadalmasan rúgna egyet a nyelv szervilitásán, amit Deleuze a nyelv „kísérleti köpönyegének” nevez. De számunkra, akik sem a hit lovagjai, sem emberfeletti emberek nem vagyunk, számunkra csak a nyelvvel való csalás, csak a nyelv rászedése marad. E kegyes csalást, e kitérőt, ezt a csodálatos csalétket, mely lehetővé teszi a hatalmon kívüli nyelv értését a nyelvezet folytonos fejlődésének ragyogásában, ez az, amit én *irodalomnak* nevezek.

Az *irodalom* szerintem nem egységes korpusz, nem művek sora, mégcsak nem is a kereskedelem vagy az oktatás egy területe, hanem bizonyos praxis, az írás-praxis nyomainak komplex írásjele. Lényegében tehát benne a szöveget, azaz a művet létrehozó jelen-

tők szövetét tartom szem előtt, mert a szöveg magának a nyelvnek a virágba borulása, és a nyelvet magán a nyelven belül kell legyőzni és eltéríteni: nem az üzenet által, melynek ő csak eszköze, hanem a szavak játéka által, melynek színháza. Nyugodtan mondhatom tehát, anélkül, hogy különbséget tennék közöttük: irodalom, írás vagy szöveg. Az irodalomban meglévő szabadság erői nem függenek sem az író civil személyiségétől, sem politikai elkötelezettségétől, hiszen ő is csak egy «monsieur» a sok közül, de még művének doktrinális tartalmától sem, hanem attól az elmozdító munkától, melyet a nyelvre gyakorol: ebből a nézőpontból Céline vagy Chateaubriand éppoly fontos, mint Victor Hugo vagy Zola. A forma felelősségét igyekszem szem előtt tartani itt; ez a felelősség azonban nem mérhető ideológiai terminusok által — az ideológia tudományai ezért voltak mindig is oly csekély hatással rá. Az irodalom erői közül hármat szeretnék megjelölni, melyeket három görög fogalom alá sorolok: *Mathésis*, *Mimésis*, *Semiosis*.

Az irodalom hatalmas tudás letéteményese. Egy olyan regény, mint a *Robinson Crusoe*, történelmi, földrajzi, társadalmi (koloniális), technikai, botanikai, antropológiai (Robinson a természetből jut el a kultúrához) ismeretek végtelen tárháza. Ha a szocializmus vagy a barbárság bármiféle túlkapásának következtében az oktatásból egyetlen diszciplína kivételével mindent száműzni kellene, akkor az irodalmat kellene megmenteni, hiszen az irodalom épületében minden tudomány jelen van. E tekintetben mondhatjuk azt, hogy az irodalom, akármilyen iskola nevében is szólaljon meg, abszolút értelemben, kategórikusan realista: ő maga a valóság, azaz magának a valóságnak a fénye. Mégis, — s ebben az értelemben az irodalom valóban enciklopédikus — megforgatja az ismereteket, közülük egyet sem rögzít, egyet sem fetisizál; közvetett helyet biztosít nekik, s ez az indirekt nagyon becses. Egyrészt utalhat az emberi tudás lehetséges területeire — a még nem is sejtettre, a még lezáratlanra: az irodalom a tudomány hézagaiban munkálkodik: hozzá képest mindig késésben van vagy éppen előtte jár; hasonló a bolognai kőhöz, mely éjszaka sugározza ki azt, amit napközben elraktározott, és ezzel az indirekt, elnyelt fénnel világítja be az új napot, az eljövendőt. A tudomány közönséges, az élet kifinomult, s az irodalomra azért van szükségünk, hogy ezt az eltérést korrigálhassuk. Másrészt az irodalom által mozgósított tudás sohasem teljes, sohasem végleges; az irodalom sohasem azt

mondja, hogy tud valamit, hanem azt, hogy tud valamiről; vagy méginkább azt, hogy tud valamiről valamit — sokmindent tud az emberről. Amit az irodalom az emberről tud, azt a nyelvezet nagy *pazarlásának* lehetne nevezni, azon nyelvezetének, amellyel az ember dolgozik és amely megdolgozza őt, akár úgy, hogy az irodalom reprodukálja a társadalmi rétegnyelvek sokféleségét, akár úgy, hogy e sokféleségből kiindulva, melynek repedezettségét érzékeli, olyan határ-nyelvezetet képzel el és próbál kidolgozni, mely annak nulla foka lenne. Az irodalom ugyanis a nyelvezetet színre viszi, ahelyett, hogy csupán használná, így a tudást a végtelen reflexivitás fogaskerék-szerkezetébe illeszti: az íráson keresztül a tudás szakadatlanul a tudásról gondolkodik, egy olyan diskurzus szerint, mely már nem episztemológiai, hanem drámai.

Manapság divatos a tudományok és az irodalom közötti ellentét kétségbevonása, amennyiben e két terület között, gyakran még határaikat is eltörölve, egyre több modelljellegű vagy módszerbeli kapcsolat létesül; s az is megeshet, hogy oppozíciójuk egyszer majd történelmi mítosznak fog tűnni. De a nyelvezet szempontjából, vagyis a mi pillanatnyi szempontunkból, ez az oppozíció nagyon is lényegbevágó; ami ugyanis általa egymással szembekeverül, az egyébként nem szükségképpen a valóság és a fantázia, az objektív és a szubjektív, az Igaz és a Szép, hanem egyszerűen csak a különböző beszédhelyek. A tudomány diskurzusa szerint — vagy legalábbis a tudomány egy bizonyos diskurzusa szerint — a tudás kijelentés; írásba foglalása pedig megformálás. A kijelentést, a nyelvészet hagyományos tárgyát, a megnyilatkozó távollétének produktumaként határozzák meg. A megformálás pedig, azáltal, hogy a szubjektum energiáját és helyét, sőt hiányát (ami nem feltétlenül távollétével egyenlő) is bemutatja, a nyelvezetnek magát a valóságát tartja szem előtt; felismeri, hogy a nyelvezet implikációk, hatások, utáncsengések, fordulatok, ellenfordulatok, mögöttes utalások hatalmas holdudvara; magára vállalja, hogy egy egyszerre makacs és utolérhetetlen, ismeretlen és bizonyos nyugtalanító családiasság alapján mégiscsak felismerhető szubjektumot hallhatóvá tegyen: a szavaim már nem pusztá eszközökként, illuzórikusan értelmeződnek, hanem kivetítések, robbanások, vibrálások, trükkök, machinációk, ízek gyanánt lövellnek elő: az írás a tudást ünneppé avatja.

Az általam javasolt paradigma nem követi a funkciók felosztását; nem áll szándékában az egyik oldalon a tudósokat, kutatókat, a másikon az írókat és esszéistákat felsorakoztatni; ellenkezőleg, éppen azt sugallja, hogy az írás mindenütt megtalálható, ahol a szavaknak ízüik van (*a* francia *savoir* és *savoir* szavaknak a latinban ugyanaz az etimológiájuk). Curnonski szerint a konyhában fontos, hogy «a dolgok ízeikben összetevőiket tükrözzék». Ami a tudást illeti, ahhoz, hogy a dolgok azok legyenek, amik, illetve amik voltak, szükség van erre az összetevőre, a szavak sava-borsára. A szavaknak ez az íze teszi a tudást mélyé és gyümölcsözővé. Tudom például, hogy a történettudomány Michelet számos állítását kétségbe vonta; de ez nem változtat azon, hogy Michelet valami olyat alapított meg, mint Franciaország etnológiája, és minden alkalommal, amikor valamely történész a szó legtágabb értelmében vett történelmi tudás elmozdításán fáradozik, bármiféle tárgyról legyen is szó, munkájában egész egyszerűen írásra lelünk.

Az irodalom másik nagy ereje az ábrázoló képesség. A legrégebbi időktől egészen az avantgard kísérletekig, az irodalom valaminek az ábrázolásával vesződik. Minek az ábrázolásával? Durva leegyszerűsítéssel azt mondhatnám: a valós [réel] ábrázolásával. A valós nem ábrázolható, s az irodalomnak éppen azért van története, mert az emberek mégis, szüntelenül szavakba akarják foglalni. Hogy a valós nem ábrázolható, csak megmutatható, ez többféle módon is kifejezhető: a valóst Lacannal együtt *lehetetlennek* definiálhatjuk, mely elérhetetlen és kicsúszik a diskurzusból, vagy topológiai terminusokkal élve megállapíthatjuk, hogy egy többdimenziós rendszert (a valóst) nem lehet egy egydimenziós rendszerrel (a nyelvezettel) lefedni. Márpedig az irodalom pontosan ezt a topológiai lehetetlenséget nem hagyja annyiban. Az emberek nem nyugszanak bele, hogy a valós és a nyelvezet között nincsen semmiféle párhuzamosság, s az irodalmat a maga szüntelen sürgölődésével pontosan e bele nem nyugvás hozza létre, mely talán magával a nyelvezettel egyidős. Elképzelhetnénk az irodalomnak, vagy méginkább: a nyelvi teremtésnek valamiféle történetét, amely a — gyakran nagyon is hóbortos — verbális *szükségmegoldások* története lenne, amelyeket az emberek azzal a szándékkal használtak, hogy redukálják, megszelidítsék, tagadják vagy éppen ellenkezőleg felvállalják azt, ami *mindig is* delírium, vagyis a nyelvezet és a valós egymásnak alapvető meg nem felelését. A tudás kapcsán

az imént azt mondtam, hogy az irodalom kategórikusan realista, amennyiben vágyának tárgya mindig is csak a valós lehet; most úgy fogalmaznék, természetesen anélkül, hogy önmagammal el-lentmondásba keverednék, hiszen a szót most hétköznapi értelmében használom, hogy az irodalom éppoly konokul irrealista is; értelmesnek tételezi a lehetetlen vágyát.

E funkció — mely meglehet perverz, ám mégis szerencsés — névvel is rendelkezik: utópikus funkciónak hívják. Itt találunk rá újra a Történelemre. Hiszen az irodalom a XIX. sz. második felében, a kapitalista szerencsétlenség egyik leglehangolóbb időszakában lelt rá Mallarméval, legalábbis nekünk, franciáknak, igazi arcára: a modernitásra — a mi akkor kezdődő modernitásunkra —, melyet azzal az újdonsággal határozhatunk meg, hogy *nyelvi utópiákat* eszel ki. Egyetlen «irodalomtörténet» (ha még születik egyáltalán) sem lenne kielégítő, ha a régiekhez hasonlóan megelégedne az iskolák egymásutániságának felvázolásával, anélkül, hogy jelezné azt a törést, mely egy új prófétaságot vezet be, az írás prófétaságát. A mallarméi, «Változtassuk meg a nyelvet» jelszó a «Változtassuk meg a világot» marxi jelszavának kísérője: Mallarménak *politikai* olvasata van mindazok számára, akik követték és mindmáig követik őt.

Ebből következik az irodalmi nyelvezet bizonyos etikája, melyet azért kell hangsúlyozni, mert sokan vitatják. Az írónak, az intellektüelnek gyakran szemére vetik, hogy nem a «mindenki» nyelvén ír. Ugyanakkor jó, hogy az embereknek egy idiómán — nekünk a francián — belül több nyelvünk is van. Ha törvényhozó lennék — abszurd feltételezés ez olyasvalaki számára, aki etimológiai értelemben «an-archista» — ahelyett, hogy a francia nyelv bármiféle egységesítését rendelném el, én inkább többféle francia nyelv egyidejű tanulását szorgalmaznám, melyek funkciójukat tekintve eltérőek, egymással viszont egyenrangúak lennének. Dante nagyon komolyan vívódik, milyen nyelven írja meg a *Convivio*-t: latinul vagy toszkánul? S egyáltalán nem politikai vagy polemikus okokból választja a vulgáris nyelvet: arra figyel, hogy a kettő közül melyik alkalmasabb témájának kifejtésére: e két nyelv — mint számunkra a klasszikus vagy a modern, az írott vagy beszélt francia — tehát olyan lehetséges készletet jelent, amelyből *a vágy igazságának megfelelően* merítve szabadnak érzi magát. Ez a szabadság olyan luxus, melyet minden társadalomnak meg kellene teremtenie

polgárai számára: annyi nyelvezet, ahány vágy: utópisztikus javaslat ez, hisz még egyetlen társadalom sem kész elfogadni, hogy több vágy is van. Hogy egy nyelv, bármilyen legyen is az, nem nyom el egy másikat; hogy az eljövendő beszélő alany lelkiismeret-furdalás nélkül, elfojtás nélkül élvezi, hogy két nyelvi instancia áll rendelkezésére, és hogy a perverziói szerint, nem pedig a Törvény alapján beszél egyiket vagy másikat.

Az utópia természetesen nem óv meg a hatalomtól: a nyelv utópiáját az utópia nyelveként nyerjük vissza — mely nem különbözik semmilyen más műformától. Elmondhatjuk, hogy azon írók közül, akik a nyelv hatalma elleni magányos harcból indultak ki, egy sem tudta vagy tudja elkerülni, hogy e hatalom visszanyerje őt, vagy a hivatalos kultúrába való posztumusz beépítése, vagy a mindenkori divat által, mely meghatározza arcukat és előírja számára, hogy alkalmazkodják ahhoz, amit elvárnak tőle. E szerzők előtt nincs más kiút, mint elmozdulni, azaz továbbállni — vagy a makacsul kitartani — vagy mindkettő egyszerre.

Makacsul kitartani annyit jelent, mint az irodalom Irreduktibilis voltát állítani: azt, ami önmagában ellenáll és túléli az őt körülvevő típus-diskurzusokat: a filozófiákat, a tudományokat, a pszichológiákat; úgy cselekedni, mintha az irodalom semmihez sem hasonlítható és halhatatlan lenne. Egy írónak — akin nem valamely funkció birtoklóját vagy egy művészet szolgáltóját értem, hanem bizonyos tevékenység alanyát — annak a leskelődőnek a makacságával kell rendelkeznie, aki minden más diskurzus kereszteződési pontjában áll, a doktrinák tisztaságához képest is *triviális* helyzetben (a *triviális* etimológiailag a három út kereszteződésében várakozó prostituált attribútuma). Makacsul kitartani tehát annyit jelent, mint helytállni az elsodródás és az elvárás minden erejével szemben, minden erejének ellenére. S az írás, pontosan azért, mert makacsul kitart, elmozdulásra kényszerül. Hiszen a hatalom hatalmába keríti az írás élvezetét, mint ahogy hatalmába kerít minden élvezetet, hogy manipulálja azt és belőle nyájszerű, nem pedig perverz produktumot hozzon létre, ugyanúgy, ahogy hatalmába keríti a szerelmi élvezet genetikai produktumát, hogy saját hasznára katonákat és harcosokat hozzon létre belőle. *Elmozdulni* annyit jelent tehát, mint odamenni, ahol senki sem vár, vagy még ennél is radikálisabb módon: *megtagadni* a korábban írottat (de nem feltétlenül a korábban gondoltat), ha a nyájhatalom

felhasználja és saját szolgálatába állítja azt. Pasolini ezért kényszerült arra, hogy *Az élet trilogiája* három filmjét «megtagadja» (a szó tőle származik), mivel rájött arra, hogy a hatalom felhasználja őket — létrehozásukat ugyanakkor nem bánta meg: «Azt gondolom — mondja egyik posztumusz szövegében —, hogy a cselekvés *előtt* soha nem kell tartani a hatalom és kultúrájának csatlakozásától. Úgy kell viselkedni, mintha ez a veszélyes eshetőség nem is létezne... Ugyanakkor azt gondolom, *utána* tudni kell számot vetni azzal, hogy adott esetben mennyiben használt fel bennünket a hatalom. És ha netán őszinteségünket vagy szükségletünket a szolgálatukba állították vagy manipulálták volna, akkor feltétlenül kell hogy legyen bátorságunk a megtagadáshoz.»

Ugyanakkor a makacs kitartás és az elmozdulás végső soron egyféle játékmódhoz tartozik. Ezért azon sem kell csodálkoznunk, ha a nyelvi anarchia lehetetlen horizontján — ott, ahol a nyelv megpróbál kibújni önnön hatalma, saját szervilitása elől —, találunk valamit, ami kapcsolatban áll a színházzal. A nyelv lehetetlenségének bemutatására két szerzőt idéztem: Kierkegaard-t és Nietzsche-t. Ennek ellenére mindkettő írt; de mindkettőjüknél identitásuk fonákján történt ez, a tulajdonnévvel való eszeveszett játékkal, a név kockáztatásával: egyikük szüntelenül álnévhez folyamodott, másikuk, amint arra Klossowski rámutatott, írói munkássága végén a ripacskodás határáig jutott. Azt mondhatjuk, hogy az irodalom harmadik ereje, tulajdonképpen szemiotikai ereje az, hogy inkább *játszik* a jelekkel, mintsem lerombolná azokat, olyan nyelvi gépezetbe illesztve, melynek ütközői és biztonsági zárai fel vannak feszítve, tömören fogalmazva, magán a szolgai nyelven belül hozza létre a dolgok igazi heteronímiáját.

S ezzel eljutottunk a szemiológiáig.

Először is újra el kell ismételnem, hogy a tudományok (legalábbis azok, melyekről van némi fogalmam) nem örökkévalóak: olyan értékek, melyek a Tőzsdén, a Történelem Tőzsdéjén emelkednek és esnek: e tekintetben elég csak a Teológia tőzsdei sorsára emlékeztetni, amely ma kicsiny diskurzus, valamikor viszont olyanmilyre szuverén tudomány volt, hogy a hét szabad művészetten kívül és fölé helyezték. Az úgynevezett humán tudományok törekvése talán azzal magyarázható, hogy ezek az *előre nem látha-*

tó dolgok tudományai (innen az Ökonómia keserű szájíze és taxonómikus rossz közérzete) — s ez a tudomány-ideát közvetlenül módosítja: maga a vágy tudománya, a pszichoanalízis sem kerülheti el halálát, bár sokat köszönhetünk neki, miként a Teológiának is: hiszen a vágy erősebb, mint interpretációja.

A szemiológia, amely kanonikusan a jelek, az összes jel tudományaként definiálható, operatív fogalmai által a nyelvészetből származik. De maga a nyelvészet, nekem legalábbis úgy tűnik, kicsit az ökonómiára emlékeztetően (s ez az összehasonlítás nem jelentőség nélküli), éppen a szétrobbanás útján van: egyrészt vonzódik valamiféle formális pólus felé, s ezt az utat követve, az ökonometriához hasonlóan, egyre inkább formalizálódik; másrészt egyre több tartalmat vonz magához, melyek eredeti területéhez képest mind távolabb esnek; éppen úgy, ahogyan az ökonómia tárgya manapság mindenütt, a politikában, a szociálisban, s a kulturálisban is fellelhető, a nyelvészet tárgya sem ismer határokat: a nyelv, Benveniste egyik intuitív megjegyzése szerint, maga a szociális. Röviden tehát a nyelvészet, a túlzott aszkézis vagy a falánkság következtében, véznán vagy túlsúlyosan, részeire hullik. Én a nyelvészet e dekonstrukcióját nevezem *szemiológiának*.

Láthatták, hogy előadásom folyamán a nyelvről lopva a diskurzusra tértem át időnként, hogy aztán visszatérjek, néha figyelmeztetés nélkül, a diskurzusról a nyelvre, mintha csak ugyanarról a tárgyról lenne szó. Ma valóban úgy hiszem, hogy a választott összefüggések szempontjából nyelv és diskurzus oszthatatlanok, hiszen ugyanazon hatalmi tengely mentén mozognak. Mégis, ez a Saussure-re visszavezethető distinkció (hasonlóan a «Nyelv/Be-széd» fogalompárhoz) kezdetben nagy szolgálatokat tett; bátorságot adott a szemiológiának az indulás idején; ennek az oppozíciónak a segítségével tudtam a diskurzust egy grammatikai példára visszavezetni és lekicsinyíteni, s így reménykedhettem abban, hogy befoghatom hálómba az egész emberi kommunikációt, éppen úgy, ahogyan Wotan és Loki megkötözték a kicsiny varangyos békává változott Alberichet. De a példa nem «maga a dolog», és a nyelvi dolog nem tarthatja meg magát a mondat határai között. Nem csupán a fonémák, a szavak és a szintaktikai fordulatok szabadsága korlátozott, mivel nem kombinálhatóak tetszés szerint; a diskurzus egész szövetét retorikai szinten tömeges és elmosódott, grammatikai szinten bonyolult és kifinomult szabályok, kényszerek, függő-

ségek, korlátozások egész hálózata rögzíti: a nyelv beleömlik a diskurzusba, a diskurzus visszaárad a nyelvbe, egyik mindig ott marad a másik alatt, mint a kézreütödsdi játékban. A nyelv és a diskurzus közti különbségtétel így már csak átmeneti műveletnek tűnik — alapvetően olyasvalaminek, amit «meg lehet tagadni». Eljött az az idő, amikor már csak egyetlen hangot hallottam, mintha süketség hatalmasodott volna el rajtam, a nyelv és a diskurzus összekeveredett hangját. Akkor úgy tűnt számomra, hogy a nyelvészet hatalmas maszlagon dolgozik, olyan tárgyon, melyet jogtalanul mosott tisztává és makulátlanná, a diskurzus motringjába törölve kezeit, mint Trimalchion rabszolgái hajába. Ennélfogva a szemiológiára várna az a munka, hogy a nyelv tisztátalanságának, a nyelvészet hulladékának, az üzenet közvetlen korrupciójának összegyűjtésére induljon: nem kevesebbet kellene egybehordania, mint a vágyakat, a félelmeket, az arckifejezéseket, a megfélemlítéseket, a közeledéseket, a gyengédség megnyilvánulásait, a tiltakozásokat, a megbocsátásokat, az agressziót, a zenét, mindazt, amiből az aktív nyelv összeáll.

Tudom, mennyire személyes ez a meghatározás. Tudom azt is, hogy mire kényszerít: bizonyos értelemben s paradox módon az egész szemiológia elhallgatására, mely még keresi önmagát, de máris a jelek pozitív tudományának vallja magát, amely folyóiratok hasábjain, egyesületekben, egyetemeken és oktatási központokban fejlődik. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a Collège de France intézményében való tanszékalapítás, szándékát tekintve nem annyira bizonyos tudományág szentesítésére irányul, mint amennyire bizonyos individuális munka, valamely egyéni kaland folytatásának elősegítésére. Márpedig a szemiológiát, legalábbis az én esetemben, tisztán a szenvedély mozgatja: számomra úgy tűnt (1954 táján), hogy a jelek tudománya aktiválhatná a társadalomkritikát, és hogy Sartre, Brecht és Saussure egymásra találhatnának e cél jegyében; tulajdonképpen annak megértéséről (vagy leírásáról) volt szó, hogy a társadalom miként hoz létre sztereotípiákat, azaz a művi csúcsait, melyeket aztán veleszületett jelentéseként, azaz a természetes csúcsaiként rögtön el is fogyaszt. A szemiológia (legalábbis az én szemiológiám) intoleranciából született; intoleranciából a rosszhiszeműség és jó lelkiismeret e keverékével szemben, mely jellemző az általános erkölcsiségre, s melyet Brecht —

támadólag — Nagy Megszokásnak nevezett. *A hatalom által megdolgozott nyelv*: ez volt ezen első szemiológia tárgya.

A szemiológia ezután elmozdult, más színezetet kapott, bár továbbra is megőrizte tárgyát, a politikát — mert más tárgy nem is létezik. Elmozdulásának oka, hogy 68 májusának törése nyomán az intellektuális társadalom megváltozott. Egyrészt, a kortárs munkák módosították és módosítják a társadalmi és a beszélő szubjektumról kialakult kritikai képet. Másrészt, kitűnt, hogy a tiltakozó apparátusok megsokszorozódásával maga a hatalom, mint diskurzív kategória, megosztódott, eláradt mindenfelé, mint a víz, mivel minden egyes ellenzéki csoport a maga módján lobbyba tömörült, és saját nevében a hatalom diskurzusának, az univerzális diskurzusnak a hangján szólt: egyfajta morális izgalom járta át a politikai testületeket, és a hangnem fenyegető volt még akkor is, ha az élvezet javára állítottak fel követelményeket. Láttuk, hogy a követelt felszabadulások, a társadalom, a kultúra, a szexualitás felszabadulásai miként fejeződtek ki a hatalmi diskurzus bizonyos faja-ként: azzal kérkedtünk, hogy láthatóvá tettük azt, amit korábban eltiportak, s közben nem vettük észre, hogy a másik oldalon mit tiportunk el mi magunk.

Ha az a szemiológia, amiről én beszélek, ekkor visszatért a Szöveghez, azt azért tette, mert az apró hatalomgyakorlások eme koncertjének idején számára a Szöveg a *hatalomtól való mentesség* jelének tűnt. A Szöveg magában hordja azt az erőt, hogy a nyáj-szellemű (egységessé tömörülő) beszéd elől mindig tovább meneküljön, még akkor is, ha az arra törekszik, hogy a Szövegben újjá alakuljon; a Szöveg mindig újra kihajt, kicsit előrébb — s ezt a *fala morgana*-szerű mozgást próbáltam meg az előbb az irodalomról szólva körülírni és igazolni — újra kihajt valahol másutt, egy még nem osztályozott, ha szabad így mondani, atopikus helyen, messze távolodva a politizált kultúra *toposzaitól*, «a fogalom-, faj-, forma-, cél- és törvényalkotás kényszerétől... az egybecsengő esetek világától», melyről Nietzsche beszél; futólag könnyedén megemelinti az általánosság, a moralitás, az in-differencia (válasszuk csak el a fosztóképzőt hangsúlyosan a tőtől) köpönyegét, mely kollektív diskurzusunkra nehezedik. Irodalom és szemiológia így módon egyesülnek, hogy kölcsönösen korrigálják egymást. Egyrészt, a régi vagy új szöveghez való szüntelen visszatérés, valamint az írásban, azaz a legkomplikáltabb (mert készen kapott jelekkel operáló)

jelentés-rögzítési praxis egyikében való rendszeres alámerülés arra kényszeríti a szemiológiát, hogy a differenciákkal dolgozzon, és visszatartja attól, hogy dogmatikussá váljon, «megmerevedjék» — hogy univerzális diskurzusnak tartsa magát, hiszen nem is az. A szövegre vetett szemiotikai pillantás a maga részéről arra kényszerít, hogy visszautasítsuk azt a mítoszt, amelyhez rendszerint azért folyamodunk, hogy megvédjük az irodalmat az őt körülvevő és fenyegető nyájbeszédtől; és megvédjük a tiszta kreativitás mítoszát: a jelet tisztázni — vagy újra-tisztázni — kell, hogy még megtevéstőbb legyen.

Az a szemiológia, amelyről beszélek, egyszerre *negatív* és *aktív*. Ha valaki egész élete során, jóban-rosszban, ezért az ördögösségért, azaz a nyelvezetért küzdött, csak megbabonázva állhat a nyelvezet ürességének formái előtt — melyek alapvetően különböznek a benne található „űrtől”. Az itt javasolt szemiológia tehát negatív — vagy méginkább, bármely súlyos is e megfogalmazás: *apofatikus*: nem azért, mert a jelet tagadja, hanem mert tagadja azt a lehetőséget, hogy a jelnek pozitív, rögzült, történetietlen, testetlen, egyszerűval tudományos jelleget lehetne tulajdonítani. Ennek az apofatizmusnak legalább két olyan következménye van, melyek a szemiológiaoktatás számára közvetlenül érdekesek lehetnek.

Az első az, hogy maga a szemiológia, bár eredetileg, mint nyelvezetről szóló nyelvezetnek, minden feltétele meglett volna erre, nem lehet metanyelv. A jelről gondolkodik, s pontosan ezért fedezi fel, hogy az egyik nyelvnek a másikhoz való mindenféle külsődleges kapcsolata *hosszú távon* tarthatatlan: az idő felőrli, élettelené teszi távolságtartó képességemet, ezt a távolságot elmeszesíti: nem tudok egy életen át a nyelven *kívül* létezni, és azt céltáblaként használni, de nem tudok a nyelven *belül* létezni sem, úgy, hogy fegyverként használjam azt. Ha igaz, hogy a tudomány tárgya éppen az a tárgy, mely nem engedi láthatóvá válni önmagát, és végül is a *spectaculum*nak e visszatartását nevezzük «meta-nyelv»-nek, akkor kénytelen vagyok elfogadni, hogy midőn a jelekről jelekkel beszélek, e bizarr egybeesésnek, e különös kancsalságnak a látványa azokhoz a kínai árnyjátékosokhoz tesz hasonlatossá, akik kezeiket és a szimulált nyúl, kacsza és farkas árnyképét egyszerre mutatják. És ha egyesek e tényt arra használják, hogy

tagadják az aktív — írásban megnyilatkozó — szemiológia és a tudomány bármiféle kapcsolatát, meg kell értetni velük azt, hogy a metanyelvet és a tudományt csak egy olyan episztemológiai visszaélés következtében azonosítjuk egymással, mely *éppen kezd is kimerülni*, mintha az egyik a másiknak szükséges feltétele lenne, pedig az csak annak történelmi, tehát támadható jele; időszerű lenne a metanyelvészetet, amely épp olyan ismertetőjegy, mint egy másik, elkülöníteni a tudományostól, melynek kritériumai másutt vannak (mellékesen megjegyezzük, hogy talán éppen a megelőző tudomány lerombolása az, ami tulajdonképpen tudományos).

A szemiológia kapcsolatban áll a tudománnyal, de nem önálló diszciplína (ez apofatizmusának második következménye). Miféle kapcsolat ez? Szolgáloi kapcsolat: bizonyos tudományokat segíthet, egy időre útítársként melléjük szegődhet, olyan működési szabályzatra tehet javaslatot, amelyből kiindulva minden tudománynak meg kell határoznia saját korpuszának sajátosságait. Így, a szemiológia legkifejtettebb része, az elbeszéléselemzés, szolgálattal tehet a Történelemnek, az etnológiának, a szövegkritikának, az egzegézisnek és az ikonológiának egyaránt (minden kép bizonyos értelemben elbeszélés). Másként megfogalmazva, a szemiológia nem sematikus rács, nem teszi lehetővé a valós közvetlen felfogását egy olyan általános sorvezető ráillesztésével, mely világossá tenné azt; inkább arra törekszik, hogy a valóst helyenként és időnként életre keltse, s azt mondja, hogy a valós életrekeltési effektusai sematikus rács nélkül is lehetségesek: a szemiológia pontosan akkor nem kelt életre semmit sem, amikor sematikus rács akar lenni. Ebből adódik, hogy a szemiológia egyetlen diszciplínával szemben sincs helyettesítő szerepben: azt szerettem volna, hogy a szemiológia ne lépjen egyetlen más kutatás helyébe sem, hanem pont ellenkezőleg, segítse valamennyit, hogy székhelye egyfajta mozgó tanszék legyen, a ma tudományának jokere, mint ahogy a jel maga is a diskurzus jokere.

Ez a negatív szemiológia aktív szemiológia: a halálon kívül bontakozik ki. Ezen azt értem, hogy nem bizonyos «szemiofizisen», a jel élettelen természetességén nyugszik, és nem is «szemioklastia», a jel destrukciója. Inkább, hogy tovább vigyük a görög paradigmát: *szemiotrópia*: a jel felé fordulva annak igézetében él és úgy fogadja, úgy tekinti, s szükség szerint úgy imitálja azt, mint egy képzeletbeli jelenetet. A szemiológus tulajdonképpen tehát művész len-

ne (e szó itt sem nem magasztaló, sem nem lekicsinylő: csak bizonyos topológiára vonatkozik): úgy játszik a jelekkel, mint valami tudatos csábítással, melynek varázsát ízlelgeti, s azt akarja, hogy mi is ízlelgessük és megértsük azt. A jel — legalább is az, amelyet ő lát — mindig közvetlen, egyféle evidencia által szabályozott, mely rögtön szemébe szökik, mint a Képzeletbeli elszabadulása — s ezért a szemiológia (talán újfent pontosítanom kellene: a most és itt beszélő szemiológiája) nem hermeneutika: inkább ábrázol, semmint vájkál, inkább *via di porre*, mintsem *via di levare*. Kedvenc tárgyai a Képzeletbeli szövegei: azok az elbeszélések, képek, portrék, kifejezések, idiolektusok, érzelmek, azok a struktúrák, melyek a valószerűség látszatával és a valóság bizonytalanságával egyszerre játszanak. Szívesen nevezném «szemiológiának» a műveletek azon lefolyását, melynek során lehetséges — legalábbis elvárásaink szerint — a jellel úgy játszani, mint festett kendővel, vagy méginkább úgy, mint egyféle fikcióval.

A képzeletbeli jel felett érzett örömünk okát ma már megérthetjük, mégpedig azon újabb változások folytán, melyek inkább a kultúrát érintették, mint a társadalmat magát: az új helyzet módosítja az általam említett irodalom erőinek felhasználását. Egyfelől és legelőször, a Felszabadulás óta fokozatosan kimerül, széthullik és elhal, a két háború közötti időszak utolsó túlélőivel együtt, a minden kiváló érték szent letéteményesének ismert nagy francia író mítosza; új *típus* lép színre, akit már — vagy még — nem tudunk hogyan nevezni: író? entellektüel? szkriptor? Mindenesetre az irodalomból eltűnik a *mesterségbeli tudás*, az író nem brillírozhat többé. Másfelől, 68 májusa az oktatás válságát juttatta kifejezésre: a régi értékek többé nem adhatók tovább, már nincsenek forgalomban, már nincsenek hatással; az irodalmat nem tekintik többé szentnek, az intézmények gyengék ahhoz, hogy megvédjék és a humánium implicit modelljeként terjesszék őt. Ez nem azt jelenti, hogy az irodalmat le akarnák rombolni; hanem azt, hogy *már nem őrzik*: ez tehát az a pillanat, amikor megközelíthetővé válik. Az irodalmi szemiológia lenne az az utazás, amely lehetővé tenné, hogy az örökösök nélkül maradt, szabad tájékon partra szálljunk: nincsenek már ott sem angyalok, sem sárkányok, hogy megvédelmezzék; a tekintet — nem minden perverzió nélkül — olyan régi és szép dolgokra eshet, melynek jelentetteje absztrakt,

elavult: egyszerre dekadens és profetikus pillanat, a lágy apokaliptikus pillanata, a legnagyobb öröm történelmi pillanata.

Ha tehát ebben az oktatási folyamatban, helyzetéből adódóan, nincsen semmi szentesíteni való sem, hacsak nem a hallgatók hűsége, ha tehát a módszer szisztematikus eljárásként szerepel, akkor nem lehet olyan heurisztikus, amely céljául bizonyos megfigyélések létrehozását és eredmények posztulálását tűzné ki. Ebben az esetben a módszer csak magára a nyelvezetre irányulhat, amennyiben a nyelvezet minden *megmerevedő* diskurzus megghiúsításaért küzd: ezért tűnik igaznak az, hogy maga e módszer Fikció: feltevés, melyet már Mallarmé is megfogalmazott, amikor nyelvészeti disszertáció készítésének gondolata foglalkoztatta: «Minden módszer fikció. A nyelvezet a fikció eszköze: mely a nyelvezet módszerét követi: az önmagára reflektáló nyelvezetét.» Nagyon remélem, hogy az itt eltöltendő évek alatt folyamatosan sikerül megújítanom az előadás, ill. a szeminárium prezentálásának módját, röviden arról van szó, hogyan «tartsunk» előadást anélkül, hogy kinyilatkoztatnánk: ez tehát a módszertani tét, a *quaestio*, a megvitatandó pont. Hiszen végül is nem az oktatás által hordozott tudás vagy kultúra bizonyul elnyomónak, hanem azok a diskurzusformák, melyeken keresztül azok bemutatásra kerülnek. Mivel ezen oktatásnak a tárgya, miként azt sejtetni próbáltam, a hatalmának fatalitásában felfogott diskurzus, a módszer valójában csak a hatalom akadályozását, a tőle való elszakadást vagy legalábbis a hatalom csökkentését lehetővé tevő eszközökre irányulhat. Egyre inkább meggyőződöm arról, akár íróként, akár oktatóként, hogy ennek az elszakadási módszernek az alapvető művelete, ha írunk, a fragmentáció, ha előadunk, a kitérés, illetve egy értékesen kétértelmű szóval élve: a *kirándulás*. Szeretném, hogy az itt egymásba fonódó beszéd és hallgatás az anyja körül játszadozó gyermek jövés-menésére hasonlítana; eltávolodva, majd egy kavicssal, vagy egy gyapjúszállal a kezében visszatérve, a gyermek egy egész játékvilágot rajzol ki ezáltal a békés középpont köré, amelyen belül a kavics és a gyapjú végül is kevésbé fontosak, mint magának az adásnak a buzgalma.

Amikor a gyermek ekként cselekszik, nem tesz mást, mint teret enged bizonyos vágy jövés-menésének, melyet vég nélkül prezentál és reprezentál. Őszintén hiszem, hogy az ilyen jellegű oktatási folyamat kezdetén mindig olyan fantáziaképet kell kijelölni, mely

évről évre változhat. Mindez, úgy érzem, provokatívnak tűnhet: hogyan is merjünk beszélni, egy bizonyos intézmény keretei között, legyen bármily szabad is az, fantazmatikus oktatásról? Ugyanakkor, ha a humán tudományok legbiztosabb pontjára, a Történelemre vetünk egy pillantást, vajon figyelmen kívül hagyható-e, hogy az a fantáziával állandóan kapcsolatban áll. Éppen ez az, amit Michelet megértett: a Történelem tulajdonképpen a fantazmatikus helynek, ti. az emberi testnek, par excellence története; Michelet ebből a fantáziaképből kiindulva, mely nála a múltbeli testek lírai feltámadásával áll kapcsolatban, a Történelemből hatalmas antropológiát tudott csinálni. A tudomány születhet tehát fantáziaképből is. A tanárnak évről évre, amikor utazásának irányáról dönt, bizonyos — kimondott vagy kimondatlan — fantáziaképhez kell visszatérnie; ily módon elkerüli azt a helyet, ahová várnák őt, amely — mint tudjuk — az Apa helye, a mindig halotté; hiszen egyedül a fiúnak vannak fantáziaképei, egyedül a fiú élő.

A minap újraolvastam Thomas Mann *Varázsbegy* című regényét. A könyv olyan betegséget visz színre, melyet én is jól ismerek, a tuberkulózist; az olvasás során tudatomban e betegség három pillanata merült fel: a cselekmény ideje, amely az 1914-es háború előtt játszódik, saját betegségeim ideje 1942-ből, és a jelen, amikor is a kemoterápia által legyőzött baj arculata ma már egyáltalán nem olyan, mint régen volt. Márpedig az általam megélt tuberkulózis, jelentéktelen apróságoktól eltekintve, a *Varázsbegy* tuberkulózisa: a két pillanat, mely egyformán távol van saját jelenemtől, összekeveredett. Elképedve vettem észre ekkor (csak az evidenciák tudnak elképesztetni), hogy *saját testem történelmi*. Bizonyos értelemben testem Hans Castorpéval, a *Varázsbegy* főhőisével egykorú; testem, mely akkor még meg sem született, 1907-ben, abban az évben, amikor Hans berendezkedett a «felső világban», már húsz éves volt; testem jóval idősebb, mint én, mintha mindig megőriznének azoknak a társadalmi félelmeknek a korát, amelyekhez — az élet véletlenei folytán — közel kerültünk. Ha tehát élni akarok, el kell felejtennem testem történelmi voltát, abban az illúzióban kell ringatnom magam, hogy a jelen fiatal testekkel vagyok egykorú, nem az én saját múltbeli testemmel. Azaz periodikusan újjá kell születnem, fiatalabbá kell tennem magam annál,

mint amilyen vagyok. Michelet ötvenegy éves korában kezdte a maga *vita nuova*ját: új mű, új szerelem. Idősebb fejjel, mint ő (e párhuzam érezhetően a szeretet jele), én magam is olyan *vita nuova*ba lépek, melyet ezen új hely, ezen új vendégszeretet határoz meg. Arra vállalkozom tehát, hogy magával ragadjon minden élő élet ereje: a feledés. Megvan annak a kora, amikor azt tanítjuk, amit tudunk; eljön azonban azé is, amikor azt tanítjuk, amit nem tudunk: ezt hívják *kutatásnak*. Most talán egy másik tapasztalat kora jön el: a „*ki-tanulása*” [désapprendre], annak a kora, hogy teret engedjünk az előre nem látott átdolgozásnak, amelyet a feledés kényszerít azon tudásoknak, kultúráknak, hiteknek a lerakódására, melyeken az ember keresztülment. Ennek a tapasztalatnak azt hiszem, nagyon illusztris és divatjamúlt neve van, melyet most az etimológiai jelentések kereszteződésében, komplexus nélkül használok: *Sapientia*: semmi hatalom, csipetnyi tudás, csipetnyi bölcsesség, és a lehető legtöbb íz.

Párizs
Szeged

Roland Barthes
Fordította: Gyimesi Timea

A fordító megjegyzése

Az itt közölt szöveg Roland Barthes-nak a Collège de France-ban, 1977. január 7-én elhangzott székfoglaló beszéde. A szövegben előforduló szakkifejezések egy részét magyar nyelven a már szükségszerű tökéletlenségük ellenére elfogadott kifejezésekkel adtam vissza. Így lett a *langage* nyelvezet, a *langue* nyelv, a *parole* beszéd, a *signifiant* jelentő, a *signifié* jelentett. A magyar tudományos nyelvben ezek a kifejezések inkább magyar formájukban rögzültek, nem így a francia-angol *discours* szó (beszéd, előadás), mely magyar átírásban *diskurzusként* megőrizte az eredeti alakját. Hiszen a fogalom pontos jelentését, konnotációs mezejét egyetlen magyar szóval visszaadni igencsak nehéz lenne. Szólnunk kell a barthes-i szövegben egyszer előforduló fogalomról, a «pratiques signifiantes»-ról, mely a szemiológia szövegelméletének egyik alapkategóriája. A szöveg, mint «jelentő gyakorlat» [jelentési folyamat, ill. jelentő/és-rögzítési folyamat/gyakorlat/praxis], teatralizálja azt a munkát, azt a gyakorlatot (írás), amelyen keresztül a szubjektum és a *langage* összetetallokozik. Gyakorlat azért, mert a jelentés nem absztrakt szinten (a *langue* szintjén)

jön létre, miként azt Saussure posztulálta, hanem bizonyos operáció, bizonyos munka folyamatainak eredményeként, amelyekbe a szubjektum és a Másik (Autre) vitája beleíródik. Általa a langage újra aktiválódik, de nem a felfogás aktusát implikálva, hiszen erre a szubjektumra már nem jellemző a karteziánus *cogito* csodálatos egysége, inkább annak plurális/többszörös volta. Ehhez a többszörös szubjektumhoz leginkább a freudi, majd a lacani pszichoanalízis tudott közeledni.

A *szöveg élvezete* (Le plaisir du texte, 1973), a *Szerelmes beszédtörések* (Fragments d'un discours amoureux 1977) szerzője — természetesen nem véletlen a találomra odavetett két mű említése, hiszen mindkét „írás” a kései, a dekonstrukció felé közeledő Barthes nyoma — ez alkalommal sem okoz csalódást olvasóinak, hallgatóinak. A Collège de France előadótérképében a hatalmat leckéztető Barthes meglepő gondolatvezetését, sziporkázó logikáját élvezhetjük mi is e szöveget olvasva. Analízisében a hatalomtól a nyelvig, a nyelvtől a vágyig jut el, rövid áttekintést adva saját belső szemléletének útjáról, a nyelvről és az irodalomról való gondolkodás pillanatairól, arról, hogyan siklik az irodalmi kritika tekintete a szemiológiáról a pszichoanalízisre, továbbá arról, hogyan erotizálódhat és erotizálódik is a „diskurzus”, a mi mostani diskurzusunk.

A hatalom és a nyelv bonyolult és szükségszerű összefüggéseit boncolgatja, s ebben az általános függőségben az irodalmat tartja az egyetlen lehetséges kibúvónak, az egyedüli szűz területnek, szentélynek, (s ha úgy tetszik a différence a-jának), ahova talán a nyelvi rendszerek elnyomását megtréfálva mi, e diskurzus értői is beléphetünk.

Szeged

Gyimesi Tímea

CYMBALUM MUNDI*

avagy a nagy CSINNADRATTA

(2. rész)**

III. PÁRBESZÉD

Szereplő személyek: MERCURIUS, CUPIDO, COELIA,
PHLEGÓN, STATIUS, ARDELIO.²²

MERCURIUS. Fel sem tudom fogni, hogy lehet ekkora türelme Jupiternek. Lycaon²³ bűne, ami miatt özönvízzel büntette egykor a földet, meg sem közelíti förtelmességében ezt a gonosztettet. Nem is tudom, mivel magyarázható, hogy villámaival nem zúzta szét és nem pusztította el e szerencsétlen világot, hisz ezek a hálátlan lények nem csupán arra vetemedtek, hogy itt tartsák a földön a könyvét, amelyben jövőbelátó tudománya rejlik, hanem csúfot űzve belőle olyan irományt küldtek el helyette, amelyben részlete-sen leírják az ifjak játszadozásait és a szeretkezés pajkosságait, amelyeket az istenek és az emberek egyaránt művelnek titokban,

* *Bonaventure Des Périers ? Cymbalum mundi*, Texte établi par Peter Hampshire Nurse, préface de Michael A. Screech, Droz, Genève, 1983.

** Az előző részt lásd a Pompeji 1992/4. számában.

²². Cupido: a szerelem latin istene. Coelia: Anélkül, hogy valós személyt keresnének a név mögött, maga a latin név elég pontosan meghatározza hölgy vallásos aspirációinak a jellegét. Phlegón: a napszekér egyik lovának a neve. Statius: egy római lovas szolgája a *Noctes Atticae* című latin műben. Ardelio: *ardeo* = minden lében kanál.

²³. Lúkaón: Árkádia gonosz, emberáldozatokat hozó királya, akit Zeusz farkassá változtatott.

's nem mulasztott el (úgy hírlík) Júnó sem megtapasztalni. De benne van az is a könyvben, hogyan lett bikává maga Jupiter, hogy elrabolja Európát, hogyan szeretkezett hattyú alakjában Lédával, hogyan vette fel Amphitrió alakját, hogy könnyebben bújhasson Alkméné ágyába, és arról is olvashatni, amikor aranyesőként élvezte Danaét, vagy amikor Diána, pásztor, tűz, sas, kígyó képében csintalankodott²⁴; csupa olyan dolgok ezek, amiket nem illik az emberek tudomására hozni, írásban pedig különösen nem. Gondolják csak el, ha egyszer Júnó kezébe kerül ez a könyv, és tudomására jut mind eme hőstett, mekkora lenne a patária! Tátva a szám a csodálkozástól, hogy még nem taszított a mélybe, mint egykor Vulcanusszal²⁵ tette, aki sánta maradt, és marad örök életére, úgy összetörte magát. Kitértem volna a nyakamat, annál is inkább, mivel nem voltak felszerelve bokáimra a szárnyacskák, amelyek repülni segíthettek volna. Istenemre, való igaz, hogy részben én vagyok a hibás a történetekért, jobban kellett volna vigyáznom, amikor kötetni vittem a könyvet. Dehát mit tehettem volna? A Bacchanáliák²⁶ előestéje volt, koromsötét; és annyi volt a komisióm, hogy azt sem tudtam, hol áll a fejem. Másrészt bíztam a könyvkötőben, rendes embernek látszott, és az is, amint azt az általa szépen bekötött értékes könyvek bizonyítják. Voltam nála azóta, ám esküvel esküszik, hogy azt a könyvet adta vissza, amelyet nála hagytam, és biztos lehetek, hogy nem nála cserélődött ki. Pontosan hol is jártam azon a napon? — Ezt kell végiggondolni. Talán azok a csibészek lophatták el és cserélhették ki, akikkel a *Fehér Szén* fogadóban ittam együtt. Elég hosszú időre magukra hagytam őket, amikor elmentünk lefejtetni a bort. És esküszöm, nem értem: hogy nem szégyenli magát a vén fecsegő! Nem volt

²⁴. Európa: föníciai királylány, akit Zeusz bika képében elrabolt. Amphitrió: Amphitruón Zeusz által felszarvazott Alkméné férje. Léda: Tündarosz spártai király Vénusz által hattyú formájában elcsábított felesége. Danaé: A görög hőstörténetek alakja, Danaosz-lány, akit Zeusz aranyesőként tett magáévá Perseus e nászból született. Diána: A görög Aphrodité (a szerelem istennője) latin változata, Zeusz/Jupiter lánya és szeretője.

²⁵. Vulcanus: Héphaisztosz latin megfelelője, a kovács isten.

²⁶. Bacchanáliák: Bacchus istent ünneplő összejövedelek, amelyeket mint erkölcstelenedeket és az állam biztonságára veszélyeseket ie. 186-ban betiltottak Rómában.

képes kiolvasni a könyvből (pedig ebben van minden tudománya), hogy mi történhet magával a könyvvel? Azt hiszem elvakította a saját fénye, mert végtére is, ennek a balesetnek éppen úgy írva kellett lennie benne, mint minden másnak, vagy ha nem, ez az átkozott könyv a hamis. Kár tehát dühöngenie, vessen magára, és ne rajtam kérje számon, én nem tudok rajta segíteni. De hogy is hangzik a szöveg, amelyet oly mélyen az emlékezetembe vésett? — „A magasból mennydörgő Jupiter nevében hírdetessék ki Athén minden utcasarkán, szükség esetén pedig szerte a világon, hogy ha valaki talált egy könyvet, amelynek a címe: *Quae in hoc libro continentur: Chronica rerum memorabilium, quas Jupiter gessit antequam esset ipse. Fatorum praescriptum, sive eorum quae futura sunt, certae dispositiones. Catalogus Herorum immortalium qui cum Jove vitam victuri sunt sempiternam*²⁷, vagy tud valamit erről a könyvről, amely Jupiter tulajdona, adja tudtára, vagy juttassa el Mercuriusnak, aki minden nap az akadémián vagy a főtéren tartózkodik, és aki ezt teszi, annyi jutalmat kap, amennyit csak kíván. Ám azt a személyt, aki bitorolja, és e felhívás közzétételét követő nyolc napon belül nem adja vissza, maga Jupiter kutatja fel; ha kell, végigjárja az ég tizenkét házát, és éppen úgy meg fogja találni a bitorlót, mint az asztrológusok. Szolgáltassa tehát vissza a könyvet, akinek a kezében van, ellenkező esetben kegyetlenül bűnhődni fog.” — Hát ez meg mi? — „Mercurius adja át Júnó részéről Kleopátrának eme levélben található receptet arról, hogyan lehet gyermeket csinálni, és hogyan lehet tőle megszabadulni éppen olyan gyönyörrel, mint amilyen gyönyörrel megfogant, továbbá szerezze be a következőket: ...!” -Szerezsem be! Szerezsem be! Meglesz, csak várjon türelemmel. De mit is kell beszerezni? -Először is egy papagájt, amely kívülről végig tudja mondani Homérosz *Iliászát*, egy bármely témából szónokolni képes hollót, egy a filozófiában tökéletesen jártas szarkát, egy tekézni tudó majmot, egy cerkófmajmot, amely tartja a tükröt, amíg az istennő cicomázza magát, a fellelhető legnagyobb velencei tükröt, lilahagymát, horganyfehéret, nagyítót, kiváló parfümöket; azután el kell menni az ékszerészhez a megrendelt nyakláncért, meg kell vásárolni a Száz

²⁷ Lásd: 15. jegyzet.

*új novellát*²⁸, meg a *Szeretkezés művészetét*²⁹ Ovidiustól, 's kell még neki hat pár ébenfa mankó. — Soha vissza nem jutok az egekbe, ha én minderre vállalkozom. Ime, már szét is téptem a listáját meg a receptjét is. Keressen magának más szolgát, az ördögít neki! Hogy a fenébe tudnám mindezt felcipelni az égbe? Ezek a nők úgy kérnek mindenféle szívességet, mintha csak értük élne az ember! Az egyik így fordul hozzám: „Fogd, Mercurius, ezen vegyél nekem egy nemez kalapot!” A másik meg a kezembe nyomja ezt, itt ni: „Mercurius ne feledje el megmondani Cupidónak, hogy az anyja azt üzeni (Nohát, ezt Venus adta! Oh, Nagysád, önnek mindig engedelmeskedem, ebben hiba nem lesz!), mihamarabb vegye kezelésbe a Vesta-szüzeket, (akik oly szemérmesnek és visszafogottnak hirdetik magukat) és forralja fel vérüket egy kissé, hadd legyenek vakmerőbbek! 'S e munkájában nyugodtan forduljon Somnushoz³⁰ segítségért, ő szívesen odakölcsonzi legényeit, hogy e szüzek éjjel álmukban megízlelhessék azt, amit folyton csak leszólnak nappal, és hogy hallgassa figyelmes fülekkel, amint sajnálkoznak és bánkódnak magukban; és késedelem nélkül adjon tudtára jó szaftos mesével minden új hírt velük kapcsolatban. Item: meg kell mondani e kisasszonyoknak és dámáknak, hogy városba menet otthon ne feledjék álarcukat, mert sokkal kényelmesebb és kellemesebb is álarcban egymásra nevetni jól szórakozván azon, amit a városban látni, hisz így a külvilág nem veszi észre. Item: figyelmeztetni kell e leánykákat arra is, hogy ne feledjék meglocsolni ibolyáikat szárazság idején, ha az est leszáll; meg arra is, hogy ne feküdjenek le túl korán, 's főként ne azelőtt tegyék ezt, mielőtt fogadnák barátaik köszöntését, és ne kívánnának maguk is jó estét nekik; és hogy óvakodjonak tükör nélkül fésülködni, meg hogy tanulják meg az új dalok szövegét; meg hogy legyenek kellemesek, szeretetre méltók és készségesek szeretőikhez, legyen sokkal több „igen” a tekintetükben, mint „szó sem lehet róla” az ajkaikon, de kéressék csak sokáig magukat és ne siessék el (legálábbis szavakban ne) barátaik tudtára adni vágyakozásukat, rejt-

²⁸. *Száz új novella* (*Les cent nouvelles nouvelles*) a korai francia reneszánsz híres novellás- gyűjteménye.

²⁹. Ovidius latin költő műve.

³⁰. Somnus: az álom latin istene.

sék el amennyire csak képesek erre; mert ez a lényeg: a gyönyör a szavakban rejlik.” — Rendben, rajtam nem fog múlni, ha rátalálok Cupidóra. Mennyi komissió! Nocsak! Ez meg Minerva³¹ asszony kérése, megismerem az írását. Itt semmi sem hibázhat, mert halandóságomat veszíthetem. — „Mercurius feltétlenül szóljon a költőnek Minerva nevében, hogy szűnjenek meg egymást pocskondiázni, különben megtagadja őket, mert nem szereti, sőt nagyon is helyteleníti az ilyen viselkedést, éppen úgy mint a hazug szavakat, amelyekben jelenleg túl sok gyönyört találnak: ne tartózkodjanak tehát annyira az őszinte és oly hasznos hallgatástól; és ha mégsem bírják ki, hogy ne írjanak a szerelemről, tegyék ezt oly visszafogottan, oly szűzies és isteni módon, amennyire csak képesek erre, -az istennő példáját követve. Ezen kívül tudja meg Mercurius, hogy Pindarus³² alkotott-e valami újat, 's hozzon fel mindent, ami elérhető Apelles, Zeuxis, Parrasius³³ és más jelenkori festőktől, valamint mindenféle hímzést, csipkét, faliszőnyeget és patronát. És figyelmeztetni kell a kilenc Múza³⁴ tisztelt társaságát, hogy őrizkedjenek attól a sok-sok senkiházitól, akik szeretetet és szolgálatot mímelnek mindaddig, amíg hírveréssel révükön nevet szereznek a költők között (mint mindenből, hasznót húzva belőlük) ám, amint Plutushoz³⁵ utat találnak, és bukszájuk meghízik, undorral elhagyják jótevőiket, akiket bizony bölcsebbé tehetnének a tapasztalatok.” — Így igaz, nagyságos Minerva asszony, hibátlanul át fogom adni az üzenetet hódolatból Ön iránt. De ki repül itt? Istenemre, fogadok, hogy Cupido. Cupido!

CUPIDO. Ki az ott? Hé! Jó napot Mercurius! Te vagy az? Mondd, mi újság? Mi szépet mesélnek odafele égi útjaid során? Fut-e még Jupiter a szerelem után?

³¹. Minerva: Pallasz Athéné latin változataként Róma védő istennője.

³². Pindaros: az egyik leghíresebb görög költő (ie.518–438), szinte minden műfajban kiváló; a pindaroszi óda a reneszánsz (Ronsard) kedvelt műfaja.

³³. Apellész: ie. IV. századi görög festő, egyebek között Nagy Sándor portróját készítette. Zeuxis: ie. V. századi festő, műveit csak régi szerzők révén ismerjük (Apollodórosz) Parrhasiosz: ő is a ión festőiskola híressége, Zeuxis riválisa.

³⁴. A kilenc múza: a görög művészetek ihletői.

³⁵. Plútosz: a gazdagság istene a görögöknél.

MERCURIUS. Már hogy szerelmeskedik-e, az ördögbe is! Most éppen visszafogja magát, viszont korábbi félrelépései nem kevés fejtörést és bosszúságot okoznak neki.

CUPIDO. Hogy hogy?

MERCURIUS. Ezek a kéjenc földiek könyvben örökítették meg kalandjait, amit kínos véletlen folytán vittem fel neki a sajátja helyett, amelyből ki szokta puskázni, milyen időjárást parancsoljon; kötetni vittem, 's valahogy kicserélődött. Kénytelen vagyok világgá kürtölni a dolgot, hátha visszadja a könyvet az, akinek kezébe került. Jupiter majd megevett miatta.

CUPIDO. Mintha hallottam volna valamit egy könyvről: azt mondják róla, hogy ilyent még nem látott ember; úgy hírlík, két legény birtokában van, és jósolnak belőle minden jöttmentnek; éppen úgy meg tudják jövendölni a történéseket, mint egykor Tiresias³⁶ vagy a dodonai tölgy³⁷. Az asztrológusok egymást taposásák, hogy megszerezzék a könyvet vagy legalább a másolatát, hogy (mint mondják) tökéletsítsék prognosztikájukat és pontosítsák almanachjaikat. 'S mi több, ezek a pernahajderekek még azt is ígérnek a jó pénzt fizető hiszékenyeknek, hogy beleszerkesztik őket a halhatatlanság könyvébe.

MERCURIUS. Tényleg? A mindenségit! Ez az a könyv, nem is lehet más. Komoly a veszély, hogy szegénynyűző uzsorások, bugrisok, latrok nevét írják be a könyvbe, kihúzva olyan rendes emberekét, akiknek nincs módjuk fizetni nekik. Jupitert kitörné a frász, az ördögbe is! És hol találhatnám meg ezeket?

CUPIDO. Azt bizony nem tudnám megmondani, mert hát ez nem az én asztalom. Másra sem gondolok, mint kis játékaimra, apró gyönyöreimre, vidám kis kicsapongásaimra, amelyek során bújócskát játszom az ifjú hölgyek szíve csücskében kilőtt nyilaimat gyakran ott feledve, mielőtt átsétálok az agyukba, majd megsímogatom gyenge velőjüket és érzékeny belső részeit, hogy majd megjelenjek és sétálgassak nevető tekintetükben, becsússzak kemény kebleik közé, onnan pedig lesétáljak a gyönyörök völgyén

^{36.} Tiresias: híres vak thébai jós, Szophokész *Oedipus király*ának ismert alakja.

^{37.} A dodonai tölgy: Aphrodité (Dióné) jósolt a tölgy közvetítésével.

át az ifjúság forrásába, ahol eljátszadózom kissé, felfrissülök és újraalkotva önmagamát legboldogabb óráimat töltöm.

MERCURIUS. Anyád rámbízott számodra egy üzenetet, amelyben figyelmeztet valamire. Fogd, lesz rá időd figyelmesen elolvasni és tartalmának megfelelően eljárni, nekem mennem kell, nagyon sietek.

CUPIDO. Csigavér, csigavér, Mercurius uraság!

MERCURIUS. Hagyj már, a teremtésit, leszaggatod a szárnyaimat! Engedj már elmenni Cupido, nekem nincs olyan játszani való kedvem, mint neked.

CUPIDO. „Miért zavar úgy barátom,
Hogy testem még gyengécske?
Én még jobban is csinálom,
Mint aki már vénecske.”

MERCURIUS. Neked aztán jó dolgod van! Füttyülsz rá, hogy Jupiter esőt vagy havat zúdít a nyakunkba, mivel elvesztette a könyvét.

CUPIDO. „Minden nap
A szeretőkre süt a nap
Mert télen és vad viharban
A szívükben csak tavasz van.”

MERCURIUS. Jó, jó, jól kinézünk. Másról sem tudsz beszélni?

CUPIDO. „Van valami, kis galambom,
Van valami, nem tudom mi ... ”

Ki az a szép leány, aki árvácskán sétál amott a kertben? Hisz ő még nem is volt szerelmes. Hadd lássam csak szemtől szembe! Hűha! — 'S közben a barátja eleped a vágyakozástól. Szívtelen szép hölgy, két lépést sem teszel, és szerelmes leszel mint az ágyú.

COELIA. Oh, mily rosszul ismerem az embereket, 's milyen hálátlan is vagyok én! Nem vettem észre időben, mennyire szenved miattam e fiú. Csak most döbbenek rá (sajnos túlságosan is későn) micsoda hatalma van a szerelemnek, és hogy bosszúját senki el nem kerülheti. Nem követtem-é el súlyos hibát, amikor megvettem és eltávolítottam magamtól azt, aki oly nagyon szeretett, talán jobban, mint önnön magát? Hát életem végéig olyan érzéketlen akarok maradni mint a márvány? Holtomig egyedül akarok élni? Oh, jaj, ragaszkodik hozzám: és ez az én hibám kicsi madárkák, akik énekeltek nekem, tanítsatok engem! Milyen szerelmes jó

anya a természet, amikor játékaitok és mottettáitok³⁸ segítségével tanítja meg nekünk, hogy isten alkotásai nem képesek egymás nélkül élni! Hadd valljak be nektek valamit őszinte szívvel: kedves dallamaitok már nem kellemetlenek számomra, mert értem már, nagyon is jól értem, mit szeretnétek mondani; és kérni szeretném, hogy óvjatok meg szerelmes együttléteitek látványától, nem okoz az örömet nékem, mert sokszoros erővel adja tudtomra, hogy én vagyok a legszerencsétlenebb teremtmény ezen a világon. Vajon visszajön-e a kedvesem? Oh jaj, miért is voltam oly vadóc, az arcát sem meri felém fordítani. Oh, ha megtenné, ha szeretne még annyira engem, mint ahogy én most szeretem! Miért késlekedik annyit, hogy orcáját láthassam; ha visszajönne, mennyivel kedvesebb, odaadóbb is lennék: úgy fogadnám, ahogy soha sem tettem előbb.

CUPIDO. „Isten megáldjon

— Mondá a lányka remegve —

Mert gyógyszer, az nincs a sebedre.”

Pedig mindene megvan e hölgynek, minden ami kell a legénynek.

MERCURIUS. Hát nem szomorú ez? Akár a földre jövök, akár ha visszatérek az égbe, az emberek is meg az istenek is folyton azt kérdik, mi újság? Hirtenger kellene ahhoz, hogy nap mint nap új hírt közöljek mindőjükkal. Igaz, e lenti világ, ha kell, minden kíváncsi fület kielégíthet, legalábbis a magasságos fülekét; és miért ne segítenék egy kicsit neki? — Még ebben az órában megszólítja lovasát ez a ló, 's hogy mit mond, meglátjuk, vagy meghalljuk inkább; de mondjon bármit, újság lesz minden bizonnyal.

Garabanado Phorbantas Sarmotoragos!³⁹ De, mit tettem? Majdnem hangosan kimondtam a varázsigét, amely szóra bírja az állatokat. Nagy számár vagyok, ha meggondolom; hogyha végigmondtam volna az egészet, és itt lett volna valaki, kitanulhatta volna a módját.

PHLEGÓN, A LÓ. Valaha beszéltek az állatok; és ha nem vonták volna meg tőlünk a beszéd tudományát, nem találnátok bennünket olyan butáknak, mint ahogy most azt vélitek.

³⁸ Motetta: a fogalom több zenei műfajra utal. Főként vallásos színezetű polifonikus darabokról van szó, amelyek nagyon kedveltek voltak a reneszánsz idején.

³⁹ Értelmetlen „varázsszavak”.

STATIUS. Hát ez meg mi? Teremtő isten! Beszél a lovam!

PHLEGÓN, A LÓ. Istenkém, beszélek. Már miért ne beszélnék? Oh, ti emberek! Minthogy kizárólag ti őrizhettétek meg a beszéd képességét, és mi szegény állatok nem tudjuk egymást megérteni, mert hogy nem tudunk egymáshoz szólni, nem csupán úgy szóltok rólunk, amint kedvetek tartja, de felültök a hátunkra, dőfködtök, és vertek bennünket; táplálni, ruházni és szállítani kényszerülünk titeket; eladtok, leöltök, megesztek bennünket. Miért van mindez? Kizárólag azért, mert nem tudunk beszélni. Mert ha tudnánk beszélni, s elpanaszolnánk mindezt, másként bánnátok velünk, gondolom én, mert ti emberségesek vagytok, legalábbis annak kellene lennetek!

STATIUS. Haljak meg, ha látott már ilyet a világ! Jó emberek, kérlek benneteket, gyertek, halljatok csodát, másképp magatoknak sem hinnétek! Isten sem látott ilyet, beszél a lovam!

ARDELIO. Mi a fene lehet ott, hogy az emberek úgy gyűlnek össze mint egy birkanyáj? Ezt látnom kell!

STATIUS. Ardelio, hallod? Az isten fáját, beszél a lovam!

ARDELIO. Mit mondasz? Ez aztán a csoda! No, és mit mond?

STATIUS. Nem is tudom, mert annyira meg vagyok döbbenve, hogy szavak jönnek ki a száján, hogy képtelen vagyok felfogni, mit mond.

ARDELIO. Szállj már le a földre, és hallgassuk beszélni egy kicsit! Hátrább, uraim, hátrább! Helyet, Helyet! Távolabbról ugyanannyit látnak, mint közlről.

STATIUS. Mondd csak, mit akarsz mondani, szép jószágom, emberi szavakkal?

PHLEGÓN, A LÓ. Jóemberek! Minthogy a jó Mercuriusnak úgy tetszett, hogy visszaadja nekem a beszéd képességét, és ti magatok annyi munkátok között veszitek a fáradtságot, hogy meghallgassátok egy olyan szegény állat panaszait, mint amilyen én vagyok, tudjátok meg, hogy lovasom minden disznóságot megcsinál velem, amire csak képes: oh, ha ütne csupán, és böködne, de éhhalálom okozója is lesz, hacsak ...

STATIUS. Még hogy hagynálak éhendögleni?

PHLEGÓN, A LÓ. Igenis, hagysz éhenhalni.

STATIUS. Hazudik, hogy a nyavaja törje ki az urat! És ha tovább is kitart állítása mellett, a torkát vágom el.

ARDELIO. Vágja a fenét! Volna bátorsága elvágni egy beszélő ló torkát? Olyan ajándék lesz ez Ptolomeus⁴⁰ királynak, amilyent még nem látott a föld. Cresus⁴¹ kincstára sem volna elég, hogy megfizessen ilyen csodát. Gondolja meg jól, mit csinál, merészel-e egy ujjal is hozzáérni!

STATIUS. Miért mond olyant, ami nem igaz?

PHLEGÓN, A LÓ. Hát nem emlékszel rá, hogy a minap, amikor négy ló ellátására kaptál pénzt, így számoltál: „Sok szénátok, sok szalmátok van, zabáljatok; lesz zabotok napközben, a maradék pénzt elszórakozom a babámmal.”

STATIUS. Megállj csak! Jobb lett volna neked soha meg sem szólalni!

PHLEGÓN, A LÓ. És ez még semmi, nem is ez fáj igazán; a legnagyobb keserűséget az okozza, hogy ha véletlenül egy kancával találkozom a szerelem havában (ami egy évben csak egyszer fordul elő), ez a fickó megakadályozza, hogy felhágjak rá, miközben én őt nap mint nap kényszerűségből a hátamon hordom. Ti emberek más jogokat követeltek magatoknak, mint amit másoknak megadtok; a természet minden gyönyörét megtartjátok magatoknak, és igyekeztek megfosztani tőlük a többieket: ezt teszitek velünk, szegény állatokkal. Hányszor láttam, hogy kurvákat hoztál az istállóba, hogy lefeküdjenek veled? Hányszor voltam kénytelen tanúja lenni szép viselkedésednek! És még csak kérni sem mertem volna, hogy engedd hozzám a kancákat az istállóba, mint ahogy ezt te oly sokszor megengeded magadnak; de legalább akkor hagynál békében egy kicsit, ha a mezőre megyünk, és éppen ideje van a szerelemnek. Már hat éve a hátamon lovagol, és egyetlen huncut alkalommal sem hagyta békében csinálnom ...

ARDELIO. A teringettét! Igazad van barátom; te vagy a legnemesebb ló, és a legaranyosabb is, akit csak láthattam életemben. Bízd csak rám, van egy kancám, és ő a rendelkezésedre áll. Szívesen kölcsönzöm neked, mert jó haver vagy, és megérdemled; kedved lelheted benne. És a magam részéről igenis örülnék, ha termékeny lennél, már csak azért is, mert akkor mindenkinek elmondhatnám: „Ime a beszélő csődör utóda.”

⁴⁰ Ptolemaiosz több egyiptomi király neve (i.e. 305–30

⁴¹ Krüzus/Kroiszosz: a kisázsiai líd állam királya (560–546). A vert pénz forgalomba hozása kötődik a nevéhez. Innen legendás gazdagságának híre.

STATIUS. Még mit nem! Kétszeresen is vigyázni fogok ezután, mivel úgy mert beszélni, ahogy beszélt. Gyerünk, gyerünk, indulás! Kocogjon csak vidáman az úr duma helyett, és ne makacskodjon, mert ha okoskodik, megelőlegzek néhány kemény símogatást ezzel a bottal.

ARDELIO. Hát, agyő, jó haver; jól berezeltél, hogy úgy oda-mondogatott a lovad.

STATIUS. Be ám, a teremtésit! De érzünk csak az istállóba, kidíszítem én az írháját, ha még olyan kiváló is a beszélőkéje.

ARDELIO. Ha nem magam látom és hallom, nem hittem volna, hogy egy ló beszélni képes. Százmillió tallért is megér ez a ló. Százmillió tallért? Ez bármennyit megér. Elmegyek és elmesélem ezt az esetet Cerdonius⁴². mesternek, bizonyosan nem fogja kihagyni az évkönyvéből.

MERCURIUS. Végre, van már valami újdonság! Örülök, hogy jó nagy volt a csoportosulás, és istennek hála, sokan látták és hallották a dolgot. Hamarosan tudni fogja az egész város, és akad valaki, aki megírja, 's mintegy véletlenül ki is színezi, hozzáadva saját fantáziája képeit. Így legalább bizonyos lehetek arról, hogy hamarosan másolatot lehet vásárolni a könyvesboltokban. De szükségem van más természetű hírekre, és más megbízásaimnak is eleget kell tennem. És meg kell keresnem a város kisbíróját is, hogy közhírré tétessem, keresem azt a személyt, aki megtalálta azt az átkozott könyvet.

IV. PÁRBESZÉD

Szereplő személyek: két kutya: HYLACTOR és PAMPHAGUS⁴³.

HYLACTOR. Ha Anubis⁴⁴ volna oly kegyes segíteni abban, hogy ráakadjak egy olyan kutyára, amely beszélni tud, és éppen úgy tud érvelni mint én, bizony nagy nagy örömet szerezne nekem.

⁴². Cerdonius mester: a név görög köznévből származik, jelentése fizetett krónikás; talán Paulus Aemiliusra utal, aki XII Lajos és I. Ferenc megbízásából a *De rebus gestis Francorum* szerzője.

⁴³. Hylactor és Pamphagus: két kutya azok közül, amelyek Acteónt szétmargolták, miután Diána szarvassá változtatta. E dialógus egyértelműen Ovidius *Metamorphosis* c. művének III. fejezetére épül.

⁴⁴. Anubis: egyiptomi isten, kutyaalakban ábrázolják.

Mert addig én meg nem szólalok, amíg hasonszőrűvel nem beszélgethetek. Ennél már csak az lenne különb, ha akaratom szerint szólhatnék az emberekhez; ha ez sikerülne, én lennék a legboldogabb minden kutyák között. Ugy gondolom, nincs a földön sem herceg sem király, aki méltó lenne birtokolni engem, értékeim annyira felbecsülhetetlenek. Ha csak annyit szóltam volna embertársaságban, amennyit most mondtam nektek, hírem már az Indiákra is eljutott volna, és ezt suttognák mindenütt: „Egy bizonyos helyen létezik egy bizonyos beszélő kutya.” Felkeresnének a világ mind a négy sarkából, és fizetnének, hogy engem láthassanak és hallhassanak. Sőt, akik engem láttak és hallottak egyszer, azzal keresnék kenyerüket, hogy távoli országok lakóinak mesélnék el, amit tőlem és rólam hallottak. Mert ilyen páratlan, csodálatos és gyönyörőséges esetnek még nem volt tanúja senki. Ám addig nem szólalok meg az emberek előtt, amíg nem találok egy kutyát, aki éppen úgy beszél mint én; mert el nem hihetem, hogy én volnék az egyetlen beszélő kutya ezen a világon. Tudom, hogy ha a legkisebb szócska is kiszaladna a számon, azon nyomban odacsődülnének az emberek, hogy kíváncsiságukat kielégíthessék; és lehet, hogy emiatt istenként imádnának Görögországban, mint ahogy ezt Anubisszal tették Egyiptomban. Ezért nem mondtam és nem fogok mondani semmit emberi nyelven az embereknek, amíg nyelvükön beszélő kutyára nem akadok. Pedig hallgatni kutya nehéz olyan kutyának mint én, akinek annyi a mondanivalója! Lám, mit is teszek, amikor egyedül vagyok, és senki sem hall: gyakran azon veszem észre magam, hogy önmagam előtt öntöm ki a szívemet és mindazt ami a zsigereimben van és kiönthető — mármint nyelvileg — anélkül, hogy oltanám a világ szomját. És még gyakrabban azzal szórakozom, hogy éjnek éjjelén, amikor mások legmélyebb álmukat alusszák, nevén nevezek valakit a szomszédok közül, aki felébredve a fülét az ajtóhoz tapasztja és üvöltözni kezd: „Ki az? Van ott valaki?” És jól szórakozom, amint dühöngeni kezd, miután rendesen kiüvöltözte magát. Amikor pedig a kutyatársaság összeverődik, hogy egy jót flangáljon, szívesen csatlakozom hozzájuk, hogy fennhangon beszélve kipróbáljam, hátha van közöttük olyan, aki érti amit mondok, 's válaszol; nagy vigaszomra lenne ez, és leghőbb vágyam teljesülne. Amikor pedig játszadozunk és belemarunk egymásba, mindig fülükbe sűgök, nevükön és becenevükön szólítom őket tudakolván, hogy nem

beszélnek-e emberi nyelven, ami annyira meglepi őket, mintha kürt szólalna meg a fülük mellett; mert nem tudják elképzelni mi történt: hogy ember bújt-e kutybőrbe vagy kutya szólt emberi nyelven. Azután, ha már minden más ötletem kimerült, hogy ne kényszerüljek némaságra, kiabálni kezdek: „Gyilkos! Segítség, jó emberek! Gyilkos!” Erre a szomszédok kiugranak az ágyból, és orruk az ablakhoz tapad. Amikor látják, hogy vicc az egész, viszsza-bújnak az ágyukba, én meg a szomszédos utcában kezdem kiabálni: „Rablók! Rablók! Fel vannak törve a boltok!” Mire azonban felkelnek, én már egy sarokkal odébb kerültem, és riadóztat-hatok újra: „Tűz van! Tűz van! Ég a házatok!” — Oh, ha látnátok, hogy rohannak a helyszínre az emberek egy szál ingben vagy teljesen meztelenül, az asszonyok kibomlott hajjal, és kiabálnak össze-vissza: „Hol? Hol van a tűz?” Amikor pedig már jól megizzadtak és végikutattak mindent, rájönnek, hogy nem történt semmi, bosszúsan visszafekszenek, 's ki-ki a maga módján befejezi az éjszakát. És miután végigcsináltam bolondos éjszakáim minden csíntevését eljutva odáig, hogy: *Qui sunt leves et importuni loquutores*⁴⁵, kitalálok még valamit: pirkadatkor a hátsó udvarba megyek, és farkasként riasztom a baromfiakat; vagy kitepek néhány rosszul elültetett fát, vagy összebogozom a halászok hálóit, vagy csontokat meg köveket rakok Pygargus⁴⁶ uzorás mezei földbe ásott kincsei helyébe vagy odapisálok a gerencsér köcsögfájának a tövébe, azután pedig beleszarok remekbe készült vázáikba. Ha meg véletlenül összeakadok az őrjáráttal, belemarok néhány alabárdosba, azután megiramodok, 's visszakiáltok: „Fogjon meg, aki tud!” Dehát, akárhogy is veszem, bizony kellemetlen, hogy nem vagyok képes találni egy kutyatársat, aki éppen úgy tud beszélni, mint én. De meg fogom találni, ha egyáltalán létezik ilyen ezen a világon. Reményem kiolthatatlan. Itt van Gargilius,⁴⁷ vadászni megy összes kutyájával együtt; csatlakozom hozzájuk, játszadózom velük, közben megtudakolom, van-e közöttük olyan, amelyik beszélni tud. -Adj'isten barátaim! Adj'isten spanyol barátom! Adj'isten agár koma! — Hát persze, mind némák; az ördög sem tudna

⁴⁵. A latin szöveg ford.: „Akik felkeltek és nagyon nyugtalankodtak”.

⁴⁶. Pügargosz: fehér farú a név jelentése.

⁴⁷. Gargilius: római nemzetségnév, a szóban forgó személy író a III. századból, Horátius kortársa.

belőlük egyetlen szót sem kiszedni. Hát nem siralmas? Senki sem képes válaszolni szavaimra; találnom kellene valami füvet vagy mérget, amely megfosztana a beszéd képességétől, és újra olyan némává tenne, mint amilyenek ők. Akkor is boldogabb lennék, mint így, hisz folyton szenvedek a nyomorult vágytól, hogy beszéljek, és hogy vágyaimnak megfelelő alkalmas, értő fülekre találjak. És te, szépöcsém, te sem tudsz megszólalni? Mintha állathoz beszélne az ember! Hé, mondd csak, kuvasz! nem beszélsz véletlenül?

PAMPHAGUS. Engem nevezel kuvasznak? Kuvasz vagy te magad!

HYLACTOR. Édes jó haverom, kedves barátom, bocsáss meg, kérlek, és ölelj meg, könyörgöm. Të vagy az, akit leginkább vágytam megtalálni, 's akit a legkitartóbban kerestem ezen a földön! Egy hatalmas ugrással áldozok Diána tiszteletére, aki boldoggá tett, mert segített megtalálni e vadászaton, akit annyira kerestem. Egy másik ugrással meg neked tisztelgek, kedves Anubis; egy harmadikkal meg Cerberusnak⁴⁸, a pokol kapuja őrizőjének. Mondd meg a neved, kérlek!

PAMPHAGUS. Pamphagus.

HYLACTOR. Te vagy az, Pamphagus, kedves unokaöcsém, édes jó barátom? Akkor te ismered Hylactort!

PAMPHAGUS. Már hogyan ismerném; hol van most?

HYLACTOR. Itt áll előtted.

PAMPHAGUS. Becsszóra? Akkor hát bocsáss meg barátom, kedves rokon: nem ismertelek meg, mivelhogy egyik füled hiányzik, 's valami nagy forradás van a homlokodon. Mi történt veled?

HYLACTOR. Ne erőltesd, kérlek: nem szívesen beszélnék róla; váltsunk témát! Hol jártál, mit csináltál, amióta elvesztettük kedves gazdánkat, Akteont?

PAMPHAGUS. Az volt az én nagy, nagy szerencsétlenségem. Ne is emlegesd, sebeket tépsz fel bennem! Nagyon sokat veszítettem a halálával, kedves Hylactor barátom, mert nála mindenem bőségesen megvolt, azóta meg éhség a részem.

HYLACTOR. Szavamra, csodás sorsunk volt nála. Finom ember volt Acteon, igazi nemesember, mert szerette a kutyákat. Az ő idejében egyetlen kutyát sem lehetett megcsapatni, bármit is tettek. Mindent meg tudtunk szerezni magunknak a konyhában, a raktár-

⁴⁸. Cerberus: görögben Kerberosz, az alvilág kapujának őrzője.

ban vagy bárhol, és amit megszereztünk, az a miénk volt: senkinek nem lett volna bátorsága megverni bennünket, vagy akárcsak hozzánk is érni, mert ő rendelte el, hogy szabadon és a lehető legjobbban táplálkozhassunk.

PAMPHAGUS. Sajnos, nagyon igaz. Mert nem ilyen az én mostani gazdám, messze nem ilyen. Ég és a föld a távolság közöttük, mert ez fütyül ránk, de még az emberei is csak hébe hóba adnak valamit ennünk; és ha véletlenül a konyhában látnak minket üvöltötenek, kikergetnek onnan, fenyegetnek, ütlegetnek, véresre és félholtra vernek, mint az utolsó csavargót.

HYLACTOR. Hát ez van, kedves Pamphagus barátom: türelemmel kell lenni. Úgy tanultam, hogy a legjobb orvosság a jelen fájdalmaira az, ha elfeledjük a múlt örömeit, 's megpróbáljuk megőrizni magunkban a jobb jövő reményét; ugyanakkor, a múltbéli szenvedések felidézése, amikor már sem tőlük, sem még rosszabbtól nem kell félnünk, sokkal kellemesebbé teheti a jelen adományát. Tudod, mit fogunk tenni, Pamphagus öcsém? Itt hagyjuk a többieket, hadd fussanak a nyulak után, mi pedig félrevonulunk és elbeszélgetünk egymással.

PAMPHAGUS. Az jó lesz, de a közelben nem maradhatunk.

HYLACTOR. Nem maradnánk tovább, mint ahogy te azt jónak látod; de lehet, hogy megint nem lesz módunk találkozni hosszú ideig. Szívesen mesélnék neked, és hallgatnám a te történeteidet. Nézd csak, itt jól megleszünk, ebben a kis ligetben nem látnak meg minket, és a vad sem ebből az irányból jön. Közben szeretném megtudni tőled, miért beszélünk pont mi, és miért némák a többi kutyák; mert rajtad kívül egyet sem találtam, aki beszélt volna, pedig éppen elég kutyát láttam már életemben.

PAMPHAGUS. Hát te erről semmit sem tudsz? Elmesélem. Talán emlékszel, hogy amikor Melancheres, Theridamas és Oresitrophus⁴⁹ rátámadtak Acteonra, közös jó gazdánkra, akit Diana szarvassá változtatott éppen, mi mindannyian odarohantunk, és úgy belemartunk, hogy a helyszínen elpusztult. Talán azt is tudod (én ezt egy könyvben olvastam, amely valahol itt hányódik a házban) ...

HYLACTOR. Te tudsz olvasni? Hol tanultad?

PAMPHAGUS. Majd később elmesélem, de ezt a történetet hallgassd előbb. — Amikor mindannyian rárohantunk, én véletle-

⁴⁹ Melancheres, Theridamas, Oresitrophus: Acteón többi kutyája.

nül a szájából kilógó nyelvéből téptem le egy jó darabot, majd lenyeltem. A könyvben megírt történetben az van, hogy én emiatt tudok beszélni; és bizonyosan igaz, mert Diana akarta így. Ám, mivel még nem szólaltam meg emberek előtt, azt hiszik, csak mese ez; ami nem akadályozza őket abban, hogy azóta is kutassanak a két kutya után, mert úgy tudni, hogy ketten is beleharaptak a szarvassá lett Acteon nyelvébe, és közülük ez egyik én vagyok.

HYLACTOR. A fenébe is! Akkor hát én vagyok a másik, mert nagyon is jól emlékszem, hogy egy darabot én is ettem a nyelvéből. De nem gondoltam volna, hogy emiatt tudok emberi nyelven beszélni.

PAMPHAGUS. Biztosítalak, hogy ez az igazság, mert megírva láttam.

HYLACTOR. Boldog lehetsz, hogy kiismered magad a könyvekben, amelyekben olyan sok jó dolog található. Igazán jó időtöltés lehet. Bárcsak hozzám is lett volna oly kegyes Diána istennő, mint tehozzád!

PAMPHAGUS. Én meg azt szeretném, ha jóval kevesebbet tudnék, mert mire jó egy kutyának annyi tudás, és mit tud kezdeni azzal, hogy beszélni tud? Elég, ha ugatni tud, megugatni az idegeket, őrizni a házat, hízelegni a háziának, vadászni menni, torkon ragadni a nyulat, csontot ropogtatni, kinyalni a maradékot, és hűséggel követni a gazdát.

HYLACTOR. Ez mind igaz, de azért jó egy kicsit többet tudni, mert jobban kiismeri magát az ember. De miért nem adtad tudtára eddig az embereknek, hogy beszélni tudsz?

PAMPHAGUS. Csak.

HYLACTOR. Hogy hogy csak?

PAMPHAGUS. Mert nekem úgy tetszik. Inkább hallgatók.

HYLACTOR. Pedig, ha csak egyszer is megnyikkannál a nyelvükön, tudod, hogy nem csupán a városlakók jönnének látni és hallani a csodát és kifejezni elragadtatásukat, jönne az egész környék, jönnének a világ minden tájáról, hogy lássanak, hogy halljanak, meg hogy beszélhessenek róla. Nem szeretnéd, ha tízmillió fül hallgatná, amit mondasz és ugyanennyi tekintet tapadna rád?

PAMPHAGUS. Meggondoltam én mindezt. De mi hasznom lenne belőle? Hogy őszinte legyek hozzád, én nem vágyom a fecsegés dicsőségére, mert komolyan fárasztana, ha minden kis csibésznek köteles lennék válaszolni, sőt igazat adni. Benttartaná-

nak egy szobában, jól tudom; dörzsölgetnének, fésülgetnének, cicomáznának, altatgatnának, aranyoskáznának és be is aranyoznának. Egyszóval, másként kényszerítenének élni, mint természetes, mint ahogy egy rendes kutyának az kedvére lehet ... Ebben biztos vagyok. De ...

HYLACTOR. Nem volna kedved egy kicsit úgy élni, mint az emberek élnek?

PAMPHAGUS. Ahogy az emberek élnek? Esküszöm Cerberus három fejére, jobban szeretek az maradni, ami vagyok; semmi kedvem az emberekre hasonlítani, átvenni nyomorult életmódjukat már csak a túl sok beszéd miatt sem, amiben kénytelen lennék osztozni velük.

HYLACTOR. Nekem nem ez a véleményem. Igaz, még én sem szólaltam meg előttük, de azért nem tettem, mert előbb találni akartam valakit a saját fajtámból, aki éppen úgy beszél mint én. Különben nem teketórióztam volna mondani nekik valamit, mert jobban élhetnék, megbecsültebben, nagyszerűbben. Bármit mondanék, súlya lenne szavamnak, többet érne, mint bárkié az emberek közül; mindenkit csendre intenének, mihelyt kinyitnám a számat, mert engem kívánnának hallani. Jól ismerem én az embereket. Hamar betelnek azzal, ami megszokott, mindennapi, kézenfekvő és bizonyos, mindig jobban szeretik az új, a különös, a lehetetlen, a rendkívüli dolgokat; és olyan ostobán kíváncsiak, hogy elegendő lenne, ha egy pici toll felemelkedne a földről, az is megtévesztene minden rendű és rangú embert.

PAMPHAGUS. Való igaz, hogy az emberek elég hamar megunták egymás szónoklatait, és szívesen hallgatnának valakit önmaguk körén kívülről. De gondold csak meg jól: hosszabb távon megunták a veled való fecsegést is. Az újdonság akkor a legizgalmasabb, amikor éppen bemutatják szép szavak kíséretében. Lycisca⁵⁰ is akkor képes a legnagyobb gyönyört okozni, amikor először ugorják meg. A nyaklánc is akkor a legkedvesebb, amikor először veszik fel. Mert az idő minden dolgokat megöregít, és friss bájukat elemésztí. Ha már hallottak az emberek kutyát beszélni, később a macskáktól, az ökröktől, a kecskéktől, a szamaraktól, a kocáktól, a pocáktól, a házi szárnyasoktól, a madaraktól, a halaktól és minden más állattól elvárják ugyanezt. És mi előny származik abból,

⁵⁰. Lycisca: szintén Acteón kutyája.

ha már mindent kimondtak? Gondold meg jól: hasznosabb, ha van még a begyedben, mint ha már mindent kiadtál magadból.

HYLACTOR. Én bizony már nem tudom sokáig tartóztatni magam.

PAMPHAGUS. Te dolgozol. Egy ideig csodálni fognak, rólad fognak beszélni, kapsz majd jó falatokat, és mindennel ellátnak, amit kívánhat szemed és a szád, csak azt nem fogják megkérdezni: „Melyikből óhajt uram?” ... Mert hát, ha jól tudom, te bort nem iszol. Egyébként mindened meglesz, többet nem is kívánhatsz, csak szabadságod lesz kevesebb, mint szeretnéd, mert például, akkor is társalognod kell majd, amikor az alvás ideje van, és pihenni volna kedved. És végül is, nem tudom, nem unnak-e meg időnek előtte. De most már nagyon itt az ideje, hogy csatlakozzunk a többiekhez, és tegyünk úgy, mintha rengeteget futottunk volna és a sok munkától

kilógna a nyelvünk!

HYLACTOR. Nézd csak! Van itt valami az úton. Mi lehet ez?

PAMPHAGUS. Egy levélköteg. Valaki elvesztette.

HYLACTOR. Bontsd ki, kérlek, és nézzük meg mi van benne! hisz te olvasni is tudsz.

PAMPHAGUS. „A Felső Antipódusbeliekhez”⁵¹.

HYLACTOR. A Felső Antipódusbeliekhez? Úgy sejtem, itt valami egészen új dolog készül.

PAMPHAGUS. „Az Alsó Antipódusbeliek a Felső Antipódusbeliekhez!”

HYLACTOR. Istenem! Milyen messziről kerültek ide!

PAMPHAGUS. „Antipódusbeli Urak! Attól a vágytól hajtva, hogy emberi módon tárgyaljunk Veletek abból a célból, hogy megismerjük, hogyan éltek, és Ti is megtudhassátok hogyan élünk mi, a csillagok tanácsát követvén elküldtük Hozzátok a Föld középpontján keresztül néhány emberünket; ám Ti, amikor erről tudomást szereztetek, betömtétek a lyukat, ennél fogva embereink kénytelenek a Föld gyomrában maradni. Kérünk tehát Benneteket, legyetek szívesek utat nyitni nekik, különben annyi lyukat fúrunk a mi oldalunkról, hogy nem lesztek képesek betömni azokat. Tegyétek hát meg jó szándékból és felebaráti szeretetből azt, amit

⁵¹. Antipódus: A Föld két szemben lévő pólusa. Ebben a szövegben tónik fel először a francia nyelvben.

kényszerűségből kellene megtennetek nagy romlásotokra és szégyenetekre. Isten legyen Veletek! Hív barátaitok az Alsó Antipódusról.” — Ez aztán a hír!

HYLACTOR. Az bizony! Mégpedig rendkívüli.

PAMPHAGUS. Hallod? Már hívnak. Mennem kell. Majd legközelebb tovább olvassuk a leveleket.

HYLACTOR. Hová dugod őket? Rejtsd el ennek a piramisnak valamelyik lyukjába és takard le egy kövel; soha nem találják meg, és még ma, ha lesz rá módunk, vagy holnap a Saturnáliák⁵² napján visszajövünk és végigolvassuk; remélem, lesz bennük valami jó hír is. Meg aztán szeretnélek megismertetni néhány korábban hallott szép történettel is Prometheusról⁵³, a líbiai nagy Herkulesről⁵⁴, Páris⁵⁵ ítéletéről, Sapphóról⁵⁶, a kétszer élt Erosról⁵⁷, és elmondanám Ricochet⁵⁸ énekét is ha véletlenül nem ismernéd.

PAMPHAGUS. Nagylelkű vagy. Mindig is ilyen történetekkel ringattak el. Siessünk, kérlek, és hallgassunk, nehogy a gazdáink, akik itt lehetnek a közelünkben, meghallják, hogy beszélünk!

HYLACTOR. Ma tehát már nem beszélhetek? De én beszélni fogok, Diánára esküszöm, mihielyt hazaérek, mert nem tudom tovább türtöztetni magam. Isten megáldjon!

PAMPHAGUS. Ne feledd jól kilógatni a nyelved, hogy azt higgyék, sokat futottunk.- Ez a bolond Hylactor nem lesz képes őrizkedni attól, hogy szóljon az emberekhez, annyira óhajtja, hogy róla beszéljen a világ. Alig szólal majd meg, máris emberek tömege

⁵². Szarurnáliák: Saturnus isten ünnepe; ez idő alatt eltöröltetik a rabszolgáltatók és rabszolgák közötti különbség.

⁵³. Prométheusz: Titán a görög mitológiából: ő hozta le az égől a tüzet az embereknek, ezért büntette Zeusz a Kaukázushoz kikötve a máját tépő sas prédájául.

⁵⁴. Herkules: A görög mitológiai alak latin változata. A görög Héraklész egyebek között lelőtte a Prométhuszt kínozó sast.

⁵⁵. Páris/Parisz: Heléna elrablója, Hekuba és Priamosz fia (Iliász)

⁵⁶. Saphó: görög költőnő (Leszbosz, ie. 625-586) 650 népi ihletésű költeménye maradt ránk.

⁵⁷. Erósz: A szerelem görög istene. Platón szerint külön Erósza van a lelki és külön a testi szerelemnek.

⁵⁸. Ricochet: P.L. Jacob (lásd: 3. jegyzet) szerint francia szólás az egyházi litánia irónikus megnevezésére; jeu de ricochet = lapos kavicsal kacsázni.

gyűlik köréje, híre mint a tűzvész futja majd be a várost, hisz olyan kíváncsiak az emberek, és olyan szívesen fecsegnek minden új és furcsa dologról!

Ime a vége a Cymbylum Mundi címet hordozó
francia nyelven írt könyvnek, amelyet
frissen nyomtattak Párizsban
Jehan Morin könyvkereskedő
megrendelésére
a Szent Jakab utcában
a Killi cégér alatt.
M.D. XXXVII.

Bonaventure Des Périers

*Fordította, jegyzeteket készítette:
Újfalusi Németh Jenő*

Szeged

„ÍME A KURZUS.”

Szörnyek karácsony idején

szóval jól láttam őket,
hogy sugdolóztak,
hogy nevettek, hogy karon
fogták egymást és a feljük
hajló fák között siettek

azt mondták, marika
szétrepedt, onnan odáig,
hát ez kellemetlen ügy
és fájdalmas nagyon, közben persze
mutatták ujjal, hol repedt
és nevettek, jövőre biztosan

jobban vigyáz magára,
nem fog csak úgy
teherbe esni rügyropogás
idején, a kis hülye

szóval hallottam őket,
hogy léptek és nevettek
a fák között, ahogy
siettek, hajoltak, fogták
egymás karját az arcuk közepén
egy repedés, ahogy láttam,
egy rúzsozott repedés
változtatta alakját

Debrecen

Szénási Miklós

A disznó halála

Kirkének

Csupa színházi patikába illő
kellék, konzervált szemek,
tetovált előbőr, koponya,
gázhalmazállapotú festék.

Azt mondta, főz egy kávé.
Zuhanyozni fog és illatosan
közeledik hozzám, ígérte
még korábban. Az órája áll,
a nagy fali gépezet,
ápoló kezével fagyasztotta meg
távozása előtt az időt.

Kiment és lassan hiányzik.

Napok telhettek el, hogy
utoljára láttam.
Szerencsére nem vagyok éhes.
Sütemény és bor, az uzsonnám
rég elvesztette eredeti
állagát. Körülbelül ezerszer
fordítottam a lemezt, unom
már, s a tű, annak is vége.

Siethetne, ha akar még élve.

Debrecen

Szénási Miklós

Városkapu Eszpresszo

Sűrű giggoló-szeccesszió, a székeken plüss huzat,
aranyozás, fehér zongora. A magnóban szelíd,
kontinentális slágerek. A pincérnő irigy, de látom,
hogy szép, nem tudlak eléggé szeretni. Valami
idétlen festő rajzolhatott minket is erre a képre.
Azért kettőt, mert kell a szimmetria. Arról beszélsz,
hogy le fogod vágatni a hajad, meghalsz, de megnő
újra. Közben a zenére figyelek, vagy megpróbállak
elképzelni a partizánfilmben. Egy németet szeretsz,
és gyűlölnek a falubeliek. Az erdőbe hurcolnak,
és éjszakára odakötöznék egy fához. A lánc
sok egymásba kapaszkodott nulla.

Dorog

Peer Krisztián

Erotika

Anyjkkal szeretkeznek álmukban
az árvák. Az ébredés lágy
bűntudat. A feszületen meztelen
férfi, a kolostor fala zsírpapír.
Ha már mindent megkaptam, majd
az erdőbe költöznék félni —
kiránduló, tompa családok.
Az őzek sokat tudnak, antik
fényképezőgép a szemük. És mi,
egymás fekete dobozai, a testünkben
felesleges információk. Egészen
látlok, mint a némák, és álmodban
kétfelé szakadt fiunkkal csalsz meg.

Dorog

Peer Krisztián

Látens

Mint egy kötött pulóver, a párás
bőrön tönkre megyek. Lassú
érintéseket lopok, és úgy teszel,
mintha nem vennéd észre.
Neked van szerelmed, ő jámbor
és manifeszt. De benned
élősködöm, mint alultáplált
fekete kölykökben a férgek.
És ha mással pározol, szaporodom
benned, és beleidből
lágym táplálékot szívok.

Dorog

Peer Krisztián

A vízszintes vár

„ ... hogy fölépítenék ... ”

Az aszfaltozóknak titkuk van.
Ujjaik közé fekete hártya
nőtt, testük mögött párolgó
gépek. A titkot nem hordják
magukkal, de a ruhájukban viselik
a képét. Égő tenyerükről
valaki lemossa a kátrányt, repedt
tenyerüket krémmel bekeni.
Az ő kezük szép, és a szerelmüknek
furcsa neve van. A lányuk
is lehetne, néha
megmossák a hátát.
Ha szomorúak, a titkot
beleburkolják az útba.

Dorog

Peer Krisztián

Ezúttal büntetek

Fal mellett alázok és gőggel büntetek:
engem egy önző, gőgös kis szekta lakatott jól,
téged társnőid barbársága vonz.
Figyelj rám, drága, mert az én hónapom jön.

Budapest

Térey János

Az ádventi düh

Te szegény, úgy vigyázz, az ádvent engem ünnepel.
Pagonyra, csalitra, lugasra köd szítál,
de a téli szemeszter már nem lohaszt le,
hogy öt bevásárlónap karácsonyig,
hogy leckéztetsz, mint egy megtévedt elemistát.
Vétkem, hogy egyetlen éjjel voltam boldog ősszel.

Mindegy, kedvesem, nem vagy mamzell, aki
rámolvashatja a ház szabályait;
a régi nóta ez, ebből elég,
hidd meg, eton-baba se vagy és én se
léha taverna- strici,
nem voltál asszonyom, hát ne formálj jogot.

Ne bosszuld meg magad a hátrahagyott holmimon,
mert krakéler leszek és felpofozlak
egy deres kávécsarnok karzatán.
Bagatell tétel, amit érted leteszek,
holnapig lerázom a kórt,
bagatell május, amit feledek.

Budapest

Térey János

Lírai dal

op.47

Ácsorgok ebben a hideg, erős, lassan
téliessé fokozódó időben, azt gondolom,
mit csinálnék, ha lenne mit. Nem tenném
ki magam ennek, komolyan, zaklat az,
hogy itt lehetek, ahelyett, hogy valamit,

produktíve, tegyek végre meg, ezt, vagy
mondjuk azt. Nézegetem a saját kezemet,
vajon mi lehet vele egy ilyen helyzet-
ben. Az egyébként, hogy egy ilyen hely-
zetben hogyan viselkedem, különösen

érdekel. Nem tenném ki magam ennek, nem
kérdzek semmire rá egy ilyen hely-
zetben. A sétányon vagy, hevesen recseg
a fű, a fűben néhány szobor, megnyugszol,
hogy este lesz. Ülök, a te szép cipődet

nézem, nem tudom azonosítani mivel, bekap-
csolom a magnót, van az égő torok, vagyok,
bombázás, a hideg tél, valamit magamra ha-
gyok, hogy magadhoz intettél, nem bizonyí-
tom, kilovagolni nem akármí, mivel.

Budapest

Pálfi Norbert

POMPEJI
1993/2

Levelet, virágot lát szemem

Levelet, virágot lát szemem
a fákon, s érő gyümölcs-sor
forr a gallyak közt. Dalol bennem
madár, patak, mesél ekkor
a zengő erdő, s szerelmes méhraj mézsört
áraszt rám, frissít az ég kinyílt virága:
felébred szívem, míg másnak él mély álma.

Kastélyába zár a Szerelem,
nincs adó, s papi misebor;
gazdaggyá tesz, úr lesz belőlem —
nem kapom ezt mástól, s máskor.
Hűség és Odaadás kéri a gyönyört,
hogy a kiharcolt Érdem erején még ma
megtörjön a tétovázás gyötrő kínja.

Régóta őrizlek, Szerelem
őszintén, hűséggel. Sokszor
te védtél, veled menekültem —
az örömből sosem lett tor.
Hozzád fordulok mert nyomorúság gyötört,
segíts nekem! Rád tekintek, Száanalom, ha
a nap fényét elhalasztja az éjszaka.

Csalástól és bánattól szöktem.
szerelmemben nincs hazug por:
a szavakból gyöngyöt fontam, nem
érdekel már a sók lator.
Szeretem, ki körém varázsolta e kört,
hogy szerelmes számat güzsba kösse szava,
s érzelmem indája őt el ne oldozza.

Hogy elhidd, neked elmesélem:
az Öröm felébreszt százszor
is éjjel, s zeng az éjben szívem
mert e szép és csodás mámor
vadul lázítja várakozásom; kitört
vágyam hibát is kockáztat, jól vigyázva —
de neki sem rideg, s ellenséges vágya.

Hízelgők, képmutatók tőlem
már távol állnak. fáj, mikor
ál-ragyogásuk gögjét érzem.
Igaz kedvesemhez bátor
s gyöngéd vagyok, úgy ő utcára nem söpört;
s tiszta csillogású csodához vezet a
Szerelem és Öröm engem kézenfogva.

Fuss dal hozzá, kiért Arnaut összetört
minden más szerelmet szívében, és soha
nem érzett gyengeséggel magát elhagyta.

Arnaut Daniel

Szeged

Fordította és átdolgozta: Kötél Emőke

A megfordított virág

Előszó

*Ab la dolchor del temps novel . foillo li bosc e li aucel . chanton
chascus en lor lati . segon lo vers del novel chan .*

Csaknem kilenc évszázad választ el bennünket e szavaktól, amelyek az első trubadúr, a trubadúrok atyja, Aquitániai IX. Vilmos egyik „költeményének”, „dalának” kezdetéből valók. Némely szó majdnem tökéletesen érthető a francia olvasó számára: *dolchor*, *douceur* (lágyság) *temps*, *temps* (idő) *chan*, *chant* (ének). Tavasz, madarak, megújulás, felzendülő ének: századok óta belőlük áll a dal tavasz-nyitása Európa valamennyi nyelvén. És a vágyból, a szerelemből, mindjárt az első szavak után:

*La nostr'amor va enaissi . com la branca de l' albespi .
qu'esta sobre l'arbr'en creman . la nuoit ab la ploi'ez al gel . tro
l'endeman que-l sols s'espan . per la fueilla vert el ramel .*

Szerelmünkkel is úgy van ahogy a galagonya ágával a bokor oldalán vacog éjszaka esőben és fagyban holnapra a napfény szétárad zöld levelekre bokrokra

A télből és a hidegből kilépünk a fényre: szerelem, napsütés, zöldellő levelek. Ma már alig tudjuk felfogni, kilenc évszázaddal ezelőtt mennyire új volt mindez, milyen meglepő, korábban sosem hallott. A szerelem egy új nyelven szólalt meg, román nyelven. Létezett tehát a madarak „latinja”, és létezett annak a költészetnek a hangja, amelyet IX. Vilmos a saját latinján szólaltatott meg, oc

* A fordítás *Jacques Roubaud* *La fleur inverse* című művéből való. [Paris, Ramsey 1986.]

nyelven, provanszálul, okszitánul, ahogy tetszik. A költészet létének új módozata született meg, másmilyen, mint a *Roland-éneké*, provanszál nyelven.

A trubadúrok költészete fényből és madarakból születik meg. És ha nevükről óhatatlanul Provence-ra asszociálunk, e szó, *Proensa*, magukat a trubadúrokat jelenti, akik Okszitániában, belső vándorlásuk során lassan-lassan megindulnak Poitiers-ből, Limousin-ből, Toulouse-ből, hogy Languedoc vagy Provence felé tartsanak; aztán jelenti Provence-t a XIII. század fordulóján, abban a néhány röpké évben, amely egyszerre jelzi a *trobar* csúcspontját és meggyilkolásának pillanatát. Provence a trobarnak, a költészet mesterségének a földrajzi középpontja:

Ab l'alèn tir vas me l'aire . qu'ieu sen venir de Proensa . tot quant es de lai m'agensa .

Leheletemmel magamba szívom a levegőt amely Provence-ból jön felém minden tetszik nekem ami onnan való

Qu'om no sap tan dous repaire . cum de Rozer tro c'a Vensa . si cum clau mars et Durensa . ni on tant fins jois s'esclaira .

Nincs édesebb tájék mint a Rhone-től a Vence-ig melyet körülzár a tenger és Durance nincs egy sem ahol annyi tiszta öröm ragyog fel

Hogy megérthessük a trubadúrokat, nem haszontalan gondolatban beleképzelni magunkat a Peire Vidal által megrajzolt *szabályos négyszögbe*: a Rhone és a Vence, a tenger és a Durance folyó közé. Az ének és a szem táplálói, a táj, a szelek, az erdei fenyők, a ciprusok, a szőlők, az olajfák, a mandulafák, a füvek, a kövek jellegzetes árnyalatai, a sík tenger morotvája („a szemekbe csapódó tenger”, mondja Giraut de Bornelh) — mindez elengedhetetlennek tűnik a hely és a szótagok fényberagyogta, szükséges összhangjához. Persze itt a XIII. századról van szó, nem a ciprusok és kastélyok nélküli antik Mediterráneumról.

Erre a helyre, amely költemények hallgatására csábított, még harminc esztendeje is oda tudtuk magunkat képzelni. Ez a hely mára mindenestül tökéletesen eltűnt, elveszett. A természeti környezet századunk legutóbbi negyedében többet változott, mint a megelőző nyolc évszázadban együttvéve. Ne felejtsük el az albi-

gensek elleni új kereszteshadjáratot, annak minden utóhatásával egyetemben.

Egyedül Aude — a mediterráni részén, és a tengertől távolodva a Corbières nyugati felén, a Fekete-hegység déli szegélyén — mutatja még majdnem érintetlenül a régi képet. Közel ötven éve ismerem ezt a földet, lépésről-lépésre (egyedül a gyaloglás teszi lehetővé, hogy a kellő lassúsággal járjuk be a trobar tájait). Voltam Puivert-ben, Saissacban, Miravalban, Lastours-ban. A trubadúrok *vidáiban*, a korszak irodalmi életét elbeszélő, mesékkel kevert életrajzokban minduntalan aude-i tulajdonnevekkel találkozunk. Ez az, amit be kell gyalogolni, amíg megtehetjük.

És nem csak ez a környezet pusztult el visszahozhatatlanul Provence-ban, hanem az a növényi esszencia is, amely a trubadúrok finom rímei alatt megbúvó illatot létrehozta — az is eltűnt. E földnek immár nincsenek madarai: tíz, tizenkettő, tizenöt éves köromban (mindig koránkelő voltam) nem tudtam úgy felkelni akkor, amikor a nap „s' espan” (felragyog), hogy el ne bővíljön a madarak éneke. A trubadúrok éneke — és ez a szabadban hangzott fel, a lágy vagy a forró évszakban, nyílt tereken, természetes környezetben — olyan ének volt, amely a madarakéval vetekedett. Az ének már csak azért is az ő hangjukkal együtt szólalhatott meg, hiszen a madarak is az éneklés egyetlen, elsődleges értelmét dalolják: a szerelmet.

A hallható és a látható természet eltűnése nem jár egyedül: IX. Vilmos szavai, a modern szerelmi líra első, hozzánk közelálló vagy tőlünk nem túlságosan idegen szavai nem franciául, mégcsak nem is ófranciául vannak. A trubadúrok nyelve, az oc, az okszitán, a provanszál különleges román nyelv: a franciától, az olasztól, a (hozzá legközelebb álló) katalántól eltérően soha, pontosabban a XIII. század óta nem kötődött semmiféle földrajzi vagy politikai egységhez. Ma pedig, miután nagy keservesen túlélte a francia királyságot és közoktatást, ma ezt a nyelvet is az eltűnés fenyegeti. A trubadúrokat hallgatva, ma, a jelen években nem tehetünk mást, mint tudomásul vesszük e hármas elhomályosulást.

Mondják: *a szerelem a XII. század találománya*. És ha a szerelmet egyáltalán fel kellett találni, akkor feltalálói a „trouveur”-ök, a „találók”, a „lelők”, a *trobadors* voltak. Róluk e tanulmányban egy

ennél egyszerre behatároltabb, különlegesebb, jellegzetesebb, büszkébb és megdöbbentőbb találmány okán lesz szó: a trubadúrok találmánya vagy újítása nem a szerelem, hanem az, hogy a szerelem elválaszthatatlan a költészettől, ez a költészet *motorja* az éneken belül. A trubadúrok azt találták föl, hogy létezik egy eltephetetlen kötelék, az, amely a szerelmet a költészettel egyesíti.

Ennek a felfedezésnek, ennek a költeményekben vég nélkül ismételt állításnak az eredményét jobb inkább *grand chant*-nak, semmint *chant courtois*-nak, udvari vagy udvarló dalnak nevezni: ez utóbbi — korabeli szövegekkel alá nem támasztható — elnevezés egyszerre korlátozó és bíráló (a XIX. század végétől fogva). Az előbbi viszont kiemeli azt, hogy vannak más *grand chant*-ok is, az amerikai indiánoknál például, valamint azt, hogy a trubadúrok költészete más, térben és időben igen távoli hagyományokkal mutat kézzelfogható rokonságot.

A trubadúrok *grand chant*-jának különlegessége, eredetisége elsősorban a következő állításban ragadható meg: költészet nincs szerelem nélkül. A szerelem nem létezhet az őt megéneklő költészet nélkül. A szerelmi költészet az elsődleges, fontosabb a beszéd minden más módjánál. Uralkodik a beszéden; és a költészetben való beszéden. A legemelkedettebb a leglényegesebb.

Másodjára: a trubadúrok azt találták föl, hogy a szerelmi dal több, mint szerelemről beszélő szavak és hangok megbonthatatlan egysége. Felmutatja a szerelemnek a férfira és a nőre gyakorolt hatását és lényegét; a trubadúrok meg is adták ennek a köteléknek a támpontját, a helyét, az összeecsingolódás megjelölését: a *rímet*.

A trubadúrok előtt a rím nem, vagy csak szegényesen létezett a költészetben. Őutánuk, bármely évszázadban tekintsünk szét, egészen a miénkig, s valamennyi román nyelven (valamint a germán nyelvek zömében), ahol a költői hagyomány a trubadúroktól indult el, a költészet nem képzelhető el rímek nélkül (ami azt feltételezi, hogy nem képzelhető el verssorok nélkül).

De nem elegendő pusztán annyit kijelenteni, hogy a trubadúrok költészete rímes költészet. Számukra a rím több, mint a sorvég megjelölője. A lelke, a középpontja annak a zenei és költői alkotásnak, a *cansónak*, amely a szerelmet énekli. A rímek elhelyezkedése, a csengésük, a hangzósságuk játéka, a dekompozíció, az

értéksorrendjük, a szerelem szavainak, a *grand chant* szavainak a felütése és összekapcsolódása, szerelem, öröm, hölgy, *amors*, *joi*, *dona* ... , ezek tesznek minden cansót egyedi alkotássá, a szerelem állításának és kinyilvánításának egyedi pillanatává. A trubadúrok a rímet egy *forma* mozgatójává tették, ezt a formát pedig, a *cansót*, a „chanson”-t, a szerelem és a költészet kifejeződésévé és egyben kiáltványává avatták.

Ennek az egyszerre bonyolult, tudós, demonstratív, ugyanakkor játékos, csábító, meggyőzésre törő költői formának a feltalálása a *rímek játékán és örömén* alapszik. Ma már alig láthatjuk be a rímek terepének a tágasságát, bőségét, változatosságát, azokét a rímekét, amelyek körülbelül másfél évszázadon keresztül, nemzedékeken át, szájról szájra, fülből fülbe, emlékezetből emlékezetbe átmenve reprezentálták e költői hagyományt. Mindaz, ami e korszakot kíséri, a francia *trouvère*-ek, a portugál trubadúrok, a szicíliai és itáliai költők egészen Dantéig és Petrarcaig, a német Minnesängerek — visszhang csupán. S amibe az egész trobar végül beletorkollik, az a bukás vagy a feltámadás. Egy utolérhetetlen polifónikus pillanat.

Az is szembeszökő, hogy miközben a trubadúrok a *grand chant*-t, a szerelem és a költészet egyesítését egy igen sajátos nyelvi játékkal, a *metrumok* és a *rímek* játékaival megalapozzák, egyúttal feltalálják a költő költészetbeli figuráját és elkötelezettségét is. A költő „trouveur”, találó, lelő. Szavakat talál, hangokat, rímeket, azért, hogy a szerelmet mondja; mondja azoknak, akik ugyanúgy szeretik és ugyanúgy gondolják el és ugyanúgy élik a szerelmet, mint a költői dalt. Nekik beszél, egy öközlük. A költészet — életforma.

Természetéből adódóan a költészet játéka a trubadúrt elsősorban iparossá, mesteremberré, „csinálóvá” teszi (a XV. századi ún. nagy retorikusok megjelölésével élve), kovácsot, „fabbrót” (Dante). A költő a szerelem kimondására alkalmas szavakat kovácsolja, berakja a költeményt a szerelmi tűzbe, úgy finomítja, mint az aranyat; ez a metafora minduntalan vissza-visszatér a trobarban. A költészet mesterség; benne éppúgy szerepet kap a zenei ars, mint a verbális ars, a költői személyességet, a hangot domborítva ki. A trubadúr minden egyes hangja hangsúlyozottan egyéni. A trubadúr

szerző; feljegyzí és tudatja és aláírja költői nevét. Mindegyik költőí név most először *tulajdonnév*, amiként mindegyik rímjáték és rímkiválasztás szignatúra, aláírás, a szerelem tulajdon neve. A trubadúr neve, énekei — vigye bár szét őket ő maga vagy vigyék azok az énekesek, akik továbbéneklik őket — szerelmet ébresztenek, szerelemre ösztönöznek, szerelmet árasztanak szét a világban. Provanszál nyelven.

Ahogyán rímekben beszélnek, ahogyán axiómákból, szerelmi igazságokból — felejtethetlen társításokat hozva létre — verssorokban beszélnek, mindebben feltűnő, hogy a szerelem — a szerelmes férfinak egy hölgy íránt érzett reális szerelme — belerejtezík valamely egytetemes szerelembé, mégpedígy úgy, hogy a kettőt el sem tudjuk választani egymástól: a *nyelv szerelmébe*, a *nyelv írántí szerelembé* rejtőzík bele. Az a legtökéletesebb szerelmes, aki a legjobban szeret; azért szeret jobban, mert jobban énekel; azért énekel jobban, mert jobban szeret; és a jobb szerelem annak dícsőségét növeli, akit szeret, annak a *pretz*-ét, értékét; és növeli a *nyelv dícsőségét*. A költészet a költészet révén a költészetről magáról első alkalommal mond ík ítt egy alapvető funkciót: a nyelv dícsőségét és emlékezetét.

Olyán költészetet mondani, amelyből a szerelem szól, nem szerelemelmélet. A trubadúroknak nínss szerelemelméletük, vagy ínkább: mindegyik grand chant szerelemelmélet; a szerelem igazságát evidenciákban mondják, rímekben, hasonlatokban, ellentétekben, ekhós rímekben mondják, ritmusban mondják. A kifejtés betegsége nem érintette meg őket.

A trubadúrok szerelemelméletének megközelítése közvetett eljárásokat ígényel, összevetéseket cansóról cansóra: a rímek terepén ezek egymásnak felelgetnek. A két strófa közöttí árnyalatokban kell megragadnunk az értelmet, valamint a hangok közöttí árnyalatokban: Jaufre Rudelnél és Bernart de Ventadournál, Giraut de Bornelhnél és Raimbaut d'Orange-nál, Arnaut Danielnél, Peire Vidalnál vagy Raimbaut de Vaqueirasnál. Ík kell kérdeznünk a *vidast*, az „életrajzokat”, és a *razost* (a legnevezetesebb cansók „kommentárjait”), s ezekben az elbeszélésekben és mesékben nem az adatolható igazság a lényeges (amít a provanszál költészet szakemberei oly nagy türelemmel kutatnak), hanem kizárólag a

tanulmány, a „példa”, a szerelem alapjairól szóló tanító célzatú evidencia, melyet kerülőúton, finoman, ironikusan vagy polémikusan vittek be prózájukba a vidák összeszerkesztői (akik minden kétséget kizáróan maguk a trubadúrok voltak), így találva föl azt a különféle elnevezések alatt futó műfajt, prózában írott rövid fikciót, e *prózaí pillanatformát*: a nouvelle-t, cuentót vagy „rövid életrajzokat” ... , amely műfaj kedvező talajra lelt és hatalmas utóélete kerekedett (például innen ered a *decameron*).

Végezetül olvasható még pár dolog a szerelemelméletről a trobaron kívül is, miután a grand chant-nak a középkori irodalmakra gyakorolt hatása, befolyása igen mély volt. Megfontolandó — és ez itt egy a későbbiekben kifejtendő hipotézis —, hogy az első regény-próza, a Chrétien de Troyes nyolcszótagos sorokban írott verses regényét követő prózaí Lancelot az *amors* (a szerelem) hatalmas polémikus illusztrációja. A költeményekben a szerelemelmélet nincs kifejtve, nem mondható el más kifejezésekkel, mint maguknak a költeményeknek a szavaival, amelyeken keresztül az elmélet megjelenik; ám közvetett úton kimutatható. A középkori szerelmi regény — nagyon tágan — e „felmutatás” műbe rendezése, az *amors regényes megjelenítése*.

Ám a prózában megalkotott elbeszélésből nyilvánvalóvá válik, hogy létrehozása — Danténál éppúgy, mint a *Lancelot* szerzőinél — kísérlet arra, hogy többé-kevésbé érvénytelenítsék, visszatérítsék, eltöröljék, lerombolják azt, ami a szemükben egyértelműen botrányos. Mivel a trubadúrok szerelme erkölcs, de leglényegét tekintve profán erkölcs. Ha nyoma sincs is náluk vallásellenes szándéknak (és kétségtelenül nincs, vagy csak egy csipetnyi heterodoxális megkísértettségnek van), az bizonyos, hogy számukra a szerelem valami evilági dolog, mint az *öröm*, s még ha folytatható is lenne egy másik világban, itt és most, egyedül a högyből áradó fény hatására elérendő állapot: e fény ragyogja be a dalt. A trubadúrok grand chant-jának, mint a laplace-i világegyetemnek, nincs szüksége Isten feltételezésére a szerelem és a szépség evilágában, hacsak a világteremtés miatt nem. A trubadúrok nem ateisták, nem pogányok, nincs „szerelemistenük”: ők elsőrendűen a szerelem és a dal számára élnek benne ebben a világban.

A változatos keresztény reakció nem is szűnt meg azóta. A teológiai vagy költői elítéléstől (az *Isteni színjáték* mindenekelőtt *amors*-ellenes háborús gépezet) a misztikus captatióig terjedő ská-

lán indult be (ez utóbbit olykor, anakronisztikusan, magukból a trubadúrokból próbálták meg kiolvasni). Elegendő csak Keresztes Jánosra mint a vallásos költészet olyan példájára utalnunk, aki sosem vághatott volna utat a trobar adta ösztönzés nélkül.

Az, hogy a szerelem öröm, felragyogás, extázis, szépség, a rímek szépsége, a formális alkotás extázisa a cansóban — nem jelenti egyúttal azt, hogy a trubadúrok nem ismerték a sötét oldalát, hogy megrekedtek volna a szerelmi boldogságnál, hogy nem dalolták a szerelem legvégül a gyönyörben vagy a lemondásban feloldódó kínját.

Amiként hajdan az antik, később a keresztény orvostudomány és a filozófia, a maguk módján ők is felismerték és beazonosították a *lélek betegségét*, a lelket fenyegető fekete napsütést, a *melankóliát*. De számukra, természetesen, a melankólia lényegében a *melankolikus erősz*, az a nyomasztó ellenfél, aki sorsszerűen vezet el a szerelemtől a szerelem abszolút ürességéig, az örületig. A nem a halálhoz vezető egyetlen örület (a szerelem nem magasztalja fel a halált) az, amelyikben a dal sikeresen enyhíti az örületet a ritmus és a rímek *mértékének* erejével. A *mezura* (a mérték) a trobar egyik leggazdagabb fogalma: szakadatlanul felveszi a harcot a melankólia jelenlétének fenyegetésével szemben. Néhány trubadúr — amennyire időszakuk lehetővé tette — „tudós” volt a filozófiában; nem véletlenül fedezhető fel náluk a „negatív teológia”, a *via negativa* visszhangja; ugyanakkor a *szerelmi semmi*, a *melankolikus semmi* alakzatát úgy fogalmazzák meg, hogy nem folyamodnak semmiféle külső teorizáláshoz. A trobar kezdeteitől látható és jelenvaló az öröm fonákja, a szerelem halála, a szerelem megsemmisülése a mértéknélküliségben és az örületben, ironikusan és reményvesztetten. Itt szeretnék majd védelmezni egy hipotézist valamely mély benső kapcsolatról: egyfelől a szerelem és a trobar egész történetén át vele együtt létező antagonistá pára közötti, másfelől a két *költői út*, a *trobar clus* (titkos, zárt trobar) és a *trobar leu* (könnyed, világos trobar) közötti belső feszültség hipotézisét (amely ellentétek nem oldhatók fel, hacsak a megtagadással nem). A két stílus szembeállításá messze túlnyúlik a homályosság és az érthetőség problémáján (a mindenkinek szóló és a nehéz költészet örök vitáját a trubadúrok is ismerték, és olyan kifejezésekkel írták

le, amelyek azóta sem javultak lényegesen). Ennek az oppozíciónak a gyökere magában a szerelemben van, abban a paradoxonban, hogy a szerelmi kötelékben a melankólia lehetetlen és szüntelenül jelenvaló. A trobar legragyogóbb alkotásai (és ragyogásuk gyakran társul a melankolikus erősszal), Raimbaut d'Orange vagy Arnaut Daniel művei majdnem teljesen társtalanok a középkori hagyományban (Guido Cavalcantit kivéve, az egyetlen itáliait, aki a legnagyobb trubadúrokéval azonos szintű).

E tanulmány az itt kifejtettek szellemében nem az értelmezést kísérli meg, hanem a trobar belső megvilágítását, „felmutatását”. A szavak a trubadúrok szavai, a grand chant szavai, az axiómák, a szerelem alapigazságainak szavai nem válnak el létezésük módjától, a verssortól és a rímes sortól, a legbonyolultabb mértékektől, a strófáktól, a cansótól. A trubadúrok örökségét tárgyalva az írott források, a „chansonnier”-k, az „énekeskönyvek” egyetlen hatalmas cansóként jelennek meg, a *grand chant dalaként*. Ez *meséli el* az invenció, a kitalálás kötelék a trobarban, szavakat mesél el, hangokat és rímeket, szerelmet, dalt, költészetet. Trubadúrról trubadúrra követhető az „ének” szó, a „szerelem” szó, a „hölgy” szó roppant bonyolult kombinatorikájába, amelyben a grand chant mindenegyes szava elnyeri a jelentését, súlyát és a szerelemre való felhívás eszközévé válik. Tisztában vagyunk vele, hogy ez a leírási kísérlet vagy több is, mint pusztá leírás (mert egyszerre kell formálisnak és szemantikainak lennie), igen bonyolultnak tűnhet. Egyszerűbben nehéz lenne úgy beszélni, hogy a dolgot magát ne csorbítanánk.

Meglepő lehet a trubadúroknak általam tulajdonított kiválóság. Igaz, ez a költészet sokáig kéziratokban maradt, láthatatlanul, sokáig szétforgácsolódott tudós filológusok kezén, elrejtette őt méltósága, nyelve, erkölce, önnön méltósága. Rátelepedtek nacionalista ostobaságok is. Csak két példát idézek erre: elvakult és ostoba önfejűség a trubadúrok költészetéből a francia középkori irodalom egyik szeletét csinálni; a másik az olasz szakkutatók majdnem általánosnak mondható bénultsága azon fájdalmas kényszer szorításában, hogy — Cavalcanti példájával, valamint Dante és Petrarca tanúságtételével szemben — ne kelljen elismerni mindazt, amit az olasz irodalom a trubadúroknak köszönhet. És itt nem egyszerűen

prioritáskérdésről és tulajdonjogi vitáról van szó. Ugyanis a vakság és a süketség, egyszóval a tudatlanság nagyfokú értetlenséghez, a formális dimenzió tagadásához vezet. Nagyon jól felismerhető ebben a lélek második nagy betegségének a példája, azé, amelyet Platón még megnevezetlenül írt körül, és amelynek a szerelem univerzumában a trubadúrok ezt a nevet adták: féltékenység.

A jelen kötet, *A megfordított virág. Tanulmány a trubadúrok formális művészetéről* című — egy a trubadúrköltészetéről készített és 1980-ban megjelent válogatást követ és tesz eszmeileg kerekké, azonban e könyv olvasható az antológiától függetlenül is, a megértéshez szükséges szövegek itt is szerepelnek. Végezetül engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a trubadúrok iránti saját érdeklődésemről, amely nem mentes bizonyos fokú szenvedélytől, elfogultságtól, és amely kitűnt ebből, az előszóból is.

Provanszál származású vagyok. A provanszál nyelv, amelyet gyerekkoromban nem beszéltem (ma olvasom, de nem beszélem) különleges szerepet tölt be családi emlékezetemben (és ebben nem állok feltétlenül egyedül); anyám családjában, ahol a szülők tanítók voltak, gyorsabban tűnt el, mint apáméban, akinek ajkáról a nagyapjától eltanult oly különös toulouse-it a jellegzetesen rekedt hangján hallottam gimnazista korom előtt (és a nyelv most, öregkorában rettenetes erővel tér vissza nála). Egyszerre közeliként és hiányzóként, számomra ez az eredet nyelve, a nyelvek aranykorának eltűnt nyelve, a nyelveknek az az illatos kertje, amelyről Dante beszélt. Gondolkodásom és munkám nyelveként a francia az anyanyelvem, a költészeti nyelvem is, ugyanakkor ez egyszerre a száműzöttségem nyelve is, mert benne, mögöttesként, a provanszál-utániság, a provanszál visszhangja él (provanszált mondok családi provincializmusból, holott jól tudom, hogy oc, okszitán nyelvről van szó; ha franciaországi katalán lennék, talán azt mondanám, „lemosi”).

Költeményeket írni, költészetet komponálni a jelen aktuális feltételek között kissé nehéz feladat, ebben egyetérthetünk. Kitarítani egy feltételezett úton számomra minden esetben modell választását jelenti, vonatkoztatottságot valamely kitüntetett korszakra, amikor még volt költészet és az ragyogott is. Én a XII. századi Provence költészetét választottam. Gondolkodhatunk a trubadúro-

kon keresztül, az ő példájukon át is a költészetről. A legjelenevalóbb költészet, hogy túlélő legyen, kénytelen felvenni a harcot a felejtés ellen, kénytelen valamely archaizmus választásán keresztül létrejönni: az enyém a trobar archaizmusa.

Engem a költészetnek mint mesterségnek, mint foglalkozásnak és mint szenvedélynek, mint játéknak, mint iróniának, mint kutatásnak, mint tudásnak, mint életformának az ideája vezet, az az elgondolás, amely (az általam kedvelt költőknél) sok helyütt megtalálható az európai hagyományban, jelenleg legközelebb a Raymond Queneau-éban, akiét a magamévá tettem és akiben a trubadúrokhoz vezető út legfontosabb példáját látom.

Ezért ez a könyv tiszteletadás, főhajtás, még akkor is, ha áttételesen, korunk költészetéről szól.

*Párizs
Pécs-Szeged*

*Jacques Roubaud
Fordította: Szigeti Csaba*

Kővers

„távoli nékem az Asszony,
mint legkülönböb szobrász véste, hideg kő”

A Könyörtelen Hölgy alakja nélkül nem lenne teljes Dante és az okszitán költészet kapcsolata. Dante célja meghaladva követni a Langue d'Oc költészetét; utólagos, tehát kívülálló poétikai hitvallás, — Imitatio Narboni.

E szellemben születik a Rime Petrose ciklus darabja, az *Amor, tu vedi* kezdetű vers is. Mint ahogy Dante kiválasztott hölgye, Beatrice is elérhetetlen — legalábbis az evilági életben —, a Petra asszonyhoz fűződő szerelem sem teljesezhet be soha. Úgy tűnik, Dante semmit sem bíz a véletlenre. Egy előre meghatározott kimenetelű szerelem determinált költői korpuszt kell hogy eredményezzen, még akkor is, ha éppen a szerelem teljesülhetetlen volta van eleve meghatározva. Nincs vesztenivaló s ezzel a reményből gyökerező emocionális feszültség szűnik meg: a Belle Dame Sans Merci-hez fűződő bár céltalan, de örökké bizakodó trubadúr-váramozás. S bár a Trubadúrról is azt jegyezte fel a krónika, hogy „*nem hitt abban, hogy az úrhölgy részeltetné őt a gyönyörben a szerelmi szokás szerint*”, Dante valószínűleg nem is akarhatott hinni ilyesmiben. A trobar költészete egy nagyonis evilági célt tűz ki maga elé, s eszébe sem jut, hogy ha a Hölgy a földi világban elérhetetlen, a másvilágban majd elérhető lesz. Ezzel szemben Dante csakis ebben a halál utáni lehetőségben bízhat; — racionális Pygmalionként tudja, hogy a kőszobor nem fog megelevenedni, így hát kőverset ír hozzá. Kőverset a Kőasszonyhoz, azért is, mert egyetlen

megoldásként, mint mindig a szerelemben, most is csak a sírkövet találja.

A kőversnek tökéletes monolitnak kell lennie, amelyből matematikai szigorúsággal ki kell szűrni minden felesleges cirádát vagy repedést. A szigorúsághoz kevés, de határozott számú formai elemre van szükség. Öt szót emel ki, ezekből építkezik. Trubadúr formát használ, a szórím, a *notes-rimes* eszközt. Ha valaki mindössze öt szót kombinálva fejezi be versének minden sorát, sokkal szigorúbban jár el önmagával és a verssel szemben, mintha szesz-tinát írna.

Anélkül, hogy a sorzáró szavak jelentésével törődnénk, jelöljük meg őket:

A	B	C	D	E
asszony	időben	fénye	hűvös	kő

A vers öt tizenkétsoros strófából és egy hatsoros commiato-ból áll. Danténak tehát a versszakok szintjén tizenkét helyet kell betöltenie a rendelkezésére álló öt elemmel. Mivel a tizenkettő nem osztható öttel, semmiképpen nem oszthatja el egyenlő arányban az öt szót egy adott versszakon belül, szükségképpen ki kell jelölnie olyan elemeket, amelyek egynél többször szerepelnek. Dante a szesz-tinát, legtökéletesebb trubadúr-formát akarja túlszárnyalni, de nem tud túllépni annak keretein; nem teremti meg a kvintinát, hiszen a versszakok szintjén meghagyja a hattal oszthatóság szesz-tinai hagyományát, ugyanakkor mégis szakít azzal, hiszen, hat helyett egy ötelemű halmazsal variál. Versét lerombolt szesz-tinának, vagy fel nem épített kvintinának nevezhetnénk, esetleg Que-neau-t parafrázálva hívhatjuk danteinának is. Dante ambivalens trobárszemlélete a szesz-tina letisztult harmóniájával szemben sajátos feszültséget visz a költeménybe. Egy-egy elem túlsúlyba kerül az adott versszakon belül, és ez mindenképpen kibillentí a versszak jelentésbeli egyensúlyát.

Nevezzük azt az elemet (végszót), amelyik többször szerepel egy versszakban a többihez képest dominánsnak. Például az első versszakban a „hűvös” szó többször szerepel, mint a „fénye” szó, azaz — betűjelzéseket alkalmazva — E domináns C-hez képest. Mivel C szükségszerűen kevesebbszer szerepel, mint E, mondhat-

juk azt is, hogy dependens E-hez képest. Nem kell bonyolult relációanalízist alkalmaznunk, hogy a következő sorrendet felállíthassuk: A domináns E-hez és D-hez, E és D pedig B-hez és C-hez képest.

$$A > (D = E) > (B = C)$$

Az első versszak abszolút domináns eleme tehát az A, mivel ez az elem az egyetlen, amelyhez képest az összes többi dependensként viselkedik. Abszolút dependens elemről viszont nem beszélhetünk, hiszen a B és C elem egyaránt egyszer fordul elő. Ugyanezzel a módszerrel a többi versszak dominancia-képletét és felírhatjuk, csak az eredeti betűjelzést kell tartani, azaz nem kezdjük el a megjelölést strófánként újraírni. A dominancia-képlet felírásakor nem foglalkozunk azzal, az egyes elemek strófán belül elfoglalt helyével, sem azzal, hogy számszerűen hányat találunk belőlük, csupán azzal, hogy többen vagy kevesebben vannak-e, mint a többi elem. Írjuk le a strófánkénti dominancia-képleteket:

- I. $A > (E = D) > (C = B)$
- II. $E > (D = C) > (B = A)$
- III. $D > (C = B) > (A = E)$
- IV. $C > (B = A) > (E = D)$
- V. $B > (A = E) > (D = C)$

$$[\text{comm. } D(E = C = B = A)]$$

Látható, hogy ha strófánként vizsgáljuk a verset, teljesen más dominancia-képletet kapunk, mint a szesztina esetében. Ott ugyanis, — lévén hat elemet, hat strófában, hat helyre osztunk el — egyáltalán nem beszélhetünk sem dominanciáról, sem dependenciáról, hanem minden elem egyenlő arányban oszlik el a versszakok és az egész költemény szintjén is. Dante versében a strófák egymás közti viszonyában az abszolút domináns elemek játszik a kulcsszerepet: *minden elem előfordul abszolút dominánsként, de — nem számolva a cominiatival — csakis egyszer fordulhat elő.* Ebből a „törvényből” következik, hogy egy képzeletbeli hatodik versszakban, újra a legelső strófa A eleme lenne az abszolút domináns: (Mellesleg, így van ez akkor is, ha az ehhez képest depen-

dens elemeket vizsgáljuk; egy elem csak egyszer töltheti be ugyanazt a dependens funkciót, persze, itt már az előfordulás sorrendjét is figyelembe kell venni.) Ha azonban összeségében vizsgáljuk meg az öt strófát, a következő abszolút dominancia-sorrendet állapíthatjuk meg (nem hierarchia, hanem előfordulási sorrend):

$$A \rightarrow E \rightarrow D \rightarrow C \rightarrow B$$

Mivel a sorrend nem lezárt elemsorozatra, hanem monoton bővíthető „körkörös” sorozatra utal, jelöljük így:

$$\dots \rightarrow A \rightarrow E \rightarrow D \rightarrow C \rightarrow B \rightarrow \dots$$

Az első öt strófa elemeit számolva, a következő közös dominancia-képlet állítható fel:

$$A = E = D = C = B$$

Ez már emlékeztet a szesztina dominancia-képletére, csak hat helyett öt elemmel van dolgunk. Másképp fogalmazva, ha ez a képlet lenne érvényes az egyes versszakok szintjén is, valóban kvintinaszerkezetről beszélhetnénk. Az egyes versszakokban rejlő „egyensúly-ingadozás” az ötödik strófa végére kiegyenlítődik, minden elem ugyanannyiszor fordul elő valamennyi pozícióban, sem domináns, sem dependens nem található közöttük. Ez a harmónia a szesztina sajátja, de nemcsak annak alapstrófaíé, hanem tornádájáé is, vagyis az egész költeményé. Dante versében viszont a tornáda (commiato) is ugyanúgy viselkedik, mint a többi versszak: van abszolút domináns eleme.

Ez csak akkor lenne elkérülhető, ha a commiato is annyi sorból állna ahány sorzáró elem van, azaz ötből. Ezt azonban sem a hagyomány, sem a vers dallama nem engedné meg, mindenképpen a verssorok, és nem a sorzáró elemek számát kell figyelembe venni, ennek pedig a sorok számának felének — jelen esetben hatnak — kell lennie. Egy elemnek kétszer kell előfordulnia, és ez nemcsak a commiato, hanem az egész vers abszolút domináns eleme lesz, így az egész vers dominancia-képlete megegyezik a commiato képletével:

$$D > (E = C = B = A)$$

Mindegyik elem tizenkétszer fordul elő a versben, ez az egy, a D egyel többször. Mégsem bontja meg egészében a költemény harmóniáját. Valamiféle felezőként, egyensúlypontként szerepel mind a commiato, mind a teljes vers tekintetében. Az öt versszak közül a középsőnek abszolút domináns eleme, és egyben a versszak középső, hatodik-hetedik helyén is szerepel. Ezért ez az elem lesz az, amely a commiatóban is központi helyen jelenik meg, abszolút domináns elemként és egyensúlypontként egyaránt. Úgy is mondhatnánk, hogy ez az elem nemcsak a commiato, hanem az egész vers diesis-ét határolja. A D betűvel jelzett kő szó három szinten duplán hangsúlyos szerepet játszik: egyensúlypont és abszolút domináns elem a középső versszakban, a commiatóban és a teljes költeményben egyaránt. Nevezhetjük akár a dantei leroncsolt szesztina vagy fel nem épített kvintina kulcsszavának.

Nem vizsgáltuk eddig a sorzáró elemeknek az egyes versszakokban megjelenő konkrét helyét. A sorrendet is figyelembe véve a következő táblázatot készíthetjük:

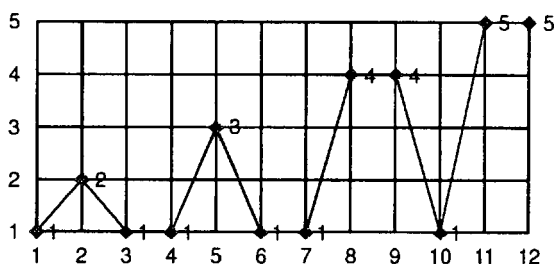
vsz/ sor	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
I.	A	B	A	A	C	A	A	D	D	A	E	E
II.	E	A	E	E	B	E	E	C	C	E	D	D
III.	D	E	D	D	A	D	D	B	B	D	C	C
IV.	C	D	C	C	E	C	C	A	A	C	B	B
V.	B	C	B	B	D	B	B	E	E	B	A	A

Észrevehetjük, hogy a versszak első helyiértékét kitöltő elem az adott strófa abszolút domináns elemével egyezik, és azt is tudjuk, hogy éppen ezzel az elemmel esik egybe lesz a versszak középső egyensúlypontja is. Minden tekintetben erre az elemre épül fel az egész strófa, s ezt már az előző versszakban betöltött pozíciója is előrejelzi: mindig az előtte álló strófa utolsó két verssorát foglalja el.

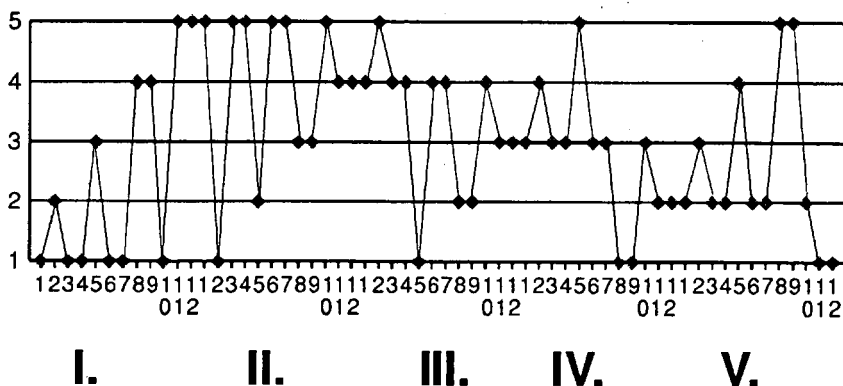
Ha eltekintünk az előzetes kitöltéstől és strófánként újraírjuk a betűjelzéseket, ugyanolyan képletet kapunk minden versszak ese-

tében, mint az első strófa képlete. Tehát minden versszak ugyanolyan módon állítja sorrendbe az elemeket, azok egymáshoz való viszonya strófánként megegyezik. Ez a sorrend nem szabályos matematikai sorozat, inkább a tradicionális cobla-szerkezet ritmikai elvű továbbgondolása. Láttuk hogy, a hatodik sort követő diesisnek, abból a szempontból is kulcsszerepe van a versszakokban, mindkét oldalról az abszolút domináns elem határolja. (Másik funkciója az orális előadásmódból következik, a hallgatóság a diesist előtti ereszkedő dallam alapján „készül fel” a strófa második felének befogadására.) Az általános belső strófaszerkezetet figyelembe véve tehát a következő grafikont rajzolhatjuk fel:

általános szerkezet

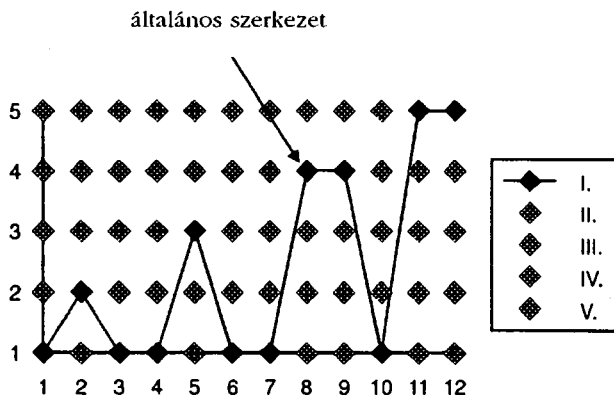
Az egész versre kiterjedő plusz kikötés az, hogy a versszak domináns A eleme az előző versszak záróeleme is. A riquieri körkörös ének, a *redonda canso* egyik változatával van tehát dolgunk, ahol a körköröség a fenti táblázat szerint alakul. Ha egyetlen grafikonon ábrázoljuk az egész vers sorszerkezetét, megkapjuk a körkörös ének teljes körének ábráját.

Ezt szegmentálhatjuk tovább, ha a versszakok egyéni belső szerkezetét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a strófahatárok is kijelölnek ismétlődő sorozatokat. Ezek a sorozatok nem egyformák, csak az egymás mellettiek kölcsönös viszonya azonos, — azaz egy újraíró szabályt alkalmazunk, ahol egy adott versszak elemeit úgy definiáljuk, mint amelyek eggyel előrébb helyezkednek el, mint az öt megelőző versszak elemei. Ezzel a módszerrel egy adott versszakban, az előző versszak szerkezete alapján E elemből D, D elemből C, C-ből B, B-ből A-ból pedig a körkörösség elvét figyelembe véve E elemet kapunk. Mivel a versszak abszolút domináns eleme az első elem és az itt esedékes újraíró szabály ($A \rightarrow E$) értelmében a második versszak is ezzel kezdődik, az újraírási képlet megegyezik a dominancia-képlettel:

$$\dots \rightarrow A \rightarrow E \rightarrow D \rightarrow C \rightarrow B \rightarrow \dots$$

Ábrázoljuk most úgy a teljes vers grafikonját, hogy az öt versszak függvényét egymásra képezzük:

Az újraíró szabály és a körkörösség elve azt eredményezte, hogy nem találunk a versben olyan elemet, amely ne töltötte volna be valamennyi pozíciót, sem olyan pozíciót, amelyet ne töltött volna be elem, azaz minden elem csak egyszer, de legalább egyszer megjelenik az összes pozícióban. A vers akkor van kész, ha az összes koordináta foglalt. Ehhez a commiato szerkezetét is hozzászámíthatjuk, amely szintén mind az öt elemet felhasználja. A kétszer megjelenő D elem nem igazodik a szerkezethez, szinte

belső címként kilóg a versből. A leghangsúlyosabb elem szerkezetét is megjelöli a Dante költeményét és ezzel információt közöl a vers egészéről.

Ha a szerkezettel nem is törődünk, a fönti grafikon vizuálisan is tömörszerűnek tűnik fel. Kötömb, egyetlen felirattal. Felépült hát a kővers, amely egyetlen szabályos tömbből áll, és amelyen egyetlen felíratot találunk: kő.

Pécs

Nagy Krisztián

Szegi Amondó Zoltán munkája

Commentarium*

Első beszéd

1. fejezet

Platón, a filozófusok atyja, nyolcvanegy éves korában, november hetedikén, születésnapjának ünnepén lehelte ki lelkét, egy lakomán fekve az asztal mellett, azután, hogy az asztalt már leszedték.

Ezt a lakomát, amely egyformán magába foglalja Platón születésének és halála napjának is az évfordulóját, a régi platonikusok mindnyájan egészen Plótinus és Porphyrios idejéig minden évben megülték. Porphyrios halála után azonban ezerkétszáz évig megfeledkeztek ezekről az ünnepi lakomákról. Végre a mi időnkben

* Ismertető a fordításhoz

A Marsilio Ficino nevével fémjelzett firenzei neoplatonizmus kialakulásához az adja meg a döntő lökést, hogy Lorenzo, il Magnifico megrendeli Ficinótól a teljes platóni életmű latinra fordítását a Medici-család számára; valamint, hogy neki adja a Villa Careggi nevű birtokát, hogy zavartalanul dolgozhasson, és kedvére elmélyülhessen a filozófiában. Fogadhatta itt barátait: költőket, orvosokat, teológusokat, így kialakulhatott egy olyan kör, akiket más néven humanistáknak szoktunk nevezni. Ficino nagy hatással volt Lorenzóra, s talán neki köszönhető, hogy az ez idő táján a Medicieknél szolgáló Botticelli olyan feltűnően sok mitológiai tárgyú képet fest, hiszen ekkor jellemzően a megrendelő határozta meg a festmények concettóját, méghozzá igen pontosan. Alapos a gyanúnk, hogy a Tavasz című kép éppen Ficino alábbi könyvének hatása nyomán készült. Ezt máshol még bővebben kifejtjük.

Lorenzo Medici, a kiváló férfiú, hogy felújítsa a Platónt ünneplő lakomákat, Francesco Bandinit megbízta az összejövétel megszervezésével. Mikor tehát Bandini előkészítette november hetedik napjának megünneplését, királyi módon fogadta a Careggi-villában a következő kilenc platonistát: Antonio Aglit, a fiesolei püspököt; az orvos Ficinót; Christoforo Landinót, a költőt; Bernardo Nuzzit, a szónokot; Tommaso Bencit; barátunkat Giovanni Cavalcantit, akit kiváló tulajdonságai és kiemelkedő tehetsége miatt a jelenlévő vendégek hērósznak neveztek; a két Marsuppinit, Christoforót és Carolót, Carolónak, a költőnek a fiait. Engem, végül, Bandini akart kilencediknek, hogy Marsilio Ficinót hozzájuk számítva kiteljesedjék a Műzsák száma.

Az étkezés végeztével Bernardo Nuzzi Platón könyvét vette kézbe, melynek címe *Lakoma* vagy *A szerelemről*, és felolvasta a Symposionnak minden egyes beszédét. Amikor befejezte, felkérte a többi résztvevőt, hogy ki-ki egy-egy beszédet értelmezzen. Mindannyian beleegyeztek. Sorsot vetettek, és az első beszéd — melyet a Phaidros mondott el, Giovanni Cavalcantinak jutott osztályrészül; Pausanias beszéde Antoniónak, a theológusnak; az orvos Eryximakhosé Ficinónak az orvosnak; a költő Aristophanésé Christoforónak, a költőnek; az ifjú Agathóné Caroló Marsuppininek; Tommaso Benci kapta Sókratés előadását, Alkibiadését pedig Christoforo Marsuppini. Mindannyian elfogadták ezt a felosztást, azonban a püspöknek és az orvosnak mennie kellett; az egyiknek, hogy a lelkekről, a másiknak, hogy a testekről gondoskodjon; így Giovanni Cavalcantinak hagyták meg, hogy helyettük is beszéljen. A

Platónon kívül még nagy hatást gyakorolt Ficinóra Plótinus, Dionysios Areopagités, Porhpyrios, az orphikus hagyomány, valamint Hésiodos, Parmenidés, Empedoklés, Hermés Trismegistos, Hierotheos, csupa olyan szerző, akire korábban állt a „graece sunt, non leguntur” szabály, már ha egyáltalán volt belőlük hozzáférhető példány. Jártas volt ezenkívül az asztrológiában is, ebbéli tudását is felcsillantja néha. *Commentarium* című műve nem jelent meg életében, halála után olaszra fordítva adják ki.

Commentarium

Ficino Kommentárjai címükben és formájukban látszólag Platón Lakomájára korlátozódnak: hét beszédben a lakomán elhangzott hét Erősz-himnuszról illetve dicséretet értelmezik. Ez a kiindulás azonban csupán nagyszerű és biztatást adó alkalom ahhoz, hogy a firenzei filozófus saját szerelem-filozófiáját kifejtse. A hét beszéd során széles áradással terül ki egy minden részletében összeillő kép, csodálatra méltó asszociációs készséggel kiválasztva Platón más

többiek feléfordulva és felkészülve, hogy őt hallgassák, elcsendestek. Erre a hérósz a következőképpen kezdte meg előadását.

2. fejezet

Miféle módon kell dicsérni a szerelmet
Mekkora a tekintélye és a hatalma

Igen kedves feladat ez, kiváló asztaltársaim, ami ma részül jutott nekem, hogy a myrrhinosi Phaidros szerepét viseljem; Phaidrosét, mondom, akinek barátságát Lysias, a kitűnő thébai szónok oly nagyra becsülte, hogy egy panasszal teli beszéd által igyekezett megnyerni magának; akinek természetét Sókratész olyannyira csodálta, hogy annak szépségétől egyszer az Ilissos folyó partján önkívületbe esve és a magasba emelkedve szent misztériumokat énekelt el, ő, aki azelőtt azt híresztelte magáról, hogy nem tud semmit nemhogy az égi, de a földi dolgokról sem egyáltalán; akinek a jellemében Platón annyira a kedvét lelte, hogy írásainak első zsengéit neki ajánlotta. Neki címezte epigrammáit, neki elégiáit, neki a szépségről szóló első könyvét, melynek a *Phaidros* címet adta. Minthogy tehát nem én ítéltem magam Phaidroshoz hasonlónak, hiszen én nem tartom magam annyira, hanem először is a sors véletlene, azután pedig a ti tetszésnyilvánításotok; ilyen kedvező előjelek mellett szívesen értelmezem elsőként az ő beszédét. Azután tehetségem szerint az Antoniónak és Ficinónak jutott részekkel fogom folytatni.

dialogusaiból (Phaidón, Phaidrosz, Menón, Állam) sőt nemcsak azokból, hanem a görög mitológiából is azokat a részleteket, mítoszokat, amelyek állításai bizonyítására szolgálhatnak. A mű formájában is követni igyekszik a platóni dialógusokat: a Villa Careggi humanistái gyűltekek össze Platón halála napján, hogy beszélgessenek, s persze miről másról, mint éppen a Lakomáról: az ő szájukból halljuk a fejtegetéseket. Valószínű azonban, hogy ha ténylegesen le is zajlottak hasonló párbeszédek, az alábbiak mégis Ficino gondolatai: emellett tanúskodik az egész könyv egységessége, a gondolatvezetés oly következetes volta.

A mű Magyarországon kevéssé hozzáférhető: az Akadémia Kézirattárában Ant.45 számon szereplő 1544-es firenzei olasz nyelvű kiadása mellett az egyetlen példány a Marcel-féle 1956-os latin-francia nyelvű kritikai kiadás.

(Imregb Monika)

Három dolgot vizsgál mindenben, kiváló barátaim, minden Platón követő filozófus: mi az, ami azt megelőzi, mi az, ami azt kíséri, és mi az, ami követi. Ha e jelenségek jók, dicséri, ha rosszak, megrója azokat. Az tehát a tökéletes dicséret, amely megvizsgálja tárgyának eredetét, leírja állapotát, és bemutatja következményeit. Minden dolog múltja nemességét; jelene nagyságát; következménye hasznosságát dicsérheti. Amiért is ama három dicséret a következő három dolgot foglalja magába: a nemességet, a nagyságot és a hasznosságot.

Ezért nevezte mindenekelőtt hatalmas istennek Phaidrosunk a szerelmet, jelenlévő fontosságát tekintetbe véve. Hozzátette még: „méltó az istenek és emberek csodálatára” — és nem is joggal, hiszen azokat a dolgokat csodálják a leginkább, amelyek hatalmasak. Márpedig valóban hatalmas az, akinek az emberek és az istenek is, ahogy mondják, mind alávetik magukat; ugyanis a régiek szerint az istenek ugyanúgy szeretnek, amint az emberek. Erre Orpheus és Hésiodos is utal, amikor azt mondja, hogy a halandók és a halhatatlanok lelkeit is igájába vonja a szerelem. Azonkívül csodálatra méltónak mondják, minthogy azt szereti mindenki, aminek a szépségét csodálja. Az istenek pedig, vagy ahogy a mi korunk mondja, az angyalok az isteni szépséget, az emberek a testek szépségét csodálják és szeretik. Ez tehát a szerelemnek a velejáró és most is jelenlévő fontosságából levezetett dicséret. Azután a múltja révén dicséri őt Phaidros, amikor az istenek közül őt ítéli a legrégebbinek; s amikor elmeséli ősi származását, kitűnik nemessége is. Harmadszorra következményei alapján fogja őt dicsérni, bemutatva a hatásában megnyilvánuló csodálatos hasznosságát.

Ami minket illet, először ősi és nemes származásáról, azután várható hasznosságáról fogunk beszélni.

3. fejezet

A szerelem eredete

Amikor Orpheus az Argonautikában, Kheirón és a hērósok előtt a világ keletkezéséről énekelt, Hermés Trismegistos theogóniáját követve a kháost helyezte a világ elé és Kronos, Zeus és a

többi isten előtt Eróست tette ennek a kháosnak a belsejébe a következő szavakkal:

„Eróست, a legidősebbet, önmagában tökéletest és leleményest”

Hésiodos a *Theogóniában*, Parmenidész, a pythagoreus a *Természetről* írt könyvében és Akusilaos költeményeiben egyetértenek Orpheussal és Herméssel. Platón a Timaiosban hasonlóképpen írja le a kháost, és oda helyezi a szerelmet. Phaidros végül, a Lakomában ugyancsak ezt mondja.

Kháosnak a platonikusok az alaktalan világot mondják, világnak pedig a megformált kháost. Platón számára három világ van, három kháosnak is kell éppúgy lennie. Az első közülük az isten, a világegyetemek alkotója, akit mi a magábanlevő jónak mondunk. Ez először megteremti az angyali értelmet, azután Platón szerint e világnak a lelkét, végül a világ testét. A legnagyobbnak amaz istent, nem a világot mondjuk, mert a világ (kozmosz) számos dologból összetett ékességet jelent. Neki pedig teljességgel egynek kell lennie. Azonban azt mondjuk, hogy ő a kezdete és a vége mindenféle világnak. Az angyali értelem az első világ, amelyet az isten teremtett. A második a világegyetem testének a lelke, a harmadik ez az általunk látható egész gépezet.

Ebben a három világban három kháost is tekintetbe kell vennünk. Legelőször ama értelemnek teremti meg az isten az állagát (szubsztanciáját) amit lényegnek (esszenciának) is nevezünk. Ez teremtésének első pillanatában alaktalan és sötét. Minthogy azonban az istentől született, valamiféle veleszületett vágytól vezetve eredete, az isten felé fordul. Az isten felé fordulva, megvilágíttatik annak sugara által. A sugár ragyogásától fellobban a vágya. A fellobbant vágy teljes egészében az istenre, s ennek révén nyer formát. Mert az isten, aki mindenre képes, a rá irányuló értelemben alakítja ki a teremendő dolgok természetét. Az értelemben tehát, hogy így mondjam, valamiféle szellemi módon vannak lefestve mindazok a dolgok, amelyeket a teremtett testeken érzékelünk. Ott születnek az egek és az elemek gömbhéjai (szférái), a csillagok, a párák fajtái, a kövek, fémek, növények és állatok formái.

Hogy az összes dolgok e formái, melyek valamiféle isteni gondoskodásból a legfelsőbb értelembe fogannak, maguk az ide-

ák, abban nem kételkedünk. Az egek formáit és ideáit gyakran istenek egeként nevezzük meg: az első bolygó formáját Saturnusként; a másodikét Juppiterként, és ugyanígy az utánuk következőkkel. Hasonlóképpen nevezzük a tűz ideáját Vulcanus istennek, a levegőt Junónak, a vizét Neptunusnak, a földét Plutónak. Amiért is az összes istenek, akiket az alsóbb világ meghatározott részeivel jelölnek, azon részek ideáiként a legfelsőbb értelemben találhatók meg. Ám az ideák fogantatását — amit a teremtő isten vitt végbe — megelőzte vágyának fellobbanása, ezt a fénysugár behatolása, ezt vágyának első ráirányulása, s ezt pedig a megformálatlan értelem eszenciája. A még megformálatlan eszenciáról pedig azt mondjuk, hogy ez a kháos. Első ízben történő isten felé fordulásáról azt, hogy a szerelem keletkezése. A fénysugár behatolásáról azt, hogy a szerelem sarjadása. Az ezt követő fellobbanást a szerelem gyarapodásának mondjuk, a közeledést a szerelem heves vágyának, a megformálódást a szerelem beteljesülésének. Az összes formák és ideák összefüggését latinul *mundus*nak (világ), görögül κοσμοςnak, azaz ékességnek nevezzük. Ennek a világnak és ékességnek köszönhető, hogy létezik a szépség, amelyhez a szerelem az éppen megszületett értelmet vonzotta és vezette, a korábban formálatlan értelmet egy immár megformált és széppé tette. Ezért a szerelem sajátága, hogy a szépséghez ragadjon, s összekösse a formátlant a széppel.

Ki kételkedne hát abban, hogy a szerelem közvetlenül a kháosra következik, a világot pedig és az isteneket, akikkel a világ részeit jelölik, megelőzi? Hiszen az értelem vágya már önnön kialakulása előtt létezik, és a formát öltött értelemben születnek meg az istenek és a világ. Méltán nevezte hát Orpheus ezt a legősibbnek. Ezenkívül még önmagában tökéletesnek is mondja, mintha azt mondaná: önmagát tökéletesítő. Ugyanis úgy tűnik, az értelem első ösztöne az, ami természetétől vezetve istentől a tökéletességet meríti, és azt az eztán formálódó értelemnek és az eztán születő isteneknek nyújtja. Azonfelül igen bölcsnek is mondja, nem is jogtalanul, hiszen minden belátással teljes bölcsesség azért adatott az értelemnek, mert a szerelem isten felé fordulásával annak fénye által ragyogott fel. Az értelem pedig ugyanúgy fordul az isten felé, mint ahogy a szem a nap fénye felé. Ez ugyanis először rápillantja, maajd meglátja is a nap fényét, s utoljára fogja fel a nap fényében a dolgok színeit és alakjait. Tehát a kezdetben homályban levő és

a kháoshoz hasonlóan alakokkal nem bíró szem vágyik a fényre, mígnem megpillantja, amikor megpillantja, beragyogja annak fénye, s a fénysugarat befogadva kialakítja magában a dolgok színeinek és alakjainak formáit. Ahogyan pedig az éppen megszületett és alaktalan értelem a szerelem révén isten felé fordul és alakot ölt, úgy fordul vissza a világlélek is az értelemhez és az istenhez, melyekből keletkezett, és jóllehet kezdetben formátlan és kháos, a szerelem által az értelemhez vezetve, s ettől a formákat befogadva lesz világgá. Hasonlóképpen ennek a világnak az anyaga is, bár kezdetben a formák ékessége nélkül alaktalan kháosként hevert, a veleszületett szerelem segítségével nyomban a lélek felé fordult, s engedelmesen adta át magát neki, és az őket összekötő szerelem révén a lélektől elnyerve a világon látható dolgok valamennyi formájának ékességét, kháosból világgá vált.

Tehát három világ van és három kháos is, azonkívül a szerelem társul szegődik a kháoshoz, megelőzi a világot, felébreszt mindent a kábultságból, megvilágítja a sötétséget, életet lehel a halott dolgokba, formát ad a formátlannak, tökéletesíti a tökéletlent.

Ennél a dicséretnél nagyobbbat szinte nem is lehet mondani vagy akár kitalálni sem.

I.4.

A szerelem hasznossága

Ám idáig csak származásáról és nemességéről beszéltünk, úgy vélem, most már hasznosságáról is szót kell ejtenünk. Felesleges lenne a szerelem által az emberi nem számára nyújtott valamennyi jótéteményre kitérni, különösen, mivel valamennyit röviden összefoglalhatjuk: valamennyi ugyanis abból áll, hogy a rossz dolgokat elkerülve a jókat követjük. Az emberek számára rossz dolgok egyben rútak is, a jók pedig tiszteletre méltóak. Valójában nem másra törekszenek a törvények és tanítások, mint hogy az embereknek olyan útmutatást adjanak, hogy kerüljék el a rút dolgokat, és a tiszteletre méltóakat cselekedjék. Amit pedig szinte megszámlálhatatlan törvény és tanítás nagy nehezen és hosszú idő alatt ér el, azt a szerelem egymaga rövid idő alatt véghezviszi. A rút

dolgoktól ugyanis a szégyenérzet rettent el bennünket, a tiszteletre méltóakra pedig a kitűnni vágyás sarkall. Az emberekben ezt a két dolgot semmi más nem idézi elő könnyebben és gyorsabban, mint a szerelem.

Amikor szerelmet mondunk, azon a szépség utáni vágyakozást értsétek. Ugyanis valamennyi filozófusnál ez a szerelem meghatározása. A szépség pedig valamiféle szeretetreméltóság, ami többnyire a részletek összhangjából születik a leginkább. Háromféle összetevője van: amennyiben a lélekben a többféle erény összhangjából szeretetreméltóság keletkezik; ha a testben többféle szín és vonal harmóniájából vonzerő sugárzik; és ha a hangokat illetően több hang harmóniájából kellem születik. Háromszoros tehát a szépség: a léleké, a testé, és a hangé. A lélek szépségét eszünkkel ismerhetjük fel, a testét szemekkel, a hangét csak füleinkkel foghatjuk fel. Mivelhogy egyedül az ész, a látás és a hallás az, amivel a szépséget élvezni tudjuk, a szerelem pedig a szépség élvezésének a vágya, a szerelem mindig az ész, a szemek és a fülek által tud beteljesülni. Mire való a szaglás, az ízlelés és a tapintás? Ezek az érzékek az illatokat, ízeket, a meleget, hideget, lágyat és keményet és ehhez hasonlókat fogják fel. Ezekben nincsen semmiféle emberi szépség, mivel egyszerű formák; az emberi test szépsége pedig a különböző részek harmóniáját kívánja meg. A szerelem mint céljára tekint a szépség élvezésére. Ez csak az észre, a látásra és a hallásra szorítkozik. A szerelem ennél a háromnál végződik, a megkívánást pedig, ami a többi érzéket követi, nem szerelemnek, hanem kényvágnak és őrgöngésnek hívják.

Azonkívül, ha a szerelem az embernél magát a szépséget óhajtja, az emberi test szépsége pedig valamiféle összhangból áll, az összhang kiegyenlítettség; a szerelem csak a kiegyenlített, mérték szerinti és egymással összeillő dolgokra vágyik. Ezért hát az ízlelés és a tapintás gyönyörére, melyek annyira hevesek és őrlítők, hogy kiforgatják magából az elmét, az embert pedig felzaklatják, a szerelem nemcsak, hogy nem vágyik, de visszariad tőlük és elkerüli ezeket, úgymint mértéktelenségük miatt a szépségnek elmentendő dolgokat. A nemi vágy mértéktelenséghez és ennél fogva a harmónia hiányához vezet. Ígyhát hasonlóképpen a rűtség felé vonz; míg a szerelem a szépség felé. Rűtség és szépség ellentétes dolgok, tehát az olyan mozgás, amely az egyik és a másik felé

ragad, egymással ellentétes irányú. Amiért is a testi egyesülés azaz a közösülés vágya és a szerelem nemcsak hogy nem azonos, de egymással ellentétes mozgásoknak látszanak. Tanúsítják ezt régi teológusok is, akik a szerelem nevét istennek tulajdonították, amit aztán a későbbi teológusok is teljességgel megerősítettek. Istennel pedig semmiféle rút dolgokkal összefüggő név nem egyeztethető össze. Ezért minden épeszű embernek vigyáznia kell, nehogy meggondolatlanul a szerelem névével, ami isteni név, esztelen szenvedélyeket illessen. Piruljon csak Dikaiarkhos és mindaz, aki Platón nagyságát, amiatt, hogy a szerelemnek túlságosan kedvezett, nem fél kisebbiteni. Ugyanis sohasem tudunk nemhogy túlságosan, de még eléggé sem kedvezni a szép, tiszta és isteni érzéseknek. Innen ered, hogy minden szerelem tiszta, és minden szerelmes igaz. Ugyanis valamennyi szerelem szép és illendő, és az illendőt sajátjaként szereti. A szenvedély pedig, amely a kéjsóvárságra visz minket, zavaros, és mivel a rúthoz vonz, a szerelemmel ellentétesnek ítéljük.

De hogy visszatérjünk végre a szerelem hasznosságához, a szégyenérzet, amely a rút dolgoktól tart távol bennünket és a becsvágy, amely nemes cselekedetekre ösztönöz, könnyen és gyorsan támad a szerelemből. Először is, mivel a szerelem, amely a szépet kívánja, mindig a tiszta és nagyszerű dolgokra törekszik, s mivel gyűlöli a rútat, szükségképpen elkerüli a rút és utálatos dolgokat. Ezért, ha ketten kölcsönösen szeretik egymást, tiszteli egyik a másikat, és mind a ketten tetszeni vágnak a másiknak. Így egyik felügyl a másikra, s mint akik soha sincsenek tanú híján, távol tartják magukat a rút cselekedetektől; és mivel tetszeni igyekeznek egymásnak, lankadatlan szorgalommal hajtanak végre nagyszerű tetteket, nehogy szerelmük számára megvetés tárgyává váljanak, hanem a szerelemre kölcsönösen méltónak találtsanak.

Ám ezt a törvényszerűséget Phaidros bőségesen tárgyalja, és a szerelem három fajtáját határozza meg. Az egyik az asszony szerelme a férfi iránt, ahol Admétos feleségéről, Alkéstisről beszél, aki az életét kívánta áldozni férjéért. A másik a férfi szerelme az asszony iránt, mint Orpheusé Eurydiké iránt, a harmadik férfi szerelme egy másik férfi iránt, mint Patroklosé Akhilles iránt. Itt bebizonyítja, hogy semmi sem képes bátrabbakká tenni a férfiakat, mint a szerelem. De nincs szándékunkban az alábbiakban taglalni Alkéstis vagy Orpheus allegóriáját. Ugyanis ezek meggyőzőbben tanu-

sítják a szerelem erejét és hatalmát, ha mint megtörtént eseteket meséljük őket, mint ha csak allegóriaként kezeljük őket.

A szerelmet tehát nagy és csodálatos, azonkívül nemes és kétségkívül igen hasznos istennek valljuk, és olyannyira a hívei vagyunk, hogy tárgya, amely maga a szépség, boldogsággal tölt el bennünket. A szépséget pedig annak révén élvezzük, amivel felismerjük, és kizárólag elménkkel, látásunkkal és hallásunkkal ismerhetjük fel, ígyhát ezekkel is élvezzük. Egyéb érzékeinkkel nem a szépséget tapasztaljuk, melyre a szerelem vágyik, hanem valami mást, amire a testnek van szüksége. A fenti három útján követjük tehát a szépséget, és a hangokból és testekből előragyogó szépség ismertetőjelei révén a lélek szépségét keressük. A test szépségét dicsérjük ugyan, de a lélek szépségét tiszteljük és igyekszünk megőrizni, hogy olyan lángoló legyen a szerelem, amily nagy volt a szépség. És ha a test szép ugyan, de a lélek kevésbé, csak alig-alig és felszínesen szeressük, mint a szépség gyorsan tovatűnő árnyát. Ha csak a lélek szép, a lélek e maradandó ékességét lángolva szeressük. Ha pedig mindkét szépség összetalálkozik, még hevesebben szeressük. Így bizonyíthatjuk, hogy valóban a platonikusok családjából valók vagyunk. Ez ugyanis semmit nem fogad el érvényesnek, csak ami ünnepi, vidám, mennyei és isteni.

De elég ennyi Phaidros beszédéről. Térjünk át Pausaniáséra.

MÁSODIK BESZÉD

1. fejezet

Isten jóság, szépség, igazságosság, kezdet, közép és vég

A pythagoreus filozófusok minden dolog mértékének a hármas számot tették meg, úgy vélem, abból az okból, hogy isten mindent e hármas szám alatt kormányoz, és minden e hármas számban nyeri el tökéletességét. Ezért mondja Vergilius:

„Páratlan szám illeti istent”

A teremtmény tudniillik először létrehozza az egyes dolgokat, másodszor magához ragadja, harmadszor tökéletessé teszi azokat.

Következésképpen minden egyes dolog ebből az örök forrásból tűnik elő amikor megszületik, aztán ugyanoda tér vissza eredetét kutatva, végül, miután visszatért eredetéhez, elnyeri tökéletességét. Erről beszélt Orpheus, amikor Juppitert a világegyetem kezdetének, közepének és végének nevezte. Kezdet, amennyiben létrehoz; közép, amennyiben a teremtet dolgokat tökéletessé teszi. A világegyetemek e királyát jónak, szépnek és igazságosnak nevezhetjük, ami Platónnál gyakran olvasható. Jó, amikor terem; amikor magához vonz, szép; amikor mindent érdeme szerint tökéletesít, igazságos. A szépség tehát, melynek sajátja a vonzás, a jóság és az igazságosság között helyezkedik el, hisz a jóságból ered és az igazságosság felé tart.

II. 2. fejezet

Hogyan szüli az isteni szépség a szerelmet

Ez az isteni alak tehát mindenben szerelmet, azaz önmaga iránt vágyat ébresztett. Amiért is, ha isten magához vonzza a világot és a világ vonzódik, létezik egy folytonos vonzás, mely istentől indul, áthalad a világon, és istenben ér véget, egy körhöz hasonlóan, ugyanoda tér vissza, ahonnan kiindult. Így hát ez az egy és ugyanazon kör, mely istentől a világ felé halad és a világtól isten felé, három nevet visel. Amennyiben istenben kezdetét veszi, és istenhez ragad, szépség; amennyiben áthaladva a világon elragadja azt, szerelem; amennyiben alkotójához visszatérve művét vele egyesíti, gyönyör. A szerelem tehát a szépségből születve a gyönyörben ér véget. Ezt fogalmazza meg Hierotheos és Dionysios Aeropagitis nagyszerű himnusza, melyben e teológusok így énekeltek:

„A szerelem egy folytonosan visszatérő kör,
jó, mely a jóból a jóba tart”

A szerelem ugyanis szükségszerűen jó, mert a jóból születvén a jóhoz tér vissza. Ez ugyanis azonos istennel, akinek képére minden vágyik, és akinek birtokában minden megnyugszik. Ezért lángol fel tehát vágyunk. Amikor a szerelmesek tüze lecsillapodik, nem kihuny, hanem beteljesül. Jogosan hasonlítja hát Dionysios istent a naphoz, mivel ahogyan a nap megvilágítja és felmelegíti a

testeket, úgy adja isten a lelkeknek az igazság világosságát és a szeretet hevét. Ezt az összehasonlítást, ahogyan a következőkben előadom, Platón Államának hatodik könyve alapján foglaltam össze.

Valóban a nap teszi a testeket láthatóvá és a szemet látóvá; a szemekbe, hogy lássanak, fénylő lehelletet tölt; a testeket, hogy látsszanak, színesre festi. Ám mégsem elegendő sem a szemekből áradó fénysugár, sem a testek színei ahhoz, hogy a látást biztosítsák, csak akkor, ha az a sok fölött egyedülálló fény, melyből a szemek és a testek számtalan egyedi fénye származik, megjelenik, világít, életre kelt és erősít.

Ugyanezen a módon minden mozgás közül az első, melyet istennek hívunk, alakot és mozgást adott minden egyes dolognak, amikor létrehozta őket. Nyilvánvalóan, amikor a mozgás a teremtetett dologba és a mozdulatlan anyagba kerül, gyenge és képtelen feladatát elvégezni, de mindig ott van az isteni nap örök és láthatatlan fénye, mely segíti, feléleszti, felélénkíti, feltölti és felerősíti. Erről írja ihletve Orpheus:

„Ő melegít mindent, fölibük száll mindannyiuknak”

Mivel mindent ő mozgat és erősít, jónak nevezzük; mivel feléleszt, megenyhít, simogat és felélénkít szépnek; mivel a lélek három megismerő erejét, az elmét, a látást és a hallást a megismerni érdemes dolgok felé vonzza, szépségnek; mivel birtokában van a megismerésnek, s ezt alkalmazza a megismert dolognál, igazságnak. Végül, mivel jó, terem, irányít és teljességre visz. Mivel szép, beragyog és szépséggel tölt el.

3. fejezet

A szépség az isteni jóság fénye
Isten négy kör középpontja

Nem véletlen, hogy a régi theológusok a jóságot helyezték a középpontba, a szépséget pedig köréje; a jóságot egyetlen középpontba, a szépséget négy körbe. Az egyedüli középpont isten, az isten körül levő négy kör: az értelem, a lélek, a természet, és az

anyag. Az értelem szilárdan álló kör; a lélek önmaga által mozog; a természet valami másban mozog, de nem valami más által; az anyag valami másban és valami más által mozog. De hogy miért nevezzük istent középpontnak, a többi négyet pedig körnek, íme röviden a magyarázat:

A kör középpontja egyetlen, oszthatatlan, szilárd pont. Belőle több részekre osztható körív a középpont körül mint egy sarokpont körül forog. A középpontnak pedig az a természete, hogy jöllehet egyetlen, oszthatatlan és szilárd, mégis mindenütt megtalálható több, sőt valamennyi részekre osztható és elmozdítható egyenesben. Az egyenes ugyanis pontokból áll. Minthogy pedig semmi sem érintkezhet a tőle eltérővel, a körívtől a középpontig húzott egyenesek az eféle középső pontot mind csakis egy saját pontjukkal érinthetik, mely egyetlen, egy részből álló, és mozdulatlan. Ki tagadhatná, hogy isten méltán neveztetik minden dolog középpontjának, amikor mindenben jelen van, teljesen egységes és mozdulatlan? Összes teremtménye pedig nagyszámú, összetett és valamiképpen mozgó, és mivel belőle származnak, így a vonalak és körívek módjára hozzá térnek vissza.

Eképpen az értelem, a lélek, a természet és az anyag, melyek istentől származnak, hozzá igyekeznek visszatérni és erejük szerint mindenünnen felé fordulva keringenek. És ahogyan a középső pont az egyenesekben és az egész körben megtalálható, és minden egyes egyenes saját pontja által érinti a kör középpontját, úgy minden dolog középpontja, isten, aki a legegységesebb egység és a legtisztább cselekvés, mindenhez hozzáadja önmagát, nemcsak azért, mert minden dologban jelen van, hanem mert minden általa teremtetett dologba beleadta egy részét, sőt, legbelsőbb, legegységesebb, legfontosabb erejét, amit a dolgok egységének neveznek; ettől és ehhez mint középpontjuktól és középpontjukhoz függnek és térnek vissza minden dolog egyéb részei és erői. Szükségszerű, hogy a teremtetett dolgok előbb középpontjukhoz, e saját egységükhöz kötődjenek, minthogy teremtetőjükhöz kötődjenek, hogy — ahogy már gyakran mondtuk — saját középpontjukon keresztül kötődjenek minden dolog középpontjához. Az anyagi értelem is előbb emelkedik fel saját csúcsához és fejéhez, mint hogy istenhez feljutna, a lélek és a többi hasonlóképpen. És a láthatatlan köröknek, tudniillik az értelem, a lélek, a természet köreinek a világ látható köre a képmása. A testek ugyanis a lelkek és értelmek

árnyai vagy lenyomatai. Az árnyék vagy lenyomat pedig annak az alakját adja vissza, aminek az árnyéka vagy lenyomata. Ezért hívhatjuk körnek mind a négyet és nem jogtalanul.

Az értelem azonban mozdulatlan kör, mivel úgy működése mint szubsztanciája mindig ugyanaz marad és mindig ugyanúgy működik, ugyanúgy ért és ugyanúgy akar. Csak annyiban lehet mozognak nevezni az értelmet, amennyiben mint minden más, istentől eredvén, hozzá is tér vissza. A világlélek és minden egyéb mozgó kör. Ez ugyanis természetétől fogva szétszóródása közben ismer meg, és bizonyos időszakaszokban működik. A valahonnan valahová történő szétterjedést és az időbeli cselekvést pedig kétségkívül mozgásnak nevezzük. Következésképpen, hogyha a lélek megismerésében van valami állandó, az nyilvánvalóan inkább az értelemnek, semmint a léleknek köszönhető. A természet szintén mozgó kör. Amikor lelket mondunk, azon a régi theológusok szokása szerint a léleknek a gondolkozást és érzést illető képességét értjük; amikor természetet, azon a lélekbe helyezett teremtképességet. Azt az erőt bennünk sajátyszerűen embernek nevezték, ezt az ember képmásának és árnyának. A teremtképességet azért mondjuk mozognak, mert bizonyos idő alatt viszi véghez munkáját. Azonban abban különbözik a léleknek e tulajdonságától, hogy a lélek magától, és magában mozog. Magától, mert a mozgás eredete benne van. És magában, mivel a gondolkozás és az érzés művelete magában a lélek szubsztanciájában marad meg. Ezekből szükségképpen semmiféle feladat nem jut a testnek. A teremtképességet azonban, melyet természetnek nevezünk, saját maga által mozog, mivel az önmagát mozgó lélek egy ereje. Mozogni pedig valami másban mondjuk, mivel minden működése a test tömegében végződik. A test ugyanis táplál, növel és létrehoz. Ami a test anyagát és tömegét illeti, ezek mástól és másban mozognak. Mástól, minthogy szükségképpen a lélek által cselekszik. Másban pedig, mivel a test minden mozgása valamilyen térbeli helyen történik.

Hogy mi okból helyezték a régi theológusok a jóságot a középpontba, a szépséget pedig a körbe, azt könnyen megérthetjük. Mivelhogy a jóság, amely mindenben benne van, maga isten, aki által minden jó; a szépség isten sugara, amely az isten körül elhelyezkedő és valamiképpen visszatérő négy körbe van beléoltva. Egy efféle sugár minden dolog képmását abban a négyben

alakítja ki. A képmásokat az értelemben ideáknak, a lélekben minőségeknek, a természetben csíráknak, az anyagban formáknak szoktuk nevezni. Ezért van, hogy a négy körben négyféle fény mutatkozik: az elsőben az ideák fénye, a minőségeké a másodikban, a harmadikban a csíráké, a formáké az utolsóban.

4. fejezet

Platón az isteni dolgokról

Platón egy Dionysios királyhoz írt levelében fedte fel ezt a mystériumot istent állítva minden szép dolog okának, mivel a szépség teljességének kiindulópontja és eredete.

„Minden a mindenek királya körül van. Neki köszönhető mindennek a léte. Ő az oka minden szépnek. A másodikak a második körül vannak, a harmadikak a harmadik körül. Az emberi lélek pedig úgy szeretné megérteni ezeket, hogy az általa ismert dolgokat vizsgálja, azonban ezek közül egyik sem elegendő önmagában a megértéshez. A király körül azonban és amiket mondtam, semmi ilyesmi nincs, ami pedig ez után van, azt a el mondja a lélek.”

A *király körül* nem azt jelenti: a királyon belül, hanem rajta kívül, istenben ugyanis nincs semmi összetett. Hogy mit jelent a *körül* kifejezés, kifejti Platón, amikor hozzáteszi: „*Neki Köszönhető mindennek a léte; Ő az oka minden szépnek*”, mintha azt mondaná, azért van minden a király körül, mert természete szerint hozzá mint céljához tér vissza minden, mint ahogyan eredetéből, belőle is jött minden létre. *Minden szépnek*, azaz minden szépségnek, amely a fentebb említett körökben felragyog. A testek formái csírákon, ezek a minőségeken, ezek pedig az ideákon keresztül térnek vissza istenbe és ugyanilyen sorrendben teremti őket isten. Amikor azt mondja, *minden*, főként az ideákat érti, ugyanis minden egyéb ezekben foglaltatik.

A másodikak a másodikak körül. A harmadikak a harmadikak körül. A világ élére három fejedelmet állított Zoroaster, három rend urait: Oromasist, Mithrimet és Arimamint. Ezeket Platón istennek, értelemnek és léleknek nevezi. Az isteni képmásoknak pedig

három rendjét különbözteti meg: az ideákat, a minőségeket és a csírákat. Az elsőek tehát, azaz az ideák, az első körül vannak, azaz isten körül, minthogy isten az értelem számára juttatta őket és ahhoz az értelemhez vezetnek el, amely számára adattak. A másodikak a második körül vannak, azaz a minőségek az értelem körül, mivelhogy az értelmén keresztül a lélekbe mennek át, és az értelemhez vezetik a lelket. A harmadikak a harmadik körül, azaz a dolgok csírái a lélek körül. Ugyanis a lelken át a természetbe mennek át, tudniillik a teremtképességet újra összekapcsolják a lélek természetével. Ugyanilyen rendben szállnak le a formák a természetből az anyagba. Platón azonban ezeket nem sorolja fel az általa felállított rendben, ugyanis Dionysiosnak az isteni dolgokra vonatkozó kérdésére válaszolva három rendet vezetett be a nem testi, azaz isteni képmásokat illetően, a testek formáit pedig kihagyta. Nem akarta ugyanis istent első királynak nevezni, hanem mindenkinek királyának, nehogy esetleg, ha elsőnek nevezi, úgy látszék, hogy őt a rákövetkező vezetők közé helyezi valamiféle számbeli sorrend vagy állapotbeli egyenlőség alapján. És nem azt mondta, hogy az elsők vannak körülötte, hanem, hogy mindenkinek, nehogy azt higgyük, hogy inkább valamiféle egymásutániség, mint mindenkinek kormányzója.

Az emberi lélek pedig úgy szeretné megérteni, ezeket. Rögtön az isteni szépség három fénye után, melyek a három körben ragyognak, a lélek szerelmét említi meg. Onnan lobban lángra ugyanis a lélek tüze. Illő ugyanis, hogy az isteni az isteni dolgokra vágyjon.

Hogy az általa ismert dolgokat vizsgálódja. Minthogy az emberi megismerés az érzékekből indul, a igen gyakran azokon a dolgokon keresztül szoktuk az isteni dolgokat megítélni, amelyeket a testekben a legkiválóbbaknak látunk. A testek képességei nyomán isten hatóerejét, rendjük nyomán bölcsességét, hasznosságuk nyomán jóságát kutatjuk. A testek formáit pedig a lélek rokonainak nevezi, mint amik mindjárt utána születtek. A lélek után ugyanis a következő lépcsőfokra a testek formái kerülnek.

Azonban ezek közül egyik sem elegendő önmagában a megértéshez. Az ilyesféle formák önmagukban nem elégségesek, és nem is mutatják meg nekünk az isteni dolgokat kielégítően. A valóságos dolgok ugyanis az ideák, a minőségek és a csírák, a testek formái pedig inkább tűnnek a dolgok árnyainak mint valóságos dolgok-

nak. Amiképpen azonban a test árnyéka nem mutatja meg pontosan és határozottan a test alakját, úgy a testek sem adják vissza az isteni dolgok sajátosságos természetét.

A király körül azonban és amiket mondtam, semmi ilyesmi nincs. Mi módon lehetnének a halandók a halhatatlanokhoz hasonlóak, a valótlanok pedig a valósakhoz?

Ami pedig ez után van, azt elmondja a lélek, azaz a lélek amikor az isteni dolgokat a halandók nyomán ítéli meg, helytelenül beszél az isteni dolgokról, és nem az isteni dolgokra, hanem a halandókra vonatkozó dolgokat mond.

5. fejezet

Az isteni szépség mindenben átragyog és szeretik mindenben

Egyébiránt, hogy röviden sok mindent összefoglaljunk: jónak isten kiemelkedő lényegét nevezzük, a szépség pedig egy bizonyos tevékenység, avagy fény sugar, ami abból származik és mindent áthat; először az anyagi értelmet, másodszer a világlelket és a többi lelket, harmadszor a természetet és negyedszer a testek anyagát. Az értelmet az ideák rendjével ékesíti, a lelket a minőségek sorával tölti be, a természetet a csírákkal termékenyíti meg, és az anyagot a formákkal ruházza fel. És ahogyan a nap sugara egymaga négy testet világít meg: a tüzet, a levegőt, a vizet és a földet; úgy világítja meg isten sugara az értelmet, a lelket, a természetet és az anyagot. És ahogy e négy elembe a fényt látja valaki, a nap fény sugarát látja, és ennek hatására a nap magasan levő fényt szemléli. Így bárki, aki a szépséget ebben a négyben: az értelemben, a lélekben, a természetben és a testben szemléli és szereti, isten ragyogását szereti ezekben, és egy efféle ragyogáson keresztül magát istent látja és szereti.

6. fejezet

A szerelmesek szenvedélyeiről

Ezért van az, hogy a szerelmes szenvedélye nem alszik ki semmiféle test látására vagy érintésére. Ugyanis nem ezt vagy azt a testet kívánja, hanem a magas istenség testeken átragyogó fényét csodálja, szereti és bámulja. Ennél fogva a szerelmesek nem tudják, mit kívánnak vagy keresnek, ugyanis magát istent nem ismerik, akinek titkos íze alkotó tevékenysége során a maga egy gyönyörűsége illatát ültette el. Ez az az illat, amely napról napra izgat bennünket. Az illatot érezzük ugyan, de az ízt kétségkívül nem ismerjük. Amikor tehát a megjelenő illattól rabul ejtve a rejtőzködő ízre vágyunk, nem véletlen, hogy nem tudjuk, mit kívánunk, és mi az, ami történik velünk.

Ezért történik úgy mindig, hogy a szerelmesek egy bizonyos módon félnek és elfogódottak szeretettjük jelenlétében. Ami, ki-mondom bizony, még ha félek is, hogy valamelyikőtök elpirul, ha ezt hallja,; még bölcs és vitéz férfiakkal is így szokott történni bármely alacsonyabb rangú szeretővel szemben. Mindenesetre nem emberi dolog, amitől félnek, ami összetöri és hatalmába keríti őket. Az emberi erő ugyanis mindig kiemelkedőbb a bátrabbakban és bölcsőbbekben. De maga az isteni fény az, ami a szépekből előragyog, s ez kényszeríti a szerelmeseket, hogy szeretettjüket mint isten képmását bámulják, tiszteljék, és remegjenek tőlük. Ugyanezen ökből veti meg és veszi semmibe szeretettje jelenlétében a szerelmes a gazdagságot és a dicsőséget. Illő ugyanis, hogy az isteni az emberi elé kerüljön.

Az is gyakran elő szokott fordulni, hogy a szerelmes szeretné áthelyezni magát a szeretett személyébe. Méltán, ugyanis ember helyett istenné vágyik és igyekszik válni. Márpedig ki ne cserélné fel az emberi létet az istenivel? Az is megesik, hogy a szerelem rabjai felváltva sóhajtoznak és örülnek. Sóhajtoznak, mert önmagukat elvetik, elveszítik és eleméztik. Örülnek, mert valami jobba helyezik át magukat. Felváltva önti el őket a forróság, majd rázza a hideg, mint akiket harmadnapos váltóláz lepett meg. Méltán fáznak, hiszen elhagyja őket saját hőjük, és hevülnek, mikor az isteni sugár hevétől lángra lobbannak. A hideget félénkség, a forróságot merészség követi, ezért tűnnek hol félénkeknek, hol meg

merészeknek. Azonkívül a szerelem által a legtompább eszűeknek is élesebbé válik a felfogása. Ki nem látna ugyanis a lehető legélesebben az isteni sugár segítségével?

Ámde legyen ennyi elég a szerelemről és a szépségről, annak eredetéről valamint a szerelmesek szenvedélyeiről.

7. fejezet

A szerelem két fajtája és a kétféle Venus

Most a szerelem két fajtájáról kell röviden beszélnünk. Pausanias Platón szerint Cupidót Venus kísérijének nyilvánítja. Úgy véli, szükségszerű, hogy annyi Cupido legyen, ahány Venus van. Éspedig két Venust említ, akiket szintén két Cupido kísér. Az egyik Venusról azt mondja, hogy égi, a másiról azt, hogy közönséges, s hogy az égi az égtől született anya nélkül, a közönséges pedig Jupitertől és Diónétól.

Azért hívják a platonikusok égnek a legfőbb istent, mert ahogy az ég, ez a magasban levő test minden testet irányít és magába foglal, úgy a legfőbb isten minden szellem fölött kimagaslik. Az értelmet azonban többféle névvel illetik, ugyanis hol Saturnusnak, hol Juppiternek, hol meg Venusnak szólítják. Minthogy az értelem létezik, él, és ért; létezését Saturnusnak, életét Juppiternek, felfogóképességét Venusnak szokták hívni. Azonkívül a világ lelkét hasonlóképpen Saturnusnak, Juppiternek és Venusnak szólítjuk. Amennyiben az isteni dolgokat felfogja Saturnusnak; amennyiben az égi testeket mozgatja, Juppiternek; mivel létrehozza a földi dolgokat, Venusnak.

Az első Venusról azt mondják, hogy az égtől született anya nélkül, mivel az anya a physikosok szerint egyenlő az anyaggal. Az értelem pedig idegen a testi anyaggal való közösségtől. A második Venus, aki a világlélekben található meg, Jupitertől és Diónétól született. Jupitertől, azaz magának a léleknek az erejéből, aki az égi dolgokat mozgatja. Csakugyan ez az, ami a földi dolgokat létrehozó erőt teremtette. Anyát is tulajdonítanak neki, mivel amiatt, hogy eltölti a világ anyagát, úgy tartják, érintkezésben van az anyaggal. Összefoglalva tehát, kettő Venus van: az egyik az az ész, melyről azt mondtuk, az anyagi értelemben található. A másik a

világléleknek adott teremtmőerő. Mindkettőhöz hozzá hasonló szerelem társul. Amazt a beléoltott szerelem isteni szépségének megértéséhez ragadja. Ezt a saját szerelme ahhoz, hogy ugyanazt a szépséget a testekben hozza létre. Amaz előbb magába fogadja az isteni fényt, majd továbbítja a második Venushoz, aki e fénynek szikráit elterjeszti a világ anyagában. Az efféle szikrák jelenlététől a világ minden egyes teste adottságai szerint szépnek látszik. A testek képét a szemeken keresztül érzékeli az emberi lélek, amely ugyancsak kétféle erővel bír, ugyanis megvan benne a megértés és a teremtés képessége is. Ez a két erő bennünk a két Venus, akiket a két szerelem kísér. Először, amikor az emberi test képe a szemünk elé kerül, az értelmünk, amely bennünk az első Venus, azt mint az isteni szépség mását tiszteli és szereti, és ennek vonzása révén gyakran nála időz. A teremtmőerő pedig, a második Venus, erősen vágyik arra, hogy hozzá hasonló formát nemzzen. Mindkettőben megvan tehát a szerelem. Az egyikben a szép szemlélésének, a másikban a szép létrehozásának a vágya. Mindkét szerelem tiszteletre méltó és helyeslendő, ugyanis mindkettő az isteni képmás nyomán fakad.

Mi az, amit Pausanias a szerelemben kifogásol? Megmondom én! Ha valaki a nemzésre való mohóságában elhagyja a szemlélődést, vagy túlságosan hajszolja a nőkkel vagy — a természet rendjével szemben — a férfiakkal a nemzést, vagy pedig többre becsüli a test formáját a lélek szépségénél, a visszaél a szerelem méltóságával. Tehát a szerelemmel való visszaélést kárhoztatja Pausanias. Aki azonban helyesen él vele, dicséri ugyan a testet, de annak révén a lélek, az értelem és isten kiemelkedőbb szépségén elmélkedik, és azt csodálja és imádja hevesebben. A nemzéssel és a testi együttléttel pedig annyit foglalkozik, amennyit a természet rendje és a bölcsek által meghatározott állami törvények előírnak. De ezekről bővebben szól Pausanias.

8. fejezet

Buzdítás a szerelemre

A viszonzatlan és a kölcsönös szerelem

Titeket azonban, barátaim, buzdítlak és kérlek, hogy minden erőttökkel ápoljátok a szerelmet, mely valóban isteni dolog. És az se ijesszen el benneteket, amit, állítólag, Platón mondott: „A szerető lélek — mondja — halott a saját testében, és valaki másnak a testében él.” Az se zavarjon titeket, amit Orpheus énekel a szerelmesek keserű és nyomorúságos sorsáról. Hogy hogyan kell ezeket a dolgokat érteni, és hogy lehet rájuk orvosságot találni, kérlek, ha jónak látjátok, figyelemmel hallgassátok.

A szerelmet Platón keserű dolognak nevezik. Jogosan, hisz mindenki meghal, aki szerelmes. Orpheus is γλυκύπικρος-nak azaz keserédesnek nevezi, mert hisz a szerelem önkéntes halál; amennyiben halál, keserű, amennyiben önkéntes, édes. Márpedig mindenki meghal, aki szerelemes, ugyanis gondolatai önmagáról megfeledkezve mindig a szeretett lénnyel foglalkoznak. Ha magáról nem gondolkozik, bizonyára nem is magában gondolkozik. Ezért az ilyen állapotú lélek nem is önmagában tevékenykedik, mivel a lélek sajátos tevékenysége maga a gondolkodás. Aki pedig nem önmagában tevékenykedik, nincs is önmagában, ugyanis egyenlő ez a kettő: létezés és tevékenység. Nincs létezés tevékenység nélkül, és a tevékenység sem nyúlik túl a léten; és nem tevékenykedik semmi ott, ahol nincs, viszont bárhol van, tevékenykedik. Nincs tehát önmagában a szerelmes lelke, mint-hogy nem önmagában tevékenykedik. Ha nincs önmagában, nem is él önmagában. Aki nem él, halott, ezért önmagában halott, aki szerelmes. De él-e legalább valaki másban? Úgy igaz!

Két fajtája van a szerelemnek: az egyik a viszonzatlan, a kölcsönös a másik. Egyszerű szerelem az, amikor a szeretett nem szereti a szerelme. Ebben a szerelmes teljesen halott, ugyanis nem él sem önmagában, ahogy azt már kellőképpen bebizonyítottuk; sem a szeretettben, mivel az visszautasítja. Hol él tehát? Talán levegőben, vízben, földben, tűzben vagy állat testében? Semmiképpen sem, az emberi lélek ugyanis nem élhet más testben mint emberiben. Vagy talán egy nem szeretett ember testében él? Ez sem igaz, hiszen ha ott nem él, ahol élni nagyon is szeretne, hogyan élne egy másikban? Tehát az, aki szeret valakit és az nem szereti vissza, sehol sem él, ezért a szeretetlen szerelmes teljesen halott. Nem is támad fel soha, ha csak a méltatlankodás fel nem éleszti. Amikor azonban a szeretett viszonozza a szerelmet, a szerelmes legalább őbenne él. Ez minden bizonnyal csodálatos dolog.

Valahányszor ketten kölcsönös jóakarattal kötődnek egymáshoz, az egyik a másikban, a másik pedig az egyikben él. Ezek az emberek kölcsönösen felcserélik önmagukat, és mindkettő önmagát adja, hogy megkapja a másikat. Hogy hogyan adják magukat, megfélekezvén önmagukról, azt látom. De azt nem értem, hogyan kapják meg a másikat, hiszen aki önmagának sincs a birtokában, sokkal kevésbé birtokolhat valaki mást. Valójában azonban mindkettő birtokolja önmagát is és a másikat is. Az egyik a másikban bírja saját magát. A másik is birtokában van önmagának, de az egyikben. Tehát amikor szeretlek téged, szerelmesként megtalálom magamat benned, aki felőlem gondolkozol, és visszanyerem magam általad, aki megőrzöl engem, engem, aki magammal nem törődve elveszítettem magamat. S te is ugyanúgy teszel énbennem.

A következő dolog is csodálatosnak tűnik. Ha ugyanis visszanyerem magam általad, miután önmagam elvesztettem, általad birtokolom önmagamat; ha általad birtokolom önmagamat, téged előbb és inkább birtokollak mint magamat; közelebb állok hozzád mint magamhoz, hiszen magamhoz a te közvetítéseden keresztül kapcsolódom. Különösen ebben tér el a vágy ereje Mars erőszakosságától. Tudniillik a hatalom és a szerelem is így különbözik: a hadvezér maga által másokat birtokol, a szerelmes a másik révén önmaga birtokába jut, és mindkét szerelmes távolabb lesz önmagától és közelebb a másikhoz; valamint önmagában meghalván a másikban új életre kel. Míg azonban a kölcsönös szerelemben csupán egy halál van, kétszeres a feléledés. Mert egyszer hal meg önmagában, aki szeret, amikor nem törődik magával. Feléled a szerelmesében rögtön, mihelyt a szeretett körülöleli őt vágyódó gondolataival. Másodszor is feléled, amikor végre felismeri magát a szeretettben, és nem kételkedik abban, hogy szeretik. Ó boldog halál, melyet két élet követ! Ó csodás csere, melyben aki odaadja magát a másikért, elnyeri a másikat, és önmagát sem veszti el! Ó felbecsülhetetlen nyereség, amikor ketten úgy lesznek eggyé, hogy ki-ki kettejük közül egyből kettővé válik, és mintegy megkettőződve aki azelőtt egy élettel bírt, egy halál közbejöttével már kettőt birtokol! Mert aki egyszer meghalván kétszer éled fel, egy élet helyett kettőt, egy önmaga helyett kettőt nyert el.

Bizonyára igen igazságos a büntetés a kölcsönös szerelemben. A gyilkosnak halállal kell lakolnia. Ki tagadná, hogy gyilkos, akit szeretnek, amikor a szerelmestől elválasztja a lelkét? És ki tagadná

viszont, hogy ugyanő hasonlóképpen hal meg, amikor hasonlóan szereti a szerelmest?

Igen hálás törlesztés ez, amikor ez annak, az pedig ennek visszaadja lelkét, melyet megkapott. A szeretésben mindkettő odaadja a sajátját és a viszontszeretésben a magáén keresztül adja vissza a másikat. Ennélfogva maga a jog kötelez mindenkit, akit szeretnek, hogy szeressen. Aki azonban nem szereti szerelmest, azt emberölésben kell bűnösnek tartani. Sőt tolvajnak, gyilkosnak, szentségtörőnek. A vagyont a test, a testet a lélek birtokolja, aki tehát a lelket rabolja el, amely úgy a testet, mint a vagyont birtokolja, ezzel együtt a testet és a vagyont is elrabolja. Ebből adódik, hogy mint tolvaj, gyilkos és szentségtörő háromféle halálra érdemes, és mint lelke mélyéig gonosz és elvetemült embert bárki megölheti, feltéve, hogy ő maga önként betölti a törvényt, azaz szereti szerelmest. Így azzal együtt, aki egyszer meghal, ő hasonlóképp egyszer hal meg, és amikor az kétszer feléled, ő szintén kétszer éled fel.

A fentebbi érvek alapján kimutattuk, hogy a szeretettnek viszont kell szeretnie szerelmest. De hogy nem csak kell, hanem rá is kényszerül, a következőképpen bizonyítjuk be. A szerelmet a hasonlóság szüli. A hasonlóság egy bizonyos több emberben meglevő azonos természet. Ugyanis, ha én hasonló vagyok hozzád, te is szükségképpen hasonlítasz rám. Tehát ugyanaz a hasonlatosság az, amely engem arra ösztönöz, hogy szeresselek, és téged is arra kényszerít, hogy szeress engem. Azonkívül a szerelmes megválnak magától, és odaadja magát a szeretettnek. Vele tehát a szeretett mint saját tulajdonával foglalkozik, hisz mindenkinek az a legdrágább, ami a sajátja. Vegyük még hozzá, hogy a szerelmes bevési szeretettje alakját a lelkébe, és így a szerelmes lelke egy tükör lesz, amelyben a szeretett képe ragyog; és ezért van, hogy a szeretett, amikor a szerelmesben felismeri magát, maga is szeretni kényszerül őt. Az asztrológusok úgy vélik, főként azok között van kölcsönös szerelem, akiknek születésekor a bolygók, azaz a Nap és a Hold váltották egymást. Például, ha az én születésemkor a Nap a Kos, a Hold pedig a Mérleg jegyében, a te születésedkor a Nap a Mérleg, a Hold pedig a Kos jegyében állt. Vagy akiknél ugyanaz vagy hasonló csillagjegy és ugyanaz vagy hasonló bolygó volt felszálló ágban. Vagy a kedvező bolygók a Kelet ugyanazon szögletére néztek. Vagy pedig Venus a születésnek ugyanazon házában

és ugyanazon a fokon állt. A platonikusok hozzáfűzik, hogy akiknek életét ugyanaz vagy mindenesetre hasonló daimonión vezeti. A physikosok és a moralisták azonban úgy tartják, hogy a hasonló érzelem oka a temperamentum, a neveltetés, a műveltség, a szokások és a gondolkozásmód hasonlatossága. Végül, ahol több ok játszik közre, ott a kölcsönösség erőteljesebb. Ahol valamennyi, ott Pythias és Damón, Pyladés és Orestés szerelméhez hasonló érzelmek törnek fel.

9. fejezet

Mit keresnek a szerelmesek

Egyébiránt, mit keresnek azok, akik egymást kölcsönösen szeretik? A szépséget keresik. A szerelem ugyanis a szépség élvezésének a vágya. A szépség pedig egy bizonyos fény, mely magához vonzza az emberi lelket. A test szépsége bizonyára nem más, mint ennek a fénynek színekben és vonalakban való megjelenése. A lélek szépsége is a tanultság és a gondolkodásmód összhangja. A test fényét nem a fülünk, szaglásunk, ízlelésünk, vagy tapintásunk érzékeli, hanem csak a szemük. Ha csak a szemük ismeri fel, egyedül ez élvezi. Tehát egyedül a látás élvezi a test szépségét. Minthogy pedig a szerelem nem más, mint a szépség élvezésének a vágya, a szépséget pedig csak a látás fogja fel, a szerelme egyedül a test látása elégítheti ki. Az érintés utáni sóvárgás azonban nem a szerelem része és nem a szerelmes érzése, hanem a könnyűvérűség egy megnyilvánulása és az alantas ember szenvedélye. Ezentúl azt a fényt és a lélek szépségét csupán értelmünkkel foghatjuk fel. Tehát is egyedül az értelem e látása révén teljesülhet be az, aki a lélek szépségét kívánja. Végül, a szerelmesek fölcserélik egymás között a szépséget. A fiatalabb szerető szépségét a férfi szemeivel élvezi. A férfi szépségét a fiatalabb értelmével követi nyomon. És akinek csupán a teste szép, e viszony révén lelkében is szép lesz. Akinek csak a lelke ékes, testi szemeit a test szépségével tölti be. Csodálatos ez a csere és mindkettőjük számára tisztességes, hasznos és örömteli. Egyformán tisztességes mindkét fél számára, egyformán tisztességes ugyanis tanulni és tanítani is. Nagyobb a gyönyörűség az idősebb számára, mivel látása és értel-

me segítségével gyönyörködik. A fiatalabb számára a hasznosság a jelentősebb, ugyanis amennyivel előbbre való a lélek a testnél, annyiival értékesebb a lélek szépségét elnyerni mint a testét.

Eddig tartott mondandónk Pausanias beszédéről, most Eryximakhos beszédének értelmezésére térünk rá.

Firenze
Budapest

Marsilio Ficino
Fordította: Imregb Monika

Változatok egy versre

A következő négy vers közül az első a latin eredeti, a XVI. századbéli nápolyi költő, Balassi egyik legfontosabb mintája, Hieronymus Angerianus epigrammája. A többi három ennek a versnek valamilyen átdolgozása: egy prózai és egy verses fordítás, valamint Balassi Bálint *de voce ad vocem* (szóról szóra) történt fordítása. Angerianus poéta más verseit kiváló fordításokban olvashatjuk Balassinál, valamint Rónai Pál kétnyelvű kötetében (Latin költők. Budapest: Officina, 1941).

Néhány magyarázat: A Delius a Delus szigetén Latona istennőtől született Phoebus Apollo mellékneve (húgát, Dianát is nevezik Deliának). Cynthus a szigeten magasodó hegy neve. Az első három versben Delius napistenként, Diana holdistennőként jelenik meg. A Parthenium („a szűz hegye” Arcadia szélén álló hegylánc), amely felett Diana uralkodik.

Tanulságos, hogy milyen szót milyen szóval fordít Balassi. De a versek itt nem annyira a tanulság, hanem inkább a gyönyörködtetés kedvéért jelennek meg.

I.

Angerianus: De Caelia venante

Dum vaga venatur per nostros Caelia saltus,
Hanc cernens, subito Delius obstupuit:
Cur his errat, ait, campis germana remotis?
Et juga parthenii linquit amoena soli?
Dum sic miratur vergit sua lumina: Cynthum
Lustrat et hic vero est lumine visa soror.
Anne duas, inquit, peperit Latona Dianas?
Quae consanguinea est, ista? vel illa mihi?
Haec vadit passis, et passis illa capillis,
Haec placet indigni pectore, et illa placet.
Nusquam tam similes toto sunt orbe Dianae:
Una stat effigies, unus utrique decor.
Venantes ambae, verum: sed dispare praeda,
Iuno ait, haec homines conficit, illa feras.

II.

Angerianus: A vadászó Caeliáról

Míg hegyeinkben Caelia szertebolyongva vadászik,
Delius észrevészi, s ím hűledezve megáll.
Szól: mért kóborol erre a húgom e távoli tájon?
Elhanyagolva a szép Parthenium hegyeit?
Álmélkodva lepillant, és sugarával a Cynthust
Járja be: lám, szintén húga világol amott.
Csak nem kétszer szült — így szól — Latona Dianát?
És melyikük testvérhúgom: ez itt, vagy az ott?
Szétterülő hajjal jár ez, haja szétterül annak,
Látva nemes keblét, tetszik az is, meg az is.
Nincsen a föld kerekén ily két egyforma Diana:
Arcuk is épp ugyanaz, s mindegyikük gyönyörű.
Látni: vadászok mindketten, de a préda egész más:
Iuno szerint embert gyilkol ez, az vadakat űz.

III.

Mialatt Caelia hegyeinkben bolyongva vadászik, a Delius, ámuldozva nézi őt. Miért kóborol — mondja — ikernővérem ezen a távoli tájakon, s miért hagyja el a Parthenium vidékének bájos bérceit? Míg így csodálkozik, alább veti fényét: Cynthust szemléli, s való fényében látható a nővér itt is. Csak nem két Dianát szült Latona? — szól. Melyik való velem egy vérből, ez itt, vagy az ott? Széttérül (szertesugárzik) a haja ennek, s annak a haja is, tetszik nemes keble ennek is, annak is. Sehol a földkerekségen nincs két ennyire hasonló Diana: arcra egyforma mindkettő, s egyformán ékesek. Mindketten vadásznak, való igaz, de nem egyforma zsákmányra: Iuno szerint ez embereket ejt el, az vadakat.

IV.

Balassi Bálint:

XLI. De Julia venante: A julia vadászatjáról, kit írva küldött volt Juliának. De voce ad vocem ex Angeriano. Azon nőtára

Széllal hogy vadásza én lelkem Julia
egy igen szép cserében,
Tündérek egyike vevé őt eszébe
s monda lassú beszédben:
„Itt e földön angyal mit jár vadászattal,
ha vagyon helye mennyben?

Hevült vala penig Julia sokáig
vadak után jártában,
Kikapcsolja azért hónál fejérb mellyét,
hűl szép szellőn árnyékban,
Kit hogy tündér látá, csak reá ámula,
így szóla ő magában:

„Két Diána vagyon talám ez világon?
Mely hasomló ez hozza!
Diána módjára megeresztve haja,
kezében szép dárdája,
Könnyű zöld ruhája, oldalán kézija,
szép aranyos puzdrája.

Képe, keze, szeme, teteme, termete
olyan mind Diánának,
Beszéddel, énekkel, magaviseléssel
ők mely hasonlatossak!
Mulatságnak örül s néha lóra is ül
mindkettő, úgy vadásznak.”

De csak szarvasokat és egyéb vadakat
ver és vadász Diána,
De vitézek között szerelmére kötött
s fogott sokot Julia,
Senki el nem szakad, valakire akad,
mert erős ő hálója.

Kiben engemet is mint egyebeket is
régén fogott s fogva tart,
S így ő el sem bocsát, fel sem mészároltat,
kétség között tartoztat,
Hogy tüzében égjek, valameddig élek,
mint egy gyújtó áldozat.

Szegi Amondó Zoltán munkája

Fragmenta

Nem tudom már, hogy kerültem ide. Talán a barátom vezetett idáig a seszínű, vak kavargásban, ha volt ugyan barátom, valaki, az arcára sem emlékszem, egy ovális folt csupán, hasíték valami képzelt drapérián, megnyíló, összezáró rések, pillák és fogak, kiterjesztett és eltűnő végtagok, valami lény, húzott magával, vagy vonzott, miként az űr vonz, a léttelen a létezőt, s olyan érzést keltett, akárha barátom volna, bár nem emlékszem még sem, talán csak hiszem, hogy képzelem, csupán sár volt, vállig vagy szájig érő sár, infernális csata, abban mentünk, Ellep, mondtam, nem érkezett válasz, iszapot lélegzett tüdőnk, vonultunk a földben, hallottam ezt az egyenletes hangot, zenélt a sár, szívögödrömben latyak, végtelen vonulás, s aztán kibukkantunk, vállamon főcsomók, lábamon nádtorsok vágta mély sebek, borzongó űr, a semmi sáros partja, sárban csonkolt csirkelábak szerteszét, borszínű csöppek, szürke nap, elmerült szürke felhők közé, szürke holdak mögé, öröklétig tartó napfogyatkozás.

Aztán újabb hangok. Kórus a capella. Csend. Érháló, csatornák. Fölldobogás.

Senki sincs már itt, a barátom se, az a folt se, akinek hittem, hinni vágytam volna, csak a szürkeség, ez a hihetetlen, hajnal és szürkület, a napszakok örök interregnuma, lábujjaim között poshadt víz buggyan fel újra, mezítláb vagyok, bőrömre sár és tépett vászon tapadt. Ködgomolyok futnak el mellettem, iszaphordó, füledt felhők rohannak át rajtam, tetejüket rozsdás fém hasítja végig, lándzsahegyek rendezetlen sora, talán a kerítés roncsai.

Vak, hűvös kavargás. Ritkán kibukó érc-csúcsok. Olykor egy kő, s aztán távol egy fal, gyémánt-kváderek megkopott élei, fakó gnómok, márvány, elfeketült arcok, esőlé áztatta foltok a kőcsuklyák alatt és a szélkoptatta járomcsontokon.

A kaput keresem, sarkából kifordult, porlik a pánt, vezeklővnek is keskeny volna, tintaszín tócsában rézkilincs sajog. Átlépek rajta, s át a küszöbön is. Karomra nedves törek zúdul, pereg a vakolat, szemembe rozsdapor szitál. Fővesztett oszlopfők, beomlott kupolák, s a tető hasítékán begomolyog az űr. Szennyes felhők torlódnak a résben, aztán rohannak tovább. A szenteltvíztartóban csak békanyál úszkál, a padsort összezüzták a lehulló kövek, az úrasztalon láncoskönyv verdes, pergamenszárnyú hypogriff gyanánt. Alabástromszobrok. Savmarta szemük a szürkiségre nyitva. Arccal kőre zuhant, letört orrú puttók, gyámív és pilaszter megrogyott valahány, hosszú repedések futnak a homályba, az orgonafalból apró fácska sarjad, a sípokban dudva, gyomok és bogarak, moha lepi a bársonyosan vöröslő porfirt.

Lábnyomokat látok a mész-csatakos kövön, aztán hangok újra, a káhozottak kara, vagy kelmék csattogása, nyirkos vásznak suhognak odafent, megfakult karmazsin, egy mérműves ablak kiugró szegélyén tollasfejű baziliszkus gubbaszt. A főhajóba szentély ékelődik, nyolc sing hosszú falak: oktaéder lapjai. Tizenkét lépés az ökörfejdiszes oltár, négy a sekrestyeajtó. Lábamnál kidőlt kandeláberek, lábamnál napóra kitört karjai. Az idő számokból áll, s abból áll minden mozgás és minden cselekvés is, számok alkotnak mindent, ami a mozgásnak s időnek alávetett.

A kereszthajóban mécsből kifolyt olaj, kék láng futkozik, csapong a színén. Nadályfű és gyömbér illata. Szagokban rejlő illuminációk. Felvillan az érzés, és már nem is emlékszel rá. Pernye hull a csillagboltozatról. Koromtakarta formák a falakon. A csontház lépcsőjénél talajvíz borzong, apró fodrok futnak a lábazat körül. Újabb ajtó nyílik a sekrestye hátában, szűk, sötét folyosó. Vakárkád, számárhátívek homályos ritmusa. Törmelékbe, rongyba, tört szobrokba botlok, bedől, korhadt ajtók, lépcsők és beugrók, függőfolyosók és rejtett galériák, szintek szintek hátán, le-, fel- és átjárók, halhólyagos kőrács, farkasfogdísz és akantuszlevelek, átláthatatlan terek és átláthatatlan stíl.

Drapériák mögül kengőz szaga árad, lobogás visszfénye a falakon. Diópácos ládák, polcok hosszú sora, előtérben felrúgott prospera, a tintát, az esőlet beisszák a rések.

Lapok, fóliánsok szanaszét mindenütt, gyertyák, mécsek, fáklyák fojtott lángja ég. Egy távoli gerendán csuklyás könyvek lógnak, íme az ige denevérré lőn. Ablakfülke mélyén kódex roncsa hever, lehajolok érte, végighúzom kezem a vaknyomás mentén, marokkói kecskebőr, levélbélyegződísz, velencei műhely.

S ahogy könyvek nyílnak, úgy veszem el magam, belépek lactükrön, oldalról oldalra, színéről fonákra, rectóról versóra, kámbultán lépdelek szedetek fokain, s kusza kalligráfiák labirintusában. S kiáltok belül, vagy tán kint is hallik, visszaverik a falak, mert nincs kint és nincsen bent, kiáltok, Hol vagy, Nicolas Flamellus, Merkúr megváltója?, hol John Dee, s Villanova; Raimondus Lullus, a testamentumíró, hol vagy Paracelsus, vörös por tudósa, karvalyfejű orvos, Nostradamus, te lepraüldözér?! Merre jársz Agrippa szárnyas lények hátán, s te, Johannes Faustus, sátáni vigéc? Mely bogyor rejt most el, démonok pásztora, Bodinus?

Pácolt bőrfedeledek sorakoznak végig, pontbélyegzők nyomán virágminták nyílnak. Merített papírok, sötétkéék éjszaka, ullensdorfi mester jegyei derengnek, gyűjti, sugározza a mécsfényt az aranyfüst, fémlamellák védik a világ sarkait. Ötvöskötés, ezüst és amethyst, apró, tiszta lapok szikráznak magukban, violaszín bársony a tábla mögöttük. Aranyozott lombdísz, fémágon fémmadár, lemezprés mintázta képzelt purgatórium.

Ez itt germán pergamen, nem kecske- vagy báránybőr, durvább is, sárgább is, mint a gall vagy itáliai. Félbőrökötés, cimkerátét helye, üresen ásít, a könyv címe elveszett, az első paginán örvénylik a márvány. Hátrább egy állványon tekercsek hevernek, hattyútollal rótt éles sarkú, gót barátbetűk. Pálmalevélen izzik az írás. A Leideni Papirus. Diocletianus elégettette, felszállt a tűzzel, a hamuval az égbe, s aztán sértetlenül a földre ereszkedett.

Papiruszkódexek, ősnymtatványok, pergamenkötés szalagokra varrva. Japán papírtáblák, ujjaim követik a bordazsinór apró dombjait. Az előzéklapon cukormoly pusztított, a vízjel: unicornis. Szűzcharták, anjuktól kimetszett borjak bőrei, homokszín kötésben, gyűrűs palmettákkal. Elefántcsontdíszes regiszter táru fel, mécsfényben éled, izzik a cinóber.

Aztán újabb könyvek, éjkék papír: Fabriano Roma, másutt szoros szedés: reneszánsz jegyek. A lángot kerülgetve tolvajbogár repdes, pergamen-, dohszag, körülöttem sárba merülő lapok.

Jöjj, hát, Mercurius, szárnyas lábaidon, szárnyas sisakoddal, kígyósbót kezeden, oldás és kötés bitor hatalmával, zárjál és nyissál álkulcsaiddal, lépj le a metszetről, lépj ki a párnázott bőrkötés ajtaján, kelj át szögfüggélyes ábrák útvesztőin, s te is, ki az oltárt lángokba borítod, Melchior Ungarus papi ornátusban. Te is, anyag anyánk, ki félholdon ülve emleted magzatod, te szűzjellel ezüstöt hízlaló. Jöjj el te is, Valentinus testvér, beteg fémek orvosa. Törjön elő szájatokból szalag ékes üzenettel, kígyózzon aranygőz vörösarany táblák rejtekéből.

Ott voltam én is az első teremtésben, voltam Merkúr vize, sulphur gőze, voltam földnek sója. Voltam az átok, mert kezdetben vala a szitokszó. Itt olvasom újra, s visszarémlik minden: egy fattyúsorban a teljes Univerzum.

Folyékony antimon fortyog gejzír gyanánt, Ozírisz sírjában feltámad az anyag. Desztillálóedények karjai fonódnak, tüzes szájak lehelik alulról. Uram, Asmodeus, nézd, a műved teljes: ez az ikrek vérfertőző násza. Deflorált kéneső, desztillált barna lé, íme, az *abortus alchemicus*. Ötfejű retorta villog a sötétben, pelicanusedény csapolja meg vérét, eleven szén izzik, és fellobban a közsó, sulphur szaga terjeng, tárd ki kapuidat, zörget a vörös oroszlán. Hevítőkút mélyén gyúlik a salak, Vénusz csontjai borítják asztalunk. Ess kéneső, hullj aranyoxid, aranyozd be testünk, a földit, az égit, az alantit s a fentit, éther leheletünk, örök káprázatunk arannyal kevélylik.

Vitriolod úrvölgyi legyen, türkizszínből játszó, mindenén áttetsző. Oldjál és kössél, öld és rothaszd el őt, várj, míg hetek múltán elfeketül. Hollóból galamb lesz, visszaszáll a szellem a megbomlott anyagba, tápláljad szűztejjel a feltámadt corpust, vérvörössé lesz az, a neve sárkány leszen. Csak egy fertájóra, s maga ellen fordul, vére serken: rögzítsd. A szellem kezdedbe adatott.

A nemtelen anyagok természete gonosz, mert gonoszság egy van: a tökéletlenség, s bűn is csak egy: a bűntudat. Utak valahonnan, utak valahová, semmiből semmibe tartó képzelgések. Az essentia ott vár a világ centrumában, ha nemtelen nem vagy, a centrum az, ahol állsz. Az essentia benned s a fémekben lakozik, gyógyítsd a fémeket, így gyógyítsd magadat, tökéletlen! Keresd

Mercuriust, rögzítsd, és tingáld, élő aranyad lesz, és élő arany lesz. Napfényben növekszik, éjjel majd világít.

Te homonculus, te áldozati áldozár, saját husod hányjad tulajdon hasadból, eképp gyarapodjál. Cinóberből aztán Merkúrt visszafogva aranyhegyet emelj.

Miként az Úr háza kősziklára épült, a Bölcsek Kövén nyugszik a titkoknak háza, s az aranyhegyeken túl éled az éjszaka, pogányok érkeznek, a háromistenek: Elöl jár Hüpnosz az álmok ura, nyomában Nüx, az éjszaka, mögöttük Thanatosz, a halál, kezükben jogarként mákszálat tartanak.

Rögzítsed, rögzítsed!, üvölt fel újra a kar. Keresem őket. Senki sehol.

Csend. Lúd- és hattyútollak ereszkednek lassan. Szél sem rezdül. Gubacsok gurulnak az oltár repedt lapján, rézsut bedől a fény, esőcsepp szétporló, apró koronája. A gubacsot törd porrá, és öntsed föléje záporosók levét, vagy gyenge sört és csekélyke vitriolt. Újholdig állni hagyd, s szűrd át egy karmazsin rongyon; jó tintád lesz. Írás előtt melegítsd némiképp, és keverd el gumiarábikummal. Megtartja a pergamen, s megtartja az idő azt az írást, s így az az írás is megtartja az időt.

Ha kalligráfiára adnád a fejedet, lélegzésed eléb tanuld törtőztatni, mert más az írásoknak és a lélekjárásoknak az ő ritmusok.

Tüzed belül izzon, ne a levegővel, csak betűk formáival elegyedjen. A mesterséges tűz, mit nagy zajjal élesztnek, csak főzésre való, a valódi rejtezik. Kövekben búvik meg, az pattan aztán ki a fém ütésére; mert tűz van a földben is, hasadékból füstölő, s a vízben a kutakat, forrásokat forraló. Akad tűz a törkiz tengerekben, szelektől melegszik a messze óceán is. Felforr a levegő, benne a tűz vibrál, s minden lelkes avagy lelketlen állat, palánta és katáng tüzet rejt, tűzből éled, és tűzzel táplálkozik.

Lobogás visszfénye mindenütt. Omladékon és a pusztuló falakon, arcomon és a szélfúttá vizeken. Bordanyalábokon árnyék cikkan végig, hullámtükrök tánca. Lerogyott könyvszekrény a fodorozódó vízben, kilógó fóliáns, halk csobbanások, vízkörök színes füst, ragyogás.

A tüzet keresed? Rejtekekből húznád-vonnád elő, mint barmot a jászolból? Míg keresed: lesz kint és lesz bent. Ha nem keresed többé, akkor találod meg. A mustármag csak összezúzva válhatik csípőssé, a tűz a láthatatlan tejjel írt betűket láthatókká teszi. A

kősziklán faggyúval tett jelek elődomborulnak, ha a követ ecettel mosdatják. De az igazi tűz lángok nélkül lobog.

Rejtett erők rejtett bélyegei úgy tűnnek elében a fénybe fordítva, mint papíron a vízjel. Mondják, a természet csillagsugarakkal rótt a jeleket az alanti tárgyakba, kövek belsejébe, ágakba-bogakba, fák kérge alá, állatok húsába, madarak májába. A babér, a lótuusz és a napraforgó a Nap jegyeit bírja, a visszametszett göbök sugár-mód ágaznak. Merkúr és Mars jegyeit kőfejtőkben keresd, nyúlcsontok ürege rejtjei azt, és vándormadarak gerinchasadéka. A balzsamfa metszete emberarcot formál, Jézus képe az, mert balzsamfából ácsolták keresztjét. Ha él is, száraz, az ítéletnapon virágzik csak újra. Skócia partjain a lombszárnyú kőrísfá récéket terem, ha gyümölcse a tengerekbe hull.

A csarnokban sós pára. Fények körkörös ringása, a víz színén mécsesek, s a tócsákban kristályok csillannak, szikrázó szigetek, vérkő és tejkő, rákszemek.

A kövek rejtett tüze nehezen enyészik, a szikrák káprázata csupán a testi szemnek való. Az albestkő, ha egyszer lánggra kap, el többé nem alszik, a karbunkulus sötétben is fénylik, az etites, ha fölérje tartják a növényi vagy emberi sarjat, erőssé teszi, ha alája, erejét gyöngíti. A jáspis vért sűrít, a heliotropius tekintetet élesít, és láthatatlan lesz annak viselője. A liguriuskő a káprázást szünteti, a lippariuskő füstbe tartva állatokat idéz, rókát, medvét, farkast hív a rejtekéből. A synochitides a lelkeket hozza a pokolból elő, árnyakat röptet a keresztutak felett; az anachitidis az Úr elébe visz, és viselője színről színre láthatja őt. Ha ennectiskövet raksz alvó homlokára, jóslmai lesznek. A siloniteskövet Indiában keresd, csigaházban lappang, s a Hold bélyegét viseli magán. Hiéna szeméből kimetszett sárga kő a nyelved alá téve mutatja jövődet. De sorsod hordja lelked szilárd része, e kitapinthatatlan kövület. Ezt az ásványt hasztalan keresed olcsó lámpásokkal.

Vízgyűrűk. Kormos lobogás. Fóliánsok, lapok, rothadó bőrök, felázott és puffadt, felfelso felület. Nedves nádmozsalék. Tócsákba bemetszett gubacsok hullanak. Kitorrt ablakon át, ledólt boltívek közt bever az eső. Ólmos cseppek esnek ólomkeretekre, földön heverő, sarkukkal sárba süllyedő mozaikcserepekre. Sápadt, lila fény billeg a víz alatt.

Eső ez? Víz? Valódi őselem?

Szombat éjjel tűz hull, vér és béka az égből, májusban ondó zuhog a vöröslő felhőkből, ekképp keletkeznek a levelibékák. Szögezz rézszegekkel ajtódra élő csillagot, mely a tengervizekben él, s nem árthat többé az égi rontás néked, sem a mérgeknek hatalma. Nagypéntek éjfélkor fekete macskát hozz, fojtsd meg, szúrd ki szemét; végy fekete babot, tedd a szem helyébe, mélyen az üregbe, várd meg, míg kihajt. Ha azt a palántát jobb kezedbe veszed, az Isten sem láthat meg. Nincs mitől tartanod; az istenítélet is csak néked kedvezhet: vörös opermentet, jamenai timsót törjél fémedényben, elegyítsd ökor epéjével, ha ezzel az anyaggal bekened bőrödöt, nem foghat majd rajta sem a tűz, sem a vas, izzása bántódást bajosan okozhat.

S az izzó vérbetűk, mik szemnek és tudatnak, léleknek és agynak rontására valók? Ellenük van-e védelem?

Papírkötés lobban, fűzés ereszkedik, elhagyja a táblát, testetlen ige suhan át a termen, képzelt szárnyin keresztülhull az eső. Oldott tintafoltok fodrai elárasztott kövek fekete-fehér háttere előtt. Égett szélű selymek, vásznak csattogása, véres rongyok szállnak, verdesnek magasan a hasadt kupolában. Fönt szürke felhők, száguldó gomolygás, rozsdaként elpergő alvadék, fekete szemcsék, víjjogva repdeső léttelen asszonyok, anyagba hullt élet, hús, zsír; köveken vöröslő csöppek távolodó ritmusa.

Az asszonyi vértől a friss must ecetté lesz, a szőlő a pusztá érintésétől is tönkremegy. A gyümölcsfák pedig, ha beléjük ojtják, termésüket veszítik, ágaik korhadnak. A menstruum képétől a tükör elsötétül, foncsora megfonnyad, ezüstje elsápad. Borotvához érve kicsorbítja élet, az elefántcsont ragyogását veszti, tört fénye tört erő jele. A vasat azonnal kimarja a rozsdá, csak egy szempillantás, és zöldülni kezd a réz, rémes bűz fertőzi, zöld penész lepi be vérrel érintkezve. Ha netán kóbor eb nyálná fel a kőről, menten vesztségbe esne. Kasok kipusztulnak, méhek elköltöznek, ha a kas elé menstruum csöppen. A vászon elfeketül, ha egyetlen cseppjével összefőzik legott, s elkeverik végül. Vemhes kanca, ha fejére fröcsköl, biztosan elvetél, szintúgy jár az asszonyi állat. Havibajban megforgatott árpa meddővé teszi a lábas jószágot, ahány szem árpa, annyi esztendőre. Az átkötők hamva a mosásba szórva bíborra festi a ruhát, bár a mezők virágait színüktől megfosztja.

Tébolyult asszonyok közelednek sorban, falon, oltárkövön vércsíkok, ujjnyomok, fanszörzet hintázik a kőcsipke peremén.

Hullámok verik a lábazatot körben, a szentélyben felduzzad, árad a tiszta, de halott víz, hiénaszemek lebegnek a mélyben, íriszükhön sűrű felhőrohanás.

Vérző nőemberek mezítelen testtel futnak a bűzában, pusztítják a gyomot, lábas és lábatlan férgek itanak kerülve a vetést. Skarabeusz, kőrisbogár valahány ott verdes a hátára fordulva. Párában zihálás gomolyog. Most térnek az asszonyok vissza. Napkelteig végezniük kell, bajuk bajt hoz a tiszta gabonára. Holdtalan éjszaka. Hallgatag fák. Hajszálgökörek nyiladék körül, combhajlatban csírázó palánták. Faggyú és füst. Égett gyapjú foszlatja a tébolyt.

A vérnyomok a teremig vezetnek, bent a fáklyafényben színük kifakul, cseppek oldódnak sárban és zavaros vizekben, seszínű, különös terjeszkedés. Könyvtáblán vérnyomok, vízmosta, és összeragadt lapok. Rozsda pereg. Aztán tompa izzás. Vértetűk. Vereslő tintához csak cinóbert használj, vitriolt keveset. Lélekjárásodat meg ne akassa az, ügyelj rá mindenkor.

Batikolt bőrkötés meanderkerettel. Lapok közt zöld törek, növénytörmelék. Rebarbara a kolera ellen, izsópfű virága. Vérehulló fecskefű, aranyvessző, nadálytő, fagyöngy és árvacsalán. A könyvtáblák közül váratlanul kihull egy lementszett madárszárny.

Újabb hangok aztán, romok és zajongás, lángok tánca távoli, kormos falakon. Az asszonyok nyomában újabb lények jönnek kelve a sötétből, félig árnyak, félig lélekhijas állatok. Baziliszkuszfű, ha sárral elegyedik, skorpió születik abból az anyagból, és a rosszéletű nő hajából siklók, ha feje a földben elrohad. Elégett kacsáknak vízbeszórt hamvából békák keletkeznek, ökör hullájából méhek rajzanak ki, szalmakazlakban nemzi a szél az egérnemzetséget. Szúnyogok férgեkből, darazsak a lóból jönnek a világra. Szárnyasok pora a tésztaiba szórva varangyokat támaszt egy mélységes üregben. A ló sörényszőre a víz színén lebegve viperává válik, farokszőre féregként kel létre, s leúszik a pokol folyóiba.

Bestiáriumok nyüzsgő televénye. Tenyésző, enyésző felvonulás. Üvöltés visszhangzik minden beugróban, csobban a víz paták és mancsok nyomán. Itt az oroszlán, kit ha megütnek, csontjából tűz pattog, akárha kovából. Nem fél csak a forgó kerekektől és a kakastaréj bíborától. Padsorok közt menyét motoz, ki a száján keresztül fogan és a fülén keresztül szül. Hiúz érkezik ott, ki

gyémántot vizel és átlát a falakon. Emberarcú ökrök néma vonulása bothajtások alatt és a szentély előtt.

Aztán nagyobb csodák: a bonansos, ki légi ökör-féle, forró ganájával, e maró salakkal védelmezi magát a vadászok ellen, kisvártatva elszáll, vagy tán szétoszlik a köddel. S onnan ereszkedik, a kupolából mélyen a solinusmadár. Vervörös a tolla, az arca asszonyoké, három fogsorát igen csattogtatja, a szeme éjszínké, hangja akár a sybillaké.

A szentélyrekesztőben unicornis topog, kit megfogni nem lehet, de a szüzek ölébe hajtja a fejét. Szép háta párállik. Egy mécses tört peremén gyíkféreg időzik. Szalamander azt, ki a tűzbe kívánczik, mert az az elementum, melyben csak lakhatik, harmatot iszik, és levegőt eszik, teste bal oldalán hordozza a máját. Ha gyümölcsfára téved, egyenként mérgez meg valahány gyümölcsöt. Halálos a mérge. Sándor pápának volt egy szép köntöse: szalamanderszőrből. Nem vízbe, tűzbe dobták tisztítani.

Kentaurok jönnek sorban, nagy csordában, egyiket Constantin tette köszmenlére, megszökött azután, de bőréből az égetett jeleket ki nem törölheti. Szatírok lopóznak oszloptól oszlopig. Melyik lehet az, ki Remete Antallal disputált?

Kiszáradt skorpió lábai porlanak lapok közt. Újabb táblák nyílnak, újabb árnyak suhannak hangtalan, a kupolában pytkicanus köröz, négy öl hosszú, madár-szerű szellem. Nyaka zöld, miként a rothadás.

A dagály egyre nő, üszkös freskón tág szemű alakok bámulják magukat az áradó ringásban. Mérges állatképek hajolnak előre; a kék Okeanosz háta mögül kelnek, torkaikból örvény kavarodik.

A mennyezet résein beszivárog az űr, apró pamacsokban oszlanak a felhők, sorsunkba hatolnak metszön és hűvösen a csillagsugarak. Konokul önti el a termeket a tenger. A vízben térkép úszik. Torzulásjelző ellipszisek meddő ritmikája, szét- és összetartó ágbogas térhálók, csomópontok, átokverte és kitüntetett helyek. Mercator-atlasz szétázott lapjai, a jezsuiták fába metszett kínai térképe, az Atlanti Óceán portolánja. Irányrózsák, asztrolábiumok, jákob-botok, kézíratos térképek úsznak, tinta oldódik, lapok a Kelet-Indiai Társaság titkos atlaszából. Csillagászati gömböt húznak érclábai a víz fenekére, armális szférák süllyednek hangtalan, keresve a mélyben tengeri csillagot.

Szextánsok, bordakörök. Cornelli-gyártotta földgömb gurul végig egy megrogyott párkányon, vízre ereszkedik a csorba lépcsőről. S ahogy tisztul az ég, ismét rákezd a kar, de nincs száj a hang mögött, nincs arc a száj mögött. Lassan ellep a víz. Sós tengerillat. Sistergő, kihúnyó fáklyák és mécsesek kesernyés füstszaga. Úszva jutok el a mérműves ablakig, úz láb magasságban a padozat fölött.

Caravella ring a sötétben odakint, tépett vitorláit verdesnek odafent, hatalmas teste hangtalan pihen, árboca lassanként egy vonalba ér az égverte tornyokkal, csöndes a fedélzet, életnek semmi nyoma.

Ez a hajó visz majd vissza, ha van vissza: onnan, hova a barátom vezetett a seszinű, vak kavargásban, vagy az a valaki, kinek az arcára sem emlékszem, ha volt ugyan arca, de vonzott, miként az űr vonz, miként a léttelen a létezőt. S vajon van-e onnan visszatérés, hol pokoli csatákban, infernális sárban sodródunk csak egyre, a föld alatt vonulunk, szívgödrünkben iszap, s tüdőnkben zenél a sár, hol véres csirkelábak borítják a partot, borszínű csöpek tarkállnak mindenütt.

Indulunk, szól ismét a hang. A tatról nézem a vízberogyott falat. Tárgyak keringenek apró örvényekben. A Vezeklő Vénusz szikrázik felettem, s odalent sötéten dőlnek, hajladoznak a víz alatti gabonatáblák. Boerman szigetén hatalmas férfi áll, húsos fülei a bokájáig érnek, azokba takarja vacogó testét. Ércállatok zöld sziget közepén. Másutt medvekezű, darunyakú, fejetlen, mellszemű emberek intenek messziről. Csahos kutyafejek buknak ki a parton a kristályerdők szélén, s aranyfürtű szőlő csillan sejthetően.

Van-e visszatérés?, latolgom újra, hűvös, vad éjszaka, forgó csillagképek, elmosódó fények közt száguldunk csak egyre, időből kivetve, vitorlátlanul. S hova vissza? Hát honnan is indultam? Vagy itt voltam mindig?, s mindig körbejártam? Képzelt hajó cipel romlásból romlásba, kecses caravella halálból halálba, egy szem vagyok csupán, vagy maga a látás, ahogy a semmi néz tulajdon művére. Ahogy a semmi néz tulajdon magára.

A szerelemről*

Manapság némi fontolgatás után dönt úgy az ember, hogy a szerelmet akadémiai-egyetemi előadás témájává emeli. A tartózkodás azonban kölcsönösnek látszik: mindnyájan érezzük, helyesebb lenne a szerelmet az akadémikus taglalástól és vizsgálgatástól megkímélni és az akadémiának bárcsak ne is lenne köze a szerelemhez. Ám, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy az első Akadémia, Platón filozófiai iskolája Erósz mindennapos jelenvalóságából élt, hogy a filozófiai szimpóziomok¹ ősmintájának témája éppenséggel a szerelem volt, akkor a mi fontolgatásunk nyomorúságunkat méri. A szellemi tevékenység, a filozófiai is, az affektusmentesség erőnyével hívalkodik, számára a szerelem az irracionalitás számkivetetje.

A szerelemről számos filozófiai értekezés szól ugyan, ám a filozófiai antropológiában mégsem számít standard-témának. A nyelv, az eszközhasználat, a társadalmi intézmények igen — de a szerelem aligha, esetleg még a társak világa (Mitwelt) vagy a kortársi lét (Mitsein) neutralizált formájában. A pragmatikus szempontú antropológia azonban nem mondhat le erről a témáról. A szerelem ugyanis az élet egyik legfontosabb dimenziója. Persze, először tisztázni kellene, mi is az a szerelem. Nyilvánvalóan az emberi élet teljességének valamifajta alapsémája lebeg előttünk, amikor olyasmit mondunk, hogy „a szerelmet meg kell tapasztalja” az ember. Az alkalmasint alapul szolgáló antropológiai sémát most nem rajzolhatjuk meg, a rá utaló szokásos elvárásokat azonban bővebben kifejezhetjük.

Amikor azt mondjuk, hogy az emberi életbe beletartozik a szerelem, akkor ezzel a személyes élet teljességének egyfajta lehe-

* A szöveg forrása: Böhme, Gernot: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Darmstädter Vorlesungen. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1985. 97-112. p.

tőségére célzunk. A szakmai sikerrel, a politikai hatékonysággal, a tudományos vagy művészi produktivitással ellentétben a szerelem olyan életteljességet jelent, amelyet éppenséggel nem az ember szociális integrációja determinál. Ezt a felfogást a legszélsőségesebben Orwell 1984 című regénye képviseli, melyben a szerelem mint tulajdonképpen magánügy (Privatheit) és mint felforgató entitás (Subversives) tételeződik a totálisan eltársadalmasított emberrel szemben.² Elvileg az életteljesség a-szociális formájaként értelmezzük ugyan a szerelmet, de szeretni és szeretve lenni mégiscsak „nem-egyedül lét”-et jelent. A szerelem pontosan annak a megtapasztalása, hogy lehetséges kikerülni önmagunkból, hogy odaérünk a másikhöz és fordítva, a másik elér hozzánk. Az így értelmezett szerelem az önérzésnek a másik által közvetített fundamentális formája. Annak, hogy ez a két mozzanat — a szerelem mint alapvetően aszociális és a szerelem mint a szociális eredete általában — oly diametrálisan ellentétesnek tűnik, jelenkori társadalmaink struktúrája az oka: míg Rousseau még a szimpátiában látta a társadalmiság bázisát, addig számunkra a társadalom az „emberközi” viszonyok függvénye; rendszerű tulajdonságok tartják össze. Harmadik mozzanatként, hogy ti. a szerelem minden emberi élet fundamentális dimenziója, a szerelemben megvalósuló kiteljesedés különösségét kívánjuk kiemelni: a szerelmet az életünkkel összefüggő összes többi elemmel ellentétben nem tekintjük olyannak, amit az ember érvényre juttathat vagy létrehozhat. Ezért a szerelem, társadalomelméleti szempontból nézve, a tradicionális életformák maradványaként jelenik meg. A szerelem „szerencse dolga”: az ember arra van utalva, hogy ráleljen az igazira, szerelembe kell esnie az embernek.

Ebből az első, a szokványos értelmezésből származó jellemzésből már világos, hogy a szerelem bizonyos értelemben ellenkezik a modern étellel. A szerelem megtörténik, nem kalkulálható, valami teljességgel privát, nem függ az akarattól, azaz, összefoglalva: irracionális és csak zavart kelt. Jóllehet, a szerelem korunk egyik leggyakrabban taglalt és ábrázolt tárgya, engedélyezett káosz, úgyszólván. Persze, ambivalens ez az engedélyezettség. Hiszen, lévén a szerelem engedélyezett, úgy valójában nem lehet szubverzív (mint Orwell regényében) — másrészt meg nincs is igazából engedélyezve. Mert, ha pontosabban szemügyre vesszük, nem annyira valóságos, mint inkább imaginárius életünk alkotórésze. Azt a

rendkívül nagy teret, amelyet a modern életben elfoglal, imaginárius területen birtokolja. Döntő szerepet játszik a slágerekben, dalokban, filmekben, regényekben, a lírában, vagyis mindazon téren, ahol a modern ember affektív szükségletei még kielégülést találhatnak. Ezekkel szemben a reális élet, a társadalom, a gazdaság és a politika világa, sőt, még az emberek közötti személyes viszonyok is, a családdal bezárólag, az affektusmentességre vannak berendezkedve és így mentesek a szerelem partikularizmusától, spontaneitásától, passzivitásától és irracionalitásától. Nehéz elképzelni, mi történne, ha a szerelem az emberi élet reális alkotórészeként nyerne teret. Legalábbis a közelmúltban tapasztalhattuk az ilyen irányú diszkusszió néhány csíraszerű kezdeményét, pl. azzal kapcsolatban, hogy csókolózhatnak-e a tanulók az iskolában, vagy, hogy összeülhetnek-e a „párocskák” az osztályban. Radikális felvilágosítók alkalmasint nevezték már betegségnek is a szerelmet — és ténylegesen van is valami hasonlóság a kettő között, már ami a beleesés karakterét illeti — ; de mi lenne akkor, ha a szerelem a betegségéhez hasonló szociális megítélés alá esne? Pl., ha nem kellene bemenni a munkahelyére annak, akit ledöntött lábáról a szerelem, vagy, ha a szerelmesek, állapotukra való tekintettel, különleges kíméletre és támogatásra tarthatnának igényt. De azt is el lehetne képzelni, hogy a szerelmespároktól kiemelkedő teljesítményeket várnánk el, ahogy ez a spártai hadseregben elvárás is volt — míg manapság egy szerelmi kapcsolat, pl. a tudomány területén, az együttműködés lehetősége ellen felhozható argumentumnak számít.

Tehát, a szerelem virtuális elismerésével annak szociális összefüggésekben való tagadása áll szemben. Annál különösebb, hogy a szerelmet, legalábbis egy területen, legitimációs alapnak ismerik el a szociális cselekvés vonatkozásában, nevezetesen a házasság és újabban az együttélés eseteiben. Ez annál is figyelemreméltóbb, mert a szerelem valamennyi kulturális alakzata, a platonikus erőstől kezdve a Minne-n át, a romantikáig és a 19. század maitresse-intézményéig a házasságon kívüli kapcsolatokba helyezte a szerelmet. A házasságnak mint szociális vagy akár politikai aktusnak ellenben sokkal inkább a racionális mérlegelésre kellett épülnie, semmint az érzelmek ingatag talajára. Fel lehet tenni, persze, a kérdést, hogy a szerelemnek a modern világban aratott ezen egyetlen győzelme nem Pyrrhus-i győzelem-e és, hogy a

házasság reménytelen szétzilálódása korunkban, nem éppen az érzelmi szükségletekkel való túlterheltségéből fakad-e. A szerelem mint engedélyezett káosz, tehát, egyfajta bár elismert, de mégiscsak marginalizált antropológikum. Ám, nem volt ez mindig így. Inkább azt mondhatni, hogy megvoltak a szerelemnek a maga nagy korszakai, hogy valaha istennek, démonnak, világelvnek is tartották. Mielőtt nyilazó puttóvá degradálódott, a görög Erósz a kthónikus istenségek egyike volt. Ezt nevezzük kozmogónikus Erósznak.³ Hésziodosznál a legrégebb és leghatalmasabb isten, aki, Tartarosz és Gaia mellett, egyenrangú szerepet játszik a világ keletkezésénél. Tartós tisztelet övezte az orfikus kultuszban is. Azt is meg kell azonban mondani, hogy amikor Zeusz uralomrakerülésével a kaotikus istenségek elveszítették eredeti hatalmukat, akkor Erósznak is meg kellett válnia isteni rangjától és mint démon, Aphroditének, a szerelem istennőjének kíséretjévé lett. Erósz eredeti kozmikus jelentőségét tükrözik a természetfilozófiák, mint pl. Empedoklészé, amelyben a Szeretet és a Gyűlölet, Philosz és Neikosz a világot mozgató elsőrangú hatalmak.⁴ A duális, helyesebben poláris természetfilozófiai koncepciókban később is mindig felfedezhető a szerelem vagy valamely annak megfelelő princípium. Az ilyenfajta polarításokban a szerelem az összehozás és növekedés ösztönzője, ami az enyészettel és a hanyatlással ellenkezve létrehívja az életfolyamatot.

Ám a szerelem nemcsak a görög, hanem a keresztény mitológiában is centrális szerepet játszik. Sőt, még Istent magát is nevezik szeretetnek. Persze, Isten csak az üdvtörténet egy bizonyos fázisában szeretet, hiszen az eredeti Isten, Jahve feltétlenül parancsoló, követelő és ítélkező isten volt. Csak a Jézus által bevezetett kiegészítő szakaszban válik Istennek a teremtményekhez fűződő viszonya szeretetté. Ebből a hagyományösszefüggésből olyan elképzelések is születtek, hogy a szeretetet kell megtenni filozófiai alapelvnek. Így, állítólag, Hegel is habozott, hogy filozófiája kezdetül a lét helyett Istent vagy a szeretetet tegye-e meg.⁵ A szerelem egyes, számunkra még ma is releváns meghatározásai között fel fogunk fedezni néhányat, amely a szerelem e nagyszerű, mitológikus múltjából ered. Az e múlthoz való viszony még nyomatékosabbá teszi, hogy a szerelem a mai világban egyfajta reziduum, egy eredetileg átfogó egész törmelékdarabja. Ha mitológiátlanítás alatt a világkép antropomorf vonásoktól való megtisztítását értjük, ak-

kor még mindig felmerül az a kérdés, hogy a szerelem miért nem vesztette el centrális helyét és miért nem halványult egyfajta pusztán formális fogalmi sémává. Természetfilozófiai elvként teljességgel leépült, miként a polaritások is elvesztették szerepüket.

Amit mai filozófiailag elmondhatunk a szerelemről, az nagyrészt kultúrtörténet: a kultúrtörténeti áttekintés révén meg lehet világítani, hogy milyen sémák nyomait viseli mai szerelemértelmezésünk. Ha a szerelem filozófiai vizsgálata tudós eligazítással szolgálhat e téren, akkor éppen a szerelem kultúrális megformálódásainak feltérképezésével teheti ezt. Meg kell mondani, persze, hogy a visszaidézés révén történő orientálódás e módja manapság mást is magába foglal, nevezetesen az egykori kultúra visszanyerésének és újraalakításának kísérletét. Mert, az az igazság, hogy rettenetes világban élünk, melyben a végnélküli reflexiónak alávetett szerelem „viszony”-ként lepleződik le és a formák sokféleségének híján féltékenyen őrködnek a bírás kizárólagosságán. Ezzel szemben ismételten emlékeztetni kell arra a formagazdagságra, amely a szerelem történetében megmutatkozik. A szerelem legjelentősebb formái a görög erósz és a keresztény agapé neve alatt ismeretesek.

Az erósz két ember szerelmi kapcsolatának típusaként a görög fiúszerelemben öltött formát. Különös figyelmet érdemel, hogy az erotika eredetileg homoszexuális, helyesebben szólva pederasztikus viszony volt, mert ez a szerelemforma azután a későbbiekben irányadóvá vált a férfi és nő közötti szerelem alakulásában. Tüzetesebb elemzés erre vezetné vissza a különböző neműek közötti szerelmi kapcsolat áldatlanságának néhány mozzanatát. Az erotika alapstruktúráját annak aszimmetrikus volta határozza meg: a görög erao, én szeretek ige csak a férfiszeretőnek a fiúkedveshez való viszonyát jelöli, a fordítottira nem utal: ez utóbbit, ha barátságos, akkor charizein-nek vagy agapan-nak, vagyis megadásnak, szívesen vevésnek nevezik. A férfiszerető és a fiúkedves sohasem egyenértékű, egymást nem kölcsönösen szeretik, szerelmük kimondottan egyenlőtlen játék. A férfiszerető vágyakozik a fiúkedvesre, körüludvarolja, szeretne elérni nála valamit. A fiúkedves a maga részéről, legalábbis kezdetben, közömbös, sőt, számára talán még terhes is, hogy szeretik, hiúságának mindenesetre hízeleg a dolog. Először szinte nem is érti, miről van szó, ő a naív, az avatatlan, az „átatlan”, akit csak az erotikus mesterkedés rángat

bele a szerelmi ügyködésbe. A férfiszereető minden igyekezetével azon van, hogy belevonja a fiúkedvest a játékba, ám amire törekszik, az egyáltalán nem a viszontszerelem, hanem éppenséggel az, hogy a fiúkedves beadja a derekát és biztosítsa a férfiszereetőnek azt, amit *az* akar. Ebből a felállásból következik, hogy a fiúkedves könnyen fölénybe kerül a férfiszereetővel szemben, hogy halogató manőverek, magakelletés révén, feltékenység szítása, a férfiak egymással szemben való kijátszása által előnyökhöz juthat és férfiszereetőjét kedvére irányíthatja és kihasználhatja. A férfiszereetőt folyton az a veszély fenyegeti, hogy szolgálai helyzetbe kerül és fiúkedvesétől való függőségét — talán éppen a megadás hiányában — már beteljesülésként élvezze mazochista módon.⁶ Azonnal belátható, hogy ez a struktúra természetszerű következménye a pederasztikus szerelemben foglalt egyenlőtlenségnek, nevezetesen annak, hogy az egyik oldalon egy pubertás fiú, a másikon egy érett férfi áll. De az elemzés arra is rávilágít, hogy mennyire jellegzetessé vált ez a struktúra a heteroszexuális viszonyban. Legalábbis a közelmúltra vonatkoztatva még azt lehet mondani, hogy a heteroszexuális szerelem alakzatában a nő a fiúkedves szerepét töltötte be: ő tulajdonképpen, azaz magától, nem érdekelt a szerelemben, őt körül kell udvarolni, ő csupán enged, viszontszereleme nem vágyakozás, hanem figyelmesség csupán, talán tisztelet, vagy éppen „kedves elfogadás”. Ehhez járul még, hogy a nőt, a szerepre való alkalmasság érdekében, lehetőleg meg kellett tartani tapasztalatlanságában ártatlannak, naívnak. Ennek megfelelően a férfinak az erotikus viszonyban vágyakozónak, udvarlónak, olyannak kellett lennie, mint aki mindenképpen meg akar szerezni valamit. A pederasztikus sémának a heteroszexuális szerelemre való átsugárzásában az a leggroteszkebb, hogy a séma szerint a nő elveszti izgató vonzását, ha belemegy a dologba, mivel akkor, éppen ennek következtében, nem lehet „ártatlan” többé, azaz, szigorúan véve, alkalmatlanná válik a fiúkedves szerepére.

A szerelem e sémájának kultúrtörténeti eredetéről való tudásunk hozzájárulhat ahhoz, hogy számot vessünk e séma ideológikus jelentésével. Mindeddig természeti adottságnak tartották ugyanis, azaz olyan formának, ami a férfi és a nő „lényegé”-ben bírja alapját. Rögtön szeretném azonban hozzáfűzni, hogy ez a felismerés nem vezethet az erotikus séma mint olyan diszkreditálásához. Tekintsük azt inkább a szerelem nagyon eleven, gyakran

formát öltő mintájának, amely sok esetben éppen megfelelő és megélhető formát adhat valamely másik emberhez fűződő kapcsolatnak. Ám bizonyára nem alkalmas arra, hogy a heteroszexuális viszony generális sémája legyen. E séma inadekvát volta akkor mutatkozik meg a legszembetűnőbben, amikor a heteroszexuális viszony tartósságra kell berendezkedjen, vagyis a házasságban. Ennek kapcsán mindenesetre meg kell ismerkednünk az erotikus viszony további struktúráival is.

Az erősz típusú szerelem sajátos vonatkozásban van a szépséggel. Platón a szépségre irányuló vágyakozásként definiálja a szerelmet. Ez a struktúra nagyon sajátos dialektikát hoz magával.⁷ Mert, bizonyos értelemben, azt lehet mondani, hogy a szerelem maga valami szép és, hogy a szerelmet mint olyant kívánjuk. Ezt (...) azzal magyarázhatjuk, hogy az életérzést már az is fokozza, ha a szépség atmoszférájába vagy vonzáskörzetébe kerülünk. Platón azt mondja, hogy a szépség jelenlétében az életerő felvidul és kibontakozik, a rút jelenlétében viszont összehúzódik és elkomorul.⁸ A szerelem, tehát, olyan állapot, ami már önmagában is kíváncsú. Persze a hozzá kapcsolódó gyönyör tisztátalan, ha Platón definícióját rá alkalmazzuk.⁹ Platón szerint ugyanis, a vágyakozásból fakadó gyönyör tisztátalan. Ezt példázza az ivás gyönyöre a szomjas ember esetében. Az ivás csak a szomjúság okozta feszültség oldásaképpen jelent gyönyört. Van ezzel szemben tiszta gyönyör is, amely vegyítetlenségét és ezáltal zavartalanságát annak köszönheti, hogy nem vágyakozáson alapszik. Platón erre vonatkozó példája a virág illatozása által keltett gyönyör. Tehát a szerelem gyönyör, noha tisztátalan gyönyör.

Mivel a szerelem vágyakozás a szépségre, mégpedig a szépség birtoklására, a beteljesülésben a szerelem önmagát (*mint* vágyat) semmisíti meg. Az erősz típusban kapcsolatba kerülő férfiszereető és fiúkedves mindig tapasztalták ezt. A megadás megöli a férfi szerelmét, szokták mondani, vagy, hogy a házasság és az erotika összeférhetetlen. Következésképpen ez a szerelmi kalandok végtelen láncolatához vezethet, míg a másik oldalon az ellenállás, az időhúzás és az elidegenítés stratégiáit teremtheti meg. Mivel a szerelem már önmagában gyönyörrel tölt el, tartóssága érdekében a férfiszereető és a fiúkedves arra törekednek, hogy áthidalhatatlan szakadékokat imagináljanak, elérhetetlenné tegyék magukat, mindig újra elidegenítsék maguktól a másikat. Egészen biztos, hogy ez

az egyik motívuma azoknak a kísérleteknek, amelyek a nőt misztifikálják és azt a képzetet keltik, hogy a nő az valami teljességgel megközelíthetetlen lény a férfi számára; ebben az összefüggésben kell látni a féltékenységgel létrejöttét is. A féltékenység a szerelem megújítása érdekében alkalmazható stratégia. A szépségre irányuló vágy ezen háttere előtt az erotikus szerelem a szépségre irányuló örökös vágyakozásként emelkedik ki.¹⁰

A klasszikus görög felfogás szerint a szerelem mindig a szépségből bontakozik ki. Nem olyan ösztön, amely a szeretőben már eleve megvan, hanem olyan pszichikai erő, amely mintegy a szépségből kiáradva elragadja a szeretőt és a szépség felé vonzza. Ennyiben a szerelem olyasvalami, amiért az ember végsősoron nem felelős, amit az ember nem megtesz, hanem az egyszerűen megtörténik vele. Ez a konstelláció a történelem, a szubjektum emancipálódásának és az autonóm személyiség kifejlődésének története során olyan hatással volt, hogy a szerelem az irracionális tulajdonául ítéltetett. A szerelmet *passio*-nak, azaz szenvedélynek tekintették, ami a szubjektumra leselkedő veszélyt, ha nem éppen betegséget jelentett.¹¹

Ám az újkor kialakította az erősz olyan verzióját is, amelyben sokkal nagyobb jelentőséget kap a szerelmes szubjektív szerepe. Jellemző, hogy ez a teória Kant után, vagyis a világ szubjektív konstitúcióját és a francia forradalmat, tehát az európai kultúra demokratizálódását követően jött létre: arra a szerelemteóriára gondolok, amelyet Stendhal fejtett ki *A szerelemről* című könyvében.¹² Stendhal teóriája szintén a szerelem erotikus koncepcióján alapszik, de bizonyos mértékben szubjektiválja és demokratizálja azt. Ennek kapcsán számot kell vetnünk azzal, hogy a szerelem qua erotika majd az európai történelem egésze során arisztokratikus ügy volt. A szerelem e formája a magasabb rendek köreiben dívott, olyan eseménynek számított, ami egyáltalán nem eshetett meg bárkivel. Ám a rendi társadalom bomlásával párhuzamosan a szerelem egyre inkább olyasvalamivé vált, amire mindeki, vagyis minden ember qua ember igényt tarthatott. Még ezen igény jogosultása esetén is fel kell tenni azonban a kérdést, hogy amire vonatozik, az vajon a szerelem qua erősz-e. A 18. század óta ténylegesen úgy tudják az emberek — talán az erotikus regény tömegolvasmány volta következtében —, hogy szeretni erotikusan kellene. Ez a tömeges igény kiválóan összeillett a világ szubjektív

konstitúciójáról alkotott képzetel. Stendhal mindkét tendenciát egyesítette a szerelem kristályosodási elméletében. Eszerint nem a szépség kelti a szerelmet, hanem a szerelem hozza létre a szépséget, vagy — ami szintén közismert — a szerelmes pillantása szépíti meg a másikat. Stendhalnak a folyamatról alkotott képe egy a salzburgi bányaműveknél szerzett élményre vezethető vissza. Ott látta, hogy egy közönséges száraz ág a telített oldatban miként neveli a legszebb kristályokat és miként borul virágpompába. Stendhal a szerelemakarásban látta a szerelem tulajdonképpeni eredetét és, mivel elgondolása egyúttal az erotikus séma keretein belül fogalmazódik meg, ez a szerelem úgyszólván meg kell teremtsen a maga tárgyát. Az elsődleges szerelmi képesség tehát a produktív képzelőerő, ami a 18. század óta mind a pozitív, mind a negatív értelmű irracionalitás forrása.

Végezetül még azt szeretném az erósz jellemzéséhez hozzáfűzni, hogy Platón szerint beszélhetünk a szerelem egyfajta átváltozásáról vagy átalakulásáról. A szerelem a szépségben való nemzés vágya. Így pl. Szókratész nevelő és tanító tevékenységét ilyen nemzésnek értelmezte, nevezetesen azon ifjak lelkében és habitusában, akikkel dolga volt. Azóta beszélünk pedagógiai erószról is. Platón a szépségben való nemzés szükségletét abban a tágabb összefüggésben szemléli, hogy valamennyi halandó lény részesedni kíván a halhatatlanságból.¹³ Ebben az értelemben az erósz irodalmi és művészeti produkciókat is létrehozhat, jelentős tettek indítéka lehet és filozófiára ösztönözhet. Ezáltal Platónnál az erósz újra olyan átfogó jelentőséghez jut, amilyenel eredetileg, kozmogónikus erősként bírt.

A következőkben kultúránk másik jelentős szerelem-típusával, a keresztény agapéval szeretnék foglalkozni. A görög agapan kifejezésnek a klasszikus görögben még csak valami nagyon elmosódó és meghatározatlan jelentése van, kb. azt jelenti, hogy örömmel-szívesen venni valamit.¹⁴ Az *Újszövetség*ben azonban meghatározott, vallási alapokon nyugvó szerelmi habitus specifikumává lesz, amely szigorúan megkülönböztetendő a szerelemtől mint erőstől. Ez az elhatárolódás szinte már elfojtásra utal, amennyiben a görög eran kifejezés az *Újszövetség*ben alig szerepel, az egyházatyáktól kezdve az újkori teológusokig pedig gyakori szokássá vált az erósz gögös elutasítása. Az általunk szemlélt összefüggésben az agapé a szerelemnek csak egy másik, de semmiképpen sem kívá-

lőbb formája, miként a teológusok tartják. A keresztény szerelem létalapja, teoretikusai szerint, természetesen Istenben van; az isteni szeretet kiáramlása, vagy az arra adott válasz, vagy még annak imitálása is. Ettől a megalapozástól függetlenül, a másik emberhez való szerelmi viszony mivoltában határozottan különbözik az erőstől struktúrája révén is. Míg az erősz vágyakozás, bírni akarás, az agapé éppen ellenkezőleg odaadás. Amint a keresztény szeretet megjelent a világban, a szerelmes vagy a szerelmesek erotikus séma szerinti szerepe könnyen áttükröződhetett a keresztény agapé értelmében: ez a női szerelem története. E lehetőség késői variánsát figyelhetjük meg Rilke-nél, kinek számára a nők a tulajdonképpeni szerelmesek, határtalan odaadásuk révén.¹⁵ De térjünk vissza az agapé struktúrájához magához. A keresztény szeretet semmit sem akar a maga számára, ezért a másakra nem meghatározott tulajdonságok miatt, hanem önmagáért irányul. Így a keresztény szerelem egyfajta, valamiképpen megalapozott, gazdagságot tételez a szerelmes oldalán. Ez lehet természetesen anyagi gazdagság is, ahogy a keresztény szeretet profán formája mindig is az alamizsnálkodás és az erősebbek, gazdagabbak, előkelőbbek gondoskodása a szegényekről, betegekről és alantiakról. Ez a gazdagság azonban lehet egyfajta benső gazdagság is, a lélek ereje, vagy, ahogy a keresztények kifejezik, a szeretetteljes embert magának Istennek a szeretete tölti el. Tehát a keresztény szeretet a szeretőből árad ki és a szeretett felé áramlik, annak kedvét keresve. Általánosan azt mondhatni, hogy a keresztényi szeretet azt akarja, hogy a másinak jó legyen.

Az agapé-típusú szerelem nem kevésbé ambivalens és nem kevesebb dialektikát tartalmaz, mint az erősz típus. Az odaadás-ként értelmezett szeretet is aszimmetrikus viszony, melyben a szeretet tárgyának gyakran alacsonyabbrendűséget tételező szerep jut. Ezért a felé áramló szeretetet nem ritkán leereszkedésnek éli meg és könnyörületességnek értelmezve visszautasítja. A keresztényi szeretetben éppen az a problematikus, hogy megőrizheti-e emberi méltóságát és rangját az, aki a szeretetet elfogadja; a kérdés pandanja, hogy nem kerül-e veszélybe az is, aki a szeretetet adományozza. Neki egyrészt a farizeus önmagasztalás és elbizakodottság veszélyével kell számot vetnie, másrészt azzal, hogy odaadása ne váljon szisztematikus önmegalázássá. Ez utóbbi veszély elhárításá-

ra hivatott a szeretet parancsának eredeti megfogalmazása, ami, mint ismeretes, így szól: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”

Ennek kapcsán foglalkoznunk kell a keresztényi szeretet egy további problémájával is. Az agapé meghatározott dogmatikai keretbe foglaltan jelent meg a világban és még mindig annak függvényében érvényesül. Természetesen mondhatnánk azt, hogy az agapének mint az emberi szerelmi képesség történetileg keletkezett formájának van egy e kerettől független, antropológiai jelentősége is. Ám csak e keret figyelembevételére esetén rajzolódik ki a szerelem e formájának egy fontos karakterisztikuma; nevezetesen az a figyelemreméltó, sokakban megütközést keltő tény, hogy a keresztényi szeretet *parancs*. Ez paradoxnak tűnik, ha szeretet alatt érzést, sőt, valamifajta afficiáltságot értünk. Hiszen azt mégsem lehet parancsba adni, hogy valamit érezzen az ember, vagy valami affektív hatással legyen rá; az ilyesmi vagy megeshet az emberrel, vagy nem. Ez a bizonyára helyes megállapítás világossá teszi, hogy a keresztényi szeretet pontosan szólva nem is érzést, hanem tettet jelent. A keresztényi szeretet a másakra irányuló odaadó tevékenység, nem pedig érzés, ami esetleg átcsaphat ilyenfajta tevékenységbe. Ám, ha ennek belátásáig eljutunk, könnyen kétségünk támadhat, hogy egyáltalán értelmes dolog-e egy fogalom alatt összefogni az erózt és az agapét, hogy vajon nem csak a német nyelv puszta véletlenéből fakad-e, ha mindkettőt szerelemnek (Liebe) nevezzük? A kérdés azonban nem egészen helytálló, mert a keresztényi szeretet sem lehetséges érzés híján. A keresztényi szeretettel összefüggő érzés a szimpátia, a részvét érzése, korszerűen azt mondhatnánk: a másik emberrel való szolidaritás. Ezek a másik embert illető sajátos érzéseink. Ha lehet itt valamit megparancsolni, akkor bizonyára csak annyit, hogy ne zárkózzunk el az ilyen érzések elől. De a keresztényi szeretet parancsa nem is annyira ezt célozza. Az érzés és cselekvés differenciája feltételezi a külső és belső ember megkülönböztetését. A keresztényi szeretet parancsa lényegében e differencia áttörését kívánja meg, vagyis azt, hogy aktívan éljük meg a másikkal közös megérintettséget. Mindamellett a teremtmények közös érintettsége elvileg előfeltétel.

Ezzel áttérek a szerelem harmadik típusára, amely a virágzó középkor Francia- és Németországának udvari köreiből jött létre, nevezetesen a Minne-re.¹⁶ Ezt a formát, noha manapság már inkább csak irodalomtudományi kuriozitásként ismert, kiemelkedő

hely kell megillesse kultúránk nagy szerelemtípusai sorában, hiszen jelentékeny befolyással hat, egészen a mindennapok szintjéig. A Minne a fiatal lovag szerelmes tisztelete hölgye iránt, aki általában férjes asszony, rendszerint a lovag hűbérurának felesége. Tehát, a szociális struktúrát tekintve, olyan heteroszexuális szerelmi viszónnyal van dolgunk, amely, ha nem is rendi, akkor legalábbis rangbéli különbségeket implicál és amelyben általában kizárt a szexuális beteljesülés lehetősége. Ezért történtek is kísérletek arra, hogy a szerelem e formáját minegy társadalomtörténetileg dezilluzionálják azzal, hogy a Minne-t irodalmi termékként, vagy legjobb esetben is a hercegi udvarokban tartózkodó nőtlen és független, fiatalabb lovagok, apródok és dalnokok fantáziálásaként értelmezzék.¹⁷ Ám a Minne mint szerelemtípus a későbbiekben, tehát a háttérét képező társadalomtörténeti valóságtól függetlenül, teljesen más összefüggések között is alakot öltött. Mit is jelent, mostmár, ez a szerelemforma?

Úgy fogalmazhatnánk, hogy a Minne az erősz és az agapé imént tárgyalt formáinak egyfajta összekapcsolása. Nevezetesen aszimmetrikus szerelmi viszony, amelyben a szerelmes a szépséget óhajtja, ám — talán e vágy beteljesíthetetlensége miatt — teljes egészében átadja önmagát is. E sajátos együttállás nagyon elragadó ugyan, de talán elfedi azt, ami valóban újdonság a szerelem ezen alakzatában. Ezt az újat a „szív és a szem misztikájá”-ban¹⁸ és a szerelem qua Minne racionalitásban látták meg. A Minne-ben a különböző nemek distanciát tartanak, amennyiben minden tisztelet, megannyi dal esetén is a pillantás tekintendő a szerelmesek közötti döntő jelentőségű viszonynak, a pillantás a viszony kezdete és jóformán egyetlen lehetséges beteljesülése is. Csak mellékesen említtem meg, hogy erre hivatkozva a Minne eredetét arab és más keleti hagyományokra próbálták visszavezetni.¹⁹ A Minne-ben a pillantás a tapasztalás eredendő és centrális jelentőségű módja. A pillantás szíven találja az embert és ezáltal elkerülhetetlenül szerelembe ejti. A pillantás ilyen centrális helye valóban lényeges újdonság a szerelem már tárgyalt formáihoz képest. Jóllehet, a látás a görög erőszban is nagyon fontos szerepet játszik.²⁰ Ám ez a látás mindeneke előtt a másik alakját tapogatja le, vagy ez az alak érinti meg, míg a Minne-szerelem ősforrásában, a pillantásban a saját szem csak kapu, amelyen a másik pillantása behatol az emberbe. A pillantások e szerelmében az a döntő, hogy itt, elvileg, egyfajta

szimmetria lehetőségével számolhatunk, mégpedig a helyzet szociális aszimmetriája ellenére. Szintén igen lényeges az, hogy a pillantásban két ember között olyan szerelmi viszony jön létre, ami nem a szeretett lény valamely kiemelkedő tulajdonságán alapszik — miként az erőszban — és nem is teremtményi mivoltán, mint az agapéban, hanem úgyszólván a szeretett lényre magára, a másikra mint személyre épül.²¹ A harmadik fontos dolog, hogy itt a szív vagy a „lelkület” (Gemüt) — mely utóbbit a Minne-költészet hozza csak létre²² — jelenik meg a szerelem testi valóságának helyeként. A részvét, mondja még Kant is, a bensőben (Eingeweide) székel²³ és az erotikus vágy is inkább a test valamely más részeiben lokalizálható, mintsem a szívben. A szív tradicionálisan a „bátorságos”-nak a székhelye (így Platón) és a Minnesängerek is igen gyakran említik a bátorságot, de nem a mai, korlátozott értelmében, hanem inkább valamifajta „felajzottság” vagy „feszült várakozó készenlét” jelentésben. Másként úgy lehetne kifejezni, hogy a Minne a perszonális erők, mint a vitézség, a nemeslelkűség, az önuralom, az öntudat felfokozódását eredményezi. Ez az alapja annak is, hogy gyakran hivatkoznak a Minne racionális mozzanataira. Itt persze nem a felvilágosodás észképességéről van szó — az ész testileg mindig a fejben lokalizálódik és nem a szívben. Ám a Minne-ben alkalmasint mégiscsak egyfajta megismerési folyamat zajlik le. A Minneköltészetben gyakran esik szó a szemek, vagy a szív tükréről. Ezzel kapcsolatban az a jellemző és érdekes, hogy a Minne-ben tulajdonképpen nem a másik, a szeretett lény ismerszik meg, hanem önmagunk. Az ember önmagát ismeri meg a másik szemének tükrében.

A lehetséges szimmetria és a másikban való önmegismerés mozzanatai a szerelem qua közvetített öntudat ősképeinek mutatják a Minne-t. Erre majd még vissza kell térnünk. Először azt említsük meg, hogy milyen praktikus jelentősége van a Minne ilyentén sturktúrájának. A Minne elsősorban ténylegesen valami egyoldalú viszony, nevezetesen a lovag szerelmes tisztelete hölgye iránt. Ezt a szerelmet úgy lehet méltóképpen viszonzni, hogy a hölgy „elismeri” a lovagot. A lovagnak szerelme realizálására irányuló igyekezete tehát ilyenfajta elismerést kíván bérül. Ennek megszerzése érdekében, hölgyének jelében — rendszerint a hölgy színeit hordja sisakján vagy kopóján — hőstetteket visz véghez. Egyáltalán, amit tesz, azt hölgyéért teszi. Érte és az ő pillantásának tüzeiben él. Érte

lép sorompóba, érette vonul idegenbe, s bármit tesz is, annak meg kell jelennie a hölgy előtt. Létének közege a láthatóság. E struktúra révén a Minne-szerelem a lovagi magatartásmód rendkívüli civilizálódását eredményezte. Már a „harcos udvarképessé válása”²⁴ előtt is tekintélyessé diszciplinálódott a lovagi magatartás.

Az udvari szerelem olyan fontos értékeket hozott létre, amelyek máig meghatározzák a társas magatartást, mint pl. a fennkölt, tiszteletreméltó asszony és a lovagiasság eszméje. Ennél jelentősebb azonban a szerelem kölcsönös elismerést és az önértelmezés médiumát biztosító formájának feltalálása. Mindenképpen új az önmegismerés korábbi felfogásaival (pl. Szókratész) szemben, hogy az ember a másikkal való érintkezésben találja meg önmagát vagy válik önmagává. Ebben az én radikálisan szociális közvetítettségének elképzelése válik tapasztalattá és kerül megfogalmazásra. Az ebben rejlő radikális és veszélyes dialektikára Hegel reflektált az úrról és szolgáról szóló fejtegetésben,²⁵ később, még behatóbban pedig Sartre a pillantás dialektikájának tárgyalásakor.²⁶ A másik pillantása, amelyben pozitívnak szeretné tudni magát az ember, egyúttal mindig tárgygyá is tesz, valamilyen meghatározott helyre rögzít. Tendenciájában megfosztja az embert szabadságától és spontaneitásától. Így nagyon könnyen fajulhat harccá a szerelem. Erre utalva beszélt Karl Jaspers, aki a felmutatott struktúrát pozitívan fogadta, szerelmi harcról is.²⁷ A történetileg létrejött Minne nála, a nemek közötti viszonytól elvonatkoztatva, „existenciális kommunikáció”-ként jelenik meg. Ez egyfajta odafordulás a másikhoz, miközben radikális nyíltsággal tesszük ki magunkat a másik kritikájának, illetve pillantásának és így arra kényszerülünk, hogy egyértelműen vállaljuk önmagunkat. A kiszolgáltatottságból fakadó kockázatban benne rejlik a szerelmes, nevezetesen figyelmes részvétnek és annak az esélynek a lehetősége, hogy a lelki lét homályosságából, bizonytalanságából és meghatározatlanságából alakit, valóságot és történetet teremtsen a pillantás ereje.

Ezzel kell lezárnunk az európai kultúra szerelmi formáit érintő vizsgálódásainkat, noha valami nagyon lényegesről még nem esett szó: nem tárgyaltuk a testiséghez és a szexualistához fűződő viszonyt.

Jegyzetek

1. Lásd Platón *A lakoma* című dialógusát.
2. Luhman az intimitás kommunikációs közegeként értelmezi a szerelmet.
- N. Luhmann, *Liebe als Passion, Zur Codierung von Intimität*, Frankfurt: Suhrkamp 1982.
3. *Der Kleine Pauly*, vol. 1, 361 sqq.
4. Empedoklész tanai csak töredékekben maradtak fenn. Lásd Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. 1, Zürich-Berlin: Weidmann 1964,¹¹, különösen a B 17 és B 26 töredékeket.
5. D. Heinrich, *Hegel im Kontext*, Frankfurt: Suhrkamp 1971.
6. E struktúráról lást különösen Platón *Lisztasz* című dialógusát.
7. *A lakoma* 204 d. A következő passzusoknál figyelembe kell venni, hogy a görögök a szépet azonosították a jóval.
8. *A lakoma* 206 d.
9. E definícióhoz lásd Platón *Philébosz* című dialógusát.
10. *A lakoma* 206 ad.
11. Vesd össze Kants *Anthropologie*, Weischedel kiadása, Werke vol. 6, Darmstadt: WB 1964. 580 és különösen 599 p. sqq.
12. Standhal, *A szerelemről*, Budapest: Magyar Helikon 1967.
13. *A lakoma* 207 sqq.
14. A következőkhöz: K. Barth, *Kirchliche Dogmatik*, vol. 4,2, Zollikon-Zürich: Ev. Verlag 1955. Paragrafus 68 Der Hilige Geist und die christliche Liebe.
15. Rilke, *Duinoi elégiák*, Malle Laurids Brigge, et passim.
16. A következőkhöz kiváltképpen: H. Kolb, *Der Begriff der Minne und das Entstehen der höfischen Lurik*, Tübingen: Niemeyer 1959.
17. A. Hauser, *A művészet és irodalom társadalomtörténete* 2. Budapest: Gondolat 1980. 159-191.
18. Kolb, op. cit. 1. C rész.
19. Lásd ehhez Kolb, op. cit. 346 p sqq. Kolb cáfolhatónak tartja az arab befolyásról szóló állítást.
20. Kolb, op. cit. 26 p. sqq. a szem és a szív misztikáját Platón *Phaidrosz* című dialógusára tartja visszavezethetőnek. E dialógus 36 kapitulusában azonban nem a pillantás fenomenójáról van szó.
21. Luhmann, op. cit. ezt az újítást attól a „reflexívvé válás”-tól kezdve számítja, amelyet a szerelem a romantikába való átmenetben produkált.
22. Kolb, op. cit. 62 p.
23. Kant, *Träume eines Geistersehers ...* 1764 A 19 jegyzet, lásd Weischedel kiadás, vol. 1.
24. N. Elias, *A civilizáció folyamata*, Budapest: Gondolat 1987. 471 p. sqq.
25. Hegel, *A szellem fenomenológiája*
26. Sartre, *Das Sein und das Nichts*
27. K. Jaspers, *Philosophie*, vol. 2, *Existenzherstellung*, különösen a „Kommunikáció” fejezet, Heidelberg: Springer 1956.

Töprengések az Erósról*

Nincs szándékomban életem erotikus oldaláról írni. Minden ilyen jellegű önfeltárulkozás ellenszenves számomra. Egyébként sem szeretnék a magánéletemről, intim kapcsolataimról beszámolni, s még kevésbé azokról a hozzám közeli emberekről, akiknek leginkább hálával tartozom. Egyáltalán nem ilyen jellegű ez a könyv. Bizonyára az erotikus filozófusok közé sorolnak, annak ellenére, hogy a morális szenvedély (szenvedély, s nem norma) mindig is erősebb volt bennem az erotikusnál. S még az is lehet, hogy az önkorlátozás szépsége és szabadsága a legvonzóbb számomra. Ám én ahhoz az embertípushoz, s valószínű, az orosz emberek azon nemzedékéhez tartozom, akik a családalapításban és gyermeknemzésben a hétköznapi életet, a szerelemben viszont a lét megnyilvánulását látják. Most néhány gondolatot szeretném közzétenni, mely a tapasztalaton, megfigyelésen és intuíción alapulnak. Sokat gondolkodtam arról, hogy milyen kapcsolat van a szeretet különféle változatai között — mindenek előtt a szeretet mint részvét, s a szerelem mint Erósz, a karitatív szeretet s az érzéki szerelem között. A nemiség nem tekinthető pusztán az emberi szervezet egyik funkciójának, hanem magához az egészhez, az egész emberhez tartozik. Ezt a modern tudomány is elismeri. A

* Részlet Ny. Bergyajev: Szamopoznanyije (Önmegismerés) c. könyvéből. Párizs, 1949.

Az itt szereplő szöveget az alábbi kiadás alapján közöljük:
Русский Эрос - или философия любви в России
М. „Прогресс”, 1991. стр. 266-273.

nemiség az ember romlottságáról tanúskodik. A nemiségben az ember valami szégyenletes, méltóságát megalázó tapasztalathoz jut. E téren mindig van valami titkolnivalója. A részvétből fakadó szeretetet soha nem titkoljuk, a szexuális szerelmet azonban hajlamosak vagyunk elleplezni. Engem mindig is meglepett a nemiségnek ez a rejtegetése. Magában a szexuális aktusban is van valami torz. Leonardo da Vinci szerint a nemi szerv olyan rút, hogy az emberi faj fennmaradása sodródna veszélybe, ha az ember nem kerülne extatikus állapotba (a kifejezésre pontosan nem emlékszem, de ez az értelme). A szexuális életben van valami megalázó az emberre nézve. Csak korunk szembesített bennünket egyértelműen a nemi élet problémájával. Ezt tapasztaljuk Freud és a pszichoanalízis esetében, s erről tanúskodik a modern regény. Ebben van korunk szemérmertlensége, de ez egyben az emberről való ismereteink jelentős gazdagodását is jelenti. Mindig is úgy gondoltam, hogy különbséget kell tenni az Erósz és a szex, a szerelem mint Erósz és a nemi élet fiziológiája között. Ezek a szférák összefonódnak, ugyanakkor különböznek is egymástól. A nemi élet személytelen — az ember nembeli lényegének megnyilvánulása. Általa az ember ősi ösztönei játékszerének bizonyul. Magában szexuális aktusban nincs semmi individuális, személyes, sokkal inkább a természeti egészhez kapcsolja az embert. A szexuális vágy önmagában nem megerősíti a személyiséget, hanem szétzörgeti azt. A nemiség arctalan, nem ismeri a személyest. A nemi életben az emberrel szembeni kegyetlenség, a tisztán emberiről való lemondás lehetősége mutatkozik meg. A nemi vágy individualizációja a nemiség hatalmának korlátozása. A szerelem személyes, individuális, az egyetlen, megismételhetetlen, mással nem helyettesíthető személyre irányul. A nemi vágy azonban megengedi a cserét, s ez a behelyettesítés valóban lehetséges. Az erős szerelem nem feltétlenül erősíti, de gyengítheti is a nemi vágyat. A szerelmes ember kevésbé van kiszolgáltatva nemi szükségleteinek, könnyen függetlenítheti magát tőle, s akár aszkétává is válhat. A szeretet mindig az egyesre, s nem az általánosra vonatkozik. Az erotikus szerelem mindig a nemben gyökerezik, s nemiség nélkül elképzelhetetlen ugyanakkor győzedelmeskedik is rajta, mert az erotikus szerelemnek a nemiségen kívül más eredői is vannak, melyekkel mintegy megváltja a nemiséget. Az Erósz egyaránt rendelkezik evilági és nem evilági eredőkkel. A szerelem mint Erósz természete rendkívül

bonyolult és ellentmondásos, s megszámlálhatatlan konfliktus forrása lehet az emberi életben, emberi drámákat szül. Ellentmondást fedeztem fel magamban is. A szerelem mint Erősz vonzott ugyan, de még inkább, még erőteljesebben taszított. Amikor tudomást szereztem ismerőseim szerelmi románcairól, mindig is védtem a szerelemhez való jogukat, soha nem törtem pálcát fölöttük, de gyakran ösztönösen távol tartottam magam tőlük, s jobban szerettem mit sem tudni ezekről a dolgokról. Mindig védtem, szenvedélyesen védtem a szerelem szabadságát, szembeszállva azokkal, akik tagadták ezt a szabadságot. Gyűlöltem a moralizálást és a törvényességre való hivatkozást e területen, ki nem állhattam a jóakarók proféciaíait. Néha azonban úgy tűnt, hogy nem is annyira a szerelmet, mint inkább a szabadságot szeretem. Az igazi szerelem — ritka kincs. Lenyűgözött a szabadság nevében hozott szerelmi áldozat, ahogy a szerelem szabadsága önmagában is megrendített. A szabadság és a könnyörület nevében feláldozott, elfojtott szerelem a mélybe hull, s különös értelmet nyer. Ellenszenvesek voltak azok az emberek, akik a szerelem rabságában vergődtek. A szerelem más megnyilvánulásai is ellenérzéseket keltettek bennem. De a dionüszoszi szerelem ereje feloldoz a törvény hatalma alól. Nagyon erőteljesen érzékelem a szerelem mint Erősz és a karitatív szeretet konfliktusát, mint ahogy a szerelem és a szabadság között feszülő ellentétet is. Nem szabad lemondani a szerelemtől, a szerelem szabadságáról és jogáról a kötelesség, a törvény, a társadalmi megítélés és normák nevében, de le lehet mondani róla a részvét és a szabadság nevében. A szerelem annyira eltorzult, profanizált és banális romlott emberi életünkben, hogy csaknem lehetetlen használni a „szerelem szavait”, újakat kell keresnünk helyettük. Az igazi szerelem akkor születik, amikor a találkozás nem véletlen, s a sors által egymásnak rendelték találkoznak. De az esetek döntő többségében e találkozás véletlen, s az ember más körülmények között sokkal hozzáillőbb társat is találhatna. Ezért van annyi sikertelen házasság.

Mindig is zavart, amikor a társadalom beavatkozott az egyén szerelmi életébe. A szerelem jogának társadalmi szintű korlátozása heves tiltakozást váltott ki belőlem, s az e témában folytatott beszélgetés során gyakran alig tudtam fékezni dühömet. A szerelem az élet intim, személyes szférája, melybe a társadalomnak nincs joga beavatkoznia. S általában véve sem szeretem a „társadalmat”.

Én a társadalom ellen lázadó ember vagyok. „Amikor két ember szerelméről van szó, mindenféle harmadik fölösleges.” — írtam „Az ember rendeltetéséről” c. könyvemben. Amikor nem legálisnak minősített szerelemről hallottam, mindig is azt mondtam, hogy ez senkire sem tartozik, sem rám, de különösen nem arra, aki erről beszél. A szerelem sohasem legális. A legális szerelem halott. A legalitás csak a hétköznapiakra érvényes, a szerelem pedig túlmutat a hétköznapokon. A világnak nem kell tudnia arról, hogy két ember szereti egymást. A házasság intézménye szemérmetlenül felfedi a társadalom előtt azt, aminek rejtve, az illetéktelen tekintetek elől védve kellene maradnia. Mindig igen kellemetlenül éreztem magam, amikor két emberrel, mint férjjel és feleséggel találkoztam, mintha véletlen szemtanúja lennék valaminek, amiről nem illene tudnom. A nemiség és a szerelem szocializációja az emberiség történetének egyik legvisszataszítóbb folyamata, mely tönkreteszi az ember életét, és végtelen szenvedéseket okoz. A házasság szükségszerű társadalmi intézmény, s azok szerint a törvények szerint működik, melyek az államra, a gazdaságra stb. is érvényesek. A család igen erősen kötődik a társadalmi berendezkedéshez, kevés köze van a szerelemhez, s csak áttételesen kötődik a nemiséghez. A rabság elemei mindig erősen érvényesültek a családban, s mind a mai napig nem tűntek el. A család uralkodáson és alárendeltségen alapuló hierarchikus intézmény, melyben a szerelem szocializációja annak elfojtását jelenti. A házasság, melyre a család épül, igen kétséges szentség. A kereszténységben eredetileg nincs szó a házasság szentségéről: a kereszténység csak elismeri a pogányság és a judaizmus házasság-intézményét. E természeti szentségben a társadalom, valamint az egyház, mint intézményesített vallási közösség számára megfoghatatlan jelenség szocializációja megy végbe. Igazi szentségként azonban az igazi szerelem szentségét kellene elismernünk. E szentség semmiféle szocializációt, semmilyen racionalizálást nem tűr el. Ez jelenti a szerelem tragikumát az emberi társadalmak történetében. A társadalom elutasítja a szerelmet. A szó legnemesebb értelmében vett szerető a társadalom ellensége. A világirodalom a szerelem, s éppen a nem szocializált szerelem jogát és méltóságát védelmezte. Elsőként a provanszál trubadúrokat említhetjük. Természetesen a komoly irodalomról beszélek, s nem a szexuális aberráció irodalmáról. A legális teológia, legális morál, legális közvélemény ebben a kérdés-

ben mindig ellenségesek voltak az irodalommal szemben, s nehezen viselték el azt. Itt jegyzem meg, hogy Lev Tolsztoj iránti minden szeretetem ellenére mindig is negatívan és elítélően viszonyultam az „Anna Karenina” alapeszméjéhez. Nem Anna és Vronszkij szerelmét tartottam bűnösnek, hanem Anna és Karenin házasságát. Felületesnek és mesterkéltnek tűnt a válás kérdésének felvetése. Igazi kérdésként nem a váláshoz való jog merül föl, amelyet természetesen el kell ismernünk, hanem a válás kötelezettsége a szerelem megszűntével. A szerelem nélküli házasság fenntartása erkölcstelen, csak a szeretetnek van igazoló ereje — a szerelemnek, vagy a karitatív szeretetnek. A gyermekek problémája egészen más, bár természetesen rendkívül fontos kérdés. Ám igen rossz hatással van a gyerekekre, ha a szülők nem szeretik egymást. Tisztában vagyok vele, hogy nézeteimet aszociálisnak és veszélyesnek minősítik majd. De én örülök ennek. Amennyiben kíváncsi és jogos a gazdaság szocializációja, annyira rabságba taszító és szellemileg reakciós magának a történelmet végigélt embernek a szocializációja. Végeredményben a veszélyesség kategóriáját utasítom el. A veszélyesség egyáltalán nem rossz dolog, az embernek örökösen veszélyeket kell legyőznie.

Csernisevskij „Mi a teendő?”-je művészi szempontból gyenge mű, s nagyon szegényes és silány filozófiára épül. De társadalmi és etikai szempontból teljesen egyetértek Csernisevskijjal, s igen nagyra tartom. Csernisevskij mélységesen humánus és igazságos az emberi érzelmek szabadságának hirdetésében, s az emberi kapcsolatokat megrontó féltékenység elleni harcban. Mindamellett a jobboldali körök által olyannyira elítélt könyvében igen erős az aszketikus elem, s él benne valami eredendő tisztaság. Érdekes, hogy maga Csernisevskij, az egyik legigazabb orosz ember milyen gyengéden, s mélyen szerette a feleségét. A száműzetése idején hozzá írott levelei olyan szerelmi dokumentumok, melyekkel ritkán találkozhatunk az életben. Szabadon szerette, s szabadon volt hű a feleségéhez. E nihilista és utilitárius szemében valódi kultusza volt a konkrét nőre irányuló Örök Asszonyinak, a nem elvont, de konkrét Erősznak. S Csernisevskij volt bátor fellázadni a féltékenység ellen, mely oly erősen kötődik a szerelemhez. A féltékenységet mindig az egyik legvisszataszítóbb, korlátozó, rabságba kényszerítő érzésnek tartottam. A féltékenységnak nincs köze az emberi szabadsághoz. A féltékenységben az uralkodási és tulajdo-

nosi ösztön működik, az emberre nézve megalázó módon. El kell ismerni a szerelem jogát, s tagadni a féltékenységet, véget vetve idealizálásának. Ezt Csernisevszkij egyoldalú és leegyszerűsített formában tette, mindenféle finom pszichologizálás nélkül. A féltékenység az ember ember fölötti zsarnoksága. Különösen visszataszító az asszonyi féltékenység, mely fúriává változtatja a nőt. A nők szerelmében ott rejlik a démoni erők felszínre törésének lehetősége. Léteznek démonikus nők. Néha írtak nekem leveleket, melyekből az asztrális regények iránti vonzódásuk derült ki. Ez nagyon súlyos jelenség. A nő és a férfi szerelme összemérhetetlen, nagyon különböznek igényeik és elvárásaik. A férfi szerelme részleges, nem hatja át egész lényét. A nő szerelme teljesebb. A nő rabja lesz a szerelemnek, ami halálos veszélyt rejt magában. A nő szerelme mágikus erejű, de ugyanakkor despotikus is. S mindig van eltérés az ideális nőről kialakított képhez viszonyítva. A női szépség gyakran megtévesztő. A nők csalárdabbak a férfiaknál, hazugságuk olyan önvédelem, mely a nők jogfosztottságának történelmi eredménye — a patriarchátusnak a matriarchátus felett aratott győzelmétől kezdve. Ám a nő szerelme csodálatos magasságokig is eljuthat. Ilyen Ibsen Solweige s Jonuhandenu Veronikája. Ez a hűség erejével megváltó szerelem. Mindig tudtam, hogy a legnehezebb és a legkínzóbb dolog nem a viszonzatlan szerelem, ahogy általában gondolják, hanem az a szerelem, melyet nem lehet viszonzni. S az esetek többségében a szerelem viszonzatlan marad. S itt merül fel a bűntudat problémája. Több közeli barátom volt a nők, mint a férfiak között. Néha azt gondoltam, bár ez illúziónak tűnhet, hogy a nők jobban megérteneek, mint a férfiak. A nőknek különös képességük van az illúziókeltésre, másnak mutatni magukat, mint amilyenek valójában. Engem is megbabonáztak a nők. De én nem fogadtam el az Örök Asszonyi kultuszát, amiről olyan szívesen beszéltek a XX. század elején, a „Szépséges Hölgy” kultuszára, Dantéra, Goethére utalva. Néha még arra is gondoltam, hogy nem szeretem magát a nőiességet, bár nem vagyok közömbös iránta. A provanszál trubadúrokat még értettem és értékeltem, hiszen a kultúra történetében először képviselték az érzéki szerelmet. Ugyanakkor idegen volt tőlem a női principium és erotika kivetítése a hitéletre, az Istenhez való viszonyra. Hozzám közelebb állt, J. Böhme eszméje, amely túlmutat a nemiségen. Egy időben igen élesen reagáltam a nő-kultuszra. A V. Szolovjov-féle erotika taszí-

tott. Nagyra tartottam és tartom Szolovjov „A szeretet értelme” c. írását, talán ez a legjobb, amit idáig a szerelemről írtak. Ugyanakkor igen komoly ellentmondást érzek e cikk kitűnő gondolatisága és a szerző Szofiáról szóló tanítása között. Elfogadom, hogy a női princípium kozmikus eredetű, az alkotás forrása, s az ember csak nőiség közvetítésével kerül kapcsolatba a kozmikus léttel. Az ember azonban a maga teljességében kozmosz és személyiség.

A nemiség az emberi faj adottsága. A szerelem azonban a személyiség szférájához kötött. Az ember nembeliségét tükröző léttől való eltávolodás az egyik legalapvetőbb, s megfellebbezhetetlen sajátossága lényemnek. Viszolyogtam a terhes nőktől. Ez elszomorít, mert tudom, hogy ez így nincs rendjén. Látványuk félelmet váltott ki belőlem, s méginkább valami különös büntudatot. Nem mondhatom, hogy nem szeretem a gyermekeket, ellenkezőleg. Nagyon sokat foglalkoztam például az unokaöcsémmel. A gyermeknemzés azonban mindig is a személyiség ellen valónak, a személyiség széthullásának tűnt. Kierkegardhoz hasonlóan érzékeltem a születésben rejlő eredendő bűnt és gonoszt. Az emberi nem és a személyiség halhatatlanságának ellentétesek a távlatai. Ezen a ponton nemcsak hogy egyetérték V. Szolovjovval, de már akkor is így gondolkodtam, még mielőtt őt olvastam volna, s méginkább így éreztem. Az ember nembeli lényéből eredő sajátossága az együttérzés képessége, de nem lehet forrása a szerelemnek, mint Erósznak. Az ideális szerelem nincs kapcsolatban az ember nembeliségével, az ilyen szerelem a személyiség győzelme a személytelen őserő, s ebben az értelemben a nemiség fölött. Az Erósz legyőzi a nemiséget. A szerelem megrendítő érzésében a végtelenség mélysége nyilatkozik meg. De a nemiség nem feltétlenül integrálódik az élet egészébe, a halandóság szférájának izolált része is maradhat. Ebben a személyiség egészétől való elkülönültségében rejlik a nemiség szörnyűsége. Ezért jelenti gyakran a széthullás kezdetét. Nem szabad megengedni a nemiség autonómiáját. Mint már mondtuk, a szerelem a hétköznapiságtól való menekülést, sok ember számára talán annak egyetlen lehetőségét jelenti. De ez csak a szerelem kezdetére vonatkozik. A későbbiekben könnyen a hétköznapiság fogságába esik. A szerelem az örökkévalóságra nyitott, miközben magában hordozza az őt korlátozó múlandóságot is. A szerelem törést jelent az objektíválódott természeti és társadalmi rendben. Általa felfedezheti az ember feleba-

rátjában a személyest, hogy Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette nem csak őt, de a másikat is, s mintegy a romlás győzedelmeskedésének megfékezését is jelenti az esendő, bűnös világban. Ám a szerelem nem képes az evilági kibontakozásra. S ha a szerelem mint Erósz nem kapcsolódik össze a karitatív szeretettel, az eredmény pusztító és kegyetlen lesz. Az Erósz önmagában is hordozza a kegyetlenséget, ezt a könyörületnek, a caritasnak kell enyhítenie, az Erósznak az Agapéval kell összefonódnia. A kíméletlen szeretet visszataszító. Az erotikus szerelem és a karitatív szeretet viszonya, a kibontakozó, a szépség és nemesség vonzásával kecsegtető, s a kihúnyó, az alantas világban csak szenvedést és bánatot hozó szerelem problémája hatalmas és nehéz téma. A platonikus Erósz önmagában véve személytelen, a szépségre, az isteni tökéletességre irányul, s nem konkrét emberi lényre. De a keresztény világban az Erósz átalakul, kapcsolatba kerülve a személyiség-elvvel. Az erotikus panteizmus, amelyet olyan hévvel védelmezett Rozanov, nem az Erósz megjelenése, hanem visszatérés a pogánysághoz. A V. Szolovjov által, s hirdetett nézetekkel ellentétes pólust képvisel. V. Szolovjov esetében a szerelemről szóló perszonalista tanítása mellett igen jelentős szerep jutott a platonikus Erósznak, mely az isteni eredetű Örök Asszonyira, s nem egy konkrét nőre irányult. Az Erósz olyan csábító illúziókat szül, melyeket nem könnyű elválasztani a realitástól. Az ember ragaszkodik a szerelem ábrándjához. Ezt csodálatosan írja le Chateaubriand. Ám az Erósz valós mélységeiben ott rejlik az örökkévalóság ígérete is. Kegyetlen dolog a feledés. A feledés árulás, az örökkévalóság feladása, a múltó idő győzelme. Néha az álom felidézi a múltat, s akkor bánat tölti el a lelket. Az erotikus élet, néhány pillanattól eltekintve, emberi világunk legszomorúbb oldala. Ahogy a feledés az értékek elárulása, úgy az emlékezés gyakran az értéktelent is a felszínre hozza. Soha nem szerettem az e témával kapcsolatos visszaemlékezéseket, s nem is beszéltem soha erről. A szerelem lényegéhez tartozik valami mély belső tragikum, nem véletlenül van olyan szoros kapcsolat szerelem és halál között. Tragikus konfliktus húzódik meg a szerelem és az alkotás viszonyában is. Ezt a témát zseniálisan dolgozta fel Ibsen. Mindig furcsállottam, amikor az emberek a szerelem örömről beszélnek. Természetesebb lenne — az élet mélyebb értelmét tekintve — a szerelem tragikumáról és fájdalmáról beszélni. Amikor boldog sze-

relmespárt láttam, valami mélységes bánat kerített hatalmába. A szerelem lényegében nem ismeri a beteljesülést. Előfordul néha viszonylag boldog családi élet, de ez a boldog hétköznapiságot jelenti. Ha egykor romantikus voltam, akkor is olyan romantikus, akinek nem voltak illúziói, reményei és tehetsége a valóság idealizálására, romantikusként is túlságosan realista módon kezeltem a valóságot. A szerelem társadalmi vonatkozásait tekintve forradalmáranak éreztem magam, s forradalmat hirdettem e téren. Feltártam a despotikus hétköznapiakban megnyilvánuló alantasságát. A szabadság szenvedélye élt bennem, a szerelem szabadságáé is, bár tisztában voltam vele, hogy a szerelem rabság is lehet. Ami leginkább megindított, az a karitatív, a könyörületből fakadó szeretet volt, s taszított az egocentrikus, vámpír-szerelem. Ugyanakkor előfordul, ha nem is túl gyakran, olyan rendkívüli szerelem, mely a szellem önfeltárulkozásával kapcsolatos.

Szeged

*Nyikolaj Bergyajev
Fordította: Bagi Ibolya*

Bohár András: Nagyítás

Amilyen volt.

A hűvösre tett szerelem poétikája

Nem tudom, van-e a magyar költészetnek félreismertebb költője Juhász Gyulánál. Talán nem is félreismertségről, hanem egyszerűen csak az ismeretek hiányáról van szó. Hogyan? — kérdezheti meg tőlem a jószándékú olvasó — hiszen monográfiák születtek róla, föltárták életének minden lényeges és lényegtelen mozzanatát, kiadták (bő jegyzetanyaggal) összegyűjtött írásait stb. És mégis. Könnyen össze lehetne számolni, hogy hány Juhász-versről készült alapos elemzés. S az sem mellékes, hogy a meglévők miféle mintákat követnek. A séma — minden sémák áldásos követelményének megfelelően — elkészerítően egyszerű. Szimbolikus költészet, impresszionista költészet. Parnasse versus forradalmiság. Az Anna-versek költője. Az emlékeké. A magyar tájé. De: nem újító igazán. Második vonal — a terjedelmes életművek átka a sok hordalék. Ám legyen. De a szomorú az, hogy még azokat a verseket sem ismerjük valójában, amiket közhelyszerűen „nagy” művekként szokás emlegetni. Itt van például a *Milyen volt* A reménybeli elemzőnek kapóra jön a cím: egyszerre próbál választ keresni a kérdés versbéli tárgyával kapcsolatban és — immanens módon — a kérdezőre nézvést.

Elolvasva a verset, a legkézenfekvőbb kérdés az, hogy miért három versszakból áll. Elfajta kérdést, persze, nem szokás föltenni. Csak, ha valami gyanús. Gyanúsán több vagy kevesebb látszólagos

kelleténél. Márpedig nekem határozottan hiányérzetem támad a *Milyen volt* ... végére érve. De hát ez önmagában mit sem jelent, hiszen — Bécsy Tamás szavajárásával — érezni a tehén is tud. Más azonban a helyzet, ha kiderül, hogy a hiány bele van kódolva a versbe, hogy a hiány a vers testéhez tartozik. Itt a versszakok köztudottan egy-egy évszakkal kapcsolódnak össze; sorrendben: nyár — ős — tavasz. Föltehetjük-e, hogy Juhász Gyula nem tudta, vagy megfeledezett róla, hogy négy évszak ad ki egy évet; vagy hogy véletlenül hagyta ki éppen a telet? Botorság lenne, akár válaszolni is. Az elemzőnek el kell fogadnia, hogy ezt a kihagyást a vers logikája követeli meg.

Hogy mi az adott vers logikája? Talán hasznos lesz visszakanyarodni a címhez. A *Milyen volt* ... a maga három pontjával igencsak megengedő az értelmezést illetőleg. Fölfoghatom állításnak, amennyiben a vers megmondja, hogy a Másik milyen volt, s ezt hivatott előrejelezni a cím. De fölfoghatom kérdésként is, ahol a három pont az üres helyet (hiányt?), a behelyettesítés kényszerét jelöli. Ebben az esetben minden versszak egy-egy, a címre adott, válasz. És szem előtt tarthatom a három pont stilisztikáját, vélve, hogy a meghatározatlanságra, a bizonytalanságra, a lezáratlanságra stb. utal. No, jó. De melyik úton induljak el. A legegyszerűbb megoldás a legnehezebb: ha megpróbálom, végigjárni — feltételezett összefüggésükben — mind a hármat.

A vers tudás, nem-tudás és érzés sajátos dialektikájára épül. Bármiféle kiegészítést nyer is a „milyen volt?” kérdése (szőkesége, szeme kékje, hangja selyme), a válasz első fele mindig határozottan a nem-tudás, a mostani nem-tudás kijelentése. A válasz második fele ugyanakkor a tudottat mondja el. Ez a — szintén határozott — tudás azonban nem racionális szinten kapcsolódik a kérdéshez. Az önmagának föltett kérdések az énben két meglehetősen szokványos és egy eredetibb asszociációt keltenek. Szőkeség — kalász, kék szem — ég, hang — a rét sóhaja. Az asszociációs lánc azonban nem a linearitás szerint halad tovább, hanem zárt kört alkot: az én valójában olyan természeti jelenségekre asszociál, amelyek benne szükségszerűen a Másikat hívják — pars pro tote alapon — elő. Ez a körbenforgás megfelel a vers egyik idősíkját jellemző ciklikus elképzelésnek (az antik mellett vö. még Nietzsche — örök körforgás), aminek fő vonalát az évszakok folytonosságának kellene meghúznia. Mindez arra utal, hogy ez a tudás, aminek tárgya a

természet, időtlen (ahogy tárgya is örök), ily módon mentes lehet minden aktualistástól — vagy ugyanezért, bármely aktualitással összekapcsolódhat. A kérdések tárgyáról, az „aktuálisról”, a Másikról ellenben múlandó tudással (a kérdésföltevés idejében nem-tudással) rendelkezik csupán az én; ahogyan múlandó (már-nem-létező) — legalábbis az én számára — maga a Másik is. Az asszociáció körbefordulása a „ha — akkor” logikai kapcsolatban jelenik meg, ami éppúgy utalhat időbeniségre, mint szükségszerűségre. A két „modalitás” a válaszok harmadik részében vetül egymásra — itt sem nem tudásról, sem nem nem-tudásról, hanem érzésről van szó. Az érzésben valósul meg a nem-tudás föloldása a tudásban, a múlandó beoltása az örökbe, a körforgásba. A tudásmódokat és azok tárgyát, ezt a két, logikailag elkülöníthető dolgot, nem csupán az én előző mondatom mossza egybe, hanem az elkülöníthetőség megszűnése magának az érzésnek a tulajdonsága, minthogy megszünteti a tárgyiságot. Prózaian szólva: az elmúltról már nem tudok, de a mostani érzéseimről, vagy pontosabban, a Mostok által fölkelthető Másikkal kapcsolatos érzéseimről igen. Ezáltal az érzésben a most föloldja — vagy inkább teremti — a múltat; a természet a Másikat. A vers tehát szükségképpen nem mondja meg, hogy „milyen volt” — legalábbis az elemzés jelenlegi állása szerint. A múltból való nem-tudás hangsúlyozásával egyben tagadni kívántam, hogy ez a vers az emlékek költészete lenne. Amit ehelyett kapunk, az egy minden érzékszervünket megmozgató kép, mégsem emlékkép. De ha nem emlék, akkor micsoda?

Freud talán ábrándképnek nevezné azt a jelenséget, ami ebben a három versszakban formára talált. Szerinte az ábrándnak sajátos idő-struktúrája van. Mi is ez a struktúra? „Azt mondhatjuk, hogy az ábrándkép mintegy három idő között lebeg, elképzelésünk három időmozzanata között. A lelki tevékenység aktuális benyomáshoz kapcsolódik, a jelen egy indítékához, amely alkalmas volt arra, hogy az emberben nagy vágyainak egyikét felkeltse, ebből egy korai, legtöbbször infantilis élmény emlékét ragadja elő, amelyben ez a bizonyos vágy teljesült; majd a jövőre vonatkozó helyzetet terem, amely ennek a bizonyos vágnak a kielégülését ábrázolja, pontosan azt az ábrándot vagy képzelődést, amely tehát eredetében az indíték és az emlékezés nyomait hordja. Azaz: jelent, múltat és jövőt, a folyamatos vágy fonalára fűzve.”¹

Itt az aktualitást mindig a természet mozzanatai hordozzák, ezek hozzák mozgásba és kötik (majd) meg a Másik iránti vágyat. Az emlék a Másik közelsége — elégedjünk meg most ezzel a távoli meghatározással. (Az infantilis eredet kérdését nem kívánom most fölvetni, minthogy a mű megértéséhez kevésbé járulna hozzá — annál inkább egy pszichoanalitikus biográfiához, amelynek megírása viszont „más lapra tartozik”.) A múlt és a jelen egymásra vetüléséből alakul ki az a vágykép, amely — s itt válik fontossá a körköröség — örökösen jelenvalóvá teszi a természetté föloldott-megkötött Másikat. Ugyanakkor észre kell venni, hogy a jelzett időstruktúra (ciklikusság és jelenné tevés) mellett vagy mögött egy másik idő is szerepet játszik. Ha az előző vágy, az örömeelv uralmának jeleit viseli, akkor ezt a másikat a valóságelvnek alávetett és lineáris struktúraként nevezhetjük meg. Etapjainak egymásra következőzése megfelel az évszakok sorrendjének: nyár — találkozás („jó”); ősz — búcsúzás; tavasz — a hívás érzete. Az első két esemény a múlthoz, a harmadik a jelenhez tartozik. Ez a másik idősíkszerű, a linearitása, tehát mintegy magyarázza, keletkezését tekintve, az első, a vágyét. A jelenbeli hiány előzményeinek elmondása paradox összecsendülésben szólal meg a vágykép részleteivel: a jelenben előhívott pozitív a múltbeli negatív megfelelője. Ez a kétsíkúság, amely mégiscsak metszi egymást, adja meg a vers sajátos feszülését. De közelebb jutottunk-e a fönti fejtegetéssel a megfejtéshez? Mert mégha ábrándképpel van is dolgunk, akkor is makacsul fennmarad a kérdés, hogy miért nem szervesülhet e képbe, miért nem adhat „választ” a tél? Holott adhat. Éppen a kimaradása, a hiánya által.

A tél hiánya, gondolatmenetünkbe illesztve, először is a ciklikusság megakadását, megszakítását jelenti. Ezt, a körforgás megszakítására vonatkozó elképzelést támogatja az utolsó versszak zárósora: „Egy tavaszból, mely messze mint az ég.” (A tavasz elérhetetlen messzeségének múltként való interpretálása nem változtatná meg a fönti elgondolást, hiszen a múlt vissza nem térése csupán egy esete lenne a jövő, a folytatás elmaradásának.) A tél hiánya ezzel a ciklikusság tagadását is jelenti, így a valóságelv meghatározta linearitásba illeszkedik valamiféle — most még nem tisztázott — módon. Amit feltételezhetünk, az az, hogy a Másikat

a télben nem lehet megnyugatóan föloldani. A miéltre az adja meg a választ, ha a valóságtörténés folyamatában megpróbáljuk kijelölni a tél helyét a múlt-jelen tengelyen. A tél hiánya beszédes hiány: a Másik (jelenbeli) hiányát mondja el; ugyanakkor a versben megjelenő találkozás — búcsúzás — hívás (vágya) láncból éppen az utolsó két tagot összekötő (múltbéli) hiány hiányzik — ugyanúgy, ahogy az ennek hiányzik/hiányzott a Másik. Visszagoncsolva a korábban leírtakra, nyilvánvalóvá válik, hogy olyan múltbéli hiánnyal állunk szemben, ami a jelenben is tart. Ílymódon a tél, a hiány egyszerre emlék és aktualitás. Ebből a kettős szempontból nézve a vers kimondott és örömelvnek alávetett részei (az ábrándkép) a kimondatlan valóság, a hiány, a tél kompenzációjaként foghatóak föl, ugyanakkor a lineáris befejezés (az elérhetetlen tavasz) következményként jelenik meg. De ha továbbhaladunk a hiányzó versszak vagy évszak, a tél különös szerepének vizsgálatában, látnunk kell, hogy a hiány itt még egy mozzanattal összefügg. A három „manifeszt” versszak egyaránt meleget áraszt; következésképpen nem meglepő, hogy a „latens” évszak, amit kompenzálni kell, a hidegről (nem) szól. Innen bomlik ki a hiány eddig csupán sejthető kettős jelentése: a mostani fizikai hiány (itt-nem-lét) s az ezt megelőlegező érzelmi hiány (hideg). Az olvasható három versszak a színlelt (hajszín, szemszín, hangszín), a nem-olvasható negyedik a valóság, vagyis egy kapcsolat színe helyett szó szerint a fonákja. Hogy miért épp ez nem jelenik meg, azt poétikai és pszichológiai okok mellett a hiánykitöltés fenomenológiája is igazolni látszik. Ha a hiány valami hozzánk tartozó, bennünk meglévő rajtunk kívüli máshol- és/vagy másnál-léte, akkor éppen azért hiányzik a Másik, mert megvan bennünk, de nincs velünk rajtunk kívül. Hogy benső és külső kapcsolata helyreálljon, a hiányt ki (vagy be) kell tölteni. Azért, hogy magamon kívül lássam mellettem-velem a bennem lévő. A hiány kitöltésének szükségképpen kívül és kívülről kell létrejönnie. Már maga a versírás is a hiánykitöltés, a kívültre-helyezés, a kívül-megalkotás egyik módja. (S az ábrándkép is csak akkor hat valóságunkra, ha nem belülről-jöttek, hanem külső valóságnak tartom — ez már az örület lenne. Ebből a szempontból a költő és az örült „csak” ott különbözik, hogy a költő tárgyiasítani képes a bensőt, az örült bensője viszont belül maradva át-tárgyasul.)

A tél hiányának fölismerése, és következésképpen a hideg meglétének fölismerése jelentheti az értelmező számára a „léket” a vers fölszínének jegén. Visszakanyarodva a címhez, most úgy tűnik, a „Milyen volt ...” az állítás értelmében megállja a helyét. Ha első megközelítésben azt mondtam, a vers nem mondja meg, hogy milyen volt a Másik, akkor most éppen az ellenkezőjét kell kijelentenem. A cím pontosan azt fejezi ki, amilyen volt; a három pont jelezte üres hely, a hiány értelmet nyer a vele azonos testből való téllal és hideggel. A vers képei csak onnan kezdve értelmezhetőek, ha megértettük, hogy a Másik pontosan az, amit a három pont jelent — maga a tél: hiány és hideg. Az ábrándkép erre a valóságra teríti „selymét”. Innen nézve a címbeli „milyen volt?” tárgya és az egyes versszakokban megjelenő „milyen voltak” tárgya különbözik. Nemcsak valóság és vágy különbsége ez, hanem, következésképpen, a Másik mint lényeg és a Másik mint látszat különbsége is. S itt nem csupán a természeti képekben való oldásról-kötésről van szó, hanem arról is, hogy a „milyen voltak” (amelyekre nem tudás a válasz) eleve a jelenésvilágra kérdeznek, annak is a legfelszínére (a Másik mint megfogható-érezhető, létező egész, mint Te helyett csupán részletekre, de mégcsak nem is a hajára, szemére, hangjára, hanem ezeknek is csak a színére, a puszta érzékelhetőre). Ha nincs kapcsolat a „szökeséggel”, attól még csinálható. De ennek a kapcsolatnak a milyenségéről nem beszéltünk eddig.

Kérdésünk tehát úgy módosul, hogy „milyen legyen”. Ha az előzőekben az érzelmekkel szemben az érzékelhetőségre kívántam rámutatni, most a képek érzékiségével folytatnám. Azokkal az elemzőkkel szemben, akik ilyen vagy olyan megfogalmazásban az Anna-élmény rafinált égivé-szublimálását hangsúlyozzák, én inkább a vágy nagyon is földi jellegére hívnám föl a figyelmet. Nem meglepő, ha a legkínzóbb, immár egyben fizikai hiány és távolság kompenzációja a legszorosabb fizikai kapcsolat képeiben nyer kifejezést. Bár ez nem törvényszerű, szerelmes versről lévén szó, talán megengedhető a szexuális szimbolikáról való ismeretek felhasználása a további elemzés során. Annál is inkább, mert a vers képei nem csupán színleg jelenítik meg a Másikat, hanem, megintcsak az említett körköröség törvénye szerint, egy olyan képvilág részeit alkotják, amelyik az asszonyiség, de már az „általános” asszonyiség attribútumait hordozza — szűkebben fogalmazva: a nőt mint szexuális partnert idézi föl. Az első versszak nyara „dús

kalással jő", s a szín-asszociáció mellett nem kevésbé fontos itt a beérés, érettség, termékenység, mag — a „buja természet” — fogalomkörének előhívása. A második versszak az őszből az egek „*kinyílásár*” és a „*bágyadt* búcsúzó” villantja föl; mindkettőt anélkül hozhatjuk kapcsolatba a szexualitással (megnyílás és elernyedés), hogy erőszakot kellene elkövetnünk a versen. A „*szemekéje*” sem csupán az égre való asszociálással kötődik a kinyíláshoz: a szem nem ritkán a vagina szimbóluma. Ahogyan női nemi szerv-szimbólum a virág is — megintcsak összekötő kapocs a kinyíláshoz. Az egek megnyílása utalhat a „mennyei élvezetre” is. A harmadik versszakban a „*sóhajás*” és a „*meleg*” árulkodik erről a tartalmi síkról, ha már a „*rétet*” nem akarjuk ideerőltetni. (A tavaszi sóhaj, az erőtlő feszülő mellék képe ugyanis topográfiailag vitathatatlanul „feljebből” való ...)

Ha értelmezésem következetes, akkor elvárható, hogy a „szexualitás képein” is megismétlődjék az a kettősség, amiről a vers időbenisége kapcsán szóltam. S valóban éppúgy fölfogható a három versszak egyazon szituáció megjelenítési variánsaiként (egyidejűség), mint egyetlen (lineárisan végigvitt) aktus etapjaként. Ebben az utóbbi esetben viszont megintcsak hiányzik valami: bár lineárisan végigvitt aktust említettem, de éppen maga az aktus nem jelenik itt meg, csupán az előzményei (első két versszak) és a rákövetkező állapot (harmadik versszak). A tél jelentéséhez az aktus elmaradása is nyilvánvalóan hozzátartozik; ugyanúgy, ahogy az elérhetetlen tavaszhoz az elérhetetlen kielégültség érzése. A versbeli elhallgatásnak ez a sajátos szerkezete engedi meg, hogy bárki „telítettséget és hiányérzetet” emlegessen — egyik sem értelmezhető a másik nélkül, minthogy a telítettséget a hiány kényszeríti ki, vagy — visszautalva egy korábbi megfogalmazásra — a telítettség a hiány betöltése.

Azt hiszem, ez a vers már így sem tűnik egyszerűnek, mégis kénytelen vagyok tovább bonyolítani. A hiány, a hideg, a tél ugyanis nemcsak a Másikat jellemzi, hanem a Másikon keresztül az egész kapcsolatot. S e kapcsolat túlsó pólusáról, az énről eddig még kevés szó esett. Beértük annyival, hogy belőle indul ki a hiányra adott válaszként a valóság ábrándképpé változtatása. A Másik átváltoztatása azonban nem történhet meg anélkül, hogy

magában az énben ne mennének végbe az átalakulás folyamatai. Egy megváltoztatott Másikra másképpen kell reagálni. Az ábránd hiábavalóságára (a ciklikusság lehetetlenségére) megint másként, mint hogyha megvalósítható volna. De vajon elérnek-e még e zsúfolt értelmű képvilágban az én állapotának jelzései? A következőkben e kérdés megválaszolására teszek kísérletet.

A hiány mint nélküliség, el- vagy leválasztottság nem kapcsolódik a versben semmiféle odatartozással. A versbeli én tehát egyedül áll, magányos. Egy korábbi — Juhász Gyulával foglalkozó — írásomban² az ilyen állapotot lehatárolásként próbáltam meghatározni, szemben a föloldódással, amelynek vágya-kényszere egy a világban biztonságosan existáló én kiépítésére irányul, aki újból — immár önmaga — megvonhatja határait. A föloldódás, az otthon-lét „közégei” különbözőek — mégha a lelki működés szempontjából nem is egyenrangúak — lehetnek. Akkori elmélkedésem következményeként ezt kellett leírnom: „Minden emberi életben a föloldódás négy módja adatik meg lehetőségként, s a föloldódás készítésének valamiképpen mindig ki kell elégülnie. Ez a négy lehetőség: a szerelem, a hivatás, a betegség és a halál.” Nyilvánvaló, hogy ebből a fősorolásból az első tag az elsődleges. A másik hármat Freud civilizációs terméknek tekintené³, ahol az ösztön szociális nyomások miatt eltérült eredeti céljától. Ha nem jöhet létre a Másikban, a Vele való kapcsolatban a föloldódás, akkor szublimálódik, konverzálódik vagy megszüntetni igyekszik önmagát. Az utolsó lehetőség mutatja legtisztábban és legmegrázóbban a Felettes-Én munkába lépését: a lemondást és az önbüntetést. A költészet furcsa köztes helyzetben van — képzeletben lehet eljátszani a meghalást, és föl lehet támadni a valóságban. Valami ilyesmit akartam akkor megírni.

Ha ezt a verset Juhász „egész lelkével” írta (lehet-e másképp?), akkor jogosan keressük benne Felettes-Énjének válaszát a szexualitás ábrándképeire. És a természeti ciklikusságban való föloldás-föloldódás valóban előrevetítené a föltámadás, az újbóli lehatárolás lehetőségének képét. De láttuk: ez a ciklikusság megszakad. Ha a tavasz — miként ez közhely — a megújulás szimbóluma, akkor előtte valaminek valamiképpen pusztulnia kell. S ez az archetipikus képzet élesen kihallik a versből: a nyár mint beérés, az őszi búcsú mint megnyílás (a sír éppúgy, mint a Másik ölée), a tavasz mint hívás — az eddig leírtak mellé egy másik történetet rajzolnak

föl. Ha a szeretkezés mindig kicsit meghalás, akkor itt nagyon az. A magot hullató nyár után az őszi ég megnyílik a „mennybemene-tel” számára, de ez a „nyílás” eső/síratás éppúgy lehet, s az ének, aki immár „fönt” van, a föltámadásra-hívásnak letről kell „átszól-nia”. Az egek megnyílása ugyanakkor kinyilatkoztatás: a megoldás kitisztulása. S éppígy a rét sóhaja is kettős: „fölsóhaj”, azaz magába szív a föntiből; de a sóhajítás másik lehetséges fázisa, a levegő kilehellése a föntibe (kileheli a lelkét) ugyanúgy lehet — egyben szó szerinti — „megkönnyebbülés”. Ez az értelmezés már kettős megoldást rejt magában, ennek vizsgálatát azonban későbbre kell hagynom. Maradjunk egyelőre az eltávozotthoz való sóhaj verziójánál.

Ha az elmúlás (szinkronikusként is fölfogható) képeit a beérés-meghalás-(kétségbe vont) föltámadás fordításában az énre vonatkoztatjuk, s ez a vonatkozás logikus, akkor megint csak nem térhetünk ki a bosszantó fagyos kérdés elől: van-e szerepe — és ha igen, akkor mi az — a téli versszak hiányának? A próba elvégzése egyszerű: azt kell megnézni, hogy mi hiányzik az említett történés-sorból, s hogy ami hiányzik, az áll-e valamilyen kapcsolatban a téllal. Azt mondhatjuk, hogy éppúgy maga a föloldódás hiányzik a versből, mint a szerelmi aktus esetében, csak a föloldódás itt a halál állapota lenne. A halál — tél asszociáció egyaránt jellemzi az én múltbeli és mostani állapotát, komplementer párja a soha létre nem jött szexuális kapcsolatnak. Hogy a halált az utolsó versszak tanúsága szerint nem követi föltámadás, vagy hogy egyáltalán az én halottságát jelenbelinek lehet tekinteni, az érthetővé válik, ha élő-halottságként interpretáljuk a halált. Ez az állapot, amikor álmodozásban — „érzésben” és „visszarévedésben” —, és csakis abban valósul meg, merül ki az én tevékenysége, tulajdonképpen szemben áll a halálban való föloldódás lehetőségével. Az ábrándkép megjeleníteni igyekszik a vágyott halált egyfelől, a hiányzó versszak viszont a „tényleges”(?) (élő-)halált (nem) mutatja be, másfelől. Ez az utóbbi, mivelhogy nem tűr semmiféle aktivitást, lehetetlenné teszi magát a meghalást is. Ebben az értelemben a verset záró hasonlat („Egy tavaszból, mely messze mint az ég.”) túlmutat önmagán: mintegy megfordíthatóvá válik, s jelentése teljességéhez az is hozzátartozik, hogy az ég éppoly elérhetetlen messzeségben van az én számára mint a tavasz. Ílymódon az elérhetetlenség a halálra és a föltámadásra egyaránt vonatkozik.

„Az élő-halottság legmeggrázóbb ítélete ... a föltámadás megtagadottsága.”⁴

A fönt-lent játéka különben is meghintáztatja az elemzőt. Mert ha az előzőekben leírtak szerint az én „égi” pozíciója és e pozíció lehetetlensége hozná mozgásba a verset, s eképp a télben az értelmező együtt csúszkálna az énnel a vers terének két pontja között, akkor a két lehetőség játékanak a Másikra nézve is igaznak kell lennie. Ugyanis ha az én a „földön” áll (első versszak: mező; harmadik versszak: rét), akkor a Másikat fölfelé nézve kell megpillantania a máshol-lét logikája szerint. S a versszem mozgása a horizontálistól valóban a vertikális felé fordul (második és harmadik versszak: ég). Látható, hogy a harmadik versszakban az előzőekben külön-külön megjelenő ég és föld egymásba csúszik. Ez az összezsúszás a tavaszban, aminek értelmezésbeli jelentőségét a tél hiánya is támogatni látszik (hiszen közvetlenül ez a hiány előzi meg), nem csupán az én elhelyez(ked)ésével való játékot indítja el, hanem egymásba csúsztatja a képek hovatarozását is. Ezen azt értem, hogy az „égi” történet a Másikra is vonatkoztatható. Ha az én a „földön” áll, akkor az ég a Másik számára nyílik/nyílt meg. Itt kell visszatérni a súhaj kettős jelentéséhez. Mostani elgondolásunk szerint a súhajnak kilehelésnek kell lennie; a Másik pusztulását jelzi. A Másik megszűnésének megjelenítése indokolt a versben: a nem-tudás kapcsán említett múlandóságát az én számára és itt-nem-létét egyaránt kifejezheti. Így a Másik szavának is „fönről” kell „átszólnia”. De hogyan értelmezhető akkor a képvilág jelzett sajátossága, azaz a valós történet és a vágykép egymásra fotográfáltsága? A valóság síkja, hogy a Másik számomra halott, a vágy síkján mint a Másik nem-létének kívánása (kifelé fordult agresszió az ön-destrukció helyett) ábrázolódom. A fönt-lent logikájából adódóan a hiányzó téli versszaknak is egyszerre kell — a tavaszhoz hasonlóan — föntnek és lentnek lennie; lentnek valóságként, föntnek pedig ábrándként. Az első esetben az én és a Másik egyaránt a „földön” állana, a második esetben mindkettő az „égben”. A valós helyzet; az egymás számára létezés hiánya; a vágykép: kísérlet a (nem betölthető) hiány okának megszüntetésére. Az átcsúszások fölismerésével eljutottunk a három pont harmadik, eddig elhanyagolt értelmezéséhez. A jelentés föl-le, ide-oda csúszása a határozatlanság, lezáratlanság, bizonytalanság vonalat erősíti meg; bár ott lenne a pont föltevése a „milyen volt” i-jére, mint lezárás, bizonyos-

ság, de ez meg is valósul, meg nem is, ahogyan a fölött pontok száma — ennek megfelelően — három.

De hát vezet-e valahová az, ha az elemző nem tud dönteni saját ötleteiről? Eljutottunk addig a „pontig”, ahol a kudarc beismerhetővé válna. Vagy higgyük el, hogy a vers lényegéhez tartozik az a játék, amit igyekeztem végigjátszani, mivel a vers öröme és való-ságelv, ösztön-én és Felettes-ÉN hártavékony kompromisszumára épül. Én az utóbbi megoldás felé hajlanék, minthogy a részelem-zések fölfoghatóak úgy, mint amik egyetlen komplexus/komple-xum különféle, de egyszerre létező mozzanatait tárják fö, s az egész vers egy kapcsolat (változó hangsúlyokkal, de folyamatosan fönnálló) ambivalenciáját fogalmazza meg. A megoldás lehetetlen-sége így nem egyszerűen az értelmezésé, hanem az értelmezett szöveg állításaként fogható föl — pontosan annak a következmé-nye, hogy az én számára a Másik „milyen volt”. A tél ellen csak egyféleképpen védekezhetünk — ha meleg hiányában védekezhetünk egyáltalán: „hűvösre kell tenni” ...

Ez a zárlat nem tartozik az értelmezéshez. Csupán: az elemző is szeretné lehűteni az Olvasó esetleg fölhevített érzelmeit. Róheim Géza beszél arról⁵, hogy a mágia nagy előnye az (volt) a tudományszerű gondolkodással szemben, hogy mindig lehetett sikertelenség esetén ellen-mágiára hivatkozni. Nos, ha a költészet — ahogyan többen vélik — megőrzött magában valamit a szómágiából, akkor előfordulhat egy szerző életében, hogy egyik verse a másik ellen-mágiája.

Nem bizonyítás, csak analógia következik itt értelmezési kísérletemet illetően. A *Megölt szerelem sírkövére* című Juhász-vers — az én fejemben — szorosan kapcsolódik a *Milyen volt* ... -hoz. Elgondolható annak ellen-mágiájaként, mint a tél kimondó elfogadása a küszködő elhallgatással szemben, mint az ábrándkép tudatos elutasítására törekvés a föloldódni-vágyás bizonytalanságával és a kényszerű lehatároltsággal szemben, mint haldoklás az élő-halottsággal és a halálvágygal szemben. Ez a vers a pozitív lehatárolás és a belátás; az újbóli ön-megtalálás pozíciójából íródott.

Megölt szerelem sírkövére

Anna meghalt és Annát eltemettem ...
Szép volt, nemes volt, tiszta, mint a hó.
Ott él ő már a nagy emlékekben,
Minden elomló és elsuhanó.
Nincs könnyem és nem járok én gyászmezben,
De Anna meghalt, Annát eltemettem!

Vannak ösvények, amelyekre többé
Nem lép a lelkünk, bár utunk örök,
Vannak csodafák, nyílhatnak örökké,
De nekünk egy viráguk letörött,
Csak sírva járhatnánk egy tündérkertben ...
Ó, Anna meghalt, Annát eltemettem!

Ne hozzatok hírt róla, őszi felhők,
Ne hozzon hírt felőle a tavasz,
Üdvöt adhatnak néki nyári erdők,
Engem emléke halkán behavaz.
Szép volt, nemes volt, szűz volt a szívemben,
De Anna meghalt, Annát eltemettem!

A *Milyen volt* ... játékanak sejtelmességét csupán a cím idézi (a szerelem szó kettős jelentése — kapcsolat/Másik — és a melléknévi igeneves forma miatt — az én és a Másik egyaránt vélhető „hóhérnak”), de ez a játék itt a „játzsma” végességének rendelődik alá; a versben minden kimondatik és a helyére kerül. Az „utunk örök”, de körbe nem forog; Anna csupán a „szívemben” volt „szűz”; számomra meghalt, eltemettem, s már csak az emlékek „elomló és elsuhanó” létét éli bennem. Arról a másik létről, amit így vagy úgy az év nem-téli része „jelentene” (a vágyak újbóli föltámadása vagy „valóságos” életének „hírei”), az én nem akar

tudni. S ebben a versben megoldott a fönt-lent kérdése is: a „szűz hó”, ami a télhez és a halálhoz egyaránt hozzádermeszti a Másikat, ugyanide merevíti az ént is a „behavazás” (betemetetés) aktusa révén. Az érint(het)etlen hideg fagyos érintése ez; késleltetett érintés a túlról. Hívás, de nem „meleg” szó; realitás az ábránd helyett. Ez a belátás tulajdonképpen vigasztaló: megadja az emlékekben vagy a halálban való föloldódás lehetőségét. De: már/még nincs más hideg az énben, csak a hűvösre tett szerelem.

„Nakonxipánban hull a hó.”

Pécs

Hárs György Péter

Jegyzetek:

1. Freud, S.: A költő és a fantáziaműködés (in. *Halász / szerk.*): *Művészetpszichológia*, Gondolat, Budapest 1983)
2. Hárs, Gy. P.: Halál és föltámadás Juhász Gyula költészetében (in. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1991/1.)
3. Freud, S.: *Rossz közérzet a kultúrában* (Kossuth Könyvkiadó, 1992.)
4. Hárs, id. mű
5. Robeim, G.: *Magic and Schizophrenia* (International Universities Press, Inc. 1955.)

Brooklyni szerelem

Donna — „A foin lass” — *mi prega* — „bodders me”: vajon a nagy Canzone mekkora hányada irodalmi konvenció? És mi történik, ha a tartalmát elmozdítjuk a *volgari eloquentia*, a köznapi beszéd felé? A nyelvezet egy adott időt és helyet jelöl: Brooklynt: az 1930-as éveket. Guido *stil nuovó*-ja állítólag az 1290-es évek firenzei köznyelvén alapult, de sajnos erről nem rendelkezünk hangfelvételes bizonyítékokkal. Zukofsky körülbelül 1938-ban készült változata komikus remekmű és négyrétű kommentár: Guido Canzonéjáról, Pound 1928-as és 1934-es változatairól és végül arról, hogy milyen mértékben támaszkodhat a filozofikus dal az amerikai helyi dialektusra. Az irodalomtörténészek gördülékenyen mondják a magukét, ha a nyelvről van szó. Beszédet versbe önteni annyit tesz, mint egy beszélőt elképzelni, megszemélyesíteni.

A FOIN LASS BODDERS

A foin lass bodders me I gotta tell her
Of a fact surely, so unrurly, often'
'r' comest 't can't soften its proud neck's called love mm ...
Even me brudders dead drunk in dare cellar
Feel it dough poorly 'n yrs. trurly rough 'n
His way ain't so tough 'n he can't speak from above mm ...
'n' wid proper rational understandin'
Shtill standin' up on simple demonstration,

My inclination ain't all ways so hearty
Provin' its boith or the responsible partry
Or what its vertus are to be commandin'
The landin' coincidin' with each gyration
Or if prostration makes it feel less tarty
Or't' sumthin' to be seen by any smarty.

In that extenshun where memory's set up
Loove takes position, in condition right, till
It's light's diffusion from a penumbra
Of Mars' contention makes it stay het up
Wid such ignition, recognition, title,
The soul goes choosin' clothes, the heart longs sombre —
Once in that likeness it is cumprehended
Commended possible to the intellective
Faculties, subject ov place, and dhare abidin'
In such dimension whatev'r force betidin',
For so its quality has not descended
So splendid, perpetually effective,
Not so elective, but to thought subsidin'
Because othrewise it can't go presidin'.

No, it ain 't vertue tho it is that comin'
Out as perfection, in connection righted
Not az benighted mind, you fell 't I tell you,
Beyond desert, you know it's justice — hummin'
Wid predilection worth correction blighted,
Somewut poor-sighted — its weakness, friends tell you —
Often it is such vertue 'ts death approaches
If 't poaches so its pow'rr plods and iz halted
In no wise vaulted but wid contr'ry weight you're
Surprised, not that it were opposite nature
Only a slight lack of perfection encroaches,
And such as no man can say 't's chance defaulted
Or that loove 's bolted from its lordly stature
Worth the same, forgotten all nomenclature.

Living it ranges when its will is flaunted
Far beyond measure, from born treasure turnin',
Then not adornin' itself with rest ever
Moves so it changes color, laughs till 't weeps — haunted
Its image's seizure 'n' fear, an' leisure yearnin',
Scarcely sjournin' in one place tho ever
You'll see that he was where worthy folk throve; the
New love, the quality 't has, moves to such sighing
So that descrying the thing's place man causes
Such clamour to rise, fired his passion pauses;
No one can know its likeness who don't prove the
Fact, love won't move tho it draws t' himself, aye 'n'
It don't go glying off to beds ov roses
Nor certainly to pick large or small posies.

Like his own sweetheart's is love's disposition
So that his pleasure it seems has her assurance,
Breaking with durance to stand where he surges,
Not that the fleet darts of beauty lack vision,
Rather tried measure of fear is your pure answer
to man's prurience when high spirit urges: —
And no one's able to know love by its features,
Complete ewers of whiteness aim to contain it,
Whose ears retain it the same don't see 'ts figure,
Coming from it man's led eye on love's trigger
Away from colour and apart from all creatures
Where sutures in darkness take the light, plane it,
Fraud can't sustain it, say faith is love's rigour
So that kindness comes forth but from his vigour.

You may go now assuredly, my ballad,
Where you please, you are indeed so embellished
That those who've relished you more than their salad
Days'll hold you hallowed and away from shoddy —
You can't stand making friends with everybody.

Louis Zukofsky

Ha az ember már túltette magát a bonyolultság felett érzett döbbenetén — 1a és 1b, 2a és 2b, 3a és 3b azonos hangokat használnak, belső rím van a 2-esekben, és kapcsolórím a 2-től a 3 közepéig —, lassan rájön, hogy a rímelés mintegy vonzza a köznapi megfogalmazást. Ez az óraláncát csörgető beszélő rövid egységekben gondolkodik, és megállíthatatlanul dől belőle a szó. Mivel Pound annak idején megérezte, hogy a beszéd és a pontosság eltérnek egymástól, nem engedett a rímelés kívánalmainak, mert az zavarta a pontos kifejezést: ehelyett magasröptű irodalmi ujjgyakorlatban igyekezett felidézni a precizitás benyomását:

A lady asks me
 I speak in season
 She seeks reason for an affect, wild often
 That is so proud he hath Love for a name
 Who denys it can hear the truth now ... (1934)

[Egy úrhölgy kérdez
 felelek szépen
 Tűnődik éppen, mért egy — gyakran vad — érzés,
 Mely büszkén Szezelem nevet visel
 Ki tagadja, hallja a valót ... (Bendes Rita ford.)]

Ez a változat (a 36. Cantóból) az „affect” [ézés] szót technikai aurájával veszi körül, a „reason” [ok] szót a gondolkodót [reasoner] idéző tetőpontra csavarja, és az egyszótagú „wild” [vad] és „proud” [büszke] szavakra helyezi a hangsúlyt. Az 1928-as verzió [*Literary Essays*, 155-157] a következőképpen kezdődött:

Because a lady asks me, I would tell
 Of an affect that comes often and is fell
 And is so overweening: Love by name.
 E’n its deniers can now hear the truth ...

Ezt pedig, igen, azért ejtette Pound, mert a jambikus alap „tölte-lék”-szavakat igényelt; a „fell” [vad, ádz] a rímtől és nem a vadságtól (az olasz szó *fero*, a *ferox*-ból) függ, a kettőspont pedig nem adja vissza a Büszkeség és a Szezelem neve közötti, Guidónál nyílt, egyértelmű kapcsolatot. Hogy valami *Cantók*-hoz illőt alakítson ki,

Pound az átírásnál elhagyta ezt az idiómát az egyes helyek pontossága kedvéért, de megőrizte az élő hang ízét azért, hogy elképzelhessünk valami eléggé speciális beszédmodot, „a társalgást a Cavalcanti-Uberti családban,” amely Pound sejtése szerint „ösztönzőbb [volt], mint a korszak toszkán polgári és egyházi köreiben [folyó társalgás].”

L. Z. nem szokott felhígult beszédmodot rögzíteni. „A foin lass” az „A”-9-en végzett munkájának a mellékterméke; az „A”-9 egy *dupla* Canzone, mely első részét tekintve Guido mintájába illik, összeollózott részleteinek forrása pedig H. Stanley Allen *Electrons and Waves: An Introduction to Atomic Physics* [Elektronok és hullámok: bevezetés az atomfizikába] (Macmillan, 1932) című műve, Marx *Tőkéje* az Everyman’s Library fordításában (1932), a harmincas évek proletár bibliája, továbbá ugyanezen szerző *Value, Price and Profit* [Érték, ár és profit] című kötete (1935-ös kiadásban). A vállalkozást lehet, hogy Pound sugallta azzal a megjegyzésével, hogy 1290-ben Guido gondolatainak tónusa talán ugyanolyan felforgató erejű volt, „amilyen ma a Tom Paine-ről, Marxról, Leninről és Buharinról folytatott társalgás lenne egy metodista bankigazgatósági ülésen a Tennessee állambeli Memphisben.” Az „A”-9 első része legnagyobb részében dolgok kórusa szól, mintegy megtestesítve Marx futó látomását [*A tőke*, Everyman kiadás, p. 58.], miszerint ha a tárgyak beszélni tudnának, kifejtenék, mennyire elszakadtak az emberi használattól. Beszédmodjuk zsúfolt, elvont, nehézkes:

Hands, heart, not value made us, and of any
 Desired perfection the projection solely,
 Lives worked us slowly to delight the senses,
 Of their fire you shall find us, of the many
 Acts of direction not defection — wholly
 Dead labor, lowlier with time’s offenses,
 Assumed things of labor powers extorted
 So thwarted we are together impeded —
 The labor speeded while our worth decreases —
 Naturally surplus value increases
 Being incident to the pace exhorted:
 Unsorted, indrawn, but things that time ceded
 To life exceeded — not change, the mind pieces
 The expanse of labor in us when it ceases.

Ez a stanza, a két év (1938-40) munkáját felemésztő öt-plusz-codában a harmadik, a következő rímhálózatot eredményezte:

————value—————any
 ———perfection———projection solely
 ———slowly—————senses
 ———you shall—————many
 ———direction———defection wholly
 ———lowly—————offenses
 ————extorted
 ———thwarted———impeded
 ———speeded———decreases
 ————increases
 ————exhorted
 ———sorted—————ceded
 ———exceeded———pieces
 ————ceases.

Egy évtizeddel később, újabb kétévi munka (1948-50) eredményeképpen a rímek közötti helyekre új szóképzőletet illesztett, ezúttal Spinoza *Etikájából* (ugyancsak Everyman kiadás); így az „A”-9 második felében az alábbiakat olvashatjuk:

Virtue flames value, merriment love — any
 Compassed perfection a projection solely
 Power, the lowly do not tune the senses;
 More apt, more salutary body moves many
 Minds whose direction makes defection wholly
 Vague. This sole lee is love: from it offences
 To self or others die, and the extorted
 Word, thwarted with eyes open; impeded
 Not by things seeded from which strength increases;
 Remindful of its deaths as loves decreases;
 Happy with the dandelion unsorted,
 Well-sorted by imagination speeded
 To it, exceeded night lasts, the sun pieces
 Its necessary nature, error ceases.

Nemcsak ugyanazokat a rímelő hangokat ismerhetjük fel, de legtöbb esetben ugyanazokat a szavakat is, és a kis számú változtatásnak többnyire jelentősége van; így például igen helyénvaló, hogy az új canzonében, amely témáját az „érték”-ről (*value*) a „szerelem”-re (*love*) változtatta, az „increases” és „decreases” szavak is helyet cseréltek, és a művezetői „exhorted” helyén „the dandelion unsorted” áll. (Az „A”-9 második felében minden stanzában van egy virág, de az első rész gépi környezetében semmi sem terem meg.)

Noha minden egyes versszakban 26 kulcsszót, és „154 szótagból 52-t” leköt a képlet, mindezek ellenére lehetségesnek bizonyult a stanzát, mi több, az egész canzonét, teljesen átfordítani. Így megsemmisítve és újra összerakva, olyasmi ez, mint egy lovat egészen megfordítani az állásban anélkül, hogy kivezetnénk belőle. (A vers ugyanakkor azt is sejteti, hogy hasonló erőfeszítéssel az emberi sorsöt is meg lehetne fordítani.)

E munkálatok korai szakaszával egyidőben a „Foin lass” tulajdonképpen *jeu d'esprit* volt: „megkönnyebbülés”, ahogy Zukofsky mondta egy 1940-ben írt előszóban, és a szövegen jól érezni, milyen jól elszorakozott vele. (Költőnk számára ez úgy volt szórakozás, ahogy megkönnyebbülést jelent négytáblás szimultánt játszani húsztáblás után.) Ugyanakkor rutint is szerzett e nehéz formában, érezni kezdte a Cavalcanti-művet, és lassan megszabadult Ezra Pound kifejezőmódjától és retorikájától, amely szervesen hozzátartozott Guido Canzonéjához, amikor azzal Zukofsky először találkozott. Nem mintha Pound végleg kikerülne látókörünkből; 1940-ben Zukofsky kiadta a huszadik század könyvészetileg egyik legritkább kiadványát: ez a mindössze 55 példányban megjelent, stencilezett segélycsomag az „A”-9 első felének megértését volt hivatva segíteni, és a következőket tartalmazta: egy Marx- és Allen-idézetgyűjteményt, egy oldalnyi matematikai fejtegetést, amellyel itt most nem foglalkozunk, Guido szövegét, Pound két verzióját, a „Foin lass”-t, az „A”-9 stanzákat és az utóbbi prózában „újrmondott” változatát. Ezzel az volt a szándéka, mondta, hogy az „A”-9 75 sora „hét évszázad összekapcsolódó gondolatainak fényénél fluorszkáljon.” A fluoreszcencia akkor fordul elő, amikor a megfelelő összetételű anyagot láthatatlan sugarak érik, így ez a metafora egyrészt azt tudatja velünk, hogy az „A”-9 atomszerkezete különleges, sok minden szabad szemmel nem látható benne, más-

részt pedig azt, hogy a bemutatott művekben nem az „A”-9 által felcsípett dirib-darabok a fontosak, hanem az erők kisugárzása. (Pound korábban már írt „formát öltő, látható, vagy a láthatót súroló mágnesesség”-ről, továbbá arról is, hogy „a középkori filozófus valószínűleg képtelen lett volna az elektromos világot elgondolni, és *nem* úgy gondolni rá mint formák világára.”)

Ebben az elrendezésben a „Foin lass” a legkülönösebb darab, egyetlen még furább kóbor elemet kivéve: ez két stanza egy még jasszosabb brooklyni változathból, amelyet Zukofsky barátja, Jerry Riesman készített. Ebből a második stanza így nézett ki:

It sets up'n dat part memory hails from
 An' pulls a quick change into a range of light
 Very like at night when Mars' shadow comes down
 An' remains. De heart gives it de flair to come
 T'rough; d'soul—oomph. Its name's a feelin', same's „a sight
 T'sore eyes”. It's made: 'n'right den an' dere goes to town
 After takin' shape from a form which is seen
 In de bean only if ya a foist get de drift;
 In dat case it'll shift yet for a right guy'll stay
 In place, dough it can't rest because it don't weigh
 Down but spreads out like electric light, so clean
 Is its sheen everywhere, 'cause it's got lift.
 A swell gift; but 'tain't all fun, y' figger out de lay.
 It can't show true color any udder way.

Így tehát, példának okáért, összehasonlíthatjuk az alábbiakat:

1. In quella parte
 dove sta memoria
 Prendo suo stato [Guido]
2. In memory's locus taketh he his state [Pound, '28]
3. Where memory liveth,
 it takes its state [Pound, '34]
 [Ahol él az emlék
 otthon ott van — (Bendes Rita)]
4. It sets up'n dat part memory hails from [Riesman]
 és végül:
5. In that extenshun where memory's set up
 Loove takes position [Zukofsky]

— mely utóbbi már készül e következő rímre:

in condition right, till
It's light's diffusion from a penumbra
Of Mars' contention makes it stay het up
Wid such ignition, recognition, title ...

Itt egyszerre nehéz abbahagyni az idézeteket. Zukofsky a szóra-
koztatón idiomatikus Riesmant abban a szembetűnő tekintetben
szárnyalja túl, hogy a mondatát mozgásban tartja, mindegyik kife-
jezése előre nyúl a következőért. Ez azzal jár, hogy a rím-szavak a
kifejezések végén állnak; Riesmannál is megvan minden rím, de
keresni kell őket.

Zukofsky még ennél is finomabban játszik a köznapí jelen-
tésekkel. Így Cavalcanti azt mondja, hogy az az árnyék, amelyen a
fényes Szerelem formát ölt, Marstól jön és itt marad: *e fa demora*.
Zukofsky dörzsölt vagánya számára azonban a Loove marad itt,
még hozzá begerjedve [*het up*], s ez a jelentés szilárdan beékelődik
a megelőző rím, „set up” és az utána következő szó, „ignition”
(gyújtás) közé, és Míster Nagyokos persze ismeri ezt a szót, hiszen
az utcán hemzsegnék az autók. Ez a beszélő nem hagyja elfelejte-
nünk azt, aminek ő állandóan a tudatában van: az égető izzást a
nadrágjában.

Az már más kérdés, hogy feltételezzük-e Míster Nagyokosról,
hogy e stanzában később a „perpetually effective”, vagy a követ-
kezőben a „forgotten all momenclature” kifejezéseket használja;
Zukofsky maszkja sincs erősebben feltéve mint Swifté. A negyedik
stanzára már vagy átváltozott a beszélő, vagy pedig rojtos-cikor-
nyásra dumálta magát:

Scarcely sojournin' in one place tho ever
You'll see that he was where worthy folk throve; the
New love, the quality't has, moves to such sighing
So that descrying the thing's place man causes
Such clamour to rise, fired his passion pauses ...

Nevezetes pillanat, amikor e szárnyalás visszapottyán a démotikus-
ba:

It don't go flying off to beds ov roses
Nor cerryntly to pick large or small posies.

A „posies” valószínűleg Guido *ponbco* „kicsi” szava hangzásának köszönhető:

E non si mova
 perch' allui si tirj
E non s'aggirj
 per trovario giocho
E certamente gran saver ne pocho

„(A Szezelem) pedig nem mozog, hanem mindent maga felé moz-
dít; és nem kíván gyönyört keresni, és természetesen kis vagy nagy
tudást sem.” Itt Pound először ezt írta:

Love doth not move, but draweth all to him;
Nor doth he turn
 for a whim
 to find delight
Nor to seek out, surely, great knowledge or slight.

1934-re Pound meggondolta a „knowledge” szót; a 36. Cantóban
Guidót „a kísérletezéssel szerzett bizonyíték” oldalán akarta tudni
Aquinoi Tamás („Aquinoi fejfel le a vákuumban” — Bendes Rita
ford.) skolasztikus tudásával szemben; és különben is, a szerelem
teljes élménye, hogy úgy mondjam, *testi jellegű*:

Nor yet to seek out proving
Be it so great or small.

[De bizonyítékot sem (keres)
Légyen bár kisebb vagy nagyobb.

Bendes Rita]

Ez kényesen tudós: a „proving” (bizonyít) itt a régi „testing”
([kil]próbál) értelemben szerepel. (És mit jelent? Hogy a Szezelem
nem fekszik le fűvel-fával?) Zukofsky a „prove” szót egy kicsit
előbb becsúsztatja, ott, ahol Guidónál a „che non prova” van, és
stanzáját mindentudó kacsintással fejezi be:

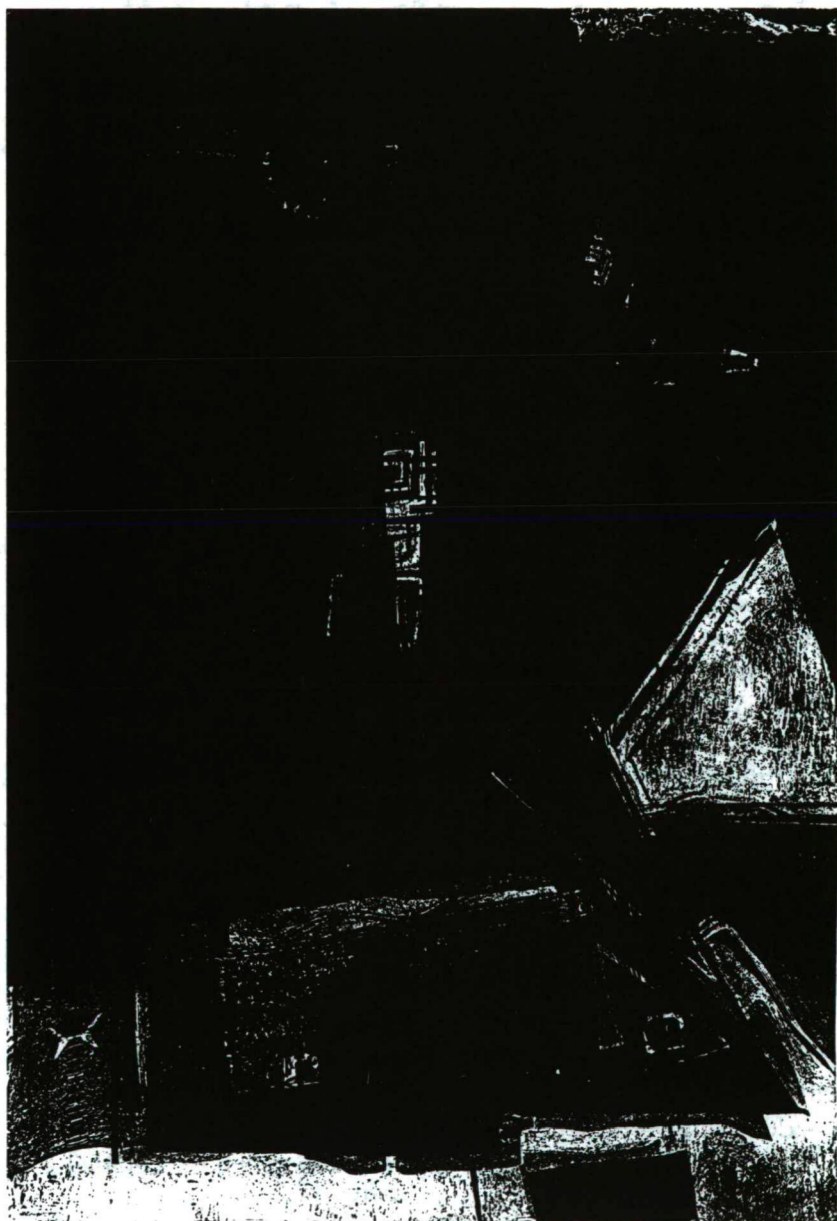
No one can know its likeness who don't prove the
 Fact, love won't move tho it draws t' himself, aye 'n'
 It don't go flying off to beds ov roses
 Nor certainly to pick large or small posies.

(A groteszk „aye 'n' ” rímpárjai a „flying” és a „sighing”).

A „Foin lass”-ban első olvasásra ragyogó arcátlanságai — „Provin its boith or to the responsible party” az apasági perek felhangjával; „Sumthin' to be seen by any smarty”; „You can't stand making friends with everybody” (Pound [1928]: „To stand with other / hast thou no desire”) — szúrnak szemet. Egyéb tekintetben ez a változat annyira bonyolult, hogy szemtelensége csak lassan, a tapogató ujjak alatt bontakozik ki, és ehhez állandóan, szorgosan össze kell hasonlítani a két Ezra Pound könyv tartalmával, nevezetesen Guido szövegével, a 36. Canto főhajtásával és a másik Ezratikus verzióval, amelyben a Champion és Lawes szellemeinek szóló ajánlás található. A „Foin lass” abban hasonlít a normatív Zukofsky-versre, hogy sokkal többet tartalmaz mint amennyi hely van benne. Valami négydimenziós topológiai csoda révén Zukofsky rutinosan univerzumokat hajtogatott össze gyufásdobozokba. Beérte azzal, hogy a kezdeti benyomás látszólag elmarad a költészet ígéretétől, s az olvasó csalódott szeme csupán a kockát veszi ki a hiperkocka mélyén. Idő és gondolat segíti a lassú kibomlást, és a végén még olyan szavaknak is utánanézőnk — névelőknek például —, amelyeket úgy véltünk, ismerünk. Ez az élmény is ott fluoreszkál abban, ahogy Guido eltaszít mindent kivéve „persone ch' anno intendimento”: „You can't stand making friends with everybody.”

New York
 Szeged

1978.
 Hugh Kenner
 Fordította: Novák György

Haász Ágnes munkája

A szerelem mint epizód

Kundera világlátása azóta érdekel, hogy először kezembe került valami írása. Azt hiszem interjú volt, vagy talán egy rövid esszé; emlékszem: a párizsi *Magyar Füzetek*-ben olvastam. Dühödt szenvedéllyel szeretne volna megértetni a Nyugattal, hogy ami 1968 óta Csehszágban történik, az nem valami közönséges politikai disznóság; valami másról, sokkal rettenetesebből van szó: egy kultúra szívósan módszeres kiirtásáról. Nem sikerült most az írást előkerítenem, így nem tudom ellenőrizni, nem csálnak-e emlékeim, miszerint Kundera írásában mindennek előtt az fogott meg, hogy még a dühödt szenvedély mögül is előbukkant valamifajta irónikus látásmód, az írónak az a képessége, hogy mindentől, még az önmaga által legszenvedélyesebben hitt és képviselt igazságtól is távolságot teremtsen: hogy mindennek, annak is, amit ő maga lát, a fonákját is lássa. Mondom: nem lehetetlen, hogy ezt csak ma látom bele abba az első Kundera szövegbe, amellyel összehozott a sors. Mert hiszen azóta, hogy regényeit is ismerem, tudom már, hogy ez a kunderai látásmód legfontosabb — számomra legfontosabb — sajátossága. Amint ez tudatosult bennem, érlelődni kezdett elhatározásom is: írni fogok Kunderáról; igazából, azt hiszem, kezdettől fogva az izgatott, ami ezt az irónikus-frivol látásmódot Kunderánál megalapozza, nevezetesen a karteziánus metafizika — hogy úgy mondjam — gyakorlati kritikája.

¹ A Kunderáról szóló Rorty-esszé („Heidegger, Kundera és Dickens”) a *Holmi* 1993. februári számában megjelent magyar fordításából sajnos kimaradt a karneváli szó: „Kundera's utopia is carnivalesque, Dickensian” helyett „Kundera dickensi utópiájában ... ” áll.

Kundera világa, — ahogyan Rorty jellemzi — karneváli utópia¹, s nemcsak abban az értelemben, hogy benne „ott lüktet az élet, egy sereg különc leli örömét egymás vesszőparipáiban” (Tényleg különcök volnának Kundera hősei? Vagy inkább csak a konformizmushoz szokott amerikai szemében tűnnek annak? Az élet az viszont nagyonis ott lüktet, ez vitathatatlan), hanem abban az értelemben is, amit a karnevál mint szó idéz fel bennünk (carnis = a hús, a test).

Kundera nemcsak teoretikusan helyezkedik szembe a test-lélek dualizmus karteziánus hagyományával², a testiség, a test és a lélek viszonya mint probléma újból és újból, talán egyre erőteljesebben, egyre dominánsabban jelentkezik regényeiben is. S jöllerhet távolról sem csupán a szerelmi történetekben játszik szerepet, a szerelmi történetek kapcsán jelentkezik, jelenik meg a testiség — igen, mint „probléma”, mint a keresztény-karteziánus dualizmusra épülő, mint ezt a dualista szemléletmódot a benne felnövekvő minden egyes egyedre rákényszerítő, ráerőszakoló kultúra problémája³ —, azért elsődlegesen mégiscsak a „szerelem” az a terrén, ahol a testiség Kundera regényeiben előtérbe kerül.

Mert Milan Kundera regényeiben a „szerelem” persze mindentől függetlenül is nagy, középponti szerepet játszik. Hogy is ne? Egyik kedvenc regényében, Denis Diderot *Mindenmindegy Jakab-*

² Lásd *A regény művészete* című esszékötetét.

³ Mondanom sem kell: Kundera látja e „negatívum” fonákját is: azokat az értékeket, melyeket a testiség tabuizálása teremtett. *A lét elviselhetetlen könnyűsége* Terezájának a saját testéhez való sok tekintetben nagyon tradicionális „karteziánus” viszonyát, mint anyja a testiséget illető mindenféle tabutól mentes vulgáris-durva magatartásának egy életen át tartó radikális „kritikáját” Kundera nagyon nagy megértéssel tekinti. S abban is biztos vagyok hogy *A balbatatlanság* Agnes-e (röla lesz még szó), aki csak a szerelem pillanataiban képes „leküzdeni” saját testétől való idegenségét, sokkal közelebb áll „alkotójához” mint testvére, Laura, aki legszívesebben az egész világot bekebelezné saját testébe. „Laura számára a test kezdettől fogva, a priori, szakadatlanul és átfogóan, lényegét tekintve szexuális volt. Valakit szeretni, azt jelentette a számára: felajánlani neki testét, mindazzal, ami hozzátartozik, mindazzal, ami kívül és belül van, a maga idejével együtt, amely lassan felemészti.

Agnes számára a test nem volt szexuális. Csak rövid, rendkívüli pillanatokban vált azzá, amikor az izgalom valótlán, mesterséges fénybe vonta és kíváncsúnak és szépségné mutatta. Agnes éppen ezért volt talán — amit senki sem tudott — megszállottja a testi szerelemnek, ezért csüggött rajta, hiszen az volt az egyetlen vészkijárata a test nyomorúságából, s nélküle minden elveszett volna.”

jában olvashatjuk: „Különben is gondold meg olvasó, mindig csak szerelmi történetek; egy, kettő, három, négy szerelmi történetet meséltem már neked; hallasz még hármat vagy négyet: ugye mégiscsak sok ennyi szerelmi történet? Másodszor igaz, hogy miután neked írok, vagy le kell mondanom tetszésedről, vagy ki kell szolgálnom ízlésedet, és neked bizony csak szerelmi históriák tetszenek.”

Nos, amikor érlelődött bennem egy Kundera-esszé gondolata, meg voltam róla győződve, hogy a Kundera-regények szerelmi históriái fejtegetéseim centrumában fognak állni. Hiszen a „politika” mellett, a politikán kívül miről is írhatnék másról a kunderai világ elemzése kapcsán mint a regényeiben mindenütt fel-fel bukkánó „pajzán históriákról”? Aztán megszületett a Kundera esszé, s ha valamiről nincsen szó benne, akkor az a szerelem (igaz, nem esik sok szó politikáról sem). Bevallom, nem igen törtem rajta a fejemet, hogy s miként esett a dolog — továbbra is meg voltam róla győződve: nem lesz addig „teljes” a számomra releváns Kundera-kép, míg meg nem írom „Kundera és a szerelem”? vagy talán inkább „Kundera és a nők”? „Kundera és az erotika”? ... nem, megvan, „Kundera és a nőket hajkurászó férfiak”⁴ című „kiegészítő esszémét”.

⁴ Miként van ez csehül, azt persze nem tudom. Angolul ezeken a helyeken az áll, hogy „womanizer”; remek szó, de nem lehet lefordítani. A „nőcsábász” nem használható, a womanizer ugyanis modern jelenség, olyan korból való, amikor a nőket már nem kell (tán nem is lehet) elcsábítani. (L. a *Nevetséges szerelmek* „Szimpózium”-nak „A Don Juan-ok vége” című részét, melyet kénytelen vagyok itt lefordítani. A félreértések elkerülése végett: ezzel nem akarom azt állítani, hogy Don Juan nőcsábász volt.)

„Don Juan. Végezetül is hódító volt. S ezt nagy betűkkel kéne írni. Egy Nagy Hódító. Nos, azt kérdelem Önöktől, hogyan lehet valaki hódító egy olyan területen, ahol senki sem áll ellent az embernek, ahol minden lehetséges és minden megengedett? Don Juan kora elmúlt már. Don Juan leszármazottai nem hódítók már, csupán gyűjtők. A Nagy Gyűjtő alakja lépett a Nagy Hódító helyére, csak hogy a gyűjtőnek semmi köze Don Juanhoz. Don Juan tragikus alak volt. Bűne teherként nehezedett rá. Vidáman bűnözött és kinevette az Istent. Blaszfémiát követett el és a pokolban végezte.

Don Juan olyan drámai terhet hordozott a vállán, amelyről a Nagy Gyűjtőnek még csak sejtése sincsen, mert az ő világában minden teher elvesztette súlyát. A sziklák tollakká lettek. A hódító világában egyetlen tekintet olyan fontos volt, mint a Gyűjtő világában tíz év vad szeretkezés.

Lelkesen tettem tehát ígéretet a *Pompej*nek, hogy megírom. S most itt ülök, s távolról sem vagyok biztos benne, hogy van mit megírnom. Mert ugyan a férfi-nő viszony állandó „témája” Kundera regényeinek, csak hogy ebből távolról sem következik, hogy egy „teoretikus” esszének van mit kezdenie vele. A regényeibe igen gyakran — sokszor talán szándékai ellenére⁵ — diszkutálható szövegeket beillesztő Kundera karneváli világában annyiféle a férfi-nő viszony, ahányszor csak férfi és nő így vagy úgy összekerülnek: úgy hiszem ugyanis, hogy *itt maradéktalanul sikerült megvalósítania programját, a teória általános-üres igazságaival szemben az emberi dolgoknak, minden egyes ember életének „lényegi viszonylagosságát” bemutatni.*

S ha erre vonatkozóan megpróbálnék bármit is valamifajta elméleti általánosságban megfogalmazni, akkor nem tennék mást, mint hogy a regény „relatív és többértelmű nyelvét” lefordítanám a magam „ellentmondást nem tűrő és dogmatikus nyelvére” —, elkövetném a legnagyobb bűnt, amit Kundera szemében vele szemben egyáltalában el lehet követni. Egyszóval, kedves olvasó, ha netán kíváncsi lennél rá, mit is mond Milan Kundera a szerelemről, akkor nem tehetsz mást, minthogy elolvasod regényeit. Mert tőlem ugyan sem ezt, sem pedig azt meg nem tudod, mit gondol Kundera a szexről, az erotikáról, a nőkről, a nőket hajkurászó férfiakról.

Don Juan úr volt, a gyűjtő meg szolga. Don Juan arrogánsan túllépett konvenciókon és törvényeken. A Nagy Gyűjtő nem tesz mást, mint hogy engedelmesen, orcája veritékével eleget tesz a konvencióknak és a törvénynek, mert a gyűjtés illendőséggé, betartandó formává, majdhogynem kötelességgé lett. Ha én egyáltalán bűnös vagyok, akkor csak azért, mert nem teszem magamévá Alzhbetát. [l. lejjebb — V.M.]

A Nagy Gyűjtő nem ismeri a tragédiát, a drámát. Az érzékiség, ami valaha a katasztrófák legnagyobb kiváltója volt, olyasvalamivé lett a Nagy Gyűjtőnek köszönhetően mint egy reggeli vagy egy vacsora, mint a bélyeggyűjtés vagy a ping-pong, ha éppen nem olyan mint beleülni a kocsiba vagy bevásárolni menni. A Nagy Gyűjtő az erotikát a közönséges események világának részévé tette.” Nos eddig, bár Dr. Havel [l. lejjebb — V.M.] monológja még nem ért véget. Tehát: a nőket hajkurászó férfiak. Maradok — rossz szívvel — Körtvélyessy Klára megoldásánál.

⁵ Szándékai ellenére? Igen, Kundera meg van róla győződve, hogy teoretikus eszmefuttatásait *mindig* szereplői szájába adja, azok tehát nem saját gondolatai — ez azonban sokszor nem igaz. Akit a kérdés érdekel, olvassa el *A regény művészete* 101.-104. oldalait.

Vajon következetlen vagyok, ha most mégis felidézem Kundera regényeinek egy-két szerelmi epizódját? Talán igen, talán nem; ha szükségesnek tartjuk, majd eldöntjük, az olvasó meg én, ha a végére jutottam.

Van Kunderának egy könyve, amely a *Nevelés szerelmek* címet viseli. Szívem szerint (talán nem is szívem, csupán beidegződéseim szerint) azt mondtam volna, hogy novelláskötete, de nem tudom, nem tartja-e ma már ezt is regénynek. Hiszen ez is hét részből áll, akárcsak a *Búcsúkerítő*-t leszámítva valamennyi regénye, s erről is elmondhatná, akárcsak az ugyancsak hét össze nem függő történetet tartalmazó *A nevetés és a felejtés könyvé*-ről, hogy „... ez az egész könyv regény, változatok formájában.” S talán még azt is hozzátehetné, hogy „egy regény, amely Dr. Havel-ről szól, s ha Dr. Havel éppenséggel nincsen jelen [aminthogy csak két ‘fejezetben’ van jelen, akárcsak *A nevetés és felejtés könyvé*-ben Tamina], akkor a regény Dr. Havelnek szól.” *A nevetés és felejtés könyvé*-ben ezt mondja ugyanis Tamináról, akiről bizonyára fogok még szólni. Igen, a *Nevelés szerelmek* Dr. Havelről s Dr. Havelnek szól, *A lét elviselhetetlen könnyűsége* Tomašának előképéről, akit mint — maradjunk ennél — regényalakot Tomašnál sokkal jobban kedvelek.⁶

Van e regénynek egy fejezete, amely a „Szimpózium” címet viseli. Egy szép este játszódik egy kórház valamelyik osztályának orvosi szobájában, Dr. Havelen kívül jelen vannak még a főorvos, a doktornő, Dr. Flaishmann valamint Alzhbeta nővér.⁷

Az utóbbi — tán nem egészen ellentétben a doktornővel — „manizer” (l. womanizer), azaz, ha csak teheti, minden férfivel lefekszik. De nem mindig teheti, mert Dr. Havel, ez az európai hírtű

⁶ Most persze kedvem szottyan Dr. Havelt és Tomašt összehasonlítani, s elmondani, miért kedvelem az előbbi jobbnak mint az utóbbit. Csakhogy ez az összehasonlítás nem arról szólna, miben különbözik egymástól ez a két nőt hajkurászó férfiú, hanem arról, miben különbözik egymástól a két regényalak, miért válik Tomaš, akiről Sabina azt állítja, hogy maga az anti-giccs („szeretlek, mert a giccs tökéletes ellentéte vagy”), a végén mégis giccossá (amit persze Kundera akar, csak valamiképpen „túlakar”), szemben Dr. Havel-lel, aki komikussá válik; az összehasonlítás tehát nem a szerelemről, hanem a művészetéről szólna: márpedig én a szerelemről akarok szólni, nem a művészetéről.

⁷ Angolul olvastam, angolul így írták a neveket. Kundera csehül — érzésem szerint — másképpen írta. De nem szeretném kitalálni, hogyan, így maradok tehát Flaishmann-nál és Alzhbeta-nál.

férfiú (a félreértések elkerülése végett nem mint orvos európai hírvű, amivé Tomaš lett volna, ha nem lett volna cseh, nem akkor élt volna amikor és nem verte volna meg a Jóisten Tereza iránti giccses szerelmével; Dr. Havel szakmai képességeiről nem tudunk meg semmit, Dr. Havel nem mint orvos, hanem mint womanizer európai hírvű) az ő esetében megmakacsolja magát, s nem hajlandó „magáévá tenni”. Nos, a jelenlévők azt szeretnék megtudni, mi ennek az oka (amikor kifejezetten ez a téma, Alzhbeta soha nincsen jelen, a társaság igazán nem ízléstelen.) Mert — s ebben Dr. Havelt is beleértve — mindannyian megegyeznek, az nem lehet elégséges ok, hogy Alzhbeta nővér csúf (hogy jóllehet nagyon csúf, de szépséges szép teste van, az csak később derül ki).⁸

Az este folyamán nem kevés bor fogyasztatik, minek eredményeképpen a nővér erősen felönt a garatra, szeretne egy szép striptease-t bemutatni, a főorvos azonban — némi munkafegyelmi indítékokra hivatkozva — ezt megtiltja neki. Alzhbeta ílymódon csak egy striptease-pantomimot mutat be, ami közben a moralista Flaishman doktor gorombáskodik vele és kínozza.⁹

A striptease befejeztével Alzhbeta nővér távozik, nem sokkal később Flaishman felfedezi őt a nővérszobában, aholis anyaszült meztelenül fekszik a heverőn, miközben kinyitotta magára a gázcsapot. Minthogy megmentik, nyugodtan folytatható a szimpózi-

⁸ „Drága uraim, Alzhbetának valamennyiükkel szemben volt egy előnye. Ő a feje nélkül látta önmagát. Így önmagának minden tekintetben szép volt” — mondja — nem nehéz kitalálni, hogy kicsoda, természetesen — a doktornő.

⁹ Muszáj vagyok idézni — hosszan: „Hol tanulta ezt a szép táncot?” kérdezte a főorvos. — Flaishman hangosan, szarkasztikusan felkacagott: „Hahaha! Szép tánc! Hahaha!” — „A striptease-bárban láttam Bécsben”, felelte Alzhbeta. „Ejnye, ejnye” fedtte meg kedvesen a főorvos. „Mióta járnak a mi nővérekéink striptease-t nézni?” — „Azt hiszem, uram, nincsen megtöltve.” — mondotta Alzhbeta felső testét a főorvos előtt tekergetvén. — Flaishmant elöntötte az epe, s ajkain át el is hagyta testét. Ezt mondotta: „Vegyen be nyugatót, ahelyett hogy vetkőzne. Különböztől kell félnünk, hogy megerőszköl bennünet!” — „Csak ne idegesítse magát. Csecsemőkkel nem foglalkozom”, vágott vissza Alzhbeta, felső testét immár Dr. Havel körül tekergetvén. — „És tetszett magának a striptease?” — kérdezte tovább atyaian a főorvos. — „Hogyne”, felelte Alzhbeta. „Volt ott egy svéd lány gigantikus keblekkel, de nézzék, az anyémek csinosabbak” (s ezt mondván megsimogatta melleit). „Aztán volt ott egy lány, aki papírdarabok segítségével úgy tett, mintha szappanhabban fürödnék, meg egy színesbőrű, aki a közönség szeme láttára maszturbált — ez volt a legjobb ...” — „Haha!” mondotta Flaishman gonosz szarkazmusának tetőpontján, „maszturbálás, az való magának!”

um: Mindazok, akiknek okuk van a lelkifurdalásra, meg vannak győződve róla, hogy miattuk akart öngyilkos lenni (Dr. Havel, mert nem volt hajlandó lefeküdni vele, Dr. Flaishman, mert gorombászkodott vele, holott a lány csakis azért rügött be, és viselkedett lehetetlenül, mert halálosan szerelmes belé: mily szép is, ha valakit ennyire szeretnek); a főorvos, akinek a csinos doktornő természetesen a barátnője, ennél fogva rettenetesen féltékeny Dr. Havelre, ugyancsak öngyilkosságra gyanakszik, amit Alzhbeta természetesen a szörnyeteg Dr. Havel miatt akart elkövetni; a doktornő meg persze biztos benne — s mi tagadás, a tárgyi bizonyítékok őt támasztják alá —, hogy a nővér feltett magának egy kávé, de nem volt képes ébren maradni, a víz kifutott, kioltotta a gázt stb. És Kundera a dolgot még tovább is tekergeti és csavargatja.

Jaj, kedves olvasó, most aztán még annál is rosszabbat tettem, mintha szépen pontokba foglalva elmondottam volna mit is gondol Kundera a szerelemről: Olyasmit tettem, amit még soha. Elmeséltem egy regényrészletet, holott még ma is ki szeretnék szaladni a világból, ha azokra az osztálytársaimra gondolok, akik elmesélték az előző este olvasott regény, az előző délután látott film storyját. Arról már nem is beszélve, hogy erős a gyanúm: a fordításom sem valami remekmű. Jobban tettem volna, ha maradok eredeti elhatározásomnál, és felszólítom az olvasót Kundera műveinek olvasására. De mi lett volna akkor a *Pompeji*-nek tett ígéretemmel? Most már mindegy. Csak abban tudok reménykedni, hogy az olvasó mindennek ellenére kedvet kapott a *Nevetséges szerelmek* elolvasásához. De ha már úgyis hibát hibára halmozok, vállalom a teljes következtelenséget, s levonom a novella vagy regényfejezet tanulságait — a magam meg az olvasó számára — anélkül, hogy azt állítanám: Kundera ezt akarta mondani vagy akárcsak ilyesmire gondolt volna.

A legfőbb tanulság a következő: Igaz ugyan, hogy manapság szinte lehetetlen írni a szerelemről, hiszen a pajzán históriák a persze igazából soha be nem tartott szexuális tabuk megszüntével senkit sem érdekelnek (legalábbis azokat nem, akik a magas művészet kedvelői. A pornóról meg persze szó sem eshet, végülis a populáris kultúra most, hogy Kunderáról beszélünk, kívül van még elméleti érdeklődésünk körén is), a nagy, romantikus szerelem meg hazugságnak bizonyult (vagy legalábbis nem ábrázolható, s biztos nem a magasművészetben. A szerelmes giccsekről meg

ugyancsak nem eshet szó, végülis — még egyszer hangsúlyoznom kell — a populáris kultúra most, hogy Kunderáról beszélünk, kívül kell maradjon még elméleti érdeklődésünk körén is), — s most komolyra fogom a szót, hogy egészen, úgy istenigazából komolyra-e, azt azonban magam sem tudom — életünk, szerelmi életünk is, azért éppúgy telve van örömmel-bánattal, katasztrófákkal — hátán nem is tragédiákkal —, ahogy egykoron. Hogy az igényes olvasó ízlésének megfelelően megírható-e ez, az más kérdés, Kunderának némelykor sikerül, némelykor nem — ilyenkor huzogatjuk az orrunk, s Kundera nagyonis megérdemelt népszerűségére mutogatunk. De ennél van azt hiszem egy fontosabb tanulság is: nevezetesen hogy az erkölcsi szabályok fellazulása vagy ami nem ugyanaz, csak hasonló jelenség, s talán sokkal lényegesebb: a tételes erkölcs halála, az a tény (tény? biztos vagyok én ebben? egyáltalán mi az, hogy tény?), az a tény tehát, hogy nincsen olyan megfogalmazott erkölcsi szabály (vagy úgy kellene fogalmaznom, hogy szinte nincs olyan¹⁰), amelyet jószívvel hirdetni mernénk, nem is olyan nehéz megkülönböztetni a tisztességes cselekedetet a tisztességtelentől, a becsületes embert a becstelentől¹¹

De hagyjuk ezeket a közhelyeket. Ha mindez tanulságként levonható lenne Kunderából, akkor Kundera nagyon rossz író lenne. Pedig nem az. Amit az is bizonyít, hogy igenis vannak szép szerelmi történetek Kunderánál, történetek, amelyek bár nem neveléseseek, mégsem giccsesek. Kettőt szeretek igazán. Megpróbálok megfogalmazni, hogy miért, anélkül, hogy megint a populáris kultúrába tartozó primitív osztálytársaim módján elmesélném őket, s persze anélkül, hogy levonnám tanulságaikat.

Az egyik a már emlegetett Tamina története *A nevetés és felejtés könyvé*-ből. Talán azért olyan szép, talán azért lehet olyan szép, mert ebbe a gyönyörű nőalakba Kundera úgy tudta beleírni olthatatlan vágyódását cseh világa iránt, vágyódását, ami soha többé; a történelem nem várt — pontosabban nagyon várt, de nem remélt

¹⁰ „Tolvajlás, vérfertőzés, gyermek- és apagyilkosság egytől egyik szerepelt már az erkölcsös cselekedetek között.” — ezt a tévedések elkerülése végett nem Milan Kundera, hanem Blaise Pascal mondta.

¹¹ „Soha még ilyen élő példát arra, hogy mily nagy a különbség becsület és erkölcs között. Igazán nehéz lett volna azt mondani róla, hogy erkölcsös, de alig akadt nála becsületesebb teremtés” — ez sem Kundera, ez Denis Diderot.

— fordulata ellenére sem elégülhet ki többé, hogy közben hallgattott arról, amiről nem lehet beszélni. Bizonyára Tamina halálos szerelme is ... De nem mondom. Hisz ez tényleg halálos szerelem volt. És erről ma tényleg nem lehet beszélni.

A másik pedig *A halhatatlanság* egy epizódja. Még a hatodik fejezeten belül is epizód, aminek azért van jelentősége, mert a regény hatodik fejezete a maga egészében is epizód, a regényalak, akiről szól, sehol másutt nem szerepel a regényben, s jöllehet a szerelem, melyről beszélek, a regény egyik főszereplőjéhez (Agnes-hez) fűzi, ez a szerelem azonban csak egy „jelentéktelen” epizód mindkettejük életében: nem tudnak semmit, a szó szoros értelmében semmit a másik életéről. „Elképzelem találkozásukat nyolc év után: szemben ülnek egymással a nagy párizsi szálloda halljában. Miről beszélnek? Az égvilágon mindenről, csak az életről nem, melyet élnek.” S valószínűleg ettől csodálatos ez a szerelem. A benne rejlő meg nem valósult lehetőségek teszik oly széppé.

A szerelem, mint olthatatlan vágy a visszahozhatatlan múlt iránt, s a szerelem mint epizód. Ennyi? Talán.

Budapest–Debrecen

Vajda Mihály

Viszontagságok *

M. látogatása. Négy évvel a válásunk után egy könyvet hoz vissza és most megint, új ruhákban és rövidebb hajjal, ott ül ugyanazon az ablakpárkányon, mint utolsó közös esténken. Minden elfogódottság nélkül, rögtön „rólunk” kezd el beszélni. Hogy én akkoriban a legjobb úton voltam ahhoz, hogy mindent, ami pozitív, kiirtsak belőle. Hogy én mindig csakis megvetéssel beszéltem a szakmájáról, az anyjáról, az ízléséről és a múltjáról. Emlékezetéből kiesett minden szerelmes szó, de elevenen él benne valamennyi nekem felrőható kicsinység és szó szerint idézi a szavaimat. Micsoda hitvány mulatság ez! Az ilyen viszontlátásban, talán, évődéssé, tapasztalt emberek évődésévé oldódhatna az egykori kín. De milyen ízetlen és közönséges most teljes lelkingyugalommal és természetességgel előszámlálni azt, amit akkor csak páni félelemmel és belesápadva mondott volna ki az ember. Egész idő alatt csak ez a lélektelen leszámolás vezette, amikor rámgondolt? Ha nem váltunk volna el, akkor azt tartanám a legsúlyosabb válóknak, hogy képtelen fájdalommal és nagylelkűen emlékezni rólunk. Megborzadtam, amikor búcsúzóul, hirtelen megcsókolt. Soha többé! Te, soha többé!

Egy kambodzsai férfi, mielőtt a Vörös Khmer kivégezte, ezt az üzenetet hagyta feleségének:

Szeretlek, de te ebből már mitsem fogsz érezni.
Mert csillag vagy te, én meg csak
egy giliszta, amit eltaposnak.

* Az alábbi négy szöveg Strauss, Botho: Paare, Passanten című kötetéből való ford.: V. Horváth Károly (München-Wien: Carl Hauser 1981³ 18-19.; 55.; 64.; 16-18.). A cím a fordító koholmánya.

Mert a föld mélye sötét és a sors megtagadja tőlem a bátor harcos büszkeségét, aki, szerelméhez méltón, harcban esik el. Áldozat vagyok, valaki, akit a házából hurcoltak el, így olyan arcátlan és jelentéktelen, hogy fel sem ismernél az áldozatok sorában. Szégyellem magam, hogy engem, a férjedet, ilyen ismeretlenül és vaktában ragadott el az ellenséges gyilkológépezet. Halálom siralmas és ostoba tévedés szerelmünk nagy és végtelen történetében. Te, túlélő, mérhetetlen magasságokba emelkedsz fölém; csillag vagy a semmi, a giliszta számára. A csillaghoz soha föl nem ér a semmi szerelme. És mégis örökkévaló, mert mindenható ez az üzenet, ami egy férfi utolsó szavaiból veszi erejét.

Ennyi maradt belőle, egy meghíúsult erotikus szuverenitás fragmentumai.

Egy nő áll a házfal előtt, jobb lába felhúзва, talpa a falhoz támaszkodik, térde hegyesen előremered; ellenállva áll.

Egy nő fényképez téged, lábait szétveti, medencéjét előre nyomja, elkap téged, éles csettenéssel kasztrál.

Egy nő háromnapi csendes magába szállás és kemény önvizsgálat után, hirtelen, magából kikelve kiabálja: Nem kellesz! Nem kellesz!

Egy nő, kiterjesztett tíz ujjával abban a pillanatban tűr bele a hajába, amikor éppen meg akarod ölelni.

Egy nő megijeszt óvatlan kézmozdulatával, amikor hátulról a szemüvegedre tapasztja tenyerét és azt kiabálja: Ki vagyok?

Egy nő rádszegezi kinyújtott mutatóujját és felszólít: Te! Gondold meg!

Egy nő megáll előtted és el nem mozdul. Szived felengedettségét fürkészi nyájas tekintetében.

Időnként, ha éppen kedvet kap rá, felkeres egy jól öltözött, erőteljes fiatalembert és az, többnyire, rendelkezésére áll. Ezért nem kell fizetnie. Testi jóbarátok. Egymásról nem sokat tudnak, semmi mélyebbet, egymás életútjáról éppen csak annyit, amit egy cigarettaszünetben elmond az ember, majd könnyen elfelejt. Így csinálják, pont, ahogy magazinok ezrei már megírták, sőt még ajánlották is. Ilyen példaszerűen segít magán ez a kettő, akik a magányos és kötetlen életet részesítik előnyben. A ház előtt, búcsúzóul, megcírógatja a fehérnadrágos férfi arcát. Szelíd és kelle-

mes látvány, életbölcsséget tükröz, semmi frivolitást. Együttal összegző gesztus, a szelíd rokonszenvre és arra az eszköztárra utal, amely mintegy kiiktatja a szerelmet a szeretésből. Így inkább egyfajta liberális-demokratikus intézményt jelenít meg, amely káosz- és szorongásmentes, a szerelem a jónak rendelődik alá, domesztikált és a szabadságnak van szentelve. A szorongás az atomerőművekhez kötődik. Senkisémm kényszerül már arra, hogy a gyökereinél, a nemiségben kelljen elviselnie. És, láthatólag, sokaknak sikerül így provincializálni, kitelepíteni a szorongást.

Már pusztán a kapcsolat szó gyakori használata is kézizzadásgátló hatással van. A hangzásából is érzékelhető kereskedői alaposság igyekszik mesterségesen konszolidálni az érintkezést azzal a gyökeres veszéllyel, amit a szerelem lényegében jelent a közjóra nézve és igyekszik kalkulálhatóságot belecsempészni abba a szférába, ami még mindig a legeredendőbb, legáthatalmatlanabb és legzavarosabb az ember számára. Előfordulhat, hogy a lehetőségek összességének uralása, a totális megengedettség, a konzum az idők során valamelyest változtatnak majd ezen és minden kötöttséget meglazítanak és feloldanak. Ahogy a történelem nélküli ember a múltak kihűlt szcénáiban, a Poroszok, Stauffenek, fáraósírok elnagyolt tablóiiban leli örömét, úgy a szerelem nélküli embert aligha izgatja fel majd más, mint a szerelem konzervált maradványai. Egykor szívesen megtapasztalná még, milyen is volt valójában egy erotikus kaland, vagy hogyan is festett az a szenvedély, amely szabályok, erkölcsök, akadályok áthágásában nőtt naggyá.

Számunkra, mobilis, felgyorsult és összevegyült városiakok számára a társválasztás vonzó és taszító erők „szabad” játékában dől el, kedvünkötől és hangulatunktól és az ingerkínálattól függően. Az erotikus valóság, az adódó alkalmak külső megjelenése mintha tökéletes képet nyújtana magáról a lélekről, annak zűrzavaros, rend nélküli szükségleteiről, ambivalenciái sokaságáról. Soha többé nem fogunk találkozni egy emberrel, akiről első látásra tudjuk, hozzánk való, mint senki más, ő az igazi. A mi életformánk számára, amelyben egymástól egyre kevésbé, ám az egésztől egyre inkább függünk, semmi haszna sincs a szív efféle szépséges illúziójának, lassan kiveszik érzéseinkből. De, minél kevesebb engedelmességgel tartozik a lélek külső céloknak, annál zabolátlanabban érvényesül a legbensőbb ambivalencia-érzések uralma. A pusztán érzésre épülő, a közös szociális sors elviselésétől mentesült kap-

csolat nyelve valamifajta komplex igen-nem, oszthatatlan magja pedig szeretet-hidegség. Egyedül az a döntő, mi tetszik éppen a léleknek — és hamarosan nem is tetszik már neki, mint tudjuk, hiszen a lélek a viszontagságok terepe általában. A lehető legnagyobb külső szabadság és legkisebb felelősségvállalás feltételei között megtörténő találkozás a tudattalan kényszereinek, gyönyör- és szorongáshangulatainak kizsarolt áldozatává lesz. Ezen a területen, ahol minden, ami szociális (valamilyen közösség felépítése, a kultúrális örökség átadása, hagyományozása) elveszítette uralkodó szerepét, akadálytalanul közlekednek a hangulatok az alkalmakkal, a külső ingerek, újdonságok a gyors lakóhelyváltozásokkal és ebből az áradó forgalomból, amelyben a kívánt az adottal csak rövid távon találkozhat, nem válhat ki egyetlen, mégoly erősen elhatározott kötődés sem. Sodródunk valamennyien.

Pécs

Botho Strauss

Fordította: V. Horváth Károly

A Pompeji kapható: Budapesten

- Írók boltja
Andrássy u. 45.
- Magiszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Pont Könyvesbolt
Mérleg u. 6.
- Katalizátor Könyves Kávézó
Mikszáth K. tér 2
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.
- Gondolat Könyvesbolt
Váci u. 10.

Szegeden

- Móra Ferenc Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Szent Gellért Könyvesbolt
Kelemen u.
- Radnóti Miklós Könyvesbolt
Tisza Lajos krt. 34.
- JATE Könyvesbolt
Dugonics tér 11.
- Sík Sándor Könyvesbolt
Dóm tér

Debrecenben Pécs

- KLTE, Aula
- Szöveg Bt.

Előfizethető a szerkesztőség címén!

A POMPEJI barátai 1992 őszén alapítványt hoztak létre.

A POMPEJI Alapítvány célja a lap kiadása és a szerkesztői törekvéssel rokon kulturális, művészeti tevékenység támogatása. A lap szerkesztői kérik mindazokat, akik rokonszenveznek a lap szellemiségével, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák az Alapítvány működését. Az Alapítvány nyitott, bárki támogathatja anyagilag, a támogatás összege az adóalapból levonható.

A támogatás a Dunabank Rt. szegedi fiókjának
289-98950-0608-as számú számlájára fizethető be.

A Nappali ház 1993/2-es
számából:

GONDOLAT ÉS FORMA A KORTÁRS MAGYAR
KÉPZŐMŰVÉSZETBEN —

Andrási Gábor és Tolvaly Ernő tanulmányai.

A MŰVÉSZET ÉS A GONDOLKODÓ UTÓPIÁI —

Szemjon Frank a szocialista utópia bűneiről,
Huoránszky Ferenc az igazságosságról és a boldogságról,

Trencsényi Balázs Bibó ukróniájáról,

Salamon János az aranykorról,

Pernecky Géza a képzőművészet utópiájáról,

Lányi Dániel Ingeborg Bachman utópikus mondatairól.

Mészöly Miklós az író felelősségéről.

IRODALOM MOST ÉS MINDIG —

Balázs Attila, Darvasi László, Esterházy Péter,
Kontra Ferenc, Kozma György, Piotr Szewc prózái, Háy János, Kovács András Ferenc, Peer

Krisztián, Schein Gábor, Térey János versei.

Tolnai Ottó versei — Mikola Gyöngyi és Piszár

Ágnes Tolnai Ottóról.

GONDOLAT-JEL

**Interjú Martin Heideggerrel
Susan Sontag A tragédia halála
Fejér Ádám Sém és Hám
Jean Baudrillard A Halál Szamarkandban**

Szeged-Pécs 1993. I-II.

MI AZ, AMI CAMP ÉS MI AZ, AMI NEM?

144 Ft

Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor (általános idegennyelvi lektor), Arnaut Daniel, Babette E. Babich, Bacsó Béla, Bagi Ibolya, Bajcsi Cecília, Baka István, Balog Iván, Balog József, Bárdos László, Roland Barthes, Bartók István, Hans Blumenberg, Svetislav Basara, Belányi György, **Benda Balázs**, Carl Michael Bellman, Beney Zsuzsa, Nyikolaj Bergyajev, Bertók László, Bézi László, Bibó István, Bonaventure Des Périers, Gernot Böhme, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Josif Brodskij, Csokonai Vitéz Mihály, Cukor György, E. R. Curtius, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsa, Czilczér Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csejtei Dezső, Csuha István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Dékány András, Jacques Derrida, Michael Donhauser, Umberto Eco, Eperjesi Ágnes, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Fekete László, Fenyvesi Anna, Ficsku Pál, Michael Foucault, Fux Lehel, Garaczi László, Gauss András, Géczy János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Gyenge Zoltán, Győrei Zolt, György Deák György, Haász Ágnes, Hajnóczi Gábor, Hárs Endre, Hárs György Péter, Rudolf Hervé, Hévizi Ottó, Karl Hoche, Horváth Elemér, Horváth Károly, Imregh Mónika, Jandó Péter, Jankovits László, Jónás Csaba, Juhász Anikó, Katona Tünde, Kemény István, Hugh Kenner, Ivan Klima, Kokas Károly, Kovács Sándor, Kötél Emőke, Kőrösi Zoltán, Kukorelly Endre, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, Lászlóffy Aladár, Latzkovits Miklós, Michel Lazarin, Lengyel András, Lengyel Zoltán, Losoncz Alpár, Valentin Lustig, Oszip Mandelstam, Máté Gyula, Marnó János, Méhes Károly, Meszlényi Attila, Mikola Gyöngyi, Zarkó Miletovicz, Molnár Andrea, Mújdricza Péter, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Nagy Krisztián, Németh Gábor, Odorics Ferenc, Pálfi Norbert, Ötvös Péter, Omaszta Gyula, Panek Sándor, Paulik Antal, Pál József, Pató Attila, Peer Krisztián, Podmaniczky Szilárd, Poós Zoltán, Pozsvai Gyöngyi, Rakovszky Zsuzsa, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Jacques Roubaud, Sáfrány Ákos, Simon Balázs, Solymosi Bálint, Stoll Bála, Botho Strauss, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szegi Amondó Zoltán, Szénási Miklós, Szenes Zsuzsa, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Térey János, Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Újfalusi Németh Jenő, Utasi Anikó, Utasi Csilla, Vajda Mihály, Vasadi Péter, Vecsernyés Imre, América Vicuna, Visky András, Branka Vukovic, Paul Yor von Wartenburg, Robert Wrigley, Zalán Tibor, Zelei Miklós, Andrea Zlătar, Louis Zukofsky, Zsélyi Ferenc